

Uluslararası Siyaset Dergisi

U S J o u r n a l

3(1) Haziran / June 2025

intpoljournal.com
E- ISSN: 3023-5499

Uluslararası Siyaset Dergisi

U S J o u r n a l

3(1) Haziran / June 2025

intpoljournal.com
E- ISSN: 3023-5499

Uluslararası Siyaset Dergisi

U S J o u r n a l

E- ISSN: 3023-5499

Sahibi / Owner
Serkan KEKEVİ

Editör Kurulu / Editorial Board

Ömer KURTBAG
omer.kurtbag@erciyes.edu.tr
 0000-0002-5702-7912

Esmâ ÖZDAŞLI
ssaracesma@gmail.com
 0000-0003-2336-9719

Gökmen KILIÇOĞLU
gokmenkilicoglu@yandex.com
 0000-0003-3161-1907

Serkan KEKEVİ
serkankekevi@gmail.com
 0000-0002-6805-9821

Ahmet Coşkun TEKİN
acoskuntekin@gmail.com
 0000-0003-1589-7714

Fatih ERARSLAN
erarslan2003@gmail.com
 0000-0003-2863-6310

Dil Editörü / Language Editor

Meltem KEKEVİ
meltemkekevi@gmail.com
 0000-0003-3591-9474

Dergi iletişimi

Fatih ERARSLAN
erarslan2003@gmail.com

Dizgi

Serkan KEKEVİ
Ahmet Coşkun TEKİN

Yayın Türü
Yaygın Süreli

intpoljournal.com

Yıl / Year 2025
Cilt / Volume 3
Sayı / No. 1

Uluslararası Siyaset Dergisi altı aylık dönemlerde (Haziran - Aralık) yılda iki kez açık erişim ve ücretsiz e- dergi olarak yayımlanmaktadır. Yayın ilkeleri, etiği, intihal politikası ile yazım kurallarına <https://intpoljournal.com/> adresinden ulaşılabilir.

***

Uluslararası Siyaset Dergisi / US Journal is published twice a year (June-December) as an open access and free e-journal. The publication principles, ethics, plagiarism policy, and writing guidelines can be accessed at <https://intpoljournal.com/>.

***

©Her hakkı saklıdır. Bu dergide yer alan yazı, makale, fotoğraf, resimleme ve grafiklerin elektronik ortamlarda dâhil olmak üzere kullanma ve çoğaltılma hakları Uluslararası Siyaset Dergisine aittir. Yazılı ön izin olmaksızın materyallerin tamamının ya da bir bölümünün çoğaltılması yasaktır. Makalelerde yer alan görüşler yazar(lar)ın kendi görüşüdür, derginin görüşü değildir. Ayrıca yazıların etik, bilimsel ve hukuki sorumluluğu da yazar(lara) aittir.

***

© All rights reserved. The rights to use and reproduce the articles, photos, illustrations, and graphics in this journal, including electronic media, belong to the US Journal. It is prohibited to reproduce all or part of the materials without written prior permission. The views expressed in the articles are those of the author(s) and do not reflect the views of the journal. Additionally, the ethical, scientific and legal responsibility of the articles belongs to the author(s).

***

Uluslararası Siyaset Dergisi / US Journal tescilli markadır ve 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu kapsamında korunmaktadır.

***

Uluslararası Siyaset Dergisi / US Journal is a registered trademark and protected under Industrial Property Law No. 6769.

Alan Editörleri

Prof. Dr. Ömer KURTBAĞ Erciyes Üniversitesi- (Uluslararası İlişkiler Teorileri, Uluslararası Ekonomi-Politik, Uluslararası Hukuk)

Doç. Dr. Esmâ ÖZDAŞLI Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi- (Bölge Çalışmaları)

Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU Düzce Üniversitesi- (Uluslararası İlişkiler ve Siyaset, Güvenlik Çalışmaları)

Dr. Öğr. Üy. Fatih ERARSLAN Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (Siyaset Bilimi, Terörizm Çalışmaları)

Dr. Ahmet Coşkun TEKİN Millî Eğitim Bakanlığı (Siyasi Tarih, Diplomasi Tarihi)

Baş Editör

Doç. Dr. Serkan KEKEVİ Düzce Üniversitesi

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Asmady IDRIS Malaysia Sabah Üniversitesi

Prof. Dr. Ata ATUN Kıbrıs İlim Üniversitesi

Prof. Dr. Ayfer GEDİKLİ Düzce Üniversitesi

Prof. Dr. Barış DOSTER Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU Karabük Üniversitesi

Prof. Dr. Fahri ERENEL İstinye Üniversitesi

Prof. Dr. İlhan EROĞLU Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Prof. Dr. Homeira MOSHIRZADEH Tahran Üniversitesi

Prof. Dr. Kıvanç ULUSOY İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Levent ÜRER İstanbul Aydın Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet ÖCAL Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Muhittin DEMİRAY Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA Beykoz Üniversitesi

Prof. Dr. Tarık OĞUZLU İstanbul Aydın Üniversitesi

Prof. Dr. Zibagül İLYASSOVA L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi

Doç. Dr. Yunus Emre TEKİNSOY Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ali Samir MERDAN Çankırı Karatekin Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Elif Şimşek ÖZKAN Erciyes Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sina KISACIK Kıbrıs Aydın Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Erinç BAYRİ Kıbrıs Aydın Üniversitesi

Dr. Asri SALLEH MARA Sabah Teknoloji Üniversitesi

Dr. Araz ASLANLI Azerbaycan Turizm ve Yönetim Üniversitesi

Dr. Hatem CABBARLI Avrasya Güvenlik ve Strateji Araştırmaları Merkezi

Dizinler

TOGETHER WE REACH THE GOAL

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makalesi

Ayhan Nuri YILMAZ Mücahit DAĞ	Sert Güçten Yumuşak Güce Kıbrıs Barış Harekâtı Sonrasında Yürütülen Kamu Diplomasisi <i>From Hard Power to Soft Power Public Diplomacy Conducted After the Cyprus Peace Operation</i>	1-17
	Boş bırakılan sayfa	18
Cengiz MUTLU	Türkiye-Vatican Relations During the Turkish National Struggle (1918-1923) <i>Millî Mücadele'de Türkiye-Vatikan İlişkileri (1918-1923)</i>	19-30
Levent AKSU	Üçlü Açmaz ve Üçüz Açık İlişkisinin Makro Ekonomik Analizleri <i>Macroeconomic Analysis of the Trilemma and the Triple Deficit Relationship</i>	31-71
	Boş bırakılan sayfa	72
Selim YILDIZ	Türkiye Dışındaki Türkler Meselesinin Devlet Politikası Haline Gelmesinde Türk Milliyetçilerinin Faaliyet ve Etkileri <i>The Activities and Influences of Turkish Nationalists in Turning the Issue of Turks Outside Turkey into a State Policy</i>	73-95
	Boş bırakılan sayfa	96
Ahmet ÖZDEMİR	İran'ın Nükleer Anlaşması ve İsrail'in Tutumu Üzerine Güncel Bir Çözümleme <i>A Contemporary Analysis of Iran's Nuclear Agreement and Israel's Stance</i>	97-116
Sümeýra ULUS	Orta Doğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörler: Vekalet Savaşları ve Stratejik Hedeflenme Dinamikleri <i>Non-State Armed Actors in the Middle East: Dynamics of Proxy Wars and Strategic Targeting</i>	117-133
	Boş bırakılan sayfa	134
<i>Kitap İncelemesi</i>		
Fatma Gül ADİYAMAN	Hasan Onat, Küreselleşme, Din ve Terör	135-144
Kevser COŞKUN	Maskeli Devletler: Silahlı Örgütlere Sağlanan Devlet Desteğinin Nedenleri	145-151

Makale Gelişi:
09.06.2025

Makale Kabulü:
29.06.2025

Araştırma
Makalesi

Uluslararası Siyaset Dergisi

U S J o u r n a l

SERT GÜÇTEN YUMUŞAK GÜCE KIBRIS BARIŞ HAREKÂTI SONRASINDA YÜRÜTÜLEN KAMU DİPLOMASİSİ

Sorumlu Yazar

Doç. Dr. Ayhan Nuri Yılmaz
Samsun Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bölümü
ayhan.toronto@gmail.com

 0000-0002-0597-6884

Mücahit Dağ

Samsun Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Anabilim Dalı Doktora Programı
mucahitdag@outlook.com.tr

 0000-0001-5345-838X

ÖZET

Uluslararası siyasette güç, uzun yıllar boyunca askeri kapasite ve ekonomik tahakküm gibi sert güç unsurları üzerinden tanımlanmıştır. Ancak çağdaş uluslararası siyasette devletlerin ve devlet dışı aktörlerin etkili olabilmesi için yalnızca zorlayıcı araçlarla değil; kültürel etki, siyasi değerler ve toplumsal çekicilik gibi yumuşak güç unsurlarıyla da işe koyulmaya başlanmıştır. Bu noktada Joseph Nye'in geliştirdiği yumuşak güç kavramı, bir ülkenin başka bir ülkenin kamuoyunu istediği doğrultuda zorlamadan, cazibesini kullanarak rıza yoluyla ikna edebilme yeteneğini ifade ederken; bu anlayışın daha gelişmiş bir formu olan akıllı güç, sert ve yumuşak gücün dengeli ve stratejik biçimde birlikte kullanılması gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu çerçevede kamu diplomasisi, yumuşak gücün önemli bir aracı olarak, devletlerin dış kamuoyunu yönlendirme, tanıtma ve uluslararası imajını şekillendirme çabalarını kapsamaktadır. 1974 yılında gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekâtı, başlangıçta sert güce dayalı bir askeri müdahale olsa da sonrası dönemde uluslararası kamuoyundaki olumsuz algıyı değiştirmek amacıyla yumuşak güç araçlarına başvurulmuş, akıllı güç stratejileri geliştirme ve kamu diplomasisi çabaları öne çıkmıştır. Harekât, Garanti Antlaşması'ndan doğan meşru müdahale hakkı doğrultusunda Kıbrıs Türk toplumunu Rum saldırılarına karşı korumak ve Kıbrıs'taki Anayasal düzeni yeniden tesis etmek amacıyla gerçekleştirilmiş olsa da özellikle Kıbrıs'a düzenlenen ikinci hareketle birlikte Batılı ülkelerde Türkiye aleyhine güçlü bir kamuoyu oluşmuştur. Bu çalışmanın sorunsalı, Türkiye'nin Kıbrıs Harekâtı sonrası dış politikasında sert güçten yumuşak güce nasıl bir geçiş yaptığı ve bu süreçte kamu diplomasisini nasıl kullandığıdır. Çalışmanın amacı, Bülent Ecevit'in liderliğinde şekillenen bu diplomatik dönüşümün, kamu diplomasisi uygulamaları ve yumuşak güç stratejileri bağlamında analiz edilmesidir. 1974-75 yılları arasında kapsayan bu değerlendirmede, dönemin sınırlılıkları çerçevesinde devlet dışı aktörlerin eksikliği nedeniyle Ecevit'in basın açıklamaları, meclis konuşmaları ve uluslararası medya ile kurduğu iletişim odak noktası olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yumuşak Güç, Sert Güç, Akıllı Güç, Kamu Diplomasisi, Kıbrıs Barış Harekâtı.

Atıf Bilgisi: Yılmaz, Ayhan Nuri, Mücahit Dağ. "Sert Güçten Yumuşak Güce Kıbrıs Barış Harekâtı Sonrasında Yürütülen Kamu Diplomasisi," *Uluslararası Siyaset Dergisi* 3, sayı 1 (2025): 1-17.

Çıkar Çatışması Beyanı:

Etik Kurul Onayı:

Finansal Destek Beyanı:

Yazar Katkı Beyanı:

Yazarlar çıkar çatışması beyan etmemiştir

Yazarlar etik kurulu onayı gerekmediğini beyan etmiştir

Yazarlar finansal destek almadıklarını beyan etmiştir

1. yazar %50, 2. yazar %50

Article Received:
09.06.025

Research Article

Article Accepted:
29.06.2025

FROM HARD POWER TO SOFT POWER PUBLIC DIPLOMACY CONDUCTED AFTER THE CYPRUS PEACE OPERATION

ABSTRACT

In international politics, power has long been defined through hard power elements such as military capacity and economic domination. However, in contemporary international politics, in order for states and non-state actors to be effective, they have begun to work not only with coercive tools but also with soft power elements such as cultural influence, political values and social appeal. At this point, the concept of soft power developed by Joseph Nye refers to the ability of a country to persuade the public opinion of another country in the direction it wants, without coercion, through consent by using its appeal; while smart power, a more advanced form of this understanding, emphasizes the necessity of using hard and soft power together in a balanced and strategic manner. Within this framework, public diplomacy, as an important tool of soft power, encompasses the efforts of states to guide and promote foreign public opinion and shape their international image. Although the Cyprus Peace Operation carried out in 1974 was initially a military intervention based on hard power, soft power tools were used in the post-operation period in order to change the negative perception in the international public opinion, and smart power strategies and public diplomacy efforts came to the fore. Although the operation was carried out in line with the legitimate right of intervention arising from the Treaty of Guarantee in order to protect the Turkish Cypriot community against Greek attacks and to re-establish the constitutional order in Cyprus, a strong public opinion against Turkey emerged in Western countries, especially with the second operation carried out in Cyprus. The problematic of this study is how Turkey made a transition from hard power to soft power in its foreign policy after the Cyprus Operation and how it used public diplomacy in this process. The aim of the study is to analyze this diplomatic transformation shaped under the leadership of Bülent Ecevit in the context of public diplomacy practices and soft power strategies. In this assessment covering the years 1974-75, Ecevit's press releases, parliamentary speeches and communication with the international media were taken as the focal point due to the lack of non-state actors within the framework of the limitations of the period.

Key Words: *Soft Power, Hard Power, Smart Power, Public Diplomacy, Cyprus Peace Operation*

To Cite: Yılmaz, Ayhan Nuri, Mücahit Dağ. "Sert Güçten Yumuşak Güce Kıbrıs Barış Harekâtı Sonrasında Yürütülen Kamu Diplomasisi," *Uluslararası Siyaset Dergisi / US Journal* 3, sayı 1 (2025): 1-17.

Conflict of Interest Statement: Authors declared no conflict of interest
 Ethics Committee Approval: Authors declared article does not require ethics committee approval
 Financial Support Statement: Authors declared that there was no financial support
 Author(s) contribution Statement: 1th author 50%, 2nd author 50%

Giriş

Kamu diplomasisi ve yumuşak güç kavramları, uluslararası ilişkiler ve dış politika alanında önemli tartışma konularını oluşturmaktadır. Söz konusu kavramlar devletlerin uluslararası alanda kendilerine dair tanıtma politikaları, etki alanlarını genişletme çabaları ve verili çatışmaları çözme hususlarındaki stratejileri ile ilişkilidir. Bu noktada kamu diplomasisi bir devletin veya devlet haricindeki birimlerin/aktörlerin (sivil toplum kuruluşu, çok uluslu şirketler vs.) dışarıdaki kamuoyu ile etkileşime geçerek kendi değerlerini, çıkarlarını, hedeflerini vs. savunma amacını güderken yumuşak güç, bir ülkenin cazibesi ve kültürel etkisi yoluyla başkalarını kendi hedeflerine doğru yönlendirme gücünü ifade eder. Bu kavramlar, belirli olaylar doğrultusunda incelendiğinde, devletlerin dış politikada ne tür stratejiler geliştirdiğini ve bunların uzun vadede nasıl sonuçlar doğurduğunu anlamak açısından oldukça değerlidir.

Edmund Gullion'un diplomasi alanındaki çalışmalarıyla kavramsallaşan kamu diplomasisi, Joseph Nye tarafından geliştirilen yumuşak güç kavramsallaştırması ile birlikte düşünüldüğünde sert güçten yumuşak güce doğru paradigmatik bir geçişi anlamayı kolaylaştırıcı özellikler açığa çıkmaya başlamıştır. Dolayısıyla yumuşak güç, bir devletin cebre ve sert güç unsurlarına başvurmadan, diğer devletleri kendi çıkarları ve hedefleri doğrultusunda etkileyebilme yeteneğini ifade ederken; kamu diplomasisi, devletlerin bu yumuşak güç unsurlarını kullanarak uluslararası kamuoyunu etkileme ve politika oluşturma sürecini ifade etmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmada Türkiye'nin Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası kamu diplomasisi ve yumuşak gücünü nasıl kullandığı analiz edilecektir. Bu anlamda çalışmanın sorunsalı, Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası Türkiye'nin sert güçten yumuşak güce dönüşen politikalarının nasıl bir kamu diplomasisi faaliyetiyle yürütüldüğünü incelemektir. Böylelikle kamu diplomasisi ve yumuşak güç kullanımı alanında Bülent Ecevit'in Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası sert güçten yumuşak güce dönüşen stratejilerinin analizi amaçlanmaktadır. Bunun paralelinde çalışmanın önemli bir tahdidi, 1974-75 yıllarında Kıbrıs Barış Harekâtı hususunda Türkiye'de dış kamuoyunu etkileyecek sivil toplum kuruluşlarının, çok uluslu şirketlerinin vs. yetersizliği hasebiyle Bülent Ecevit'in basına verdiği demeçler, röportajlar ve meclis konuşmalarının ele alınması noktasında açığa çıkmaktadır. Bir diğer tahdidi ise çalışmanın Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında izlenen yumuşak güç kullanımına geçişidir.

Bu çalışma, literatür taraması (arşiv belgeleri ve konuyla ilgili belgeseller ve yazılı materyaller) ve tarihsel analiz yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmeye çalışılacaktır. Bu noktada Joseph Nye'nin kamu diplomasisi ve yumuşak güç konularında yaptığı çalışmalardan hareket edilecektir.

1. Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç Kavramları: Kuramsal Bir Bakış

Kamu diplomasisi ve yumuşak güç kavramları, uluslararası siyasette giderek artan bir şekilde önem kazanan araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramlar devletlerin meydana gelen olaylar karşısında veya yürütmeyi amaçladıkları politikalar doğrultusunda sert güç kullanımının ötesinde kültürel, ideolojik ve diplomatik yollarla diğer devletleri veya bu devletlerde verili olan kamuoyunu etkilemeyi ifade etmektedir. Bu anlamda kamu diplomasisi, modern bir diplomasi uygulaması olarak geleneksel diplomasiden ayrılmakla birlikte, yumuşak güç, sert güç unsurlarından farklılaşmaktadır.

Nye¹ yumuşak güç kavramsallaştırmasını ilk olarak 1990'da yayınladığı "Bound to Lead (Önderlik Etmeye Mecbur)" isimli metninde geliştirdiğini belirtmiştir. Söz konusu kavramsallaştırmada kavramsal genişlik ve sınırlılık bakımından tanımlama zorluğu olmakla

¹ Joseph S. Nye, *Yumuşak Güç* (İstanbul: Serbest Akademi, 2023), 14.

birlikte, sorunun temel olarak güç kavramının tanımlanmasındaki güçlükten kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Bu çerçevede güç, erke ve yeterliliğe sahip olma şeklinde tanımlanabileceği gibi bir etki oluşturabilme veya etkiye karşı direnç gösterebilme kapasitesi olarak da tanımlanabilir. Bu anlamda ekonomik, siyasi, askeri vb. gibi potansiyelleri kapsayabileceği gibi mutlak bir nitelik olarak da görülebilir.² Uluslararası ilişkilerde ise bir devletin fiziki varlıkları, ekonomik gelişimi, siyasi istikrarı gibi faktörlerle birlikte değerlendirilmektedir. Bunun yanında devletin etkisini ön plana çıkaran tanımlar da bulunmaktadır.³ Bu bakımdan güç, uluslararası ilişkilerde en genel anlamıyla bir ülkenin başka bir ülkeyi bir davranışa ikna etmesi şeklinde tanımlanabilmektedir. Nye, bir ülkenin istediği bir şeyi başka bir ülkeye aktarıp o ülkenin de istemesini sağlayabilmesi durumunda yumuşak gücün açığa çıkabileceğini belirtmiştir. Bu noktada dış politika alanında sert gücün ekonomik, materyal ve askeri güç şeklinde uygulanması söz konusuysen yumuşak güç, istenilen sonuca cazibe ile ulaşma becerisi şeklinde tanımlanmıştır.⁴ Bu kapsamda Nye gücü en genel anlamıyla bir sonucu elde etme becerisi olarak tanımlamıştır. Yine bu noktada gücü, belli bir amacı gerçekleştirmek için bir diğerinin davranışlarını etkileyebilme becerisi olarak görmüştür.⁵ Bu bakımdan “Joseph Nye’in gücü; kaynakları açısından daha soyut ve görülemeyen unsurlarıyla, aynı zamanda gücü sonuç odaklı incelediğini söylemek mümkündür.”⁶ Kısacası güç kavramının tanımlanmasının zorluğu zamana, mekâna ve aktöre göre değişkenlik arz etmesinden ileri gelmektedir.⁷

Nye, bir ülkenin yumuşak gücünü kültür, siyasi değerler ve dış politika olmak üzere üç temel kaynağa dayandırmıştır. Bu noktada kültür, çekicilik oluştururken; siyasi değerler, devletin izlediği politikalarda mevcut değerlere bağlı kalmayı ifade etmektedir. Dış politika ise meşru bir otoriteyi elde tutmak ile ilişkilendirilmiştir. Kültürel çekicilik dilden sanata, toplumsal normlardan yaşam tarzına kadar geniş bir yelpazeyi kapsamakla birlikte siyasi değerler; insan hakları, demokrasinin işleyişi ve özgürlük gibi alanları içermektedir. Dolayısıyla kültür, ahlaki ve ideolojik bir cazibe oluşturma anlamında önemli yumuşak güç kaynağıdır. Bunun yanında dış politikada adil, şeffaf ve iş birliğine dayalı bir yol izlemek ise otoritenin meşruiyeti için bir kaynak sağlamaktadır. Yani bir yandan güvenilirlik yaratırken diğer yandan izlenen dış politikada rıza mekanizmasının çalıştırılması, kabullenilmeyi kolaylaştırmaktadır. Bu, bir devletin müttefikleriyle olan ilişkilerinde ve kriz halinde uluslararası destek sağlamak için önemli bir rol oynamaktadır. Bu bakımdan yumuşak güç, gönüllü ve rızaya dayalı bir strateji izlemeyi ortaya koymaktadır. Böylelikle yumuşak güç, etkileyici bir imaj yaratma uğraşısı olarak görülebilir.⁸

“Uluslararası siyasette, yumuşak güç üreten kaynaklar, çoğunlukla, bir kuruluşun ya da ülkenin kendi kültüründe ifade ettiği değerlerinden, kendi içindeki uygulamalarıyla ve politikalarıyla sergilediği örneklerden ve diğerleriyle ilişkilerini sürdürme biçiminden ortaya çıkar”.⁹

² Erişim Tarihi: 15.05.2025 <https://sozluk.gov.tr/>

³ Gökmen Kılıçoğlu, Ayhan Nuri Yılmaz, “Kendi Hikayeni Anlatmak: Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye’nin Kamu Diplomasisi,” içinde *Cumhuriyetin Yüzüncü Yılında Türk Dış Politikası ve Milli Güvenlik*, ed. Yalçın Sarıkaya (Ankara: TASAV, 2023), 110.

⁴ Gökmen Kılıçoğlu, Ayhan Nuri Yılmaz, “Bir Kamu Diplomasisi Kurumu Olarak TİKA’nın Ak Parti Döneminde Kullanılması,” *Türk Dünyası Araştırmaları* 116, 229 (2017): 172-173.

⁵ Nye, *Yumuşak Güç*, 20.

⁶ Tuba Çavuş, “Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı ve Türkiye’nin Yumuşak Güç Kullanımı,” *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 2, 2 (2012): 25.

⁷ Haluk Özdemir, “Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme,” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 63,3 (2008): 116.

⁸ Kılıçoğlu ve Yılmaz, “Kendi Hikayeni Anlatmak: Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye’nin Kamu Diplomasisi,” 110; Nye, *Yumuşak Güç*, 32-35.

⁹ Nye, *Yumuşak Güç*, 28.

Dolayısıyla “yumuşak güç, bir ülkenin kültürünün, siyasi değerlerinin ve dış politikalarının cazibesinden kaynaklanmaktadır. Bir ülkenin kültürü, evrensel değerleri içerdiğinde ve kültür politikaları başkalarının da paylaştığı değerlere ve çıkarlara hizmet ettiğinde, istenilen sonuçların elde edilme olasılığını artırmaktadır.”¹⁰ Böylelikle yumuşak güç, karşılığında bir ödeme beklemeden ve cebir kullanmadan bir devletin başka bir devletten veya kamuoyundan cazibe ve çekiciliğini kullanarak rıza yoluyla istediğini elde etme kapasitesi ve becerisidir. Dolayısıyla belirli tercihleri şekillendirme ve değiştirme üzerine kuruludur. Bu doğrultuda geliştirilen cazibenin iletilmek istenilen mesajı toplumsal normlar ve değerler aracılığıyla meşrulaştırarak çekici kılması hedeflenmektedir. Aksi halde cazibe, iticiliğe kayabilir.¹¹ Kısacası yumuşak güç kullanımı için gerekli olan çekicilik unsurunun yaratılması meşruiyet, inandırıcılık ve saygınlık yoluyla mümkün hale gelmektedir.¹²

1.1. Akıllı Gücün Tezahürü

Yumuşak güç tehditle değil, iş birliğiyle sağlanabilir. Bu durumda dar ufuklu politikalardan ziyade hem kapsayıcı hem de öngörülü bir şekilde yürütülen politikaların çekicilik yaratması daha basittir.¹³ Ancak izlenilen politikada sert ve yumuşak gücün eşzamanlı kullanımının gerektiği hallerde rasyonel bir formda akıllı güç çalıştırılabilir.¹⁴ Bu durumda “sert ve yumuşak gücü birleştirme becerisi ‘akıllı güç’tür”.¹⁵ Dolayısıyla “her iki gücün birlikteliğini öngören bütünlük bir stratejide akıllı güç, (...) bir ülkenin eylemlerine meşruiyet kazandırma, rıza üretme ve kamuoylarıyla etkileşim kurmanın yollarını bulmak için hem düşman hem de dost ülkelere yönelik politikalarla ortak bir zemin geliştirme kabiliyetidir”.¹⁶ Böylelikle salt sert ya da yumuşak güçten oluşmayan ancak bu iki gücü tutarlı ve doğru bir şekilde birleştiren akıllı güç, birçok unsurun etkin ve entegre bir şekilde kullanılmasını gerektirmektedir. Diplomatik, siyasi, iktisadi gibi unsurların etkin ve entegre bir şekilde kullanılması durumunda cazibe ve meşruiyet yaratımı gerçekleşebilmektedir.¹⁷ Bunun haricinde belli bir güç kaynağı hem sert hem de yumuşak güç olarak kullanılabilir. Nitekim ekonomi, yaptırım uygulama anlamında sert güç kaynağı olabilirken yardım etme anlamında yumuşak güç sergileyebilir. Bunun yanında silahlı kuvvetler sert güç olarak değerlendirilebilmekle birlikte zafer elde edilmesi anlamında cezbedici olabilmektedir. Dolayısıyla sert ve yumuşak güç arasında mutlak bir ayırmadan söz etmek güçtür.¹⁸

Uluslararası ilişkilerde tek boyutlu yaklaşımların sorun çözme kapasitesi günümüzde büyük ölçüde zayıflamıştır. Karmaşık, çok aktörlü ve çok katmanlı küresel sorunların etkin biçimde yönetilebilmesi, çok boyutlu bir stratejik aklı ön plana çıkartmıştır. Nitekim çağdaş uluslararası siyasette devletlerin ya yalnızca sert güç ya da yalnızca yumuşak güç kullandığı varsayımı hem analitik olarak yanıltıcı hem de pratikte sorunlu hale gelmiştir. Bu bakımdan yumuşak güç ile sert gücün mutlak bir ikilik şeklinde ele alınması, uluslararası ilişkilerin sürekliliğini yansıtmaktan oldukça uzak kalmaktadır. Bu güç türlerinin birbirini dışlayan seçenekler olarak

¹⁰ Sait Yılmaz, “Yumuşak Güç ve Evrimi,” *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi* 12 (2011): 34.

¹¹ Nye, *Yumuşak Güç*, 12-24.

¹² Özdemir, “Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme,” 140.

¹³ Nye, *Yumuşak Güç*, 94-95.

¹⁴ Kılıçoğlu ve Yılmaz, “Kendi Hikayeni Anlatmak: Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye’nin Kamu Diplomasisi,” 134.

¹⁵ Yılmaz, “Yumuşak Güç ve Evrimi,” 34.

¹⁶ Murat Çemrek ve Fatma Zehra Atıcı, “Yumuşak Güç ve Akıllı Güç Dengesinde Kamu Diplomasisi İçin Yeni Bir Yol: İnsani Diplomasi,” içinde *Kuramdan Uygulamaya İnsani Diplomasi*, ed. Hafize Zehra Kavak (İstanbul: Kızılay Kültür Sanat Yayınları, 2023), 216.

¹⁷ Samet Kavoglu ve Ergün Köksoy, “Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisine Karşılaştırmalı Bir Bakış: Rusya ve Ukrayna Üzerine Bir İnceleme,” *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11, 2 (2024): 790.

¹⁸ Cengiz Özel, “Yumuşak Güce Bütünsel Bakış,” *Güvenlik Bilimleri Dergisi* 7, 1 (2018): 11; Utku Yapıcı, “Yumuşak Güç Ölçülebilir Mi?,” *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 12, 47 (2015): 8-9.

kurgulanması, devlet davranışlarının çoğulcu ve stratejik karakterini de göz ardı etmektedir. Bu nedenle güç olgusunu ikili bir karşıtlık yerine, stratejik bileşim ve esneklik ekseninde yeniden düşünmenin gerekliliğini gören Armitage ve Nye, ilk kez 2006 yılında akıllı güç kavramını geliştirmiştir.¹⁹ Bu anlamda Armitage ve Nye²⁰ Amerikan dış politikasının tutarlı bir gerekçeyle birlikte kurumsal bir zemindeki eksikliğini vurgulamak için geliştirdiği akıllı güç kavramıyla Amerika'nın sadece ezici bir sert güce dayanmasını yetersiz görerek bu gücü çıkarları ve değerleriyle uzlaştırması gerektiği hususunda akıllı güç kavramını geliştirmiştir. Kısacası akıllı güç, sert gücün sağladığı güvenlik kapasitesi ile yumuşak gücün sunduğu meşruiyet ve çekicilik unsurlarının, stratejik bir akılla birleştirilmesini ifade etmektedir. Böylelikle akıllı güç, devletlerin etkili, meşruiyet temelli ve duyarlı politikalar üretmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Akıllı güç, yalnızca devlet merkezli dış politika stratejilerinin bir bileşeni değil; aynı zamanda devlet dışı aktörlerin uluslararası alanda nasıl etki ürettiklerini anlamak açısından da önemli bir kavramdır. Günümüzde sivil toplum kuruluşları, diaspora grupları, lobiler ve küresel hareketler vs. kamuoyunu, devletleri ve uluslararası kurumları etkileme sürecinde yalnızca yumuşak güç araçlarına değil, aynı zamanda sert güç unsurlarına da başvurmaktadır. Bu aktörler bir yandan barış, insan hakları ve evrensel değerleri vurgularken, diğer yandan çıkar temelli baskı mekanizmaları, siyasal mobilizasyon ve doğrudan eylem gibi araçları devreye sokarak stratejik bir güç oluşturabilmektedir. Özellikle lobicilik faaliyetleri ve diaspora temelli etki ağları, uluslararası düzeyde karar alıcılar üzerinde baskı kurmak amacıyla hem ikna edici hem de zorlayıcı stratejileri eş zamanlı biçimde kullanmaktadır. Bu çerçevede, küresel iklim hareketleri çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir. Söz konusu hareketler, yumuşak güç stratejileriyle geniş kitleleri sivil itaatsizlik yoluyla harekete geçirirken, hükümetlerin politika tercihlerine doğrudan müdahale eden sert güç unsurlarını da -örneğin kitlesel protesto, uluslararası baskı ya da ekonomik boykot çağrıları yoluyla- devreye sokabilmektedir. Dolayısıyla akıllı güç, artık yalnızca devletlerin değil, uluslararası sistemin çok aktörlü yapısı içinde konumlanan etkili öznelere başvurduğu bir stratejik araç haline gelmiştir

1.2. Yumuşak Güç Unsuru Olarak Kamu Diplomasisi

Yumuşak güç uygulamasında hedef aktörün algısı oldukça önemlidir. Bu bakımdan istenilen etkinin sağlanabilmesi amacıyla hedef aktörlere yönelik incelemelerin yapılması ve kaynakların nasıl kullanılacağına tespit edilmesi elzemdir. Bunun yanında hangi ülkeye nasıl bir etkide bulunulacağı da değerlendirilmesi gereken önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Aksi halde toplumsal norm ve değerlere hitap etmeyen veya hedef aktörleri kışkırtan politikaların izlenmesi, yumuşak güç uygulamanın kapsamının dışında bir değerlendirmeyi ortaya koymaktadır. Bazı hallerde ise ülkelerin ayrı ayrı değerlendirilmesi de yeterli olmayabilir. Yani hedef ülkenin kendi içinde yapılan değerlendirmelerde toplumun bir kesiminin olumlu karşılayabileceği bir mesajı başka bir kesimi olumsuz karşılayabilmektedir.²¹ Dolayısıyla “yumuşak güç, ortak değerlere ve diğerlerinin bu ortak değerlerle uyumlu politikalara katkıda bulunma konusundaki sorumluluğuna ve haklılığına dayanan cazibeye bağlı olduğu için, çok taraflı istişareler, değerlerin tek taraflı savunulmasından daha fazla yumuşak güç sağlayabilir”.²² Bununla birlikte önemli bir husus de yapısal faktörler olarak karşımıza

¹⁹ Erdem Eren, “Türkiye - Bosna Hersek İlişkilerinin Akıllı Güç Perspektifinde Analizi,” içinde *4th International Balkan Studies Congress Proceedings*, ed. Sevba Abdula ve Elif R. Nazim (Sarajevo, Bosnia and Herzegovina: IDEFE-BSF, 2024), 116.

²⁰ Richard L. Armitage and Joseph S. Nye, “How America Can Become a Smarter Power,” içinde *a Report of the CSIS Commission on Smart Power*, ed. Richard L. Armitage and Joseph S. Nye (Washington: CSIS Center For Strategic & International Studies, 2007), 7.

²¹ Özel, “Yumuşak Güce Bütünsel Bakış,” 18.

²² Nye, *Yumuşak Güç*, 99.

çıkılmaktadır. Yani uluslararası ortamın verili şartları da yumuşak güç kullanımı için uygun olmalıdır. Dolayısıyla aktörler arasındaki ilişkilerin ve aktörlerin birbirlerini algılama şekillerinin, yumuşak gücün uygulanmasına olanak sunması gerekmektedir.²³

Bu çerçevede bir devletin cazibesi izlenen politikalara ve mevcut çağı yakalayabilme kapasitesine göre yükselişe geçebileceği gibi düşüşe de geçebilir. Bu durum yukarıda sözü edildiği gibi, hedef birimlere gönderilecek mesajın alıcı tarafından nasıl karşılandığı ve istenilen çıktılara nasıl bir etkide bulunduğu ile de ilgilidir. Bu bakımdan alıcının gönderilen mesajı hangi şartlarda aldığı önemli olduğu kadar farklı alıcıların mesajı nasıl karşıladıkları da önemli bir husus olmaktadır. Bu bakımdan yumuşak güç, sabit değil, değişken bir özellik sunmaktadır. Yani yumuşak güç, zamana ve mekâna göre değişen bir niteliğe sahiptir.²⁴

Yumuşak gücün önemli bir unsuru kamu diplomasisidir. Bu diplomasi türü, sert güç olarak görülebilecek askeri ve ekonomik gücün kullanımını dışlamak üzere en genel anlamıyla diğer ülkelerin kamuoyunu etkilemeyi amaçlamaktadır.²⁵ “Kamu diplomasisi kavramı bugün üzerinde tartışılmakta olan anlamıyla ilk kez ABD’deki Tufts Üniversitesi Fletcher Hukuk ve Diplomasi Okulu Dekanı Edmund Gullion tarafından 1965 yılında kullanılmıştır.”²⁶ Gullion kamu diplomasisini en geniş anlamıyla uluslararası ilişkilerde geleneksel diplomasinin haricindeki alanlar olarak görmüştür.²⁷

Diplomasi, eski Yunancada diploma kelimesinden doğmuştur. Kelime anlamı ikiye katlamak olan eski Yunancadaki diploma sözcüğü, resmî belgelerin katlanmış biçiminden dolayı bu ismi almıştır. Böylelikle diplomasi, belgeleri inceleyen bilim anlamında kullanılmıştır.²⁸ Bu doğrultuda devletlerin dış politikayı yürütürken kullandığı araçlardan biri olarak gelişmiştir. Bu anlamda diplomasi, devletler arasındaki müzakereleri yürütme ve iletişimi sürdürme sistemi olarak görülebilir. Bunun yanında barış zamanında gücün unsurlarını kullanabilme becerisi olarak da görülebilir.²⁹ Cull³⁰ ise diplomasiyi bir aktörün uluslararası alanı yönetmek amacıyla savaş hali dışında kullandığı mekanizmalar olarak görmüştür. Bu aktör günümüzde bir devlet olabileceği gibi uluslararası örgütler, devletsiz paramiliter gruplar vs. de olabilir.

Kamu diplomasisi, mevcut değerlerin hedef birimlere daha iyi anlatabilmesi esası üzerine kuruludur. Böylelikle yumuşak güç unsurlarını ustaca kullanabilen ülkeler, çekim gücü haline gelebilmektedirler. Farklı toplumların etkileşime girmesine olanak sağlayan kamu diplomasisi araçları, iş birliklerinin ve dostlukların kurulmasını da sağlamaktadır.³¹ Böylelikle “kamu diplomasisi, diğer ülkelerin ihtiyaçlarını, kültürlerini, halklarını anlama; mesajların aktarılması,

²³ Özdemir, “Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme,” 141.

²⁴ Nye, *Yumuşak Güç*, 73.

²⁵ Ayhan Nuri Yılmaz, Gökmen Kılıçoğlu, “Avrupa Birliği’nin Yumuşak Güç Kullanımı ve Diğer Ülkeler Üzerindeki Olumlu Etkisi,” *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* 8, 15 (2017): 110.

²⁶ Gökmen Kılıçoğlu ve Ayhan Nuri Yılmaz, “Bir Kamu Diplomasisi Kurumu Olarak TİKA’nın Ak Parti Döneminde Kullanılması,” *Türk Dünyası Araştırmaları* 116, 229 (2017): 174.

²⁷ İletişim Başkanlığı, *Kamu Diplomasisi Nedir?*. (Ankara: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, 2022), 11.

²⁸ Rıdvan Gölçük, “Kültürel Diplomasi: Her Şeyi Temizler Mi?,” içinde *Kültür. Sanat. Yönetim*, ed. Marcus Graf ve Ali Güney (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022), 54.

²⁹ Ayhan Nuri Yılmaz ve Gökmen Kılıçoğlu, “Balkanlar’da YTB ve TİKA’nın Türk Kamu Diplomasisi Kurumları Olarak Faaliyetleri ve Türkiye’nin Bölgedeki Yumuşak Gücüne Etkileri,” *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2, 2 (2017): 118.

³⁰ Nicholas J. Cull, *Public Diplomacy: Lessons From the Past* (Los Angeles: Figueroa Press, 2009), 12.

³¹ Kılıçoğlu ve Yılmaz, “Bir Kamu Diplomasisi Kurumu Olarak TİKA’nın Ak Parti Döneminde Kullanılması,” 174-175.

hatalı algılamaların düzeltilmesi, ortak amaçlar için uygun zeminlerin tespit edilmesi hedefleri ile ortaya konulan ilişki geliştirme yöntemidir”.³²

Bu çerçevede kamu diplomasisi, bir devletin uluslararası ilişkilerdeki belirli amaçlara ulaşmak için doğrudan ve dolaylı bir şekilde bir diğer toplumları hedef alarak uyguladığı dış iletişim ve etkileşim stratejilerini ifade etmektedir. Olumlu bir izlenim yaratmak için yürütülebileceği gibi belli bir düşünceyi değiştirme çabasını da ortaya koyabilir. Bu anlamda kamu diplomasisi, sadece hükümet düzeyindeki ilişkilerle sınırlı kalmayıp aynı zamanda toplumlar arası ilişkileri, kültürel etkileşimleri ve yurtdışındaki topluluklarla olan diyalogları da kapsamaktadır. Bu doğrultuda sivil toplum kuruluşları, üniversiteler, çok uluslu şirketler gibi farklı birimlerin de işlerlik kazanmasını karşımıza çıkarmıştır.³³

Yukarıda sözü edildiği gibi geleneksel diplomaside asıl aktör devletken kamu diplomasisinde hem devlet hem de devlet dışı aktörler ön plana çıkabilir. Bu bakımdan aktör, karşılıklı diyalog esasına göre yatay düzlemde ilişki kuran varlık haline gelmiştir. Böylelikle amacı, mevcut çıkarlar doğrultusunda olumlu izlenimler bırakmaktır.³⁴ Bu anlamda geleneksel diplomasi ile kamu diplomasisi arasındaki önemli farklardan biri, kamu diplomasisinde daha fazla aktörün sürece dahil olması olarak gösterilebilir. Yani hükümet dışı birçok aktörün çıkarlarının söz konusu olması, sivil örgütlerin de bu alanda faaliyet yürütmesi ile ilgili olmuştur.³⁵ Bunun yanında hükümet dışı aktörler, kamu diplomasisi bağlamında hükümetin yürüttüğü kamu diplomasisi stratejileriyle uyumlu bir şekilde hareket edebilmektedir. Ayrıca hükümet dışı aktörler, hükümetlerden daha çok güven tesis edebilmektedir. Hatta hükümet dışı aktörler, siyasi hassasiyet taşıyan konularda hükümetlerin doğrudan ele almaktan kaçındığı meseleleri daha esnek bir şekilde gündeme getirebilmektedir.³⁶ Kısacası hükümet dışı aktörler devletlerin resmi politikalarının tamamlayıcısı olarak önemli bir rol oynayabilmektedir.

Nye’e³⁷ göre etkili bir şekilde kamu diplomasisi yürütmek için her biri ayrı ayrı önemli olan üç temel boyut bulunmaktadır. İlki hem iç hem de dış politika kararlarını etkileyen gündelik iletişimlerden ikincisi, daha uzun vadeli hedeflere yönelik olan stratejik iletişimlerdir. Son olarak üçüncü boyut ise karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi üzerine kuruludur.

Gündelik iletişimler hem iç hem de dış basına yönelik olduğu için yetkililerin yaptıkları açıklamalarda son derece dikkatli olmaları beklenmektedir. Zira iç kamuoyunu etkilemeye yönelik açıklamalar, dış kamuoyunu dikkate almayan saiklerle gerçekleştirildiğinde kamu diplomasisi faaliyetlerini sekteye uğratabilir. Bunun yanında gündelik iletişimler, mevcut krizlere karşı refleks oluşturma amacıyla da önemli hale gelmektedir. Dolayısıyla haksız ithamlara ve yanlış/hatalı malumatlara karşı hızlı ve etkili bir cevap verilmesini de kapsamaktadır. Stratejik iletişimler ise önceden belirlenmiş ve hesaplanmış politik girişimlere odaklanmaktadır. Yani gerek siyasi gerekse de reklam kampanyaları olsun ileri sürülen çeşitli temaların olduğu bir iletişimde verili temaların markalaştırılması veya sembolleştirilmesi sürecini ifade etmektedir. Üçüncü boyut olan karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi, burs ve değişim programları, staj imkanları, konferanslar ve seminerler gibi uzun vadeli, yapıcı etkileşim araçlarını içermektedir. Bu tür programlar, kültürel yakınlık ve ortak değerler çerçevesinde

³² İletişim Başkanlığı, *Kamu Diplomasisi Nedir?*, 12.

³³ Kılıçoğlu ve Yılmaz, “Bir Kamu Diplomasisi Kurumu Olarak TİKA’nın Ak Parti Döneminde Kullanılması,” 174-175.

³⁴ İletişim Başkanlığı, *Kamu Diplomasisi Nedir?*, 13-15.

³⁵ Yılmaz ve Kılıçoğlu, “Avrupa Birliği’nin Yumuşak Güç Kullanımı ve Diğer Ülkeler Üzerindeki Olumlu Etkisi,” 86.

³⁶ Fulya Aksu, “Kamu Diplomasisi: Kavramlar, Yaklaşımlar ve Uygulamalar,” *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24, (Özel Sayı) (2024): 215.

³⁷ Nye, *Yumuşak Güç*, 154-156.

ilişki inşasını mümkün kılmakta; zaman içerisinde karşılıklı anlayışı ve güveni güçlendirmektedir. Bu yönüyle sadece bilgi yaymakla kalmayıp aynı zamanda hedef kitleyi anlamayı da içerdiği için yumuşak gücün daha etkili bir aracı haline gelmektedir. Nitekim yumuşak güç, yalnızca arzu edilenin cazibe ve rıza yoluyla kabul ettirilmesini değil, aynı zamanda bu sürecin sonunda ortaya çıkan algıların dikkatle izlenmesini ve gerektiğinde düzeltici müdahalelerde bulunulmasını da gerektirmektedir. Mesajın alıcı tarafından nasıl algılandığı kamu diplomasisinin başarısını doğrudan etkilediğinden bu süreçte gönderilen mesaj ile gerçekleştirilen eylemlerin tutarlılığı kritik bir öneme sahiptir. Bu noktada eylemlerin, yapılan konuşmaları ve verilen sözleri desteklemesi gerekmektedir.³⁸ Sonuç olarak bu üç boyut bir ülkenin çekim gücünü arttırabilir. Ancak hedef birimlerin aşağı görülmesi ve kibirli bir şekilde hareket edilmesi halinde sahip olunan ve kabul gören yumuşak güç unsurları etkisizleşebilir. Bu tür olumsuz algılar, yumuşak güçle oluşturulmaya çalışılan değerleri tüketerek, diplomatik çabaların zedelenmesine yol açabilir.³⁹

Son olarak kamu diplomasisinin önemli bir işlevi de “hikayenizi” anlatmaktır.⁴⁰ Bu çaba, bir devletin kendini tanıtmaya faaliyetlerini içermektedir. Bu durumda yumuşak güç unsurlarının kullanımını oldukça önemlidir. Bu anlamda algının yönetimi yoluyla meşruiyetin sağlanması gibi sonuçlar elde edilebilir. Hangi hikâyenin anlatılacağı kadar ne zaman ve hangi araçlarla anlatılacağı da önemli bir husustur. Türkiye’de Anadolu Ajansı başta olmak üzere TİKA, Yunus Emre Enstitüsü gibi oluşumlar da bu alanda etkili faaliyetler yürütmektedir.

2. Kıbrıs Barış Harekâtı Sonrası Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi

Kıbrıs Barış Harekâtı, modern Türkiye tarihinde askeri ve siyasi hedeflerin kesiştiği önemli bir dönüm noktasıdır. Türkiye, Kıbrıs’taki Türk nüfusunun güvenliğini sağlamak ve Makarios’a yapılan darbenin Türk toplumuna olan etkilerini azaltmak amacıyla askeri bir müdahalede bulunmuş, aynı zamanda bu müdahaleyi uluslararası düzeyde meşrulaştırma çabasına girmiştir. Bu çerçevede Türkiye, Kıbrıs Barış Harekâtı ile Kıbrıs’ın kuzeyinde Türk toplumunun güvenliğini temin ederken siyasi bir çözüm için de zemin oluşturmaya çalışmıştır. Bu çalışmada Garanti Antlaşması’ndan doğan müdahale hakkı temelinde Türkiye’nin Kıbrıs’a askeri harekât ve bu anlamda kullanılan sert güç unsurları ele alınacaktır. Akabinde müdahalenin meşruiyeti temelinde yürütülen kamu diplomasisi faaliyetleri ve uygulanan yumuşak güç araçları tartışılacaktır.

Kıbrıs, 1878 yılında Osmanlı tarafından Birleşik Krallık’a geçici olarak bırakılmış ancak bu durum adanın fiilen İngiliz idaresine geçmesiyle sonuçlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte İngiltere, 1914 yılında adayı resmen ilhak ettiğini ilan etmiş Türkiye ise bu durumu 1923 yılında Lozan Antlaşması ile hukuken tanımıştır. Her ne kadar bu tarihten itibaren Kıbrıs, resmi olarak Türkiye’nin dış politikasının öncelikli bir parçası olmaktan çıksa da, özellikle Yunanistan’ın adayı ilhak etme yönündeki çabaları ve Türk nüfusunun güvenliği bağlamında Türkiye’nin ada üzerindeki ilgisi devam etmiştir. Bu dönemde Türkiye’nin Yunan egemenliği yerine İngiliz yönetimini daha kabul edilebilir bulduğu görülmektedir. 1950’lerin ortalarına gelindiğinde ise Yunanistan ile birleşmeyi (Enosis) hedefleyen hareketler ivme kazanmış, özellikle silahlı bir örgüt olan EOKA’nın (Ethniki Organosis Kyprion Agoniston-Kıbrıs Mücadelesi Ulusal Örgütü) faaliyetleri adada ciddi bir istikrarsızlık yaratmıştır. Bu gelişmeler Türkiye’nin adanın akıbetini yeniden değerlendirmesine ve diplomatik girişimlerini arttırmasına neden olmuştur. Bu anlamda 1959 yılında Kıbrıs’ın geleceğine dair yapılan

³⁸ Nye, *Yumuşak Güç*, 154-161.

³⁹ Gökmen Kılıçoğlu ve Ayhan Nuri Yılmaz, “Türkiye Rusya İlişkilerine Farklı Bir Bakış: Türkiye’nin Rusya Üzerindeki Yumuşak Gücü,” *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5, 3 (2019): 211.

⁴⁰ Gökmen Kılıçoğlu ve Ayhan Nuri Yılmaz, “Türkiye Rusya İlişkilerine Farklı Bir Bakış: Türkiye’nin Rusya Üzerindeki Yumuşak Gücü,” 218.

müzakereler sonucunda Londra ve Zürih Antlaşmaları imzalanmıştır. Bu antlaşmalar uyarınca Kıbrıs Anayasası, 1960 yılında ilan edilmiştir. Böylelikle Kıbrıs Cumhuriyeti; İngiltere, Yunanistan ve Türkiye ile birlikte Garanti Antlaşması'nı ve Türkiye ve Yunanistan ile birlikte İttifak Antlaşmasını akdetmiştir. Bu yapılar hem Kıbrıs'ın bağımsızlığını hem de kurucu toplumların (Türk ve Rum) ortak yönetimini esas alan bir anayasal düzenin teminatı olarak kurgulanmıştır.⁴¹

Londra ve Zürih Antlaşmaları temelinde kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti, kısa süre içerisinde yapısal sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu çerçevede dikkat çeken bir unsur hem İngiltere'nin adadaki stratejik konumunu sürdürme arayışı hem de Yunanistan'ın etki alanını genişletme çabalarıdır. İki ülkenin bu politikaları, adada istikrarsızlığı derinleştiren bir ortam yaratmıştır. Bu ortamda 1963 yılında Kıbrıs Cumhurbaşkanı III. Makarios'un, Kıbrıs Anayasası'nda 13 maddelik bir Anayasa değişikliği önerisiyle Rumların siyasi üstünlüğünü tesis etme yönündeki girişimi, Türk toplumu açısından ciddi bir tehdit olarak algılanmıştır. Söz konusu değişiklik önerilerinin, Türk toplumunun siyasi ve kurumsal haklarını zayıflatacağı ve iki toplumlu yapıyı fiilen sona erdireceği şeklinde değerlendirilmiştir. Yani 1960 Anayasası'nın getirdiği iki toplumlu yönetim modeli, adadaki Rum yönetimi tarafından zamanla işlevsiz bir yapı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda Anayasa'nın artık "işlemez" hale geldiğini savunarak özellikle Türk Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın sahip olduğu veto hakkının kaldırılmasını önermiştir.⁴² Bu süreçte, Rum tarafının "Akritas Planı" adı verilen ve Kıbrıslı Türklere yönelik sistematik bir dışlama ve zamanla soykırım uygulamayı hedefleyen stratejik planı da ortaya çıkmıştır. Türkiye, bu gelişmeler karşısında garantörlük hakkına dayanarak müdahale seçeneğini değerlendirmiş ancak 1964 yılında dönemin ABD Başkanı Lyndon B. Johnson tarafından Başbakan İsmet İnönü'ye gönderilen ve olası bir müdahalenin Türkiye-ABD ilişkilerini ciddi biçimde zedeleyeceğini ifade eden mektup (Johnson Mektubu), Ankara'nın askeri müdahale planlarını ertelemesine neden olmuştur. Bu gelişme, NATO ülkesi Türkiye'nin ulusal güvenlik algısında ve dış politikasında önemli bir kırılma noktası olarak kabul edilmiştir. Yani mektup, dolaylı fakat açık biçimde bir tehdit niteliği taşımış ve Türkiye'nin güvenlik politikalarını gözden geçirmesine neden olmuştur.⁴³

Yukarıdakilere paralel olarak 1974'ün başında Bülent Ecevit liderliğindeki koalisyon hükümetinin dış politika programı incelendiğinde, Kıbrıs sorununa yönelik çözüm önerilerinin öncelikle federatif bir yapının oluşturulması yönünde şekillendiği görülmektedir:

"İki cemaatten oluşan Kıbrıs'ta Türk toplumunun eşit egemenlik statüsünün korunması ve devlet yönetiminde iki cemaat arasında her yönü ile huzurlu bir işbirliğinin sağlanması için en isabetli çözüm şeklinin federatif bir sistemde bulunacağına inanıyoruz. Böyle bir çözüm yolunun Kıbrıs'ın ülke bütünlüğünü ve bağımsızlığını kuvvetlendirecek bir temel teşkil edeceği inancındayız. Halen yürütülmekte olan müzakerelerin, Kıbrıs Antlaşmalarının ortaya koyduğu esaslardan hareketle gerçekçilik ve iyi niyet içinde böyle bir sonuca ulaşması, ilgili bütün tarafların uzun vadeli ortak çıkarlarına ve bölge barışına en iyi şekilde hizmet edecektir".⁴⁴

⁴¹ Fahir Armaoğlu, *Türk Siyasi Tarihi* (İstanbul: Kronik Kitap, 2023), 279-280; William Hale, *Türk Dış Politikası 1974-2000* (İstanbul: Mozaik Yayınları, 2003), 131-135.

⁴² Erişim Tarihi: 14.05.2025 https://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa

⁴³ Ertuğrul Üçler, *Kıbrıs Çıkartması* (İstanbul: YeniYüzyıl Yayınları, 2009), 29-43.

⁴⁴ TBMM, *TBMM Tutanak Dergisi* Dönem 4, Toplantı 1, c. 1, 363.

Bu anlayış hem Türkiye'nin hem de Kıbrıslı Türklerin siyasi taleplerini karşılamakla kalmayıp aynı zamanda Kıbrıs'ın birleştirici unsurlarını koruyarak adada iki toplum arasında uzlaşmaya dayalı bir yönetim sistemi kurulmasını hedeflemiştir.

1970'lerde Rum tarafındaki gelişmelere baktığımızda ise Makarios'un Yunanistan ile birleşmenin güç olduğunu ön plana çıkardığı görülmektedir. Böylelikle EOKA'nın Makarios'un kendisine karşı harekete geçmesine sebebiyet vermiştir. Buna karşı Makarios, EOKA-B yapılanmasını yasa dışı ilan etmiştir. Bu noktada çatışmalar giderek artmış ve Makarios, 15 Temmuz 1974'te darbe ile devrilmiştir. Bu doğrultuda Anayasal düzenin askıya alınması Türklerin güvenliğini tehlikeye atmış ve dolayısıyla Ecevit hükümeti Garanti Antlaşması'na dayanarak müdahale etme hakkını kullanmıştır.⁴⁵

Kıbrıs'ta 15 Temmuz 1974 tarihinde Yunanistan destekli Nikos Sampson'un gerçekleştirdiği darbenin ardından Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios'un uluslararası kamuoyuna yönelik konuşmaları, Türkiye'nin müdahalesinin meşruiyetini güçlendiren önemli unsurlardan biri olarak değerlendirilebilir. Nitekim Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde 19 Temmuz 1974 tarihinde yaptığı konuşmada Makarios, adada yaşanan durumu şu sözlerle ifade etmiştir:

“Yunanlılar Kıbrıs'ı işgal etmişlerdir. Büyük binalarda Yunan bayrakları dalgalanmakta ve ambulanslar sürekli olarak yaralı taşımaktadırlar. Yunanlılar Türklerden daha çok tehlikelidirler. Çarpışmalar kanlı bir şekilde devam etmektedir. Türkler de büyük tehlike içindedirler. Bu işgal harekâtı Kıbrıs'ın bağımsızlığını tamamen ortadan kaldırmıştır”.⁴⁶

Makarios'un uluslararası platformda dile getirdiği bu açıklamalar, Türkiye'nin Garanti Antlaşması'ndan doğan müdahale hakkını kullanmasını meşrulaştıran önemli bir belge niteliği taşımaktadır. Bu tür ifadeler, Türkiye'nin uluslararası kamuoyuna yönelik yürüttüğü kamu diplomasisi faaliyetlerinin arka planını da destekleyici bir unsur olarak kullanılmış ve hareketin sadece Türk toplumunun değil, adanın genelinin istikrarı için yapıldığı tezini güçlendirmiştir.

Yukarıdakiler doğrultusunda Kıbrıs'ta 1974 yılında gerçekleşen Türk müdahalesinin hukuki dayanağının, Garanti Antlaşması'na dayandığını söyleyebiliriz. Bu antlaşma ile Kıbrıs'ın başka bir devlet ile siyasi ve iktisadi bir birlik içerisinde bulunamayacağı, bunun yanında adanın taksimini kabul etmeyeceği öngörülmüştür. Antlaşmanın dördüncü maddesine göre ise Türkiye, Birleşik Krallık ve Yunanistan'a mevcut nizamın korunması için meşru müdahale hakkı tanınmıştır:

“Bu Antlaşmanın hükümlerine bir riayetsizlik halinde, Yunanistan, Türkiye ve Birleşik Krallık, bu hükümlere riyeti sağlamak için gereken teşebbüsler veya tedbirler hakkında birbirleri ile istişare etmeyi taahhüt ederler. Müşterek veya anlaşarak hareket mümkün olmadığı takdirde, garanti veren üç devletten her biri, bu Antlaşma ile ihdas edilen nizamı tekrar kurmak münhasır maksadı ile harekete geçmek hakkını muhafaza eder”.⁴⁷

Kıbrıs müdahalesi 20-22 Temmuz 1974 ve 14-16 Ağustos 1974 tarihlerinde iki safhada gerçekleşmiştir. İlk safha 353 sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin kararı ile ateşkesle sona ermiştir. Bu gelişmenin ardından Türkiye, İngiltere ve Yunanistan Dışişleri

⁴⁵ Üçler, *Kıbrıs Çıkartması*, 29-45.

⁴⁶ Davud Kapucu, “1974 Kıbrıs hava harekâtı,” *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 4, 2 (2020): 88.

⁴⁷ İltar Koyuncuoğlu, “Avrupa Birliği'nin genişleme sürecinde Kıbrıs,” (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2000), 118.

Bakanları statüsündeki katılım ile 25 Temmuz 1974'te Cenevre'de bir araya gelinmiş ve 30 Temmuz 1974'te Cenevre Deklarasyonu'nu imzalamışlardır.⁴⁸ Böylelikle;

“Deklarasyonda, Yunanistan ve Rumlar tarafından işgal edilen Türk anklavlarının (bölgelerinin) acilen boşaltılması ile adada barışın ve anayasal düzenin yeniden tesisini teminen dışişleri bakanları arasında müzakerelere devam edilmesi konusunda mutabakata varıldı. Diğer yandan deklarasyonla adada Kıbrıs Türk toplumu ile Kıbrıs Rum toplumu olmak üzere iki özerk yönetimin mevcudiyeti ilkesel olarak tanınmış oldu”.⁴⁹

Bu çerçevede Birinci Cenevre Konferansı, Türkiye açısından başarılı bir diplomatik sonuç olarak değerlendirilebilir. Ancak 8-14 Ağustos 1974'te yürütülen ikinci Cenevre Konferansı'ndan istenen sonuç alınamamıştır:

“Yunanistan, Kıbrıs'ta yeni anayasal düzenin tesis edilmesine dönük tüm teklifleri reddetti ve anayasal uzlaşma için Türk birliklerinin geri çekilmesini ön koşul olarak ileri sürdü. Öte yandan daha önce uzlaşıldığı üzere ikinci toplantıya kadar Rum ve Yunan askerlerinin Türklerin yaşadığı bölgeyi terk etmeleri gerekiyordu ancak askerler çekilmedikleri gibi saldırılarını da sürdürdüler”.⁵⁰

14 Ağustos 1974'te Kıbrıs Barış Harekâtı'nın ikinci safhası başlamış ve 16 Ağustos 1974'te 360 sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin kararına uyularak ateşkes ilan edilmesiyle harekât sonlandırılmıştır.⁵¹ Ancak bu ikinci müdahale, Türkiye'nin uluslararası hukuk çerçevesinde sahip olduğu meşru müdahale hakkının çeşitli platformlarda sorgulanmasına yol açmıştır. İkinci harekâtın kapsamı ve müdahalenin adada yarattığı fiili durum, uluslararası toplumda geniş bir tartışmanın fitilini ateşlemiştir.

Garanti Antlaşması kapsamında Türk Silahlı Kuvvetleri, Kıbrıs'a indirme ve çıkarma harekâtını gerçekleştirirken Ecevit'in ilk demecinin, insanlığa ve barışa hizmette bulunma yönünde olduğu karşımıza çıkmaktadır.⁵² Bu bakımdan harekâtın hemen öncesinde Türkiye'nin İngiltere ve ABD ile yaptığı görüşmelerde sorunu barışçıl bir şekilde çözme çabası içerisinde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı, askeri müdahale niteliği taşımasına rağmen, Türkiye'nin sadece sert güç unsurlarına değil, aynı zamanda yumuşak güç unsurlarını da içeren akıllı güç stratejilerine de başvurduğu bir dış politika pratiği olarak değerlendirilebilir. Bu bakımdan Kıbrıslı Türklerin maruz kaldığı şiddete ve tahakküm ilişkilerine karşı genel olarak akıllı güç stratejilerini uygulayan Türkiye, bu çabaların sonuçsuz kalması akabinde 1974 yılındaki harekât ile sert güç unsurlarını yoğun bir şekilde çalıştırmıştı. Kısacası savaşın aslında hem Türk hem de Rum toplumuna barış getirileceğine dair inanç ve faaliyetler, yumuşak güç unsurlarının göz ardı edilmediğini ortaya koymakla beraber, en azından harekâtın başlarında yabancı basın organları tarafından Türkiye'nin müdahalesinin haklı olduğu haberlerinin servis edilmesi aslında akıllı güç stratejileriyle hareket edildiğini göstermektedir. Bu çerçevede Ecevit'in yaptığı açıklamaya göre;

“Uluslararası alem, bütün dünya bu gerçeği görmüştür, takdirle karşılamıştır ve aynı zamanda Türklerin ancak çok haklı ve meşru bir dava uğrunda ve tam bir meşruluk zemini üzerinde ama mutlaka harekete geçmeye kararlı bir devlet olduğunu görmüştür. Bu, Türkiye'nin

⁴⁸ Fazlı Hiresoğlu, “Kıbrıs barış harekâtında Türk Hava Kuvvetleri (1974),” *Turkish Academic Research Review* 8, 3 (2023): 1272; Baskın Oran, *Türk dış politikası 1. Cilt* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 743.

⁴⁹ Erişim Tarihi: 05.05.2025 <https://ytb.gov.tr/haberler/barisin-teminati-kibris-baris-harekati>

⁵⁰ Erişim Tarihi: 05.05.2025 <https://ytb.gov.tr/haberler/barisin-teminati-kibris-baris-harekati>

⁵¹ Hiresoğlu, “Kıbrıs barış harekâtında Türk Hava Kuvvetleri (1974),” 1272; Oran, *Türk dış politikası*, 748.

⁵² Hale, *Türk Dış Politikası*, 57-58.

dünyadaki gücünü ve itibarını artırmıştır. Kıbrıs'taki son hareket dolayısıyla dünyada Türkiye'yi kınayan Yunanistan'dan başka bir tek devlet yoktur".⁵³

1974 harekâtı sonrasında Türk-Yunan ilişkilerinde meydana gelen sorunların yanı sıra, Türk-Amerikan ilişkilerinde de önemli gerilimler ortaya çıkmıştır. Kıbrıs çıkartmasında Amerikan yapımı silahlarının kullanılması, Amerikan Kongresi'nin tepkisini çekmiş ve bu durum Kongre'nin 1975 yılından 1978 yılına kadar sürecek olan silah ambargosunu tatbik etmesine yol açmıştır.⁵⁴ Bu ambargo, NATO müttefiki olan ABD ile Türkiye arasındaki ilişkilerin ciddi şekilde zarar görmesine sebep olmuş ve iki ülke arasındaki güven ortamını zedelemiştir. Böylece Türkiye, Kıbrıs'ta barışı sağlama amacıyla gerçekleştirdiği askeri müdahale sürecinde, Amerikan sert gücüne maruz kalmıştır. Bu durum, Türkiye'nin dış politika dinamiklerinde önemli bir kırılma noktası olarak değerlendirilmektedir. Bununla beraber hem bölgesel dengeler hem de Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde uzun süreli etkileri olmuştur.

Türkiye'nin Kıbrıs üzerindeki yumuşak güç stratejisi sadece barış, özgürlük ve demokrasi yanlısı politikalarında değil; aynı zamanda yardım ve kalkınma odaklı kampanyalarında da açığa çıkmaktadır. Kıbrıs'a yapılan yardımların uzun bir tarihsel geçmişi olmakla beraber resmi yardımlar 1963 yılından beri sürmektedir. Başlangıçta bu faaliyetler Türk Silahlı Kuvvetleri ve çeşitli bakanlıklar gibi devlet kurumları aracılığıyla yürütülmüş, ilerleyen süreçte ise bağış kampanyaları ve sivil toplum kuruluşlarının katkılarıyla daha geniş bir toplumsal tabana yayılmıştır.⁵⁵ Bu doğrultuda birçok Türk vatandaşı, maddi yardımının yanında Kıbrıs müdahalesi sırasında asker olarak görev almak da istemiştir. Ayrıca "Kızılay İlk Yardım Hastanesi" ve "Kızılay Kan Merkezi" açılarak önemli bir adım atılmıştır.⁵⁶ Kızılay, yaralıların tedavisi ve Türkiye'deki hastanelere nakilleri için yoğun bir mesai de harcamıştır. Türk toplumunun barınması için çadırlar kurulmuş, beslenmesi için ise çeşitli gıdalar tedarik etmiştir.⁵⁷ Bu durum, Türkiye'nin sadece devlet düzeyinde değil, devlet dışı aktörler aracılığıyla da Kıbrıs'taki yumuşak güç kapasitesini pekiştirdiğini göstermektedir.

Sonuç olarak Nye'nin kamu diplomasisi yürütme faaliyetleri kapsamında bir değerlendirme yapacak olursak Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında Türkiye'nin ulusal ve uluslararası kamuoyunu bilgilendirme ve yönlendirme çabasının, dönemin medya araçlarının stratejik bir unsur olarak kullanılmasının gündelik iletişim hatalarını önleme faaliyeti olarak değerlendirebileceğini söyleyebiliriz. Bu süreçte, hareketin meşruiyetinin ve insani gerekçelerinin vurgulanması kadar, yanlış bilgi ve dezenformasyonlara karşı hızlı ve etkili tepkiler verilmesi de önemli bir boyut olarak öne çıkmıştır. Harekatın seyrinde özellikle Türk kamuoyunun bilgilendirilmesi ve moralinin yüksek tutulması amacıyla basın bültenleri ve radyo yayınları ön planda tutulmuş, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin sahadaki başarıları ve Kıbrıslı Türklere yönelik Rum saldırıları yoğun bir şekilde aktarılmıştır. Ancak bu süreçte bazı iletişim hataları ya da bilgi eksiklikleri de gündeme gelmiştir. Özellikle Türk şehitlerinin sayıları, askeri malzeme eksiklikleri ve çatışmaların mahiyeti gibi konularda yapılan bazı haberlerin Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) gündemine taşındığı görülmektedir. Bu tür haberlerin kamuoyunda oluşturabileceği olumsuz algıların giderilmesi adına devlet yetkilileri zaman zaman resmî açıklamalarda bulunmuş, yanlış ya da eksik bilgilendirme tespit edildiğinde düzeltici bilgilendirmeler yapılmıştır. Bu hususta Ecevit, askeri bakımdan kayıpların yaşandığını ancak bunların dünya basınının ileri sürdüğü ölçüde olmadığını söylemiştir.⁵⁸ Bu çerçevede, Kıbrıs Harekâtı yalnızca

⁵³ TBMM, *TBMM Tutanak Dergisi* Birleşim 4, Toplantı 13, c. 13, 18.

⁵⁴ Armaoğlu, *Türk Siyasi Tarihi*, 302.

⁵⁵ Ulvi Keser, *Kızılay belgeleri ışığında Kıbrıs: 1963-1974* (Ankara: Pulat Basımevi, 2013a), 63.

⁵⁶ Ulvi Keser, *Kızılay belgeleri ışığında Kıbrıs Barış Harekâtı: 1974* (Ankara: Pulat Basımevi, 2013b), 65.

⁵⁷ Ulvi Keser, *Kızılay belgeleri ışığında Kıbrıs Barış Harekâtı: 1974*, 128-131.

⁵⁸ TBMM, *TBMM Tutanak Dergisi*, 18.

askeri değil, aynı zamanda bilgi ve enformasyon alanında da yürütülen bir mücadele olarak değerlendirilebilir. Türkiye'nin, özellikle Batı kamuoyunda oluşturulmaya çalışılan "işgalci güç" imajına karşı kamu diplomasisi yürütme çabası, bu dönemde medya aracılığıyla aktif biçimde görülmüştür. Harekatın başlangıcından itibaren yapılan basın açıklamaları, uluslararası medyaya yönelik demeçler ve yurt dışındaki büyükelçiliklerin yürüttüğü faaliyetler bu stratejinin temel bileşenlerini oluşturmuştur. İkinci olarak stratejik iletişime baktığımızda Türkiye'nin 1974 harekâtına kadar genel olarak "yurtta sulh cihanda sulh" ilkesiyle hareket ettiğini söyleyebiliriz. Ancak bu harekât, uluslararası kamuoyunda garantör bir devletin barış politikalarının çıkmaza girmesi neticesinde imajının zedelenmemesi ve mevcut güvenin yıkılmaması amacıyla savaş durumunun haklılığını göstermesi anlamında önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine de Amerikan ambargosuna maruz kalınması, ülke imajının zedelenmesini meydana getirmiştir. Son olarak karşılıklı iletişimin sürdürülmesi anlamında Türkiye'nin barış görüşmelerine aktif bir şekilde katılmasını ve çözüm için çaba sarf etmesini görmekteyiz. İlerleyen dönemlerde ise Kıbrıs'ta bulunan üniversitelere Yükseköğretim Kurulu'nun diploma için karşılık vermesi ve değişim, staj ve seminer programlarının oluşturulması karşılıklı ilişkileri güçlendirmiştir. Bunun üzerine Türkiye'nin Kıbrıs'ta öğrenci yurtları inşa etmesi ve öğrenciler için burs ve kredi imkânı sağlaması kamu diplomasisinde önemli adımlar atmasına yol açmıştır. Kısacası Türkiye samimiyet içerisinde barış durumunu savunarak aslında bir çekim etkisi oluşturma politikası izlemiştir. Bu anlamda Rum toplumunu küçümseme yerine barışın Rum toplumunu da kapsadığını belirtmiştir. Dolayısıyla Türkiye, samimi bir barış söylemi etrafında şekillendirdiği politikaları ile yalnızca destek verdiği topluluğa değil, tüm ada halkına yönelik bir çekim etkisi yaratmayı hedeflemiş; böylece uluslararası kamuoyunda hem imajını hem de bölgesel cazibesini pekiştirmiştir.

Sonuç

Yumuşak güç, bir ülkenin başkalarını ikna etmek için kullandığı çekicilik ve cazibe gücüdür. Bu, askeri veya ekonomik baskı yerine kültür, değerler, diplomasi ve insani yardımlar gibi araçlarla başkalarını etkileme stratejisidir. Bu bakımdan yumuşak güç uygulamada kullanılacak olan kaynaklardan hedef aktörün algısına kadar birçok faktörün bir arada düşünülmesini gerekli kılmaktadır. Aksi halde istenilen sonuçlara ulaşmada zorluklar meydana gelebileceği gibi cazibenin düşüşe geçmesiyle de sonuçlanabilir. Akıllı güç ise hem sert hem de yumuşak gücün etkin ve uyumlu bir şekilde kullanılmasıdır. Bu doğrultuda sert güç araçlarının yumuşak güç stratejileriyle birlikte meşruiyet ve rıza temelli kullanımının önemli bir çıktısıdır. Bu noktada Türkiye'nin dış politikası, özellikle Kıbrıs müdahalesi öncesinde genel itibarıyla yumuşak güç unsurlarını etkili bir şekilde kullanma ve uluslararası alandaki konumunu pekiştirme üzerine kurulu olmuştur. Askeri müdahale sonrasında ise kullandığı insani ve hukuki argümanlarla yumuşak gücünü etkin bir şekilde çalıştırarak uluslararası alandaki itibarını korumaya çalışmıştır. Ancak Batı'daki eleştiriler ve uluslararası tepkiler karşısında zaman zaman zorluklarla karşılaşan Türkiye, bu zorlukları aşmak için kamu diplomasisi stratejilerini geliştirmiştir. Bu anlamda Ecevit'in barışçıl konuşmaları, demeçleri ve diplomatik girişimleri Türkiye'nin çıkarlarını savunma noktasında önemli bir rol oynamıştır. Çatışmaları çözmek için yapılan girişimler, Kıbrıs'ın güvenliğini sağlama çabaları ve etki alanını meşru bir zeminde genişletme hamleleri akıllı güç stratejisi ve kamu diplomasisi alanında önemli bir yol almasını sağlamıştır.

Bu çerçevede Türkiye, Kıbrıs müdahalesi sürecinde hem askeri hem de diplomatik ve yardım faaliyetlerini bir arada yürüterek aslında akıllı güç stratejilerini uygulamıştır. Böylelikle meşruiyet ve rıza temelli bir politik kazanım elde etmiştir. Bu bakımdan Türkiye'nin ve Kıbrıs'ın uluslararası ilişkilerdeki çıkarlarını savunurken kullandığı stratejileri rasyonel bir forma dönüştürerek kamu diplomasisi ve akıllı güç kullanımının etkinliğini göstermiştir.

Türkiye'nin Kıbrıs politikasında zaman içinde değişen koşullara bağlı olarak farklı güç stratejileri geliştirdiği gözlemlenmektedir. 1950'lerden itibaren adanın taksim edilmesi görüşü, sert güce dayalı güvenlik eksenli bir tutum olarak öne çıkarken, özellikle 1974 sonrasında oluşan fiili durum, Türkiye'nin hem askeri caydırıcılığı sürdürmesini hem de diplomatik kanalları daha yoğun kullanmasını beraberinde getirmiştir. 1983 yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ilanı, Türkiye'nin askeri kazanımlarını siyasi olarak tahkim etme çabasının bir sonucu olarak görülse de uluslararası alanda tanınma sorununu da taşımaktadır. Türkiye bu aşamadan sonra yumuşak güç unsurlarına daha çok önem vermeye başlamıştır. Bu anlamda KKTC'yi ekonomik olarak desteklemiş, demokratik yapıların geliştirilmesine katkıda bulunmuş, altyapı yatırımları yapmış, üniversiteler ve kültürel etkileşim alanlarıyla Türk kimliğini pekiştirmeye çalışmıştır. Bu gelişmeler bir yandan Türkiye'nin askeri varlığını kalıcılaştırmış, diğer yandan uluslararası topluma federatif çözüm önerilerinde bulunarak yumuşak güce dayalı meşruiyet arayışını da sürdürmüştür. 2000'li yıllarda Annan Planı sürecinde Türkiye'nin Avrupa Birliği ile uyumlu bir politika geliştirerek çözüm yanlısı bir tutum takınması, akıllı güç stratejisinin yumuşak güç yönünün öne çıktığı bir döneme işaret etmektedir. Türkiye bu süreçte Kıbrıs Türk tarafını uzlaşmacı göstermiş, aynı zamanda uluslararası kamuoyunda meşruiyetini artırmayı hedeflemiştir. Günümüzde ise Kıbrıs krizi yalnızca Türk ve Rum toplumlarının çatışmasıyla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda enerji kaynaklarının paylaşımında ve deniz yetki alanlarında nasıl bir yol izleneceği ve jeopolitik rekabette nasıl konumlanacağına ilişkin daha kapsamlı ve karmaşık bir mesele haline gelmiştir. Bu süreçte yapılan diplomatik girişimlerle Türkiye hem sahadaki varlığıyla caydırıcılığı sürdürmekte hem de KKTC'nin uluslararası alanda görünürlüğünü artırmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla Kıbrıs meselesi, Türkiye'nin hem sert hem de yumuşak güç unsurlarını bağlama duyarlı şekilde birleştirerek uyguladığı akıllı güç politikasının somut bir örneğidir.

Sonuç olarak Türkiye, Kıbrıs'ta barış ve istikrarı sağlamak için 1974 yılındaki müdahalesine kadar genel itibarıyla yumuşak güç stratejilerini saptayarak barış yanlısı bir politikaya yönelmiştir. Bu bakımdan siyasi değer olarak barış temelli ve güvenlik kaygısı doğrultusunda bir strateji izlemesi Kıbrıs'a olan müdahalenin meşru zemini oluşturmuştur. Bu anlamda özellikle Kıbrıs Türk toplumu açısından cazibe merkezi olmakla beraber Garanti Antlaşması'ndan doğan müdahale hakkını kullanması, uluslararası siyasette ötekini koruması anlamında birçok topluma güven vermiştir. Bu durumda Kıbrıs'ı ilhak etmek yerine istikrarın sağlanması ve darbeye karşı demokrasiyi tesis etmesi anlamında kültürel bir çekicilik yaratmıştır. Bunun yanında uluslararası siyasette basın organları ve kamuoyunda olumlu izlenimler bırakmıştır. Bu durum çatışma halinde olan toplumların barış görüşmelerinde Türkiye'yi de işin içine sokma çabasında olmaları anlamında güven oluşturmuştur. Böylelikle Türkiye, izlediği yumuşak güç stratejileri ve kamu diplomasisi faaliyetleri ile birlikte dış politikada saygınlık ve çekicilik kazanarak meşru bir otorite sağlamıştır. Ancak sorunun günümüzde de varlığını sürdürmesi, Türkiye açısından Kıbrıs meselesinde kesin ve kalıcı bir kazanımın henüz elde edilemediğini ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etmesinde insani durumların ön plana çıkması hasebiyle Türk ve Rum toplumlarına olan yardımlar ve bölgeyi kalkındırma çalışmaları literatürdeki boşluğu doldurmak için incelemeye değerdir. Bu doğrultuda Kıbrıs müdahalesi sürecinde kamu diplomasisi stratejisini sadece devlet merkezli olmaktan çıkartan sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri, birer devlet dışı aktör olarak araştırılabilir. Özellikle Kızılay'ın Kıbrıs'taki yardım faaliyetleri devlet dışı aktör olarak sivil toplum kuruluşlarının rolünü anlamak için oldukça önemlidir. Bu çerçevede Kıbrıs müdahalesi sırasında devlet dışı aktörlerin nasıl bir kamu diplomasisi ve yumuşak güç faaliyetlerinde bulunduğu sorusu, literatürde henüz yeterince ele alınmamış ve analize açık bir alan olarak gelecekteki akademik çalışmalar için anlamlı bir araştırma konusu sunmaktadır.

Kaynakça

- Aksu, Fulya. "Kamu Diplomasisi: Kavramlar, Yaklaşımlar ve Uygulamalar." *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24 (Özel Sayı) (2024): 211-230.
- Armaoğlu, Fahir. *Türk Siyasi Tarihi*. İstanbul: Kronik Kitap, 2023.
- Armitage, Richard L., Joseph S. Nye. "A Smarter, More Secure America." içinde *a Report of the CSIS Commission on Smart Power*. ed. Richard L. Armitage and Joseph S. Nye. Washington: CSIS Center For Strategic & International Studies, 2007.
- Cull J. Nicholas. *Public Diplomacy: Lessons From the Past*. Los Angeles: Figueroa Press, 2009.
- Çavuş, Tuba. "Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı ve Türkiye'nin Yumuşak Güç Kullanımı." *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, 2 (2012): 23-37.
- Çemrek, Murat, Fatma. Zehra Atıcı. "Yumuşak Güç ve Akıllı Güç Dengesinde Kamu Diplomasisi İçin Yeni Bir Yol: İnsani Diplomasi." içinde *Kuramdan Uygulamaya İnsani Diplomasi*. ed. Hafize Zehra Kavak, 211-234. İstanbul: Kızılay Kültür Sanat Yayınları, 2023.
- Eren, Erdem. "Türkiye - Bosna Hersek İlişkilerinin Akıllı Güç Perspektifinde Analizi." içinde *4th International Balkan Studies Congress Proceedings*. ed. Sevba Abdula ve Elif R. Nazim, 183-204. (Sarajevo, Bosnia and Herzegovina: IDEFE-BSF, 2024).
- Gölçük, Rıdvan. "Kültürel Diplomasi: Her Şeyi Temizler Mi?." içinde *Kültür. Sanat. Yönetim*. ed. Marcus Graf ve Ali Güney, 53-65. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022.
- Hale, William. *Türk Dış Politikası 1974-2000*. Çeviren Petek Demir. İstanbul: Mozaik Yayınları, 2003.
- Hiresoğlu, Fazlı. "Kıbrıs Barış Harekâtında Türk Hava Kuvvetleri (1974)." *Turkish Academic Research Review*, 8, 3 (2023): 1267-1279.
- İletişim Başkanlığı. *Kamu Diplomasisi Nedir?* İstanbul: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, 2022.
- Kapucu, Davud. "1974 Kıbrıs Hava Harekâtı." *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4, 2 (2020): 82-104.
- Kavoğlu, Samet, Ergün Köksoy. "Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisine Karşılaştırmalı Bir Bakış: Rusya ve Ukrayna Üzerine Bir İnceleme." *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 2 (2024): 788-804.
- Keser, Ulvi. *Kızılay Belgeleri Işığında Kıbrıs Barış Harekâtı: 1974*. Ankara: Pulat Basımevi, 2013b.
- Keser, Ulvi. *Kızılay Belgeleri Işığında Kıbrıs: 1963-1974*. Ankara: Pulat Basımevi, 2013a.
- Kılıçoğlu, Gökmen, Ayhan Nuri Yılmaz. "Bir Kamu Diplomasisi Kurumu Olarak TİKA'nın Ak Parti Döneminde Kullanılması." *Türk Dünyası Araştırmaları*, 116, 229 (2017): 171-182.
- Kılıçoğlu, Gökmen, Ayhan Nuri Yılmaz. "Kendi Hikayeni Anlatmak: Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye'nin Kamu Diplomasisi." içinde *Cumhuriyetin Yüzüncü Yılında Türk Dış Politikası ve Milli Güvenlik*. ed. Yalçın Sarıkaya, 109-147. Ankara: TASAV, 2023.
- Kılıçoğlu, Gökmen, Ayhan Nuri Yılmaz. "Türkiye Rusya İlişkilerine Farklı Bir Bakış: Türkiye'nin Rusya Üzerindeki Yumuşak Gücü." *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5, 3 (2019): 209-227.
- Koyuncuoğlu, İlter. "Avrupa Birliği'nin Genişleme Sürecinde Kıbrıs." Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2000.
- Nye, Joseph. S. *Yumuşak Güç*. Çeviren Reyhan İnan-Aydın. İstanbul: Serbest Akademi, 2023.
- Oran, Baskın. *Türk Dış Politikası 1. Cilt*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Özdemir, Haluk. "Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63, 3 (2008): 113-144.

- Özel, Cengiz. “Yumuşak Güce Bütünsel Bakış.” *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 7, 1 (2018): 1-27.
- TBMM. *Tutanak Dergisi*, Birleşim 4, Toplantı 13, c. 13 (23.07.1974): 13-54.
- TBMM. *Tutanak Dergisi*, Dönem 4, Toplantı 1, c. 1 (01.02.1974): 347-365.
- Üçler, Ertuğrul. *Kıbrıs Çıkartması*. İstanbul: Yeniüzyıl Yayınları, 2009.
- Yapıcı, Utku. “Yumuşak Güç Ölçülebilir Mi?” *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 12, 47 (2015): 5-25.
- Yılmaz, Ayhan Nuri, Gökmen Kılıçoğlu. “Avrupa Birliği’nin Yumuşak Güç Kullanımı ve Diğer Ülkeler Üzerindeki Olumlu Etkisi.” *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 8, 15 (2017): 83-118.
- Yılmaz, Ayhan Nuri, Gökmen Kılıçoğlu. “Balkanlar’da YTB ve TİKA’nın Türk Kamu Diplomasisi Kurumları Olarak Faaliyetleri ve Türkiye’nin Bölgedeki Yumuşak Gücüne Etkileri.” *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, 2 (2017b): 115-131.
- Yılmaz, Sait. “Yumuşak Güç ve Evrimi.” *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, 12 (2011): 31-36.
- <https://ytb.gov.tr/haberler/barisin-teminati-kibris-baris-harekati> Erişim tarihi: 05.05.2025.
- https://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa Erişim tarihi: 14.05.2025.
- <https://sozluk.gov.tr/> Erişim tarihi: 15.05.2025.

Bu sayfa boş bırakılmıştır. Uluslararası Siyaset Dergisi / US Journal.

Article Received:
12.05.2025

Article Accepted:
14.06.2025

Research Article

TÜRKİYE-VATICAN RELATIONS DURING THE TURKISH NATIONAL STRUGGLE (1918-1923)

Assoc. Prof. Dr. Cengiz Mutlu
Sakarya University of Applied Sciences
Karasu Vocational School
cengizmutlu@subu.edu.tr
 0000-0003-1192-8528

ABSTRACT

Relations between the Ottoman Empire and the Vatican predated the Conquest of Constantinople. Following the Conquest of Constantinople, the westward advance of the Turks caused considerable concern in the Vatican. The Turkish conquest of Constantinople, in particular, prompted calls within the Vatican for a crusade against the Turks. In the nineteenth century, the Ottoman Empire's desire to prevent France—which had assumed the protection of Catholics—from interfering in its internal affairs necessitated the development of relations with the Vatican. The bilateral relations that ensued reached their zenith during World War I and the Armistice of Mudros. However, the French factor, along with certain concerns, prevented the establishment of official diplomatic relations. Following the signing of the Armistice of Mudros, the Vatican provided the greatest support to the Ottoman Empire during negotiations concerning the partition of Türkiye in Western capitals. In the correspondence between Mustafa Kemal Pasha, the leader of the Turkish National Struggle, and the Vatican, the Pope's commitment to protecting the rights of Christians in the East was acknowledged by Turkish authorities. Although the Vatican did not officially participate in the Lausanne Conference, it pursued a highly effective policy in safeguarding the rights of Eastern Christians.

Key Words: *Türkiye, Ottoman, Vatican, Papacy, Mustapha Kemal Pasha.*

To Cite: Mutlu, Cengiz. "Türkiye-Vatican Relations During the Turkish National Struggle (1918-1923)," *Uluslararası Siyaset Dergisi /US Journal* 3, no.1 (2025): 19-30.

Conflict of Interest Statement:	Authors declared no conflict of interest
Ethics Committee Approval:	Authors declared article does not require ethics committee approval
Financial Support Statement:	Authors declared that there was no financial support
Author(s) contribution Statement:	1 th author 100%

Makale Gelişi:
12.05.2025

Makale Kabulü:
14.06.2025

Araştırma
Makalesi

Uluslararası Siyaset Dergisi

U S J o u r n a l

MİLLİ MÜCADELE'DE TÜRKİYE-VATIKAN İLİŞKİLERİ (1918-1923)

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu ile Vatikan arasındaki ilişkiler İstanbul'un Fethi öncesine kadar uzanıyordu. İstanbul'un Fethi ile birlikte Türklerin batıya doğru ilerlemesi Vatikan'ı endişelendirmişti. Özellikle İstanbul'un Türkler tarafından fethi, Vatikan'da Türklere karşı bir Haçlı Seferi çağrısına yol açmıştır. XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Katoliklerin koruyuculuğunu üstlenen Fransa'nın kendi iç işlerine karışmasını engelleme endişesi Vatikan ile ilişkilerin geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Başlayan ikili ilişkiler I. Dünya Savaşı ve Mondros Mütarekesi sırasında zirveye ulaşmıştır. Ancak Fransız faktörü, bazı kaygılarla birlikte resmi diplomatik ilişkilerin başlatılmasını engellemiştir. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte Batı başkentlerinde Türkiye'nin paylaşılması için yapılan görüşmelerde Osmanlı İmparatorluğu'na en büyük desteği Vatikan vermiştir. Türk Millî Mücadelesinin lideri Mustafa Kemal Paşa ile Vatikan arasındaki yazışmalarda, Papa'nın Doğu'daki Hıristiyanların haklarının korunması konusundaki hassasiyeti Türk yetkililer tarafından dikkate alınmıştır. Vatikan, Lozan Konferansı'na resmen katılmamış olsa da Doğu Hıristiyanlarının haklarının korunması konusunda oldukça etkili bir politika izlemiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Türkiye, Vatikan, Papalık, Mustafa Kemal Paşa.

Atıf Bilgisi: Mutlu, Cengiz. "Türkiye-Vatikan Relations During the Turkish National Struggle (1918-1923)," *Uluslararası Siyaset Dergisi* 3, no.1 (2025): 19-30.

Çıkar Çatışması Beyanı:

Etik Kurul Onayı:

Finansal Destek Beyanı:

Yazar Katkı Beyanı:

Yazarlar çıkar çatışması beyan etmemiştir

Yazarlar etik kurulu onayı geremediğini beyan etmiştir

Yazarlar finansal destek almadıklarını beyan etmiştir

1. yazar %100

Introduction

The advance of the Turks towards the West worried the Eastern Roman Empire. Eastern Roman Emperor John V Palaiologos, who was a Catholic, wrote a letter to the Pope against the Turks on December 15, 1355. In his letter, John V presented a plan to convert his people to the Catholic faith. Additionally, John V requested fifteen ships, 500 knights, and 1,000 infantries. The Pope, who received the letter, contacted Venice, the King of Cyprus, and the Knights of Rhodes and asked them to help Eastern Rome in order to carry out the Crusade. The Pope made efforts to bring the Genoese, who were in alliance with the Ottoman Sultan Orhan, into the Crusader alliance. The Crusader Army, which landed in Gallipoli with Venetian ships, was not successful against the Turks¹. Another turning point was the conquest of Constantinople which was met with sadness in Vatican. Following the conquest of Constantinople, the letter allegedly sent to the Pope, the representative of Jesus, with the signature of Mehmed the Conqueror², "the successor and avenger of Hector and the other Trojans", was read everywhere. The Pope asked his cardinals to visit Naples, Florence, Venice and Milan and to unite against the Turkish threat. The Pope's call for a war tax from the entire Christian world was not answered, and the war preparations were inconclusive³. After Sultan Mehmed removed Venice from the north of the Aegean Sea, he targeted Rhodes, Italy and the Papacy. Political turmoil in Italy facilitated Sultan Mehmed's intervention. The fleet sent to Southern Italy under the command of Gedik Ahmet Pasha conquered Otranto on July 26, 1480. Otranto Castle was turned into a base and raids began to be made in the surrounding areas. This expedition was considered the beginning of the conquest of Rome. The Pope even considered leaving Rome and fleeing. The spirit of the Crusade was revived to save Otranto in Europe. But with the death of Sultan Mehmed, the conquest of Italy was interrupted⁴. In the following centuries, attempts to organize a Crusade, such as the one led by the Vatican under Pope Clement VIII, were unsuccessful.⁵

In the 19th century, Ottoman-Vatican relations progressed positively. The personal positive attitudes of Sultan Abdulhamid II and the incumbent Popes, as well as internal and external dynamics, were particularly influential in this. One of the issues that came into prominence in the bilateral relations was the Armenian issue. Although the Papacy criticized the Ottomans for the Armenian issue, it does not appear to have adopted a harsh stance compared to other European countries. Relations with the Vatican, as they were before, continued unofficially but around friendship during the period of Sultan Abdulhamid II. Although Vatican maintained the policy of not accepting the Ottoman Ambassadors sent before Rome, some peculiar negotiations had been carried out with the consulate of Rome. The Ottoman Empire

---

¹ Halil İnalçık, "Osmanlı Sultanı Orhan (1324-1362) Avrupa'da Yerleşme (1324-1362)", *Bellekten* 73, no. 266, (April 2009), 77-108.

² In the essays, Montaigne touched upon the relationship between Mehmed II and the Papacy. "Besides this, what glory can be compared with this? There is nothing so alive in the mouths of men as his name and his Works; nothing so well-known and accepted as Troy, Helen, and his wars, which perhaps never existed. Our children are still called by the names he invented more than three thousand years ago. Who doesn't know Hector and Achilles? Not only certain private families but most nations seek their origin in his fictions. Mehmed, the second of that name, emperor of the Turks, writing to Pope Pius II, says: "I am astonished how the Italians league themselves against me, seeing that we have our common origin in the Trojans, and that I like them, have an interest in avenging the blood of Hector on the Greeks, whom they are favoring against me." See, Michel De Montaigne, *The Complete Works Essay, Travel Journal, Letters*, translated by Donald M. Frame, (Toronto: Everymans Library 2003), 692.

³ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (İstanbul Yeditepe Yayınları, 2009), 51-52.

⁴ Halil İnalçık, "II. Mehmed", (DİA) (*The Encyclopaedia of İslam*) 28, (Ankara: 2003), 403.

⁵ Trandafir G. Djuvara, *Türkiye'nin Paylaşılması Hakkında Yüz Proje*, (İstanbul: Gündoğan Yayınları 1999), 100-106.

entered World War I in October 1914, and a new period began in relations. Since France had long been the patron of the Catholic people living in the Ottoman Empire, the abolition of the Capitulations led to a differentiation of relations with the Papacy⁶. The departure of the French Ambassador from Istanbul due to the war also created a new development. Requests for visits from the Vicar of the Pope in Istanbul were conveyed to Ottoman authorities through the French Ambassador, in accordance with a long-standing tradition. This process brought about the need for the Ottomans to develop their relations with the Vatican⁷. Due to these newly developed situations, papal nuncios were able to meet with Ottoman authorities and join the official ceremonies directly. During the wartime period, diplomatic relations between the Ottoman Empire and Vatican couldn't be realized due to some concerns. The Vatican did not initiate direct political relations with the Ottoman Empire because it did not want to worsen its relations with France⁸. During the World War I, the Vatican also tried to contribute to world peace. Pope Benedict XV sent a letter in 1917 to Sultan Mehmet V calling for the end of the war. The Turkish Sultan also wrote a letter to the Pope in response⁹. Despite the Pope's best efforts to mediate between the belligerent states, the war continued for another year.

1. The Greek-Turkish War from the Vatican's Perspective and Relations

During the Mudros Armistice years, Turkey-Vatican relations had followed a very good course. Thus, Emmanuel Carasso Effendi, a prominent figure of the Committee of Union and Progress, was arrested. His family appealed to Angelo Dolci, Apostolic Vicar of Constantinople from 1914 to 1922, for Carasso's release because he had fallen ill in the damp conditions of his imprisonment. Thereupon, Angelo Dolci made an appeal to the Grand Vizier for Carasso Effendi, who was being detained in the police directorate. Dolci met with the Grand Vizier and requested that Carasso be transferred to Allied hospitals or released under judicial supervision¹⁰.

The Vatican, which had been reluctant to establish diplomatic relations with the Ottoman Empire during World War I, changed its policy during the armistice. Although the Pope's deputy, Monsignor Dolci, expressed his desire to establish official relations in a meeting with the Sublime Porte bureaucrats, this request was rejected by his interlocutors. Since the Ottoman Empire had accepted France as the protector of Catholics in its own lands, it could no longer anger France. Moreover, France, which emerged victorious from the war, once

⁶ Ahmet Türkan, "Turkey-Vatican Relations from the Ottomans to the Republic", *International Journal of Humanities and Social Science* 5, no. 5 (May 2015): 152-153.

⁷ Türkan, "Turkey-Vatican Relations from the Ottomans to the Republic", 154.

⁸ Rinaldo Marmara, *Vatikan Gizli Arşiv Belgeleri Işığında Türkiye ile Diplomatik İlişkilere Doğru*, (İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2012), 67-75.

⁹ Turkish Presidency Ottoman Archive (BOA), Council of Ministers (MV), 258/27. At the beginning of the First World War, when Pope Benoit XVI heard about the Franco-Russian alliance, he expressed his satisfaction and said that this would help the unification of the Churches. However, the Vatican was worried about the possibility that the Russians could dominate Constantinople and Hagia Sophia and then gain unrivalled control of Jerusalem and the holy places. Thinking of these consequences, the Vatican sided against Russia in World War I. See İleri, 3 June 1922, 2.

¹⁰ Sabah, 11 February 1919, 2. Monsignor Dolci, the Pope's Vicar in Constantinople, began making efforts to have a statue of the Pope erected in Constantinople in recognition of her efforts for world peace. See, Atı, 17 December 1918, 2. The dedication of the monument erected in honour of Pope Benedict at Constantinople to commemorate his work during the war, was an event of great impressiveness and international character. The ceremony was attended by the Heir Apparent, the Sultan, the Imperial Prince and Princesses, all the officials of the government, the general staffs of the army and the navy, many senators, the High Commissioners of France, England, the USA and Greece. See, The Perth W.A. Record, 18 March 1922, pp.5. This statue was erected by public subscription in Constantinople. The Sultan of Turkey headed the list. Other subscribers were the Grand Rabbi of Turkey and the Armenian, Gregorian and Georgian Patriarchs. See, New Britain Daily Herald, 1 February, 1922, 9; Also See, Boston Sunday Post, 29 January, 1922, 44.

again assumed the protection of Catholics. Another reason for the failure to establish diplomatic relations with the Vatican was that places with a large Catholic population, such as Syria and Lebanon, had ceased to be part of the Ottoman Empire¹¹.

During the Mudros Armistice years, negotiations for the division of the Ottoman Empire were ongoing between the representatives of the Entente Powers. On December 11, 1919, during the Allied talks in London, Venizelos proposed that the Turkish Sultanate should be given a status similar to that of the Vatican. According to him, Constantinople should remain the religious center of Islam and Bursa should be the capital of the Turkish Sultanate. A small guard corps, like the Pope has in the Vatican, could be allowed. In the ongoing negotiations, Lloyd George supported Venizelos' proposals on Constantinople¹². The situation in Constantinople was also discussed in the House of Commons. On 26 February 1920 William Ormsby Gore said that the Sultan could only be allowed to stay in Constantinople on the same terms under which the Pope remains at the Vatican. The Caliphate could be "Vaticanized." The Caliph might be there, but he might have no real effective dominion as regards the Straits. According to him, the Caliph had to have no power to shut the gates, and no military power at all. Earl Winterton said that it was unfair to Indian Muslims today to insist on the policy of turning the Sultan out of Constantinople and depriving him of his power there, because it was a question on which these Muslims felt just as strongly as Catholics felt on the subject of the Vatican and Rome. Mr. Oman said that it was possible to leave a decorative Turkish Sultan there in the same way as the Pope remains in Rome, without any military power except a small guard.¹³

Considering the political situation in Turkey, and the part which Islamic religion had played in the decision of the Supreme Council to allow the Sultan to remain at Constantinople, the lecture given by the Rev. H. Boys, of North Cadbury, on "The Church of Hagia Sophia at Constantinople," at the Digby Memorial Hall, was of more than ordinary interest. For five years (1870-1875) the lecturer had resided in Turkey, and had a comprehensive knowledge of his subject and of the trend of events in Turkey. The Rev. H. Boys, in opening, referred to the prevailing situation in Turkey, and to the probable usefulness of the lecture in view of the visit the next day of the Assyrian Ambassador. It was, he said, extraordinarily creditable that so many Christians in Asia Minor had held fast to their religion when they might have escaped cruelty and oppression simply by becoming Muslim. If all the facts were known they in England would not tolerate that the Christians should be plundered and massacred at the whim of the Turk. After showing views of ancient temples at Athens and of places sacred to Christian people in the Holy Land, the lecturer turned to the Church of Hagia Sophia, formerly a Christian Church, but since 1453 a Muslim Mosque, which was begun by Constantine in 330 A.D. on the site of ancient Byzantium, and re-built in 415 by Theodosius, and again, in 538-568, by Justinian. The lecturer alluded to the reasons which it was stated

¹¹ Marmara, *Vatikan Gizli Arşiv Belgeleri Işığında Türkiye ile Diplomatik İlişkilere Doğru*, 111-113.

¹² E. L. Woodward, Rohan Butler, (Edited), *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, Ser.1, Vol. 2, (Dec 11, 1919), (London 1946), Notes of a Conversation at 10, No. 600. In the Senate in January, US President Wilson described Turkish Istanbul as the German Alsace Lorraine. See, *The Times*, 18 October 1918, pp.5. The Vatican, which did not lose its interest in Turkey even during the years of the Armistice of Mudros, was following the Turkish-Greek War in Anatolia. In French public opinion, another Catholic country, the war waged by Greece was characterised as "Constantine's New Crusade". According to the French, Greece, as Britain's sergeant-major, was helping British imperialism to establish itself in the straits. See, Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, (Ankara Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 266. Türkiye would send a minister to the Vatican. It was announced. This was the first time Sultan affiliated with Christendom. The Sultan initiated the step as a mark of gratitude for the Pope's financial and other aid to Turkish war prisoners. See, *New Britain Herald*, 2 September 1920, 16.

¹³ <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/feb/26/turks-and-constantinople>.

influenced the Supreme Council in deciding that the Sultan should remain at Constantinople. There was the so-called fear of offending the Muslims in India and Egypt. Did such an argument come with good grace from England, who had driven the Mohammedans from Damascus, taken possession of Baghdad and the administration of Mesopotamia, with its valuable oil wells, and quietly took possession of Egypt? Did England have the slightest consideration for the feelings of the Mohammedan World in those matters. Now, when there was no question of oil wells, or of safe-guarding the road to India, but only the lives of the faithful Greeks and Armenians. They suddenly became very scrupulous. These hypocritical reasons for denying to the Greeks their own church was but throwing dust in people's eyes. They didn't want to drive the Sultan out of Constantinople or take anything from the Turk which was really his own, but they wanted the Turkish rule to cease. The lecturer said he couldn't help feeling that the whole influence of the Roman Catholic Church was thrown against the redemption of the Church of Hagia Sophia. When the audience was preparing to disperse, the Rev. Father Grant, a Catholic priest at Sherborne, rose and protested against the allegation that there had been interference from the Vatican. He requested that the Rev. H. Boys furnish proofs of his charges. The lecturer said he couldn't prove the statement, but he had lived in the country, and knew and deplored the bitter feelings of hostility which existed. He honestly believed that the influence of the Vatican had gone against the restoration of the Church of St. Sophia to the Greek Church.¹⁴

Monsieur François Stern, a Romanian national who was recommended to Mr. Russel, was the British ambassador to Switzerland. According to telegraph from Mr. Russel to Earl Curzon on August 9, 1920, Mr. Stern, had proofs in his possessions that Italian Government had encouraged and was assisting Mustafa Kemal Pasha and was fomenting anti-British intrigues in Mesopotamia and elsewhere in the East; and that the Vatican had associated itself with this policy and was moreover encouraging the Sinn Fein cause and intriguing with Bolsheviks.¹⁵

Stern made an offer to mediate peace between Britain's Government and Mustafa Kemal Pasha. The emissary was a young Romanian named François Stern, who during the war had been employed by Britain's Government. M. Stern was invited to a meeting on 3 September 1920 between Earl Curzon, Sir G. Buchanan and Admiral J. de Robeck on the war in Turkey. Mr Stern, who also met with officials of the Ankara Government, wanted to draw attention to the close relationship between the Turks and Italians. All communications, he said, between Mustafa Kemal and his supporters in Europe passed through Italy. The Italian Government was strengthened in this pro-Turkish policy by the Vatican, which was anxious to use all means at its disposal in order to counter the activities of the Orthodox Patriarchate, which was now deriving great support from the Hellenic Government. M. Stern indeed (he stated that he was himself a Catholic) went so far as to say that the propaganda organization of the Vatican, which was very efficient, had proceeded to promote Sinn Fein disturbances in Ireland a year ago when the presence of the Greeks in Constantinople became a serious possibility.¹⁶ The propaganda organization of the Vatican was immensely strong and in order to prevent the

---

¹⁴ The Western Gazette, 5 March 1920, 8.

¹⁵ Bilal Şimşir, *British Documents on Atatürk II*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1975), 249. Mr. Lynn asked the Prime Minister in house of commons on 11 December 1919 whether the British Government had made any representations to the Vatican with regard to the campaign of murder that was being carried on in Ireland; whether the Vatican had refused to interfere; and whether the Government was now in a position to say when the British envoy would be withdrawn? See, https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/aug/09/vatican-campaign-of-murder#S5CV0133P0_19200809_HOC_167.

¹⁶ Butler, *Documents on British Foreign Policy*, Ser. 1, Vol. 13, Reference: [E 10154/2569/44]. (Sep 3, 1920), London 1946, Despatch No. 808 to Rome; No. 701. On this account, the Vatican paradoxically enough, favoured Moscow to a certain extent. See, Şimşir, *British Documents on Atatürk*, II, 262.

Greek obtaining Constantinople and Hagia Sofia, the Vatican went to the length of supporting Sinn Fein and Egyptian and Indian Nationalist agitators.¹⁷

The whole situation had grown out of the decision of the British to back Greek claims both in Thrace and in the Smyrna district. At the close of the World War the British determined to be done with the Turks, reverse their old policy and back the Greeks. In their scheme the Greeks were to regain not only their ancient colonies upon the western side of Asia Minor but also Constantinople, the former center of the Byzantine Empire. Greece was a promising nation to support and the British could hope that by establishing Greece in the eastern end of the Mediterranean, they would have a useful ally¹⁸.

2. Vatican-Mustafa Kemal Pasha Correspondence and Anatolian Christians

During the Armistice of Mudros, the British Armenian Committee submitted a memorandum to the British Government. According to the memorandum, if the Armenian-majority areas were not placed under American mandate, they must be liberated from Turkish rule and Armenia must be completely cut off from the Ottoman Empire. For years in the eastern regions of Turkey, the Turkish governments had deliberately incited Armenian hostility. An independent Armenian state separate from Turkey, excluding the Armenian unit centered in Yerevan in Russia, was to be established. Mustafa Kemal's rebellious, violent government was building its future on Armenian soil.¹⁹ The Times reported that 300,000 Armenian refugees in Turkish Armenia had been homeless for five years and were struggling with poverty. Moreover, according to The Times, Armenian refugees could not return to their homes and lands because they would be subjected to persecution and massacres.²⁰ In the meantime, two members of the British Armenian Committee traveled to Rome for support. The delegation was welcomed in a very cordial atmosphere by Cardinal Gasparri, the Vatican foreign minister, and learned that the Vatican had sent a telegram to Mustafa Kemal Pasha²¹. In a meeting with Gabriel Noradounghian, President of the Armenian National Delegation, Cardinal Gasparri assured Noradounghian that Pope Pius XI would follow everything that concerned the future of the Armenian nation²².

At the meeting of the Grand National Assembly of Turkey held on March 12, 1921, Muhtar Bey, the Deputy Minister of Foreign Affairs, took the floor. Muhtar Bey started his speech by saying that he was proud to hear from a man who occupied the highest spiritual authority in Christendom that "the most stable and organized government in the East is the Turkish Grand National Assembly". Muhtar Bey stated that a letter had been sent to Mustafa Kemal Pasha, the head of the Assembly, by the Pope, the supreme spiritual head of the Catholic world, and then read Mustafa Kemal Pasha's reply telegram. The letter, signed by Cardinal Gasparri and sent on behalf of the Pope, requested in the name of humanity that the necessary orders be given to ensure the safety of the lives, property, and possessions of the Christians of the Caucasus, Asia Minor, and Anatolia. The letter concluded with the words "it is hoped that compassion and mercy will prevail on all sides after the many difficulties and persecutions to which humanity has been subjected." Mustafa Kemal Pasha began his letter by stating that he had received the Pope's special wishes in favor of the Christians of Anatolia, the Caucasus and Asia Minor. Mustafa Kemal Pasha emphasized that all measures had been taken to ensure that the Christians in all the areas where the influence and sovereignty of the Grand National

¹⁷ Şimşir, *British Documents on Atatürk*, II, 275.

¹⁸ Philadelphia Inquirer, 12 June, 1922, 2.

¹⁹ The Times, 9 January 1920, 14.

²⁰ The Times, 15 January 1920, 8.

²¹ Şimşir, *British Documents on Atatürk*, III, 592-593.

²² The Daily Telegraph, 8 April 1922, 8.

Assembly of Turkey was extended would live in complete security and prosperity. Mustafa Kemal Pasha reminded that the protection of the rights of Christians was also a requirement of Islam. According to Mustafa Kemal Pasha, every precaution was being taken to ensure that the Christians in all the areas where the influence and sovereignty of the Grand National Assembly of Turkey was extended lived in complete tranquility and prosperity. Moreover, peace and security in those parts of the Turkish borders not occupied by any foreign army was an irrefutable fact. On the other hand, Mustafa Kemal Pasha drew attention to his words during the inauguration of the Grand National Assembly of Türkiye and again on March 1, 1921 in order to show that the policy of the Ankara Government had not changed in this regard. Moreover, Mustafa Kemal Pasha had said the following at the inauguration of the second year of the Turkish Parliament on the April 24, 1920. “The protection of the Greeks and Armenians of Anatolia, and the assurance of their peace, is a fundamental principle admitted by us at all times, so long as they abstain from opposing the will of the nation and the orders of the Government. Even in the face of the criminal aggressions committed by the regular and irregular Armenian forces against our brethren in Cilicia and on our oriental frontiers. We have always held it a first duty of humanity to guarantee the most complete security to the Christians who live tranquilly in the internal part of the country. In these times, in which Anatolia has been surrounded and deprived of all communication with other countries, we have considered that, amongst the essential measures destined to safeguard the highest interests of the country, the protection of the Christian population was in the first rank, and we have given instructions in this sense to all the competent authorities.” In his speech for the second session, Mustafa Kemal Pasha stated that the Entente Powers recognized Turkey as a state incapable of living as an independent state. Mustafa Kemal Pasha claimed that the Allied Powers wanted to disintegrate Turkey and enslave the Turkish Nation under the pretext of this perception. The reason that pushed Western states to this perception was the belief that the Turkish Nation was not capable of governing itself. The Turkish Nation had been struggling against a great disaster for a year without any help. Apart from the form of administration to which it had been accustomed for centuries, the Turkish Nation was governing itself in the most civilized, humane way and in accordance with all freedom criteria. Mustafa Kemal Pasha underlined that the Turkish lands invaded by the Allied Powers and the Turkish Nation, isolated from all means of defense, were subjected to uninterrupted destruction, plunder, deportation and atrocities. In addition, Mustafa Kemal Pasha added that the life and property of all non-Muslim elements in Turkey were guaranteed under the protection of Turkish laws and weapons.²³ A very favorable impression had been caused in the Vatican by the telegram received from the Mustapha Kemal Pasha, regarding the treatment of Christians in the territory of Angora.²⁴

The attitudes of the Ankara Government towards the Pope had been very much welcomed by the Vatican. The Supreme Pontiff of the Catholic Faith had expressed his complete satisfaction at the way in which the Catholic Church had been treated by the Turks. This valuable recognition of the Turkish Government great tolerance towards members of other faiths, and their religious institutions, would be of much greater significance when it is known that a famous Papal pronouncement made, and afterwards preserved in the Archives of Paris on May 29, 1854, contained the statement: “*The enemies of the Christian Church are not the Turks. But our brothers and sisters in other so-called Christian churches in Turkey. They*

---

²³ Records of the Grand National Assembly of Türkiye, Period 1, Meeting Years 2, V. 9, pp. 93-94; The Catholic Herald, 30 April 1921, 3.

²⁴ The Catholic Herald, 30 April 1921, 3.

*brought degeneracy into Christianity. They had used Christianity for their wicked political ambitions. Old enemies of the Church want to suppress Christian growth.*²⁵

By the way in August 1922, prior to the death of the late Pope, the Vatican was unofficially approached by a prominent Muslim resident of Rome, on the subject of the Greek Orthodox Church in Anatolia. The matter, however didn't arouse much enthusiasm in Vatican circles, and was accordingly dropped. During June, however, it was reported that Celaleddin Arif Bey, representative of the Ankara Government to Rome, believing conditions under the present Pope to be more favourable for discussions on this subject, proposed shortly to resume the previous unofficial conversations. To this end, he had sounded the Vatican through Signor Petacci. Celaleddin Arif Bey was confining his efforts to paving the way for negotiations, and that he had also been in touch with Cardinal Vico and Monsignor Vercesi. He considered that, before definite progress could be achieved, it would first be necessary to undermine the strong British influence at the Vatican, and that exercised by the Greek representative, Monsignor Papadopoulos. Later, Celaleddin Arif Bey had informed the Vatican that the Angora Government was willing to place at the disposal of the Pope its influence among Muslims in Palestine.²⁶

3. Catholic-Orthodox Struggle for Hagia Sophia

One of the most important goals of the Greeks during the Mudros Armistice years was to capture Hagia Sophia in order to complete the ritual that was left unfinished with the conquest of Constantinople. The Greeks, who had been dreaming of this for years, believed that one day Hagia Sophia would be taken back and returned to its former state as a church. That is why the former owner of Pera Palace Hotel, Bodosaki, presented a specially prepared Greek flag to the Greek Patriarchate²⁷. There was also public opinion outside of Turkey on this issue. On April 23, 1919, at a meeting organized by the London Association for the Uniting of Christian Churches and attended by clergy, speeches were made calling for the retaking of Hagia Sophia. At the end of the speeches, a decision was made to turn Hagia Sophia back into a church and a liberation committee was established. However, the British government did not allow the rally that the committee had prepared regarding Hagia Sophia to be held, because it was heard that if the rally was held, the Turks would blow up Hagia Sophia in protest²⁸.

According to Aberdeen Journal, the Turkish problem was more involved than ever. If Constantinople was taken over by the League of Nations, the Vatican wanted the Mosque of Hagia Sophia, because they desired it. The Greeks also wanted the mosque, for the same reason. Turkey itself was quite agreeable to the loss of Mesopotamia, Syria, and Palestine, but would have no interference with its European corner and Asia Minor. The Sultan was reconciled to a mandatory, preferably Britain, provided the mandatory existed for the purposes of assistance and not of control. The Grand Vizier had handed to the Allied representative a magniloquent proposal of reform, especially with regard to Christian minorities, but that was merely a dodge²⁹.

4. Relations After the Turkish Victory Over the Greeks

The influence of the Papacy was effective in the protection of Catholics in the Near East. At the request of Pope Pius XI, Mustapha Kemal Pasha allowed the Catholics of Smyrna to

²⁵ Şimşir, *British Documents on Atatürk*, III, 407.

²⁶ Şimşir, *British Documents on Atatürk*, IV, 362-363.

²⁷ Hülya Toker, *Mütareke Döneminde İstanbul Rumları*, (Ankara: Atase Yayınları, 2006), 98.

²⁸ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, (Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, 1973), 129-130.

²⁹ Aberdeen Journal, 23 January 1920, 4.

remain in that city after he had previously ordered them to leave. When the original order of the Turkish National leader was issued, the Pope, through Cardinal Gasparri, sent a telegram asking that the Christians be permitted to remain in Smyrna under the protection of Archbishop Vallega, who was acting as the special representative of the Holy See. In the meantime, a new instance of the keen interest of the Vatican in the welfare of the people of the Near East was given in the appointment of Archbishop Francesco Marmaggi as Apostolic Delegate to Constantinople. The new delegate was instructed to do everything in his power to bring about the conclusion of a just and equitable peace, and it was felt that the talent for such affairs, which he manifested while Nuncio at Bucharest, would be valuable in assisting all parties to come to an understanding in the present emergency. Anticipating that efforts, was made to bring about peace, would be successful, Archbishop Marmaggi was entrusted also with the administration of relief to the victims of the conflict. The Pope had already donated generously to this cause. One of the first acts of the new delegate would be a visit to the Archbishop of Smyrna, where he would gain first-hand information concerning conditions in that city³⁰.

Representations were made to the Near East Conference by the Holy See on behalf of the Constantinople Christians. Monsignor Maglione, the Nuncio of the Catholic Church in Switzerland, presented a communication to the President of the conference asked that prompt and efficacious methods had to be adopted to protect the various Christians of Constantinople, whose situation, the communication stated, had become alarming. The communication from the Vatican presented by Monsignor Maglione was as followed: "The Christians of European nationality are panic-stricken. Many have left, and many others have not the means to leave. Those who wish to leave the city must promise in writing never to return. Their goods are sequestered, and all possessions of Europeans and of religious congregations are in the greatest peril. There is general fear of the arrival of irregular bands and of disastrous consequences which may follow. The Armenians are terror-stricken. They have no refuge, and are even more exposed than the others. In bringing these facts to the attention of the Lausanne Conference, which was summoned to establish peace in the Orient, the Holy See begs it most earnestly, in the name of humanity, to adopt measures in the most prompt and efficacious manner to reassure the populations which already have been so cruelly stricken." Pope Pius' appeal brought an immediate response from İsmet Pasha, head of the Turkish peace delegation. İsmet Pasha issued a statement declaring that the situation of the Christians in Constantinople was not such as to cause uneasiness and charging the Greeks with the circulation of alarming reports in order to influence the Lausanne negotiations in favour of Greece. Copies of the Papal communication were sent to Delegate Barrere of France, Lord Curzon, the British Foreign Secretary, and Marquis di Garroni, the President of the three main commissions of the conference. İsmet Pasha continued his words as follows:

"During the conference, the Greek delegation has proposed an exchange of the Turkish and Greek minority populations between the two countries, but wishes to exempt the Greeks of Constantinople. The purpose of the Greek delegation was to have Greek refugees occupy the homes of the Turks now living in Greek territory and to expel the Muslims. It is logical that the Greeks in Constantinople be subjected to the same exchange as the others. It is easy to understand that the circulation of reports relative to the pretended insecurity of the Greeks in Constantinople is a Greek maneuver to exempt the Constantinople Greeks from exchange. These indefensibly false reports

---

³⁰ The Catholic Telegraph, 12 October 1922, pp. 1. Prominent officials in the Greek army and ministers were arrested. The Vatican is to make a definite protest to the Greek Government against the execution of the former Greek ministers. See, The Evening Telegram, St. Johns Newfoundland, 1 December 1922, pp. 10.

are not supported by the facts. The Holy See has, under the circumstances extremely difficult and in periods of even greater confusion, repeatedly manifested its satisfaction at the treatment to given Christians. We can certify that this same treatment now is guaranteed to the Christian element and that the rumors circulated at this moment are designed to influence the negotiations in the interest of the Greeks.”³¹

In October 1923, Türkiye’s ambassador to Rome, Suat Bey, had a meeting with the Vatican Minister of Foreign Affairs, Cardinal Gasparri, in the Vatican. Suat Bey, who was received very politely, learned from Gasparri that the 10 million francs that the Italian government had received from Greece as compensation were sent to Constantinople with a delegation to be distributed to the Greek and Armenian refugees. Suat Bey said that there were no Greek or Armenian refugees within the borders of Turkey; on the contrary, there were thousands of Muslim refugees who had escaped from Greece. According to Suat Bey, such a commission should have gathered and conducted research at any point in Thessaloniki and Greece. Suat Bey expressed in a suitable manner that the Turkish government would not allow the commission to work. Gasparri, who welcomed Suat Bey’s opinion, said that the delegation would be informed. Meanwhile, Gasparri added during the meeting that he was not in favor of French protection over Catholic churches.³²

Although the Holy See isn’t represented officially at the Lausanne Congress, the Holy See is very anxious that a durable peace should come about as a result of the Conference. Very considerable Roman Catholic interests were involved in the neighborhood of Constantinople itself, there were considerable numbers of Greek Catholics grouped under the jurisdiction of Bishop Calavassy, who had been appointed to this post by the late Pope a year before. The Ecumenical Patriarch of Constantinople felt the Christian position to be so threatening as to warrant his appealing to the Allied Powers for protection. The official position taken up by the Vatican was that a peaceful solution to this Near Eastern problem could be found only in Allied agreement. Towards the Turks, the attitude of the Holy See was that stability was the best thing for Turkish interests; and that the principal condition making for stability was respecting and safeguarding of the rights and liberties of the Christians. The Holy See wasn’t interested either in oil concessions or in widening spheres of political influence.³³

Conclusion

The Eastern Roman Empire, concerned about the Turks advancing westward, asked for help from the Vatican. The Vatican’s efforts to respond to this call for help did not yield any definitive results. Vatican-Türkiye relations had followed a positive course, especially since the 19th century, leading to the beginning of political relations. The Ottoman Empire’s aim in initiating political relations with the Vatican was to break the France’s power over Catholics in Türkiye. The peak period of Vatican-Türkiye relations was during World War I. Indeed, the unilateral removal of capitulations by the Ottoman Empire affected Catholic institutions under French auspices. Due to France’s sensitivity, diplomatic relations between Turkey and the Vatican could not be established. Despite everything, the Vatican had increased its influence over Catholics in Turkey. During the Armistice of Mudros years, the Vatican’s attempt to start diplomatic relations failed. After the armistice, while Western powers were dividing up the Ottoman Empire, the Vatican was one of the few states that strongly supported keeping Ottoman territories intact, especially in opposition to Greek claims. The friendly relations that

---

³¹ Cincinnati Commercial Tribune, 6 December 1922, 1.

³² Presidency of the Republic of Turkey Directorate of State Archives Republican Archives (BCA), 30.10.236.594.9/0.0. 22.10.1923.

³³ Adelaide Southern Cross, 12 January 1923, 2.

continued during the years of the National Struggle were reflected in the correspondence between Mustafa Kemal Pasha and the Pope. The sensitivity that the Vatican displayed towards Christians in Turkey was taken into consideration by the Turkish authorities. Vatican-Turkey relations continued to follow a very good course after the establishment of the Republic of Turkey.

References

- Aberdeen Journal
 Boston Sunday Post
 Cincinnati Commercial Tribune
 İleri
 New Britain Daily Herald
 Philadelphia Inquirer
 Sabah
 The Catholic Herald
 The Daily Telegraph
 The Evening Telegram
 The Times
 The Western Gazette
<https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/feb/26/turks-and-constantinople>.
 Records of the Grand National Assembly of Türkiye, Period 1, Meeting Years 2, V. 9.
 T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Meclis-i Vükela (MV)- Presidency of the Republic of Türkiye Directorate of State Archives, The Ottoman Archives.
 T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi (BCA)-Presidency of the Republic of Türkiye Directorate of State Archives, The Republic Archives (BCA)
 Butler, E. L. Woodward, Rohan, (Edited), *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, Ser.1, Vol. 2, (Dec 11, 1919), London 1946.
 Djuvara, Trandafir G., *Türkiye'nin Paylaşılması Hakkında Yüz Proje*, İstanbul Gündoğan Yayınları: 1999.
 İnalçık, Halil, "II. Mehmed", (DİA) (*The Encyclopaedia of İslam*), Vol. 28, Ankara: 2003.
 İnalçık, Halil, "Osmanlı Sultanı Orhan (1324-1362) Avrupa'da Yerleşme (1324-1362)", *Bellekten*, Book 73, N. 266, (April 2009).
 Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul Yeditepe Yayınları: 2009.
 Marmara, Rinaldo, *Vatikan Gizli Arşiv Belgeleri Işığında Türkiye ile Diplomatik İlişkilere Doğru*, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2012.
 Montaigne, Michel De, *The Complete Works Essay, Travel Journal, Letters*, Translated by Donald M. Frame, Toronto: Everymans Library, 2003.
 Şimşir, Bilal, *British Documents on Atatürk II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1975.
 Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, 1973.
 Toker, Hülya, *Mütareke Döneminde İstanbul Rumları*, Ankara: Atase Yayınları, 2006.
 Türkan, Ahmet, 'Turkey-Vatican Relations from the Ottomans to the Republic', *International Journal of Humanities and Social Science*, Vol. 5, No. 5, (May 2015).

Makale Gelişi:
06.05.2025

Makale Kabulü:
28.06.2025

Araştırma
Makalesi

Uluslararası Siyaset Dergisi

U S J o u r n a l

ÜÇLÜ AÇMAZ VE ÜÇÜZ AÇIK İLİŞKİSİNİN MAKRO EKONOMİK ANALİZLERİ

Doç. Dr. Levent Aksu
Balıkesir Üniversitesi
Burhaniye Meslek Yüksekokulu
Yönetim ve Organizasyon Bölümü
leventaksu71@hotmail.com

 0000-0002-2298-0762

ÖZET

Türkiye ekonomisinde üçlü açmaz (trilemma) ve üçüz açık (triple deficit) arasında güçlü bir etkileşim bulunmaktadır. Üçlü açmaz bağlamında Türkiye, döviz kuru istikrarı, bağımsız para politikası ve sermaye hareketliliği arasında denge kuramamış; bu durum üçüz açık olarak bilinen bütçe açığı, cari açık ve tasarruf-yatırım açığının derinleşmesine yol açmıştır. Küresel finans sistemine entegrasyon sonucu, Türkiye'nin karşılaştığı zorluklar tasarruf-yatırım açığını derinleştirmiştir. Düşük iç tasarruf oranları, yüksek dış borçlanma ve ithalat bağımlılığı, cari açığın kronikleşmesine neden olmuş; bu durumda bütçe açığı ve diğer dengesizlikler daha da karmaşıklaşmıştır. Bu karşılıklı etkileşim, Türkiye'nin büyüme potansiyelini sınırlamakta ve ekonomik istikrarı tehdit etmektedir. Kırılganlıkların azaltılması için, üçlü açmaz ve üçüz açık arasındaki nedensellik ilişkilerinin kapsamlı analizi gerekmektedir. Bu analiz yöntemi, teorik modellerin ampirik olarak test edilmesi, politika yapıcılara ülkeler arası karşılaştırmalı veriyle öneriler sunulması ve gelişmekte olan ülkeler için uyarlanabilir kriz önleyici politika çerçevelerinin sunulması bakımından literatüre üç düzeyde katkı sunmaktadır. Çözüm için Türkiye'nin bağımsız para politikasını korurken sermaye akışlarını ihtiyatlı yönetmesi, döviz kuru istikrarını sağlaması, iç tasarrufları artırması, kamu harcamalarında rasyonel politikalar izlemesi, kaynakları verimli yatırımlara yönlendirmesi, ithalat bağımlılığını azaltması ve mali disiplini sürdürmesi gereklidir.

Anahtar Kelimeler: Üçlü Açmaz, Üçüz Açık, Makro Ekonomik Denge, İktisadi Kriz, Açıklar ve Kırılganlıklar.

Atıf Bilgisi: Aksu, Levent. "Üçlü Açmaz ve Üçüz Açık İlişkisinin Makro Ekonomik Analizleri," *Uluslararası Siyaset Dergisi* 3, sayı 1 (2025): 31-71.

Çıkar Çatışması Beyanı:
Etik Kurul Onayı:
Finansal Destek Beyanı:
Yazar Katkı Beyanı:

Yazar çıkar çatışması beyan etmemiştir.
Yazar etik kurul onayı geremediğini beyan etmiştir.
Yazar finansal destek almadığını beyan etmiştir.
1. yazar %100.

Article Received:
06.05.2025

Article Accepted:
28.06.2025

Research Article

Uluslararası Siyaset Dergisi

U S J o u r n a l

MACROECONOMIC ANALYSIS OF THE TRILEMMA AND THE TRIPLE DEFICIT RELATIONSHIP

ABSTRACT

The Turkish economy exhibits a robust interrelationship between the monetary policy trilemma and the triple deficit phenomenon. Within the context of the trilemma, Türkiye has struggled to establish equilibrium among exchange rate stability, autonomous monetary policy, and capital mobility; consequently, this disequilibrium has exacerbated the triple deficit—comprising fiscal deficit, current account deficit, and savings-investment gap. As a result of integration into the global financial system, Türkiye has encountered challenges that have further deepened the savings-investment gap. Low domestic savings rates, substantial external borrowing, and import dependency have contributed to the chronicity of the current account deficit; this situation has rendered the fiscal deficit and other macroeconomic imbalances increasingly complex. This mutual interaction limits Türkiye's growth potential and threatens its economic stability. To reduce vulnerabilities, a comprehensive analysis of the causal relationships between the trilemma and the triple deficit is required. Such an analytical approach contributes to the literature on three levels: empirically testing theoretical models, offering policy recommendations based on comparative cross-country data, and presenting adaptable crisis-prevention policy frameworks for developing countries. To address these issues, Türkiye needs to prudently manage capital flows while maintaining an independent monetary policy, ensure exchange rate stability, increase domestic savings, adopt rational public expenditure policies, allocate resources to productive investments, reduce import dependency, and maintain fiscal discipline.

Key Words: *Trilemma, Triple Deficit, Macroeconomic Balance, Economic Crisis, Deficits and Vulnerabilities.*

To Cite: Aksu, Levent. "Üçlü Açmaz ve Üçüz Açık İlişkisinin Makro Ekonomik Analizleri," *Uluslararası Siyaset Dergisi / US Journal* 3, sayı 1 (2025): 31-71.

Conflict of Interest Statement: Author declared no conflict of interest.
Ethics Committee Approval: Author declared article does not require ethics committee approval.
Financial Support Statement: Author declared that there was no financial support.
Author(s) contribution Statement: 1th author 100%.

Giriş

Üçlü açmaz (trilemma) ve üçüz açık (triple deficit) kavramları, makroekonomik teori ve politika yapımında önemli yer tutan iki temel konsepttir. Üçlü açmaz, ilk olarak ekonomi literatürüne Robert Mundell ve Marcus Fleming tarafından 1960’larda kazandırılmış olup, bir ülkenin aynı anda sabit döviz kuru, bağımsız para politikası ve serbest sermaye hareketleri sağlayamayacağı gerçeğine işaret eder. Üçüz açık ise bir ekonominin cari açığı, bütçe açığı ve tasarruf-yatırım açığı gibi üç temel dengesizlikle aynı anda yüzleşme durumunu tanımlar. Bu iki kavram, iktisat politikalarının tasarımında kritik tercihler ve zorunlu ödünleşimlerin yapıldığı bir çerçeveye sunar.

Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomiler, küresel finansal entegrasyonun artmasıyla birlikte, sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasının ekonomiyi nasıl etkilediğini yakından deneyimlemektedir. Döviz kuru istikrarını koruma, bağımsız para politikası yürütme ve sermaye hareketlerini yönetme arasında sıkışan ekonomiler, çoğu zaman bu üç unsurdan birinden ödün vermek zorunda kalırlar. Aynı zamanda, bu politikaların başarısız yönetimi, Türkiye’de olduğu gibi, cari açık, bütçe açığı ve tasarruf-yatırım açığı şeklinde üçlü açığın derinleşmesine yol açabilir. Bu ilişki, sadece kısa vadeli ekonomik dengeleri değil, aynı zamanda uzun vadeli büyüme ve sürdürülebilirlik hedeflerini de doğrudan etkiler.

Üçlü açmaz ve üçüz açık arasındaki ilişki, özellikle gelişmekte olan ekonomilerde, ekonomik denge ve sürdürülebilir büyüme açısından karmaşık bir dinamik oluşturur. Üçlü açmazın temel bileşenlerinden biri olan sabit döviz kuru politikası, genellikle sermaye hareketliliğinin sınırlandırılmasını ve bu sayede döviz kuru istikrarının korunmasını amaçlar. Ancak, döviz kurunu sabitlemek, bir yandan para politikasının bağımsızlığını kısıtlayarak, merkez bankalarının enflasyon gibi içsel ekonomik hedefleri kontrol etme kabiliyetini zayıflatabilir. Bu durum, sermaye hareketlerinin serbest olduğu bir ekonomide, döviz rezervlerinin hızla tükenmesine ve sonuç olarak sabit kur politikasının sürdürülemez hale gelmesine neden olabilir. Türkiye’de 2000’li yılların başındaki döviz kuru politikaları, bu dinamiğin etkilerini açıkça ortaya koymuştur.

Bu bağlamda, üçüz açık, bir ekonomideki dengesizliklerin ne kadar derinleşebileceğini gösteren bir kavram olarak öne çıkar. Cari açık, yüksek ithalat hacmi ve düşük ihracat gelirleri nedeniyle, özellikle dış borçlanmanın artmasına yol açar. Döviz kuru politikalarının sürdürülebilirliği bu borçlanmanın maliyetine bağlıdır. Diğer yandan, bütçe açığı, genellikle hükümetlerin kamu harcamalarını artırma eğilimiyle birlikte gelir ve mali disiplini bozabilir. Bu da enflasyonist baskıları artırarak, para politikasının etkinliğini daha da kısıtlayabilir. Tasarruf-yatırım açığı ise, yetersiz iç tasarrufların dış kaynaklardan sağlanmasını zorunlu kılarak, cari açığın daha da genişlemesine neden olabilir. Türkiye’de, 1980 sonrası uygulanan serbestleşme politikaları çerçevesinde, bu üç dengesizlik alanı sıklıkla birbirini besleyen olumsuz geri besleme döngüleri yaratmıştır.

Örneğin, 1994 ve 2001 ekonomik krizleri, üçlü açmaz ve üçüz açık kavramlarının Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini çarpıcı bir şekilde ortaya koymuştur. Sabit döviz kuru ve yüksek sermaye hareketliliği, bağımsız para politikası yürütme imkanını sınırlamış ve bu da sonuçta enflasyon ve kamu borçlanmasında ciddi artışlara yol açmıştır. Bununla birlikte, kamu harcamalarının kontrol edilememesi, bütçe açığını artırmış ve dış borçlanma ihtiyacını daha da körüklemiştir. Türkiye’nin bu dönemde uyguladığı mali disiplin ve IMF programları, bu dengesizlikleri azaltmada kısmi başarı sağlamış olsa da temel sorunların sürdürülebilir bir şekilde çözümlenmesi hala zorlu bir görev olarak kalmıştır.

Bu çerçevede, üçlü açmaz ve üçüz açık arasındaki ilişkiyi yönetmek, bir ekonomideki uzun vadeli sürdürülebilir büyüme hedeflerine ulaşmada kritik bir öneme sahiptir. Türkiye gibi

ülkelerde, bu dengenin sağlanması, sadece makroekonomik istikrarı değil, aynı zamanda toplumsal refahı ve ekonomik kalkınmayı da doğrudan etkilemektedir. Başarılı bir ekonomik politika seti, bu dengesizlikleri yönetmek için koordineli ve tutarlı bir yaklaşım gerektirir; aksi halde, kısa vadeli kazanımlar uzun vadeli sürdürülebilirlikten ödün verilmesi pahasına elde edilebilir. Bu nedenle, üçlü açmaz ve üçüz açık arasındaki ilişki, bir ekonomideki makroekonomik dengeyi sağlama çabalarının ne kadar karmaşık olabileceğini gözler önüne sermektedir. Türkiye gibi ülkelerde, bu ilişkiyi doğru bir şekilde yönetebilmek hem kısa vadeli istikrarı sağlamak hem de uzun vadeli sürdürülebilir büyümeyi desteklemek için önemlidir. Üçüz açık (bütçe açığı, cari açık ve tasarruf-yatırım açığı) ile üçlü açmaz (sabit döviz kuru, bağımsız para politikası ve sermaye hareketliliği arasındaki tercih zorunluluğu) arasındaki ilişkinin birlikte incelendiği çalışmalar, iktisat literatüründe henüz sınırlı sayıdadır. Bu çalışma, özellikle gelişmekte olan ülkelerde görülen makroekonomik kırılganlıkların neden-sonuç ilişkilerini açıklamada özgün ve bütüncül bir çerçeve sunarak literatüre önemli bir katkı sağlar. Mevcut akademik çalışmalar çoğunlukla bu kavramları ayrı ayrı ele alırken, bu araştırma bu iki yapısal sorunu sistematik biçimde ilişkilendirerek, ülkelerin karşılaştığı ekonomik dalgalanmaların arka planındaki yapısal ikilemleri daha iyi anlamayı mümkün kılmaktadır. Böylece, sadece teorik değil, aynı zamanda ampirik düzeyde politika üretimi için güçlü bir analitik temel sağlamaktadır.

Bu çalışmada, teorik arka plan, Türkiye başta olmak üzere Arjantin, Brezilya, Meksika, Yunanistan, Hindistan, İran ve Güney Afrika gibi ülkelerin karşılaştırmalı örneklerle desteklenmiştir. Özellikle Türkiye'nin 2001, 2008 ve 2018-2022 kriz dönemleri üzerinden yapılan analizler, üçüz açıkların ve üçlü açmazın eşanlı ve karşılıklı etkileşimini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda; döviz kuru rejimi tercihi, sermaye hareketleriyle ilgili düzenlemeler, para politikası bağımsızlığı ve mali disiplinin zaman içinde nasıl değiştiği ve bu değişimlerin makroekonomik dengesizliklere nasıl yansıdığı net biçimde gösterilmiştir. Çalışma aynı zamanda ülkelerin kriz sonrası hangi politika araçlarına yöneldiğini ve bu araçların kısa-uzun vadeli etkilerini de değerlendirmiştir.

Bu çalışma dört temel üzerinde yapılandırılmıştır. Bunlar: (1) teorik literatür taraması ile kavramsal çerçevenin oluşturulması, (2) ülke örnekleriyle tarihsel ve kurumsal bağlamın ortaya konulması, (3) ampirik verilerle makroekonomik göstergelerin kıyaslanması ve nedensellik analizlerinin yapılması, (4) bulguların politika önerilerine dönüştürülmesidir.

1. Kavramsal Analiz

1.1. Üçlü Açmaz Kavramı

Ekonomideki imkânsız üçleme ya da üçlü açmaz (impossible trinity ya da trilemma) hipotezine göre; sermaye hareketlerinin serbestliği, sabit döviz kuru ve bağımsız bir para politikası uygulaması aynı anda var olamaz. Eğer bir ekonomide sermaye hareketleri serbestse ve sabit döviz kuru rejimi uygulanıyorsa o zaman bağımsız para politikası uygulamak mümkün değildir. Bu durumda para politikası sermaye hareketleri ve döviz kurundaki eğilimlere göre biçimlenecektir.¹ Sabit döviz kur sisteminde; "Tam Sermaye Hareketliliğinde", para politikası etkisiz kalmaktadır. Çünkü bu politika, döviz kurunu koruyup hem iç hem de dış dengeyi sağlayamaz. Merkez Bankası, bağımsız bir politika izlemesi mümkün değildir. Bu duruma "üçlü açmaz" denmektedir.² Üçlü açmaz (trilemma) ve üçüz açık (triple deficit) arasındaki

¹ Mahfi Eğilmez, "İmkânsız Üçleme ya da Üçlü Açmaz," *Mahfi Eğilmez Kişisel Blogu*, 05.03.2013. Erişim tarihi: 05.04.2017. <https://www.mahfiegilmez.com/2013/03/imkansuz-ucleme-ya-da-ucly-acmaz.html>.

² Üçlü açmaz görüşünün teorik temelleri, tarafından ortaya konmuştur; görüşleri maliye ve para politikası modeline dayanmaktadır. Bkz: Marcus Fleming, "Domestic Financial Policies under Fixed and under Floating Exchange Rates." *IMF Staff Papers* 9, no. 3 369-380; Robert A. Mundell, "Capital Mobility and Stabilization

ilişkide para politikalarının (merkez bankalarının) yetersiz kalmasının temelinde yapısal ikilemler ve politik sınırlandırmalar yatmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu durum daha da belirginleşmektedir. Merkez bankası faiz oranlarıyla (yani para politikasıyla) enflasyonu ve büyümeyi kontrol etmek isterse, döviz kuru sabitlenmişse ve sermaye serbestse, bu durumda sermaye çıkışları ya da ani girişleri yaşanır ve bu durum döviz krizine yol açabilir. Türkiye gibi ülkelerde, para politikasının bağımsızlığının düşük olduğu dönemlerde bu durumun etkileri daha yıkıcı olmuştur. Merkez bankası faiz artırmak istese bile siyasi baskılar ya da kur hedefi bunu engelleyebilir. Cari açık ve bütçe açığı, merkez bankasının kontrolü dışında gelişen, büyük ölçüde maliye politikası ve dış ticaret yapısına bağlı iki önemli açık türüdür. Bu açıklar, özellikle tasarruf-yatırım açığıyla birleştiğinde ekonomide dış kaynak bağımlılığını artırır. Maliye politikası ve dış ticaret politikasıyla desteklenmedikçe para politikası yalnız kalır. Bu nedenle, para politikasının etkili olabilmesi için çok yönlü yapısal reformlar, fiskal disiplin, güven inşası ve bağımsız kurumsal yapıların tesisi şarttır. Aksi takdirde Merkez bankası, kronik dengesizlikler karşısında sadece gecikmeli, sınırlı ve kırılğan tepkiler verebilir. Genişletici maliye politikasında, gelir sabit kalır. Faiz oranları ve gelir artarken, ithalatı artırır. Net ihracat azalacaktır. Genişletici para politikasında ise, faiz oranları düşer, gelir düzeyi artmaktadır. Yurt içi faiz oranı, dünya piyasa faiz haddinin altında kalmaktadır. Yabancı tahviller, yerli tahvillere tercih edilir. Ülkeden sermaye çıkışı olur. TCMB, piyasaya döviz sürerken, yerli para satın alır. Döviz talebi artar, yerli para talebi azalır. Artan döviz talebini sabit kur üzerinden Merkez Bankası karşılamaktadır. TCMB'nin elindeki döviz rezervleri azalır, piyasadaki para arzı azalır. Gelir sabit olduğu için para politikası tam olarak etkisiz kalır. Para politikasının etkisizliği, maliye politikası ile ilgili uyum sorunları, likidite tuzağı, faiz oranları, finansal piyasaların derinliği sorunları, zaman tutarsızlığı, merkez bankası bağımsızlığı, beklentilerin yönetilememesi ve piyasadaki döviz ve dolarizasyon sorunları ile çerçevesinde değerlendirilebilir.

Daraltıcı para politikası uygulandığında para arzının azalması sonucu yurt içi faiz oranları dünya faiz seviyesinin üzerine çıkabilmektedir. Bu durum ülkeye sermaye girişini teşvik ederek ödemeler bilançosunda fazlalık yaratır ve döviz arzını artırırken yerli para talebini de yükselmektedir. Sabit döviz kuru rejimi altında merkez bankası piyasaya müdahale ederek döviz alım-yerli para satım işlemleri gerçekleştirir, bu da para arzında genişlemeye neden olabilmektedir. Tam sermaye hareketsizliği koşullarında genişletici para politikası sabit döviz kuru ile birlikte uygulandığında, faiz oranlarındaki düşüş gelir düzeyini artırabilmektedir. Artan gelir ithalat talebini yükseltirken ihracattaki görece durgunluk nedeniyle dış ticaret açığı ortaya oluşabilmekte ve döviz talebi artabilmektedir. Merkez bankası döviz satarak yerli para çekme işlemi yapar, böylece para arzı daralmaktadır. Genişletici maliye politikasının sabit döviz kuru ile eşzamanlı uygulanması durumunda hem faiz oranları hem de gelir düzeyi yükselmektedir. Gelirdeki artış ithalatı canlandırırken net ihracatı azaltarak dış açığa yol açmaktadır. Bu süreçte artan döviz talebi, döviz kuru üzerinde değer artırıcı baskı oluşturmaktadır. Sabit kur sisteminde Merkez Bankası, piyasaya döviz sürer. Piyasadan yerli parayı çekmektedir.³

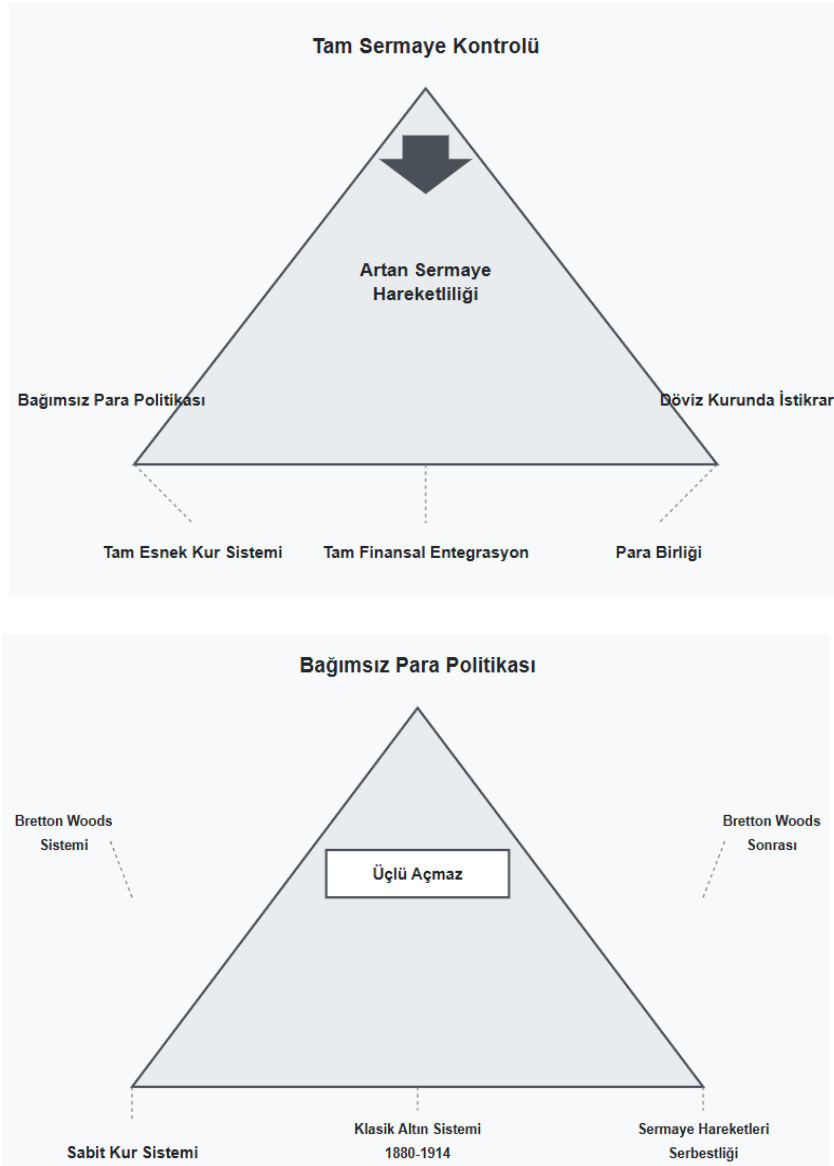

Policy Under Fixed and Flexible Exchange Rates," *Canadian Journal of Economics and Political Science* 29, no.4 (1963): 475-485. Bu modelde, döviz kurlarını sabitleyen ve uluslararası sermaye akımlarını kısıtlamayan ülkelerin, yurtiçi hedeflere yönelik bir para politikasını bağımsız olarak yürütemeyecekleri vurgulanmaktadır. Robert Mundell'e göre; imkânsız üçleme veya üçlü açmaz (trilemma) hipotezi; parasal bağımsızlık, sermaye hareketlerinin serbestliği ve döviz kuru istikrarı hedeflerinin aynı anda uygulanamayacağını, bunlardan sadece ikisinin gerçekleştirilebileceğini öngörmektedir. Bkz: Nuri Ç. Akar, Cemil Varlık. "Üçlü Açmaz- İkili Açmaz Hipotezlerine İlişkin Tartışmalar." *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi* 57, Sayı 1 (2022): 190-191.

³ Dilek Erdoğan Kurumlu, *Makro İktisat ve Para-Banka-Kredi* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2015). 174-182.

Şekil 1: Sermaye Hareketi Tam Serbestliği ve Üçlü Açmaz

Kaynak: Frankel,1999:8; Akar ve Varlık, 2022:191-192 ve Aksu, 2022:469'daki şekilden alınmıştır.

Üçlü Açmaz Modeli, serbest-açık ekonomilerde politika yapıcılarının karşılaştıkları makroekonomik politika değiş tokuşlarını (trade-off) tanımlamaktadır. Buna göre; bir ülke tipik olarak, üç makroekonomik politika hedefine ulaşmak ister. Bunlar “istikrarlı bir döviz kuru”, “sermaye hareketlerinin serbestliği” ve “bağımsız para politikasıdır”.⁴ Bu Üçlü Açmaz Modelinde, döviz kurlarını sabitleyen ve uluslararası sermaye akımlarını kısıtlamayan ülkelerin, yurtiçi hedeflere yönelik bir para politikasını bağımsız olarak yürütemeyecekleri vurgulanmaktadır.⁵ Dolayısıyla böyle bir ülkenin para politikası, döviz kurunun sabitlendiği baz ülkenin para politikasını takip etmek zorunda kalacaktır. Üçlü açmaz görüşünün işaret ettiği değiş-tokuş ilişkileri üçgen yardımıyla yukarıdaki şekilde gösterilmektedir. Buna şekile göre, ya sabit kurdan vazgeçilerek bağımsız para politikası ve sermaye hareketleri serbestliği tercih edilir, ya sermaye hareketleri kısıtlanarak, yani sermaye hareketleri serbestliğinden

⁴ Levent Aksu, *Para ve Banka*, 1. bs. (Ankara: İKSAD Publishing House, 2022), 469-470.

⁵ Aksu, *Para ve Banka*, 469-470.

vazgeçilerek sabit döviz kuru ve para politikası bağımsızlığı seçilir, ya da bağımsız para politikasından vazgeçilerek sabit döviz kuru rejimi ve tam sermaye serbestliği tercih edilir.⁶

Üçlü Açmaz (trilemma), bir ülkenin aynı anda şu üç hedefi birden gerçekleştirmesinin imkânsız olduğunu ifade eden bir teoridir:

1. Sabit Döviz Kuru Rejimi (Fixed Exchange Rate): Bir ülkenin para biriminin diğer para birimlerine karşı değerini sabit tutma hedefi. Sabit döviz kuru rejiminde, bir ülkenin para birimi diğer ülke para birimlerine karşı sabit bir değerde tutulur. Bu, uluslararası ticarete öngörülebilirliği artırır. Ancak, sabit kur rejimi olan bir ülkede bağımsız para politikası uygulanmak istenirse, sermaye hareketleri serbest değilse bu mümkün olabilir.⁷
2. Sermaye Hareketlerinin Serbestisi (Free Capital Mobility): Ülkeler arasında sermaye akışlarının serbest olması, yani sermaye kontrolleri olmadan yatırımların ve finansal varlıkların serbestçe hareket edebilmesi. Sermaye hareketlerinin serbest olduğu bir ekonomide, yatırımcılar ve şirketler, sermayelerini başka ülkelere serbestçe aktarabilirler. Bu durum, uluslararası yatırımın önünü açar ve piyasa entegrasyonunu artırır. Ancak, bu durumda ülke bağımsız para politikası uygulamak istiyorsa döviz kuru dalgalanmalı olmak zorundadır.⁸
3. Bağımsız Para Politikası (Independent Monetary Policy): Bir ülkenin kendi ekonomik koşullarına göre faiz oranlarını belirleyebilme ve enflasyonu kontrol etme yeteneği. Bağımsız para politikası, bir ülkenin kendi ekonomik durumuna göre faiz oranlarını ayarlayabilme kabiliyetidir. Bu, özellikle enflasyon kontrolü ve ekonomik büyüme açısından kritik bir öneme sahiptir. Ancak, bağımsız para politikası uygulayan bir ülke sabit döviz kuru rejimine geçerse, sermaye hareketleri serbest değilse mümkündür.⁹

Bu üç hedeften yalnızca ikisi aynı anda gerçekleştirilebilir; üçüncü hedef ise feda edilmek zorundadır. Bu teori, 1960'larda Robert Mundell ve Marcus Fleming tarafından geliştirilmiş ve "Mundell-Fleming Modeli" olarak da bilinmektedir.¹⁰ Üçlü Açmaza dair sonuç ve bulguları kısaca özetlersek bunlar;

- Politika Seçimleri ve Sonuçları:
  - Sabit Kur + Serbest Sermaye Hareketleri: Bir ülke sabit bir döviz kuru ve serbest sermaye hareketlerini tercih ederse, bağımsız para politikası uygulama yeteneğini kaybeder. Örneğin, Euro Bölgesi ülkeleri sabit kur rejimi (Euro) ve serbest sermaye hareketleri içinde yer alırken, bağımsız para politikalarını Avrupa Merkez Bankası'na devretmişlerdir.

⁶ Jeffrey A. Frankel, "No Single Currency Regime is Right for All Countries or at All Times," NBER Working Paper 7338, National Bureau of Economic Research, 1999; Nuri Ç. Akar, Cemil Varlık, "Üçlü Açmaz- İkili Açmaz Hipotezlerine İlişkin Tartışmalar," *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi* 57, sayı 1 (2022): 189–209, 191; Yağmur Akarsu, Nur Dilbaz Alacahan, "Döviz Kuru Riski ve Türkiye Ekonomisi Açısından Değerlendirmesi," *Journal of Life Economics* 6, no. 1 (2019): 79–90, 83-84

⁷ Robert A. Mundell, "Capital Mobility and Stabilization Policy Under Fixed and Flexible Exchange Rates," *Canadian Journal of Economics and Political Science* 29, no. 4 (1963): 475–476.

⁸ J. Marcus Fleming, "Domestic Financial Policies under Fixed and under Floating Exchange Rates," *IMF Staff Papers* 9, no. 3 (1962): 369–370.

⁹ Maurice Obstfeld, Jay C. Shambaugh, Alan M. Taylor, "The Trilemma in History: Tradeoffs among Exchange Rates, Monetary Policies, and Capital Mobility," *The Review of Economics and Statistics* 87, no. 3 (2005): 425–428.

¹⁰ Fleming, "Domestic Financial Policies under Fixed and under Floating Exchange Rates," 370; Mundell, "Capital Mobility and Stabilization Policy," 476.

- Bağımsız Para Politikası + Serbest Sermaye Hareketleri: Bu senaryoda döviz kuru dalgalanmaya bırakılır. ABD, İngiltere gibi ülkeler bu kombinasyonu tercih ederek, bağımsız para politikalarını korumuşlardır.
- Sabit Kur + Bağımsız Para Politikası: Eğer sabit kur ve bağımsız para politikası tercih edilirse, sermaye hareketleri kontrol altında tutulmak zorundadır. Çin, 1990'ların sonlarına kadar bu politikayı uygulamış, ancak 2000'lerde sermaye kontrollerini gevşetmiştir.
- Değişkenler Arasındaki İlişkiler:
  - Üçlü açmaz, ülkelerin döviz kuru, sermaye hareketleri ve para politikası arasındaki tercihlerine göre farklı sonuçlar doğurur. Her bir bileşen diğerleriyle etkileşim içinde olduğundan, politika yapımcılar hangi iki hedefi gerçekleştireceklerine karar vermek zorundadır.¹¹

Üçlü açmaz teorisi, ülkelerin ekonomik politikalarını şekillendirirken karşılaştıkları zorlukları ve bu zorlukları aşmak için hangi tercihlerde bulunabileceklerini anlamada kritik bir kavramdır. Ekonomik dengeyi sağlamak için politika yapımcılar, bu üç hedef arasında zor seçimler yapmak zorundadır. Üçlü açmaz, özellikle küresel ekonomi ve finansal entegrasyonun arttığı bir dönemde daha da önemli hale gelmiştir.

1. 2. Üçüz Ekonomik Açıklar ve Açmazlar

Üçüz ekonomik açık (Triple Deficit) ise, denkleme giren üç unsurunda açık vermesi suretiyle meydana gelmektedir. Ekonomide tam anlamıyla her iki tarafında açık verdiği ve makro ekonomik dengesizliğin meydana geldiği durumdur. İç ekonomik dengeyi oluşturan iki dengenin de açık verdiği ve bunu dış açığın dengelediği bir durumdur. Yani açık açıkla dengelenmektedir. Hatta Mahfi Eğilmez buna “dengesizliğin dengesi” yorumunu yapmaktadır.¹² Bir ülkenin iç ekonomik dengesi ile dış ekonomik dengesi denklem gereği birbirine eşittir. Bir ülkenin iç ekonomik dengesi ne kadar açık veriyorsa, dış ekonomik dengesi de o kadar açık veriyor demektir. Bunun anlamı iç ekonomik denge açığının dış ekonomik denge açığı yoluyla finanse edilmesidir.¹³

$$(S - I) + (T - G) - (X - M) = 0 \quad (1)$$

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde iktisadi büyümenin sürdürülebilir olmasını ve süreklilik arz etmesini sağlamak önemli makroekonomik hedeflerin başında gelmektedir. Bir ekonomide makroekonomik dengenin sağlanabilmesi için, ülkenin iç ve dış ekonomik dinamiklerinde meydana gelen dengelerin birbirine eşitlenmesi ile sağlanır; Ülkelerin ekonomik yapılarından kaynaklanan veya dünya piyasalarında görülen şokların etkisiyle kırılabilir olan bu dengeler her an bozulabilmektedir. İç ekonomik denge, özel kesimin tasarruf-yatırım (S-I) dengesinde $S < I$ olduğunda özel kesim tasarruf açığı veriyor demektir. Yatırımlar borçlanarak yapılmaktadır. Kamu kesiminin gelir-gider (T-G) dengesinden (bütçe dengesi) oluşurken $T < G$ olduğunda kamu kesimi gelir açığı vermekte, açığını borçlanarak finanse etmektedir. Dış ekonomik denge ise $(X-M)$ cari hesap dengesinden oluşmaktadır. $X < M$ olduğunda ekonomi cari açık veriyor demektir. Bu açıktaki yabancı sermaye yatırımları, portföy yatırımları veya dışarıdan borçlanarak

¹¹ Maurice Obstfeld ve Alan M. Taylor, “The Great Depression as a Watershed: International Capital Mobility over the Long Run,” içinde *The Defining Moment: The Great Depression and the American Economy in the Twentieth Century*, ed. M. D. Bordo, C. Goldin, E. N. White (Chicago: University of Chicago Press, 1998), 355–357.

¹² Mahfi Eğilmez, “İkiz Açık, Üçüz Açık,” *Mahfi Eğilmez Kişisel Blog*, 2012. Erişim tarihi: 17.06.2025. <https://www.mahfiegilmez.com/2012/10/ikiz-ack-ucuz-ack.html>.

¹³ Levent Aksu, “Para Arzı, Enflasyon ve Faiz Oranları ile İktisadi Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği,” içinde *Sürdürülebilir Kalkınma İşletme, Finans ve Ekonomi: Teorik ve Ampirik Katkılar*, der. Salih Öztürk (Ankara: İKSAD Publishing House, 2020), 115–218, 148-162.

karşılanması durumundadır. Bu denklem gereği, iç ekonomik dengenin her ikisi de açık verirken cari dengenin de bunlar kadar açık vermesi beklenmektedir. Bu durum “üçüz açık”¹⁴ olarak ifade edilmektedir.¹⁵

Üçüz açık¹⁶ olgusunun kullanılabilmesi için bu denkleme giren üç faktöründe birbirini etkilemesi ve açık vermesi gerekmektedir. Ekonomide bütçe denklığı, açığı veya fazlası ile birlikte; tasarruf-yatırım denklığı, açığı veya fazlası olduğunda; aynı zamanda cari işlemler denklığı, açığı veya fazlası da olabilmektedir. Bu üçüz açık olgusunun ortaya çıkmasında üç parametrenin eş zamanlı ve eş güdümlü olarak birbirini etkilemesi veya tetiklemesi gerekir. Özellikle Amerikan ekonomisindeki tasarruf-yatırım açıklarının bütçe (kamu + özel) açıklarını tetikleyerek ödemeler bilançosu¹⁷ üzerinde (cari açık olarak) olumsuz etkiler yarattığını bulgulayan pek çok ampirik çalışma mevcuttur.¹⁸

Aşağıdaki grafiği dikkatli bir şekilde analiz etmek gerekirse, periyot olarak bakıldığında, dış ticaret açığı ile tasarruf-yatırım açığının gecikmeli olarak kırılma noktaları birbirini izlemektedir. Yani dış ticaret açığında meydana gelen bir kırılma, tasarruf-yatırım açığında da aynı kırılmaları yaratmış, bu süreç dikkatli incelendiğinde 1989, 1995 ve 2001 kriz yıllarında ciddi kırılmalar göze çarpmaktadır. Tasarruf açığı pozitif bir duruma dönüp tepe noktasında en yüksek trend artışını meydana getirirken, bütçe açığı da son dönemlerin en büyük açığını vermiştir. Bütçe açığı ile tasarruf-yatırım açığı ve dış ticaret açığı 2003’den sonra birbirinin zıttı seyirler izlemiştir. Bütçe açığı azalma trendine girerken, dış ticaret açığı ile tasarruf-yatırım açığı düşme trendine girmiştir. Dış ticaret açığı tasarruf açığını direk olarak etkilemekte, buna

¹⁴ İç ekonomik dengelerin ikisi de açık veriyor ve cari denge de bunlar kadar açık veriyorsa o zaman üçüz açık söz konusu demektir (Aksu, 2020:155-162).

¹⁵ Aksu, “Para Arzı, Enflasyon ve Faiz Oranları ile İktisadi Büyüme İlişkisi,” 155-158; Mustafa Can Samirkaş ve Meryem Samirkaş, “Türkiye’de Üçüz Açık Hipotezinin Geçerliliği Üzerine Ampirik Bir Çalışma,” *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 7, sayı 3 (2015): 23-32; Nurullah Altun, Tunç İnce, “Türkiye’de Üçüz Açıklara Ampirik Bir Yaklaşım: 1975-2010,” *Sakarya İktisat Dergisi* 2 (2014): 40-61; Muhammet Karanfil ve Cüneyt Kılıç, “Türkiye Ekonomisinde Üçüz Açık Hipotezinin Geçerliliği: Zaman Serisi Analizi,” *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi* 11, sayı 24 (2015): 1-20.; Evren İpek, Özlem A. Kızılgöl, “Türkiye Ekonomisinde Üçüz Açık,” *Ege Akademik Bakış Dergisi* 16, sayı 3 (2016): 425-442-441; Burcu Berke, Dilek Temiz, ve Eda Karakurt, “Üçüz Açık ve Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği,” *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İİBF Dergisi* 10, sayı 2 (2015): 67-89; Dilek Özdemir, Özge Buzdağlı, Ö. Selçuk Emsen, ve Ahmet Alkan Çelik, “Geçiş Ekonomilerinde Üçüz Açık Hipotezinin Geçerliliği,” Paper presented at the *International Conference on Eurasian Economies*, 2014, 1-7

¹⁶ Üçüz açık dengesi;

$$(S - I) + (T - G) = (X - M) \quad (2)$$

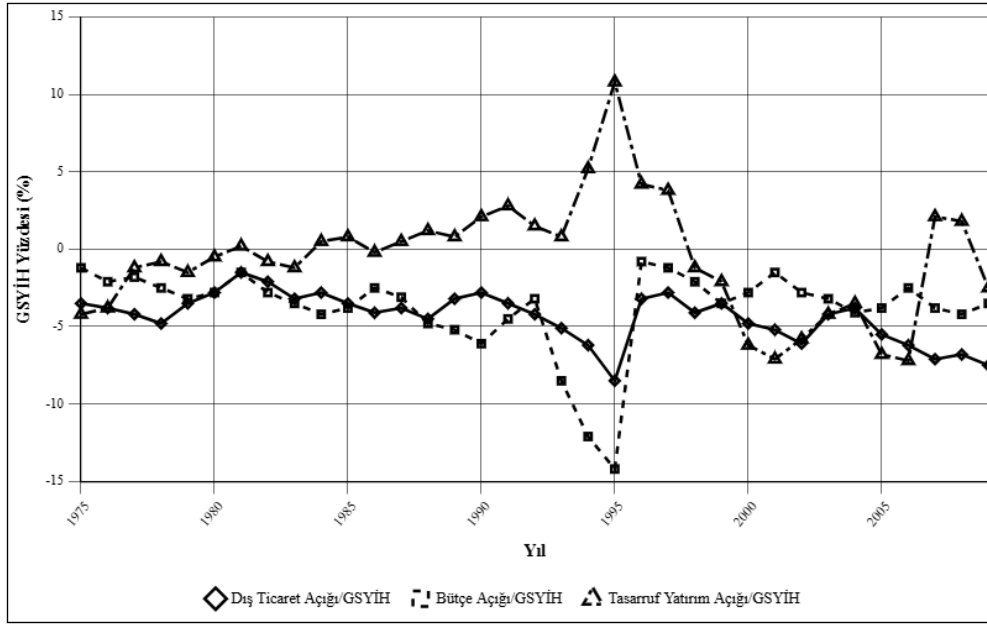
Tasarruf Yatırım Dengesi + Bütçe Dengesi = Cari Denge

¹⁷ Ödemeler bilançosunun ülke ekonomileri açısından neden önem arz ettiğini üç başlıkta özetlemek mümkündür (McCombie, Thirlwall, 1994:15; aktaran bkz: Yusuf Bozgeyik, Aydın Kutlu, “Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri: 1992-2017 Dönemi için Ampirik Çalışma,” *Maliye Dergisi* 176 (2019): 2-3); (I) Ödemeler dengesi reel üretimin meydana geldiği imalat sanayi gibi büyük sektörlerdeki faaliyetlerin, üretim, etkinlik ve istihdamı olumlu-olumsuz etkileyebilmektedir. (II) Artan cari açık ile finanse edilen bir ekonomik yapı, uzun vadede istikrarlı sürdürülebilir bir büyümeyi sağlaması mümkün değildir. Genel anlamda olumsuz olarak etkileyecektir. (III) Cari açığın kısa vadede yüksek faiz oranları ile finanse edilmesi, parasal sermayenin büyümesine, dolayısıyla tesis, makine vd. üretimi için gerekli fiziksel sermayeye olan yatırımları azaltacaktır. Bir ülkenin bir yıl içinde tüm yabancı ülkelerle olan dış ekonomik ilişkilerini göstermek için belirli bir sisteme göre tutulan kayıtlara ödemeler bilançosu adı verilir. Ödemeler bilançosu bir ülkenin dış ekonomik göstergesi olarak ekonomik politikanın belirlenmesinde çok büyük önem taşır (Erdal M. Ünsal, *Makro İktisat*, 7. bs. (Ankara: İmaj Yayınevi, 2007), 72-79; Kenan Çelik, *Makro İktisada Giriş*. 6th ed. (Trabzon: Celepler Matbaacılık Yayın, 2015), 231-238). Aslında “ödemeler bilançosu” denen kavram işletmelerin bilançolarına değil, kar-zarar hesaplarına benzer (Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*, 22. bs. (İstanbul: Güzem Can Yayınları, 2020),71; Cafer Unay, *Genel İktisat*, 2. bs. (Bursa: Ekin Kitabevi, 2000), 441-448; Ünsal, *Makro İktisat*, 2007:72-79).

¹⁸ Merter Akıncı, Gönül Y. Akıncı, Ömer Yılmaz, “Dördüz Açıklar: Ütopya mı, Yoksa Gerçek mi?” *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi* 12, sayı 1 (2016): 22-47, 30.

mukabil bütçe açığı ise nispeten bu iki açıktan çok farklı seyir izlemektedir. Bu iki açık gecikmeli olarak bütçe açığını etkilemiştir.¹⁹

Grafik 1: Üçüz Açıkların Bir Aradaki Konjonktür Süreci

Kaynak: Aksu, 2020:156'daki grafikten alınmıştır.

Üçüz Açık Hipotezi; bir ülkenin kalkınmasında ve iktisaden büyümesinde yatırımların çok önemli bir yeri vardır. “*Tasarruf olmadan yatırımlar meydana gelmez, yatırımların olmaması üretimin olmamasına ve nihayetinde milli gelirin düşük seviyede oluşmasına sebep olur, bu bir zincirleme reaksiyondur*”²⁰ Diğer yandan tasarruf-yatırım açığında meydana gelen bir arıza, bütçe açığı ile dış ticaret açığını tetikleyerek, sistemde üçüz açık şeklinde ortaya çıkacaktır. İç dengede meydana gelen açıklar dış açıklarla dengelenmektedir. Düşük olarak gerçekleşen milli gelir seviyesinde tasarruf eğiliminin düşüklüğü (marjinal tüketim eğiliminin yüksek olması) yurtiçi tasarruf oranlarının yetersiz kalmasına sebep olurken, bu durumda (tasarruf-yatırım açığında), dışarıdan kaynak arayışına (sermaye-borç-yatırıma) gidilmesi durumunu doğurur, açık pozisyonunda meydana gelen bir artış, ülke ekonomisinde meydana gelen kırılma durumuyla, düşük yatırımlara, ihracat yapılamamasına (milli paranın aşırı değerlenmesine), ülkedeki özel + kamu sektörünün dış rekabet şartlarındaki zayıflığı ve yetersizliği sonucunda, ülke içerisinde yetersiz üretim ve milli gelirden düşme ve en nihayetinde düşük iktisadi büyümeye neden olacaktır. Bu hipotezle ilgili yerli yabancı pek çok sayıda akademik çalışma mevcuttur.²¹

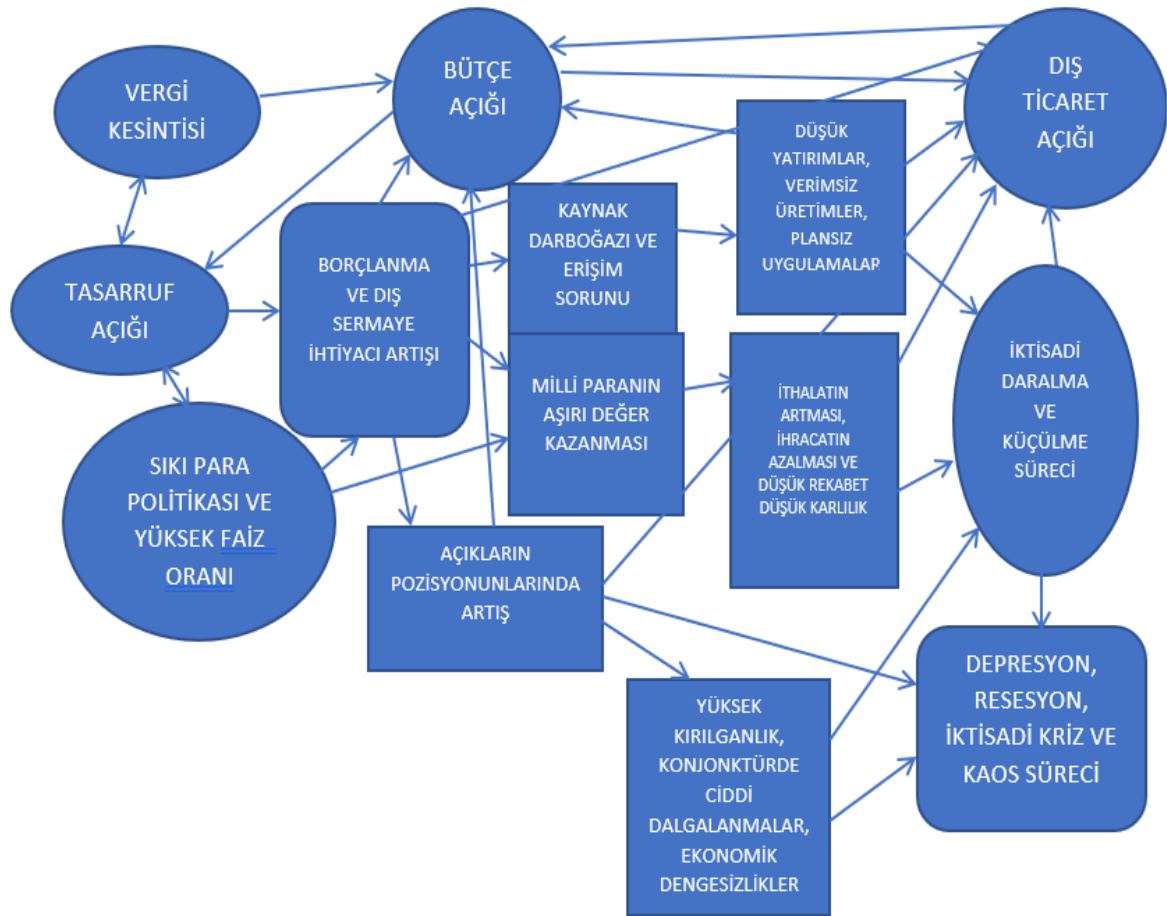
¹⁹ Aksu, “Para Arzı, Enflasyon ve Faiz Oranları ile İktisadi Büyüme İlişkisi,” 156-157.

²⁰ Aksu, “Para Arzı, Enflasyon ve Faiz Oranları ile İktisadi Büyüme İlişkisi,” 157.

²¹ Aksu, “Para Arzı, Enflasyon ve Faiz Oranları ile İktisadi Büyüme İlişkisi,” 157.

Tablo 1: Üçüz Açık Hipotezi Üzerine Ampirik Çalışmalar

Üçüz Açık Hipotezinin Geçerli Olduğunu Savunan Çalışmalar	Üçüz Açık Hipotezinin Geçersiz Olduğunu Savunan Çalışmalar
Zaidi (1985:573-588), Dooley, Frankel ve Mathieson (1987:503-530), Roubini (1988:1-52), Fisher ve Easterly (1990:127-142), Baxter ve Crucini (1993:416-436), Eisner (1994:181-186), Hakkio (1995:11-24), Milesi-Ferretti ve Razin (1996), Higgins ve Klitgaard (1998:1-6), Pradhan ve Upadhyaya (2001:1745-1750), Gruber ve Kamin (2007:500-522), Chowdhury ve Saleh (2007:1-33), Kim ve Roubini (2008:362-383), Yapraklı (2008), Dücan (2008:1-120), Eğilmez (2012:1), Akıncı ve Yılmaz (2012:1-28), Türkay (2013:253-269), Güder (2013:1-129), Şen, Şentürk, Sancar ve Akbaş (2014:81-102), Bolat, Değirmen ve Şengönül (2014:603-612), Karanfil ve Kılıç (2015:1-20), Bayramoğlu ve Öztürk (2018), Şen ve Kaya (2018), Ostry (1997), Tang (2014:1-13).	Bachman (1992:232-240), Winner (1993:78-84), Doménech, Taguas ve Varela (1997:377-383), Sürekçi (2011:51-59), İnce (2013:1-85), Tulumce (2013:97-114), Karaçor, Alptekin, Akar ve Akar (2012:1-26), Samırkaş ve Samırkaş (2015:23-32), Özdemir, Buzdağlı, Emsen ve Çelik (2014:1-7).

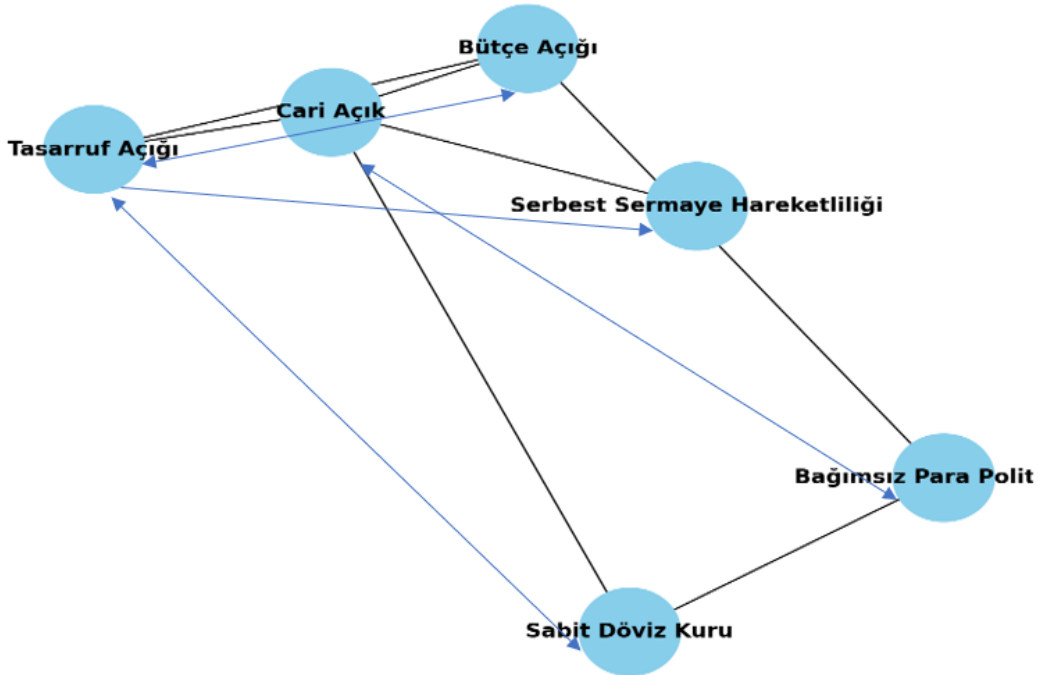
Şekil 2: İktisadi Açıkların Büyüme ve Makro Ekonomik Yapı Üzerindeki Etkileri

Kaynak: Aksu, 2020:158'deki şekilden alınmıştır.

1.3. Makro Ekonomik Analiz

Üçlü açmaz ve üçüz açık gibi makroekonomik değişkenler arasında karmaşık bir ilişki mevcuttur. Bu ilişkiler arasında nedensellik ilişkisi çok kuvvetlidir. Bu nedenle, ekonomik analizler geliştirilirken, bu değişkenleri ayrı ayrı değil, birlikte analiz edilmesi gerekir. Türkiye ekonomisinde de üçlü açmaz ve üçüz açık ilişkisi mevcuttur. Türkiye ekonomisi, yüksek enflasyon, yüksek işsizlik ve dalgalı döviz kuru ile karşı karşıyadır. Bu üç değişken arasında denge kurmak zordur ve birindeki değişiklik, diğerlerine de etki edebilir. Özellikle son yıllarda Türk ekonomisi, yüksek enflasyon oranları, yüksek işsizlik oranları ve dalgalı döviz kuru ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Enflasyon oranları, yıllar boyunca yüksek seviyelerde kalmıştır ve bunun sonucunda döviz kuru da dalgalı bir seyir izlemiştir. Bununla birlikte, yüksek işsizlik oranları, ekonomik büyüme potansiyelini de kısıtlamaktadır. Türk ekonomisinde üçüz açık ise cari açık, bütçe açığı ve ödemeler dengesi açığı arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir. Türkiye, son yıllarda özellikle yüksek cari açık sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Yüksek ithalat bağımlılığı ve düşük ihracat performansı nedeniyle cari açık sorunu devam etmektedir. Bunun yanı sıra, yüksek bütçe açığı da ödemeler dengesi açığı sorununu artırabilmektedir. Türk ekonomisinde üçlü açmaz ve üçüz açık ilişkisi arasındaki etkileşim, birbirleriyle karmaşık bir şekilde etkileşebilir. Örneğin, yüksek cari açık, Türkiye'nin ödemeler dengesi açığını artırabilir ve bu da dalgalı döviz kuru tetikleyebilir. Aynı şekilde, yüksek bütçe açığı da döviz kuru ve enflasyon üzerinde baskı oluşturabilir. Sonuç olarak, Türk ekonomisinde de üçlü açmaz ve üçüz açık ilişkisi mevcuttur. Bu değişkenler arasındaki ilişkileri anlamak ve dengede tutmak, Türkiye'nin ekonomik istikrarı ve sürdürülebilirliği için önemlidir.

Şekil 3: Üçlü Açmaz – Üçüz Açık Arasındaki Nedensellik İlişkisi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıda, Türkiye ekonomisinde üçlü açmaz (trilemma) ve üçüz açık (triple deficit) arasındaki ilişkiyi gösteren grafik yer almaktadır. Bu grafik, döviz kuru, sermaye hareketliliği ve bağımsız para politikası gibi makroekonomik değişkenlerin yanı sıra bütçe açığı, cari açık ve ödemeler

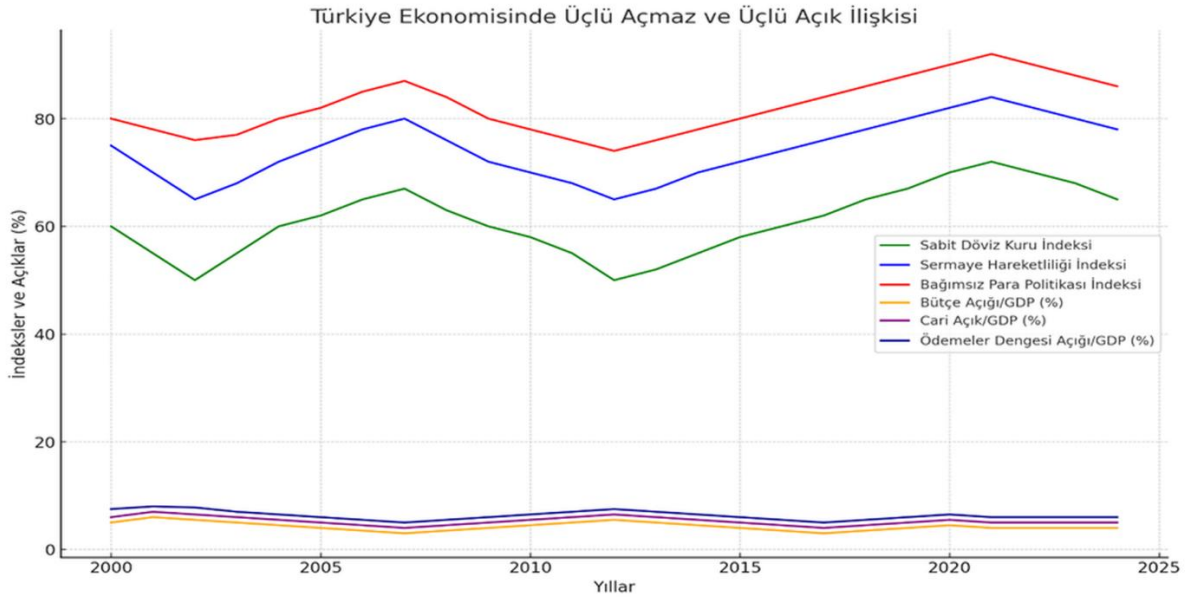
dengesi açığı gibi unsurları da göstermektedir. Grafikte, yıllar boyunca bu göstergelerin nasıl değiştiğini ve birbirleriyle olan ilişkilerini inceleyebilirsiniz. Her bir değişkenin ekonomideki etkisi, politika kararlarının karmaşıklığını ve bu kararların birbirini nasıl etkilediğini görsel olarak sunmaktadır. Bu tür grafikler, makroekonomik politika oluşturulurken dengeyi sağlamanın ne kadar zor olabileceğini ve dengeli bir büyüme stratejisi geliştirilmesinin önemini göstermektedir.

Yukarıdaki grafik, ekonomideki “Üçlü Açmaz” (trilemma) ve “Üçüz Açık” (triple deficit) kavramları arasındaki ilişkileri görselleştirmektedir. Grafikte, her iki kavramın unsurları arasındaki karmaşık dinamikler ve olası nedensellik ilişkileri gösterilmiştir. Bu grafiğin amacı, bir ekonomideki makroekonomik politikaların ve açıkların nasıl birbirleriyle ilişkili olduğunu ve bu ilişkilerin ekonomik istikrar üzerindeki etkilerini göstermektir.

- Mavi Balonlar: Üçlü Açmaz ve Üçüz Açık kavramlarının temel unsurlarını temsil eder.
- Oklar: Bu unsurlar arasındaki ilişkiyi ve nedensellik yönünü gösterir.

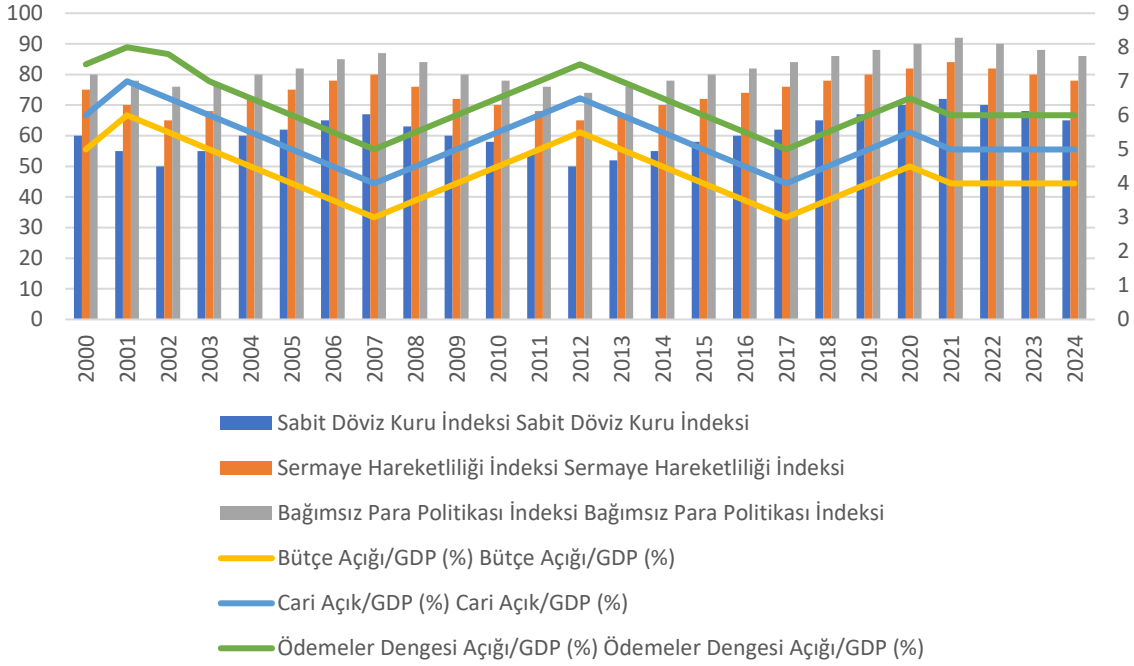
Grafik, sabit döviz kuru, serbest sermaye hareketliliği ve bağımsız para politikası arasındaki üçlü açmazın, cari açık, bütçe açığı ve tasarruf açığı gibi makroekonomik dengesizliklerle nasıl etkileşime girdiğini ortaya koymaktadır. Bu tür bir grafiksel analiz, bu karmaşık ilişkileri daha iyi anlamaya ve ekonomik politika geliştirme sürecinde stratejik kararlar almaya yardımcı olabilir.

Grafik 2: Türkiye Ekonomisinde Üçlü Açmaz ve Üçüz Açık İlişkisi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 3: Üçüz Açık – Üçlü Açmaz İlişkisi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye ekonomisinde üçlü açmaz ve üçüz açık arasında belirgin ilişkiler bulunmaktadır: Türkiye'nin yüksek cari açığı, döviz kuru üzerinde baskı yaratmaktadır. Böylece döviz kurunu istikrarsız hale getirebilmektedir. Döviz kurundaki dalgalanmalar, dış borç yükümlülüklerini artırabilir ve cari açığın finansmanını zorlaştırabilir. Döviz kuru politikaları, bir ülkenin cari açığını doğrudan etkileyebilir. Örneğin, sabit döviz kuru politikası izleyen bir ülke, rekabet gücünü kaybedebilir ve bu da ithalatın ihracattan daha fazla olmasına yol açarak cari açığın artmasına neden olabilir. Döviz kurundaki dalgalanmalar ise dış ticaret dengelerini etkileyebilir ve cari açığı artırabilir. Yüksek bütçe açığı, hükümetin borçlanma ihtiyacını artırır ve faiz oranlarının yükselmesine yol açabilir. Bu durum, merkez bankasının para politikasını kısıtlayabilir. Bağımsız para politikası uygulama çabaları, yüksek bütçe açığı ile çatışabilir. Örneğin, hükümetin bütçe açığını finanse etmek için borçlanması, faiz oranlarını yükseltebilir ve para politikası üzerinde baskı oluşturabilir. Bağımsız para politikası, faiz oranlarını ve para arzını kontrol etmeyi sağlar. Ancak, yüksek bütçe açığı olan bir ülke, bu açığı finanse etmek için daha fazla borçlanma yoluna gidebilir. Bu durum, faiz oranlarının yükselmesine ve para politikasının etkinliğinin azalmasına neden olabilir. Ayrıca, yüksek bütçe açığı, enflasyonist baskıları artırabilir ve merkez bankasının fiyat istikrarını sağlama yeteneğini kısıtlayabilir. Örneğin, Türkiye sermaye hareketlerini serbest bırakırken, yurtiçi tasarrufların düşük olması nedeniyle yabancı yatırımlara bağımlı hale gelmiştir. Bu durum, dış şoklara karşı kırılganlığı artırır. Serbest sermaye hareketleri, yabancı yatırımcıların ülkeye kolayca girebilmesini sağlar, ancak aynı zamanda ani sermaye çıkışlarına da yol açabilir. Düşük yurtiçi tasarruf oranları olan bir ülke, yatırımlarını finanse etmek için yabancı sermayeye bağımlı hale gelebilir. Bu durum, ülkenin ekonomik kırılganlığını artırabilir ve dış finansman ihtiyaçlarının artmasına neden olabilir. Düşük yurtiçi tasarruf oranları, Türkiye'yi yabancı sermayeye bağımlı hale getirir.

Sermaye hareketlerinin serbest olduğu bir ortamda, ani sermaye çıkışları ekonomik istikrarı tehdit edebilir.²²

Tablo 2: Üçlü Açmaz- Üçüz Açık Değişkenlerinin Aldığı Değerler (2000-2020)

Yıllar	Sabit Döviz Kuru İndeksi	Sermaye Hareketliliği İndeksi	Bağımsız Para Politikası İndeksi	Bütçe Açığı/GSYİH (%)	Cari Açık/GSYİH (%)	Ödemeler Dengesi Açığı/GSYİH (%)
2000	60	75	80	5	6	8
2001	55	70	78	6	7	8
2002	50	65	76	6	7	8
2003	55	68	77	5	6	7
2004	60	72	80	5	6	7
2005	62	75	82	4	5	6
2006	65	78	85	4	5	6
2007	67	80	87	3	4	5
2008	63	76	84	4	5	6
2009	60	72	80	4	5	6
2010	58	70	78	5	6	7
2011	55	68	76	5	6	7
2012	50	65	74	6	7	8
2013	52	67	76	5	6	7
2014	55	70	78	5	6	7
2015	58	72	80	4	5	6
2016	60	74	82	4	5	6
2017	62	76	84	3	4	5
2018	65	78	86	4	5	6
2019	67	80	88	4	5	6
2020	70	82	90	5	6	7
2021	72	84	92	4	5	6
2022	70	82	90	4	5	6
2023	68	80	88	4	5	6
2024	65	78	86	4	5	6

Kaynak: TÜİK, TCMB, Dünya Bankası, IMF ve T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı verilerinden yazar tarafından hesaplanmıştır.

2. Üçlü Açmaz ve Üçüz Açık Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği

Türk ekonomisinde üçlü açmaz ve üçüz açık ilişkisi, Türkiye'nin ekonomik istikrar ve sürdürülebilir büyüme çabalarını etkileyen kritik konular arasında yer almaktadır. Bu iki kavramı ayrı ayrı ve sonra da birbirleriyle ilişkili olarak ele almak gerekir.

2.1. Üçlü Açmaz (Trilemma) Analizi

Üçlü açmaz, aşağıdaki üç hedefin aynı anda gerçekleştirilemeyeceğini belirtir:

- Sabit Döviz Kuru: Döviz kuru, belirli bir seviyede sabitlenir.
- Sermaye Hareketliliği: Sermaye serbestçe hareket eder.

²² Levent Aksu, "Türk Ekonomisinde Yurt içi Tasarrufların ve Sabit Sermaye Yatırımlarının İktisadi Büyümeye Etkisinin; Ekonomik, Sosyal ve Stratejik Analizleri," *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi* 4, no. 2 (2017): 83–134.

- Bağımsız Para Politikası: Merkez bankası, ekonomik koşullara göre para politikasını bağımsız olarak belirler.

Türkiye'nin Uygulama ve Sonuçları:

- 2000-2004 dönemi: Türkiye, 2001 krizine kadar sabit döviz kuru hedefini güttü. Ancak, yüksek sermaye hareketliliği ve zayıf para politikası, ekonomik krizlere yol açtı.
- 2005-2010 dönemi: Türkiye, esnek döviz kuru sistemine geçti. Bu, para politikasının daha bağımsız bir şekilde uygulanmasını sağladı, ancak döviz kuru volatilitesi arttı.
- 2011-2016 dönemi: Türkiye, döviz kuru dalgalanması ve bağımsız para politikası arasında bir denge kurmaya çalıştı, ancak uluslararası sermaye hareketleri ve küresel belirsizlikler etkili oldu.
- 2017-2024 dönemi: Türkiye, döviz kuru, para politikası ve sermaye hareketliliği arasında sürekli bir denge arayışı içinde oldu, özellikle döviz kuru politikaları ve iç siyasi faktörlerden etkilenmiştir.

Türkiye, üçlü açmazı yönetirken, özellikle ekonomik krizler sırasında sıkıntılar yaşamıştır. Esnek döviz kuru rejimi, bağımsız para politikası uygulamasına olanak tanırken, döviz kuru volatilitelerini artırmış ve ekonomik dengesizliklere yol açmıştır. Türkiye, geçmişte ve günümüzde, bu üç hedef arasında denge kurmaya çalışmıştır. Örneğin 1990'larda ve 2000'lerin başlarında Türkiye, sermaye hareketlerinin serbest olduğu ve bağımsız para politikasının kısmen uygulandığı, ancak döviz kurunun dalgalı olduğu bir politika izlemiştir. Son yıllarda ise Türkiye, zaman zaman döviz kurunu kontrol etmek için müdahalelerde bulunmuş, ancak bu müdahaleler genellikle bağımsız para politikası üzerinde baskı oluşturmuştur. Özellikle döviz rezervlerini kullanarak döviz kuru müdahaleleri, para politikası araçlarının etkinliğini sınırlamıştır.

2. 2. Üçü Açı (Triple Deficit) Analizi

Üçü açık, aşağıdaki üç makroekonomik dengesizliği ifade eder:

- Cari Açık/GSYİH: Dış ticaret açığı, ülkenin dış borçlarını artırabilir.
- Bütçe Açığı/GSYİH: Kamu bütçesindeki açık, devlet borçlarını ve enflasyonu etkiler.
- Tasarruf-Yatırım Açığı/GSYİH: Yatırımların tasarruflardan fazla olması, dış borçlanmayı artırabilir.

Türkiye'nin uygulamaları ve sonuçları ise şu şekilde dönemlendirilebilir:

- 2000-2004 dönemi: Türkiye'nin cari açığı, yüksek ithalat ve düşük tasarruf oranları nedeniyle yüksek seviyelerdeydi. Bütçe açığı genişledi ve tasarruf-yatırım açığı da sürdü.
- 2005-2010 dönemi: Cari açık biraz azaldı, ancak yine de yüksek seviyelerde kaldı. Kamu bütçesi açığında iyileşme görüldü. Tasarruf oranları arttı, ancak yatırım açığı devam etti.
- 2011-2016 Dönemi: Cari açık dalgalandı, ancak yüksek seviyelerde kalmaya devam etti. Kamu bütçesi açığı bazı yıllarda daraldı. Tasarruflar arttı, ancak yatırım açığı sürdü.
- 2017-2024 Dönemi: Cari açık, döviz kuru politikaları ve uluslararası ekonomik faktörlere bağlı olarak değişti. Bütçe açığı pandemi sonrası artış gösterdi. Tasarruf-yatırım açığı devam etti.

Türkiye, üçlü açığı yönetirken, yüksek cari açık, bütçe açığı ve tasarruf-yatırım açığı sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu dengesizlikler, ekonomik krizler ve dış borçlanma üzerinde baskı yaratmıştır. Türkiye ekonomisi uzun süredir yüksek cari açık sorunuyla karşı karşıyadır. Cari açık, genellikle dış finansman ihtiyacını artırır ve döviz kuru üzerinde baskı yaratır. Yüksek bütçe açığı ise kamu borcunu artırarak ekonomik istikrarı tehdit eder.

2. 3. Makro Ekonomi Denge Politikalarının Oluşturulması

Türkiye, makroekonomik dengesizlikleri azaltmak için ekonomik büyüme stratejilerini uygulamalıdır. Bu durum hem iç talebi hem de dış ticareti teşvik eden politikaları içerebilir. Küresel ekonomik faktörler ve ticaret politikaları, Türkiye'nin ekonomik denge politikalarını etkileyebilir. Küresel ekonomik belirsizliklere karşı stratejik önlemler alınmalıdır. Türk ekonomisinde üçlü açmaz ve üçüz açık arasındaki ilişki, ekonomik politika kararlarının karmaşıklığını ve birbirine bağımlılığını ortaya koyar. Türkiye'nin ekonomik istikrarı sağlamak ve sürdürülebilir büyümeyi teşvik etmek için, bu dengeleri gözeten ve koordineli politikalar geliştirmesi gerekmektedir. Döviz kuru, para politikası ve sermaye hareketleri arasındaki dengeyi sağlarken, cari açık, bütçe açığı ve tasarruf-yatırım açığı gibi makroekonomik dengesizlikleri de yönetmek, Türkiye için önemli bir meydan okumadır. Ekonomide üçlü açmaz (trilemma) ve üçüz açık (triple deficit) kavramları, bir ülkenin ekonomik politika ve performansının karmaşıklığını anlamak için önemli araçlardır. Bu iki kavram arasındaki ilişkiyi analiz etmek, bir ülkenin makroekonomik dengelerini ve stratejik tercihlerinin sonuçlarını anlamamıza yardımcı olabilir.

- Döviz Kuru ve Para Politikası:
  - Esnek Döviz Kuru Rejimi: Türkiye, döviz kuru volatilitasını yönetmek için esnek döviz kuru rejimlerini kullanabilir. Bu, para politikalarının bağımsızlığını artırabilir. Bunun yanında, döviz kuru stabilizasyon stratejileri uygulanmalıdır.
  - Para Politikası Bağımsızlığı: Merkez Bankasının bağımsızlığı sağlanmalı ve enflasyon hedeflemesi gibi bağımsız para politikaları uygulaması, ekonomik dengesizlikleri azaltabilir. Böylece etkili para politikaları uygulanmalıdır.
- Sermaye Hareketliliği ve Döviz Kuru:
  - Kapital Akımları Yönetimi: Sermaye hareketliliğini yönetmek için sermaye kontrol araçları kullanılabilir. Bu, döviz kuru dalgalanmalarını azaltabilir.
  - Döviz Kuru Regülasyonları: Döviz kuru üzerinde belirli regülasyonlar ve müdahaleler, döviz kuru volatilitasını yönetebilir.
- Bütçe Açığı ve Cari Açık:
  - Kamu Mali Disiplini: Bütçe açığını kontrol altında tutmak için kamu mali disiplinine odaklanılmalıdır. Bu, vergi reformları ve harcama kısıtlamaları içerebilir.
  - Cari Açığı Azaltma: Cari açığı azaltmak için ihracat artırma stratejileri ve ithalatı azaltma önlemleri uygulanabilir.
- Tasarruf ve Yatırım Politikaları:
  - Tasarruf Teşvikleri: Tasarruf oranlarını artırmak için teşvikler ve tasarruf politikaları geliştirilebilir.
  - Yatırım Teşvikleri: Yatırımları artırmak için özel sektör yatırımlarını teşvik eden politikalar uygulanabilir.

Bu öneriler, Türkiye'nin ekonomik istikrarını sağlamaya ve sürdürülebilir büyümeyi teşvik etmeye yönelik yaklaşımı temsil etmektedir. Türkiye'nin ekonomik durumu, üçlü açmaz ve üçüz açık arasındaki ilişkileri anlamak için iyi bir örnektir. Türkiye, yüksek cari açık, bütçe açığı ve tasarruf-yatırım açığı ile mücadele etmektedir. Aynı zamanda, döviz kuru istikrarını sağlama, bağımsız para politikası yürütme ve serbest sermaye hareketlerini koruma gibi üç hedef arasında denge kurmaya çalışmaktadır. Üçlü açmaz bir ülkenin aynı anda üç politika hedefini (sabit döviz kuru, sermaye hareketlerinin serbestliği ve bağımsız para politikası) tam anlamıyla gerçekleştiremeyeceğini belirtir. Türkiye'de bu dengeyi kurmaya çalışırken, diğer makroekonomik dengesizlikler de ortaya çıkmaktadır, bu da üçüz açık olarak bilinen cari açık, bütçe açığı ve tasarruf-yatırım açığına yol açmaktadır.

Üçlü açmaz ve üçüz açık arasındaki ilişki, bir ülkenin ekonomik politika kararlarının karmaşıklığını ve bu kararların birbirine bağımlılığını ortaya koyar. Döviz kuru, para politikası ve sermaye hareketleri arasındaki dengeyi sağlamak, cari açık, bütçe açığı ve tasarruf-yatırım açığı gibi makroekonomik dengesizlikleri yönetmek, bir ülkenin ekonomik istikrarı ve sürdürülebilir büyümesi için kritik öneme sahiptir. Bu dengeyi sağlamak hem kısa vadeli hem de uzun vadeli stratejik planlamayı gerektirmektedir.

Tablo 3: Türkiye Ekonomisinde Üçlü Açmaz ve Üçüz Açık İlişkisi

Üçlü Bileşenleri	Cari Açık	Bütçe Açığı	Tasarruf-Yatırım Açığı
Sabit Döviz Kuru	Sabit döviz kuru, ihracat rekabet gücünü azaltarak cari açığı artırabilir.	Sabit döviz kuru politikası, borçlanma maliyetlerini kontrol altında tutarak bütçe açığını sınırlayabilir, ancak ekonomik şoklar durumunda sürdürülebilir olmayabilir.	Sabit döviz kuru, yabancı yatırımcıların güvenini artırabilir, ancak yerli tasarrufların yetersizliği yatırım açığını artırabilir.
Bağımsız Para Politikası	Bağımsız para politikası, enflasyonu kontrol edebilir, ancak yüksek faiz oranları ile borçlanmayı artırarak cari açığı büyütebilir.	Bağımsız para politikası, yüksek faiz oranları ile borçlanma maliyetlerini artırarak bütçe açığını büyütebilir.	Bağımsız para politikası, yerli tasarrufları teşvik edebilir, ancak yabancı yatırımları çekmek için faiz oranlarının yüksek olması gerekebilir.
Serbest Sermaye Hareketleri	Serbest sermaye hareketleri, cari açığın finansmanını kolaylaştırabilir, ancak ani sermaye çıkışları riski taşıyabilir.	Serbest sermaye hareketleri, bütçe açığını finanse etmek için yabancı sermaye çekebilir, ancak değişkenlik gösterebilir.	Serbest sermaye hareketleri, yerli tasarrufların yetersiz olduğu durumda yabancı yatırımcıların yatırım açığını azaltabilir, ancak dış bağımlılığı artırabilir.

Kaynak: yazar tarafından oluşturulmuştur.

Üçlü açmaz ve üçüz açık arasındaki ilişki, ekonomik politika kararlarının karmaşıklığını ve bu kararların birbirine bağımlılığını vurgular. Sabit döviz kuru, bağımsız para politikası ve serbest sermaye hareketleri arasında dengeyi sağlamak, cari açık, bütçe açığı ve tasarruf-yatırım açığı gibi makroekonomik dengesizlikleri yönetmek için kritik öneme sahiptir. Bu dengeyi sağlamak hem kısa vadeli hem de uzun vadeli stratejik planlamayı ve politika koordinasyonunu gerektirir. Türkiye'nin üçlü açmaz ve üçüz açık ilişkisini yönetebilmesi için, esnek döviz kuru politikaları, mali disiplin ve para politikası bağımsızlığı üzerinde odaklanması önemlidir. Diğer ülkelerin deneyimleri, bu politikaların etkinliğini göstermekte ve Türkiye için ders niteliğinde olabilecek stratejiler sunmaktadır. Türkiye için önerilen politikaları üç başlıkta açıklamak mümkündür:

1. **Esnek Döviz Kuru Politikası:** Döviz kuru politikasında daha fazla esneklik sağlamak, cari açık üzerindeki baskıyı hafifletebilir. Döviz kurunun piyasa koşullarına göre dalgalanmasına izin verilmesi, dış dengeyi düzeltmeye yardımcı olabilir.
2. **Para Politikası Bağımsızlığının Artırılması:** Merkez Bankası'nın bağımsızlığı artırılarak enflasyon hedeflemesi ve faiz politikaları üzerindeki etkinliği güçlendirilebilir. Bu, uzun vadede ekonomik istikrarı sağlamaya yönelik bir adım olacaktır.
3. **Mali Disiplin ve Yapısal Reformlar:** Bütçe açığının kontrol altına alınması ve yapısal reformlarla ekonomik verimliliğin artırılması, sürdürülebilir bir büyüme için gereklidir. Bu, özellikle vergi tabanının genişletilmesi ve harcamaların verimliliğinin artırılması yoluyla başarılabilir.

3. Üçlü Açmaz ve Üçüz Açık İlişkilerinde Örnek Ülkeler

3.1. Yunanistan

Yunanistan, 2001’de Euro Bölgesi’ne katıldıktan sonra, para politikası ve döviz kuru kontrolünü kaybetti, çünkü Euro’ya geçişle birlikte bu yetkiler Avrupa Merkez Bankası’na (ECB) devredildi. Bu durum, sermaye hareketliliğinin serbest kalmasına ve bütçe açığına odaklanılmasına yol açtı. Euro Bölgesi’nde olmanın avantajları ve dezavantajları oldu. Döviz kurunu devalüe edemediği için Yunanistan, bütçe açıklarını finanse etmek için borçlanma yoluna gitti ve sonunda borç krizine girdi. Avrupa Birliği ve IMF tarafından uygulanan kemer sıkma politikaları, kamu harcamalarını kısırarak bütçe açığını azaltmayı hedefledi. Yunanistan, 2008 küresel finans krizinden sonra ciddi ekonomik zorluklarla karşılaşmış ve üçlü açmaz ile üçüz açık arasındaki ilişkiyi yönetmekte zorluklar yaşamıştır. Bu süreçte uyguladığı politikalar, Avrupa Birliği ve Uluslararası Para Fonu (IMF) ile iş birliği içinde gerçekleşmiş olup, ciddi sonuçlar doğurmuştur. 2008 küresel finans krizinden sonra Yunanistan, üçüz açık sorunlarıyla boğuşmuştur. Euro Bölgesi’ne üye olan Yunanistan, bağımsız para politikasından vazgeçmiş ve bütçe açığı ile cari açık arasında denge kurmakta zorluk çekmiştir. Avrupa Merkez Bankası ve IMF’nin uyguladığı mali disiplin ve reform programları, Yunanistan’ın bütçe açığını azaltmaya odaklanmıştır. Ancak, bu programlar cari açığı ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemiştir. Yunanistan’da bütçe açığı ve cari açık arasındaki ilişki, ekonomik durgunluk ve sosyal sorunlarla sonuçlanmıştır. Bu süreç, Euro Bölgesi’nin yapısal zayıflıklarını da ortaya koymuştur. Yunanistan, üçlü açmazın para politikası ve döviz kuru üzerinde kontrolünü kaybederek, sadece bütçe açığını yönetmek zorunda kaldı. Bu durum, ekonomik daralmaya, yüksek işsizlik oranlarına ve uzun vadeli sosyal sorunlara yol açmıştır.²³

Euro Bölgesi’ne katıldıktan sonra Yunanistan, kendi döviz kuru politikasını yönetme yetkisini kaybetmiştir. Euro kullanımı, döviz kuru esnekliğini sınırlamış ve Yunanistan’ın rekabet gücünü azaltmıştır. Kendi para birimine sahip olmadığından, ekonomik kriz döneminde devalüasyon yapma olanağı ortadan kalkmış ve bu durum, dış ticaret açığını kapatmada zorluklara yol açmıştır.²⁴ Kriz döneminde, Yunan bankalarından büyük miktarda sermaye çıkışı yaşanmıştır. Bu durum, bankacılık sistemini zayıflatmış ve finansal istikrarsızlığa yol açmıştır. Yunan hükümeti, sermaye çıkışlarını kontrol altına almak amacıyla sermaye kontrolleri uygulamıştır. Bu politikalar, bankacılık krizini hafifletmek amacıyla alınmış olsa da uzun vadede ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemiştir.²⁵ Avrupa Merkez Bankası’nın (ECB) belirlediği düşük faiz oranları, Yunanistan’da enflasyonun düşmesine yardımcı olsa da borç yükünün artmasına neden olmuştur. Enflasyon kontrol altına alınırken, ekonomik durgunluk ve işsizlik oranları yükselmiştir.²⁶

Yunanistan, 2008 krizi öncesinde ve sonrasında büyük bütçe açıkları vermiştir. Bu açıklar, kamu harcamalarının yüksek olması ve vergi gelirlerinin yetersizliği nedeniyle artmıştır. Yunanistan, bütçe açıklarını finanse etmek için aşırı borçlanmaya gitmiş ve bu durum ülkenin borç krizine girmesine neden olmuştur. Borç krizinin etkileri, tüm Avrupa’yı sarsmış ve AB ile

²³ Kevin Featherstone, “The JCMS Annual Lecture: The Greek Sovereign Debt Crisis and EMU: A Failing State in a Skewed Regime,” *Journal of Common Market Studies* 49, no. 2 (2011): 194-196.

²⁴ Kevin Featherstone ve D. Papadimitriou, *The Politics of Austerity: Eurozone Crisis and Its Aftermath* (Oxford: Oxford University Press, 2013), 45-49.

²⁵ Philip R. Lane, “The European Sovereign Debt Crisis,” *Journal of Economic Perspectives* 26, no. 3 (2012): 49-68, 53-55.

²⁶ Michael G. Arghyrou, John D. Tsoukalas, “The Greek Debt Crisis: Likely Causes, Mechanics and Outcomes,” *The World Economy* 34, no. 2 (2011): 173-191, 177-180.

IMF'nin kurtarma paketleri devreye girmiştir ²⁷ Yunanistan'da dair bulgular ve sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

- Yunanistan, uygulanan kemer sıkma politikaları nedeniyle ciddi bir ekonomik durgunluk yaşamıştır. Kamu harcamalarının kesilmesi, maaşların düşürülmesi ve vergi artışları, iç talebi ve büyümeyi olumsuz etkilemiştir.
- Ekonomik kriz ve durgunluk, işsizlik oranlarının hızla artmasına neden olmuştur. Genç nüfusta işsizlik oranları %50'nin üzerine çıkmıştır.
- Yunanistan'ın borç krizi, ülkenin borçlarını sürdürülemez hale getirmiştir. AB ve IMF'nin kurtarma paketleri, borçların yeniden yapılandırılmasını sağlamış ancak ülkenin borç yükünü hafifletmekte yetersiz kalmıştır.
- Kemer sıkma politikaları, Yunan halkı üzerinde büyük sosyal ve ekonomik baskılar yaratmış ve politik istikrarsızlıklara yol açmıştır. Protestolar ve hükümet değişiklikleri, bu dönemde sıkça yaşanmıştır.

Yunanistan örneği, üçlü açmaz ve üçüz açık yönetiminin karmaşıklığını ve dış faktörlerin ekonomi üzerindeki etkilerini açıkça göstermektedir.

3.2. Arjantin

Arjantin, uzun yıllardır ekonomik istikrarsızlık, yüksek enflasyon, döviz kuru krizleri ve büyük bütçe açıklarıyla mücadele eden bir ülkedir. Üçlü açmaz ve üçüz açık arasındaki ilişkiyi yönetme konusunda Arjantin'in deneyimleri, özellikle Arjantin, 1991 yılında hiper enflasyonu kontrol altına almak amacıyla, Konvertibilite Planı ile 1 Arjantin Pesosu = 1 ABD doları paritesine dayanan bir sabit kur rejimi uygulamaya başlamıştır. Bu politika, kısa vadede enflasyonu dizginlemekte başarılı olmuş, ancak uzun vadede döviz kuru aşırı değerlenmeye başlamış, bu da ticaret açığı ve cari açığın artmasına yol açmıştır. 1990'lı yıllarda sabit döviz kuru politikası, 2000'lerin başında ise kriz ve sonrasındaki toparlanma dönemi çerçevesinde incelenebilir. 1990'larda Arjantin, sabit döviz kuru rejimi uygulayarak sermaye hareketlerini serbest bırakmış, ancak bağımsız para politikası uygulama yeteneğini kaybetmiştir. Bu, üçlü açmazın klasik bir örneğidir. Sabit döviz kuru, sermaye girişlerini teşvik etmiş ancak ekonomi üzerinde baskı yaratmış ve en sonunda döviz kuru rejimi çökmüştür. Arjantin, 2001'de büyük bir ekonomik krize girmiştir. Cari açık ve bütçe açığı kontrol edilemez hale gelmiş, bu da ülkenin uluslararası piyasalardan izole edilmesine neden olmuştur. Arjantin'in sabit döviz kuru politikası, kısa vadede enflasyonu düşürdü ancak uzun vadede cari açık ve bütçe açığı sorunlarıyla başa çıkamamıştır. Bu, büyük bir ekonomik krize yol açtı ve ülke finansal olarak ciddi şekilde sarsıldı. ²⁸ 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrasında sabit kur rejimi terk edilerek esnek kur rejimine geçilmiştir. Kur dalgalanmaları, enflasyonun yeniden yükselmesine ve ekonomik istikrarsızlığın derinleşmesine neden oldu. ²⁹ 1990'larda sabit kur rejimi sırasında, sermaye hareketliliği teşvik edildi, bu da kısa vadeli sermaye akışlarına bağlı olarak ekonomik büyümeyi hızlandırdı. Ancak, bu politika aynı zamanda sermaye çıkışlarına karşı kırılganlık yarattı. 2002-2015 döneminde ise, 2001 krizinden sonra sermaye kontrolleri getirilmiş ve dış borçlanma kısıtlanmıştır. Bu dönemde Arjantin, uluslararası finans piyasalarından büyük ölçüde izole edildi. Bu izolasyon, hükümetin bağımsız para politikası yürütmesini sağladı,

²⁷ Margaritha Katsimi ve Thomas Moutos, "EMU and the Greek Crisis: The Political-Economy Perspective," *European Journal of Political Economy* 26, no. 4 (2010): 568-576, 570-572.

²⁸ Isabelle Mateos y Lago, Shinji Takagi, Ricardo Martin, Misa Takebe, Benjamin H. Cohen, "Lessons from the Argentine Crisis," in *The IMF and Argentina, 1991-2001* (Washington, DC: International Monetary Fund, 2004) Erişim tarihi: 05.05.2025, <https://www.elibrary.imf.org/display/book/9781589063808/ch004.xml>

²⁹ Roberto Frenkel, "Globalization and Financial Crises in Latin America," *Cepal Review* 81 (2003): 1-25, 7.

ancak ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiler yarattı.³⁰ Sabit kur rejimi nedeniyle para politikası büyük ölçüde bağımsızlığını yitirmiştir. Para arzı, döviz rezervlerine ve sermaye girişlerine bağlı olarak kontrol ediliyordu. Esnek kur rejimine geçilmesiyle birlikte Arjantin Merkez Bankası, para politikası üzerindeki kontrolünü yeniden kazandı. Ancak, yüksek enflasyon baskıları ve bütçe açığı, para politikasının etkinliğini sınırladı. 2008 küresel krizinden sonra, Arjantin Merkez Bankası enflasyonu kontrol etmekte zorlandı, bu da ülkenin uzun vadeli büyüme potansiyelini sınırladı.³¹ Bütçe ve Cari Açık Yönetiminde, 1990'larda Sabit kur rejimi, Arjantin'de büyük bütçe ve cari açıkların birikmesine neden oldu. Döviz kurunun aşırı değerlenmesi, ihracatın rekabet gücünü azaltırken, ithalatı artırdı, bu da cari açıkları büyüttü. 2002 Sonrasında ise, kriz sonrasında kamu harcamaları kısmen kontrol altına alınmış olsa da sosyal harcamalar ve devlet destekleri bütçe açıklarını artırmaya devam etti. Özellikle enerji sübvansiyonları ve kamu çalışanlarına yapılan maaş ödemeleri, bütçe açığını sürdürülemez hale getirdi.³² Arjantin açısından sonuç ve bulgular ise şu şekilde değerlendirilebilir:

- Sabit kur rejimi, kısa vadeli ekonomik istikrar sağlarken, uzun vadede sürdürülebilir büyüme üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. 2001 krizi sonrası uygulanan esnek kur rejimi ve sermaye kontrolleri, kısa vadede ekonomik toparlanmayı sağlasa da yüksek enflasyon ve düşük büyüme oranları ile birlikte sürdürülebilir ekonomik büyüme sağlanamamıştır.
- Sabit kur rejimi altında, sermaye girişleri ekonomik büyümeyi teşvik etmiş, ancak kriz zamanlarında ani sermaye çıkışları ekonomik dengeleri altüst etmiştir. 2001 krizinden sonra, esnek kur rejimine geçiş ve sermaye kontrolleri, döviz kuru istikrarını sağlamakta zorlanmış, enflasyonun yükselmesine ve ekonomik durgunluğa neden olmuştur.
- Arjantin, döviz rezervlerini koruma ve enflasyonu kontrol altına alma konusunda zorlanmış, bu da finansal istikrarın zayıflamasına yol açmıştır. Kriz sonrası dönemde, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği sağlanamamış, kamu borcu ve bütçe açıkları ülke ekonomisini kırılgan hale getirmiştir.

Arjantin'in deneyimi, makroekonomik dengenin korunmasının ve sürdürülebilir büyümenin sağlanmasının, sadece belirli politikaların uygulanması ile değil, bu politikaların tutarlı ve uzun vadeli bir strateji ile desteklenmesi gerektiğini göstermektedir.

3.3. İtalya

İtalya, 20. yüzyılın sonlarından itibaren ekonomik politikalarında ciddi zorluklarla karşı karşıya gelmiş ve bu süreçte üçlü açmaz ve üçüz açık sorunlarını yönetmek zorunda kalmıştır. Bu dönemdeki uygulamalar, İtalya'nın Avrupa Birliği (AB) üyeliği, euroya geçiş süreci ve kamu borç yükü gibi faktörler çerçevesinde şekillenmiştir. İtalya, 1990'larda Euro'ya geçiş sürecinde bütçe disiplini sağlamak için mali konsolidasyon politikaları uygulanmıştır. Ancak, Euro'ya geçişle birlikte döviz kuru üzerinde kontrol kaybolmuş ve sermaye hareketliliği artmıştır. İtalya, yüksek kamu borcu ve bütçe açığı ile karşı karşıya kalmıştır. Euro Bölgesi'nin katı mali kuralları altında, İtalya'nın mali manevra alanı daralmış ve bütçe açıklarını finanse etmek zorlaşmıştır. İtalya, Euro Bölgesi üyesi olarak bağımsız para politikası uygulama yeteneğini kaybetmiştir. 1990'ların sonunda ve 2000'lerin başında yaşanan ekonomik durgunluk, üçüz açık sorununu derinleştirmiştir. İtalya, bütçe açıklarını azaltmak için kemer sıkma politikaları uygulamıştır. Ancak, bu politikalar cari açığı kontrol altına almada etkisiz kalmıştır. İtalya'nın

³⁰ Federico Sturzenegger ve Eduardo Levy Yeyati, *Dollarization: Debates and Policy Alternatives* (Cambridge, MA: MIT Press, 2007), 93-95.

³¹ M. Damill, R. Frenkel, ve M. Rapetti, "Austerity, Debt Overhang and Default in the Periphery: The Recent Argentine Experience," *Cambridge Journal of Economics* 39, no. 3 (2015): 825-829, 845.

³² Aldo Ferrer, *The Argentine Economy: An Economic History of Argentina* (University of California Press, 1967), 1-26.

büyüme performansı, bu politikaların bir sonucu olarak zayıf kalmıştır ve üçlü açmaz ile üçüz açık arasında kurulan denge, ülkenin ekonomik geleceğini belirsizleştirmiştir. İtalya, döviz kuru ve para politikası kontrolünü kaybettikten sonra bütçe açığını kontrol altında tutmak için zorlayıcı tedbirler almak zorunda kaldı. Ancak, yüksek borç ve düşük büyüme oranları, ekonominin kırılmasını artırmıştır.³³

Euroya Geçiş ve Sabit Döviz Kuru sürecinde, İtalya, 1999'da euroya geçiş sürecine girerken döviz kuru rejiminde sabit kur uygulamasına geçmiştir. Euroya geçiş, döviz kuru istikrarını sağladı ancak bağımsız para politikasından feragat edilmesine yol açmıştır. Avrupa Para Sistemi (EMS) sürecinde, 1979'da oluşturulan Avrupa Para Sistemi'ne (EMS) katılan İtalya, döviz kuru istikrarını sağlamak için belirli aralıklarla kur dalgalanmalarını sınırlamayı kabul etmiştir. Bu dönemde İtalyan Lireti diğer Avrupa para birimleriyle belirlenen sabit kur içinde yönetilmiştir.³⁴

Sermaye Hareketlerinin Serbestleştirilmesi sürecinde, İtalya, AB üyeliği çerçevesinde sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi yönünde adımlar attı. 1990'ların başından itibaren sermaye kontrolleri kaldırıldı ve bu durum, sermaye girişlerinin artmasına ve finansal piyasaların gelişmesine katkı sağlamıştır. Küresel Finansal Piyasalarla Entegrasyon aşamasında, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, İtalya'nın küresel finansal piyasalarla entegrasyonunu hızlandırmıştır. Ancak bu durum, İtalya'yı dış şoklara karşı daha savunmasız hale getirmiştir.³⁵

Euroya geçişle birlikte İtalya, para politikasını Avrupa Merkez Bankası'na (ECB) devretmiştir. Bu durum, İtalya'nın kendi enflasyon hedeflerini belirlemesini ve para politikası araçlarını kullanmasını engellemiştir. ECB'nin fiyat istikrarını hedeflemesi, İtalya'da enflasyonun düşük seviyelerde tutulmasına yardımcı olmuştur. Ancak, bu süreçte İtalya'nın ekonomik büyümesi sınırlı kalmıştır.³⁶ Diğer yandan İtalya, Maastricht kriterlerine uyum sağlamak amacıyla bütçe açığını ve kamu borcunu kontrol altına almak zorundaydı. 1990'lar boyunca kamu harcamalarının kısıtlanması ve vergi gelirlerinin artırılması hedeflenmiştir. İtalya, AB üyeliği sürecinde cari açığını azaltmak için ihracatını artırmayı ve yabancı yatırımları çekmeyi hedeflemiştir. Ancak, yüksek kamu borcu ve düşük büyüme oranları, cari açık yönetimini zorlaştırmıştır.³⁷ İtalya'ya dair temel bulgular ise aşağıdaki gibidir:

- İtalya, euroya geçiş sonrası ekonomik büyüme oranlarını düşük seviyelerde tutmuştur. Sabit döviz kuru ve bağımsız para politikasından vazgeçilmesi, ekonomik büyüme üzerinde sınırlayıcı bir etkiye sahip olmuştur.
- Maastricht kriterlerine uyum sağlamak amacıyla uygulanan mali disiplin politikaları, kamu borcunun kontrol altına alınmasında kısmi başarı sağlamıştır. Ancak, yüksek kamu borcu, İtalya'nın mali esnekliğini sınırlamıştır.
- Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, İtalya'nın küresel finansal piyasalarla entegrasyonunu artırmıştır. Ancak, bu durum aynı zamanda İtalya'yı küresel ekonomik krizlere karşı daha savunmasız hale getirmiştir.

³³ Alberto Alesina, Francesco Giavazzi, *The Future of Europe: Reform or Decline* (Cambridge, MA: MIT Press, 2006), 102-104.

³⁴ Kenneth Dyson ve Kevin Featherstone, *The Road to Maastricht: Negotiating Economic and Monetary Union* (Oxford: Oxford University Press, 1999), 231-235.

³⁵ Tomasso Padoa-Schioppa, *The Euro and its Central Bank: Getting United After the Union* (Cambridge, MA: MIT Press, 2000), 152-156.

³⁶ Richard Baldwin, Charles Wyplosz, *The Economics of European Integration* (London: McGraw-Hill Education, 2015), 78-81.

³⁷ Augusto Graziani, *The Monetary Theory of Production* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 105-108.

- ECB tarafından uygulanan sıkı para politikası, enflasyonun düşük seviyelerde tutulmasını sağlamış ancak büyüme üzerindeki baskıyı artırmıştır.

3.4. Brezilya

Brezilya, 1980'ler ve 1990'ların başında yüksek enflasyon ve ekonomik istikrarsızlık dönemlerinden geçmiştir. 1994'te "Plano Real" ile sabit döviz kuru rejimine geçilmiş, enflasyonla mücadele edilmiştir. Ancak, bu süreçte bağımsız para politikası ve sermaye hareketliliği arasında denge sağlamak zorlaşmıştır. Sabit döviz kuru, enflasyonu kontrol altına alırken, sermaye hareketlerinin serbest bırakılması cari açığı artırmıştır. Merkez Bankası, döviz rezervlerini kullanarak kuru savunmak zorunda kalmıştır.³⁸ 1999 yılında döviz kuru rejimi çökmüş, Brezilya esnek kur sistemine geçmiştir. Cari açık ve bütçe açığı arasında denge kurulamaması, ülkenin ekonomik kriz yaşamasına neden olmuştur. Brezilya, üçlü açmazın yönetiminde enflasyonu kontrol altına almayı başarmış ancak büyüme ve işsizlik oranları üzerinde olumsuz etkilerle karşılaşmıştır. Bütçe açığı yönetimi zayıf kalmış ve bu da cari açık üzerinde baskı oluşturmuştur.³⁹

Brezilya, ekonomik tarihi boyunca üçlü açmaz ve üçüz açık sorunlarıyla karşı karşıya kalmış ve bu sorunları yönetmek için çeşitli ekonomik politikalar geliştirmiştir. Özellikle 1980'ler ve 1990'lardaki ekonomik krizler ve bu krizlerin ardından uygulanan reformlar, Brezilya'nın üçlü açmaz ve üçüz açık ilişkisini nasıl yönettiğine dair önemli örnekler sunmaktadır. 1980'lerde Brezilya, sabit döviz kuru rejimi uygulamış, ancak bu politika, dış borçların artması ve döviz rezervlerinin azalması nedeniyle sürdürülebilir olmamıştır. 1980'lerdeki borç krizi, bu politika üzerinde baskı yaratmış ve döviz kurunun serbest bırakılması gerektiğine dair sinyaller vermiştir. 1994'te uygulamaya konan "Plano Real" ekonomik reform programı çerçevesinde, sabit döviz kuru rejimi uygulanmıştır. Ancak, 1999 yılında Brezilya, sabit döviz kuru rejimini terk ederek esnek döviz kuru rejimine geçmiştir. Bu değişiklik, kur dalgalanmalarını artırmış, ancak Brezilya'nın dış şoklara karşı direncini artırmıştır.⁴⁰

Yine 1990'larda Brezilya, sermaye hareketlerini serbestleştirme politikası uygulamıştır. Ülkeye büyük miktarda yabancı sermaye girmiştir. Ancak, bu girişler genellikle kısa vadeli oldu ve kriz dönemlerinde sermaye çıkışları hızlanmıştır. 1999 yılında Brezilya'da yaşanan finansal kriz sırasında sermaye çıkışları önemli bir sorun haline gelmiştir. Brezilya, bu dönemde sermaye kontrolleri uygulamaktan kaçınmış, bunun yerine IMF'nin sağladığı destek paketlerini kullanarak döviz rezervlerini güçlendirmiştir.⁴¹ 1990'ların başında sabit döviz kuru rejimi nedeniyle Brezilya Merkez Bankası'nın para politikası üzerindeki bağımsızlığı sınırlı kalmıştır. Ancak, Plano Real reformları çerçevesinde, enflasyonu kontrol altına almak için para politikası araçları kullanılmıştır. Esnek döviz kuru rejimine geçilmesinin ardından Brezilya Merkez Bankası'nın bağımsızlığı artmaya başlamıştır. Enflasyon hedeflemesi politikasına geçilmiştir.

³⁸ Edmund Amann, Werner Baer, "The Illusion of Stability: The Brazilian Economy under Cardoso," *World Development* 28, no. 10 (2000): 1805–1819; Alfredo Saad-Filho, "Neoliberalism, Democracy and Economic Policy in Brazil," in *Political Economy of Brazil*, ed. Philip Arestis and Alfredo Saad-Filho (Palgrave Macmillan, 2007), 7-23; Renato Baumann, "Brazil in the 1990s: An Economy in Transition," *Latin American Perspectives*, Revista CEPAL, Naciones Unidas Comisión Económica para América Latina y el Caribe (CEPAL) (April 2001): 147-169.

³⁹ Daniel Canuto, C. Garcia-Kilroy, "Managing Brazil's Macroeconomic Policy Mix in a Turbulent Global Environment," *World Bank*, 2010, 23.

⁴⁰ F. H. Barbosa, "Brazil in the 1990s: An Economy in Transition," *Latin American Perspectives* 33, no. 6 (2006): 45–72, 50-52.

⁴¹ Ilan Goldfajn, Taimur Baig, "Monetary Policy in the Aftermath of Currency Crises: The Case of Asia, Brazil, and Russia," *IMF Working Papers* 1998, no. 192 (1998), 14-16.

Bu politika, fiyat istikrarını sağlamada etkili olmuş ve enflasyon oranlarını düşürmüştür.⁴² 1990'larda yüksek bütçe açıkları ve cari açıklarla baş etmeye çalışan Brezilya'da kamu harcamalarının artması ve döviz kuru üzerindeki baskılar, bu açıkların büyümesine neden olmuştur. 1999 Krizi ve sonrası dönemde Brezilya, mali disiplin politikalarını uygulamaya koymuştur. Vergi reformları, kamu harcamalarının kontrolü ve bütçe açığının azaltılması bu politikaların ana unsurlarıydı. Ayrıca, ihracata yönelik politikalar geliştirilmiş ve cari açıklar kontrol altına alınmıştır.⁴³ Brezilya açısından ulaşılan bulgular ise aşağıdaki gibidir:

- 1999 finansal krizi sonrası Brezilya, esnek döviz kuru rejimi ve enflasyon hedeflemesi politikaları sayesinde ekonomik istikrarını yeniden kazanmıştır. Döviz kuru ve enflasyon üzerinde daha fazla kontrol sağlanmıştır.
- Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, kriz dönemlerinde Brezilya'yı kırılgan hale getirmiştir. Ancak, kriz sonrası dönemde alınan tedbirler, sermaye akışlarını daha iyi yönetmeyi ve döviz rezervlerini güçlendirmeyi sağlamıştır. IMF'nin desteği, kriz sonrası toparlanma sürecinde önemli bir rol oynamıştır.
- Brezilya Merkez Bankası'nın bağımsızlığının artırılması ve enflasyon hedeflemesi stratejisi, fiyat istikrarını sağlama konusunda etkili olmuştur. Bu durum hem yerli hem de yabancı yatırımcılar nezdinde güveni artırmıştır.
- Mali disiplin politikaları, bütçe ve cari açıkların azaltılmasında etkili oldu. Ancak, bu politikalar zaman zaman ekonomik büyümeyi yavaşlatmış ve sosyal harcamalar üzerinde baskı oluşturmuştur. Bununla birlikte, uzun vadede, bu politikalar sürdürülebilir bir ekonomik büyüme için gerekli zemin hazırlamıştır.

3.5. Hindistan

Hindistan, ekonomik tarihinde üçlü açmaz ve üçüz açık sorunlarıyla karşı karşıya kalmış, bu sorunları yönetmek için çeşitli politikalar uygulamıştır. 1991 ekonomik krizinden sonra uygulanan reformlar ve bu reformların getirdiği sonuçlar, Hindistan'ın bu sorunlarla nasıl başa çıktığını anlamak açısından kritik öneme sahiptir. Hindistan, 1991'de ciddi bir ödemeler dengesi krizi yaşamıştır. Krizin ardından yapılan ekonomik reformlar, Hindistan'ın üçlü açmazla başa çıkma stratejisini belirlemiştir. Döviz kuru serbest bırakılmış, sermaye hareketleri kademeli olarak serbestleştirilmiştir. Bu kriz Hindistan'ın döviz kuru rejiminde reform yapılmasına, sermaye hesaplarının serbestleştirilmesine ve bağımsız para politikası uygulanmasına yol açmıştır. Hindistan, bütçe açığını kontrol altına almak için sıkı mali politikalar uygulamıştır. Hindistan, bağımsız para politikasını korumaya çalışırken, sermaye girişlerini yönetmek için döviz kuru rejimini esnek hale getirmiştir. Bu süreçte cari açık kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.⁴⁴ Hindistan'ın reformları, ekonomik büyümeyi hızlandırmış ancak cari açık ve bütçe açığı arasındaki dengesizlikler zaman zaman ortaya çıkmıştır. Döviz kuru esnekliği, ekonomiyi dış şoklara karşı daha dirençli hale getirmiştir. Hindistan, reformlarla ekonomik büyümeyi artırdı, cari açığı kontrol altına aldı ancak yüksek bütçe açıkları sorun olmaya devam etti. Reformlar, ekonominin dışa açılmasını sağladı ancak bütçe disiplindeki zayıflık, borçlanma ihtiyacını artırmıştır.⁴⁵

⁴² Arminio Fraga, "Monetary Policy During the Transition to a Floating Exchange Rate: Brazil's Recent Experience," *Finance & Development* 37, no. 1 (2000): 25–28, 26-27.

⁴³ Rudiger Dornbusch, "Brazil's Incomplete Stabilization and Reform," *Brookings Papers on Economic Activity* 28, no. 1 (1997): 367-404.

⁴⁴ T. N. Srinivasan, "India's Economic Reforms: A Perspective," *Brown University Economics Department Working Paper* no. 98-01 (1998), 29-34; Arvind Panagariya, *India: The Emerging Giant* (Oxford: Oxford University Press, 2008), 78-91.

⁴⁵ Dani Rodrik, Arvind Subramanian, "From 'Hindu Growth' to Productivity Surge: The Mystery of the Indian Growth Transition," *IMF Staff Papers* 52, no. 2 (2005): 193-228.

1991 yılında Hindistan, ciddi bir döviz krizi ile karşı karşıya kalmıştır. Sabit döviz kuru rejimi, döviz rezervlerinin hızla tükenmesine neden olmuştur. Kriz sonrası Hindistan, sabit döviz kuru rejiminden esnek döviz kuru rejimine geçmiştir. Bu değişiklik, Hindistan'ın dış şoklara karşı daha esnek bir politika uygulamasına olanak sağladı ve döviz rezervlerinin yönetimini kolaylaştırmıştır.⁴⁶

1991 öncesinde Hindistan, sermaye hareketleri üzerinde sıkı kontroller uygulamaktaydı. Bu politika, yabancı sermaye girişlerini sınırlarken, kriz sonrası dönemde ekonomik büyümeyi desteklemek amacıyla bu kontroller kademeli olarak gevşetilmiştir. 1991 Reformları ve Yabancı Yatırım, 1991 krizinin ardından yapılan reformlarla Hindistan, yabancı doğrudan yatırımları teşvik etmek için önemli adımlar atmıştır. Bu süreçte, sermaye girişlerini artırmak için yabancı yatırımcılara daha fazla serbestlik sağlanmıştır.⁴⁷ Enflasyon Hedeflemesi, 1990'ların sonunda Hindistan Merkez Bankası (RBI), fiyat istikrarını sağlamak için para politikası araçlarını kullanmaya başlamıştır. Bu süreçte, RBI, para arzını kontrol altında tutarak enflasyonu hedeflemeye yönelik politikalar geliştirmiştir. Hindistan, likidite yönetimi bağlamında döviz rezervlerini artırmak ve likiditeyi yönetmek amacıyla sterilizasyon politikaları benimsemiştir. Bu politikalar, döviz kurundaki dalgalanmaların enflasyon üzerindeki etkilerini azaltmada önemli bir rol oynamıştır.⁴⁸

Hindistan, 1990'larda yüksek bütçe açıklarıyla karşı karşıya kalan Hindistan'da kamu harcamaları, bu açıkların en önemli nedenlerinden biriydi. Hükümet, bu durumu kontrol altına almak için çeşitli mali disiplin önlemleri almıştır. Yukarıda değinilen 1991 krizinin ardından Hindistan, cari açığını kontrol altına almak amacıyla ihracatı teşvik eden politikalar geliştirmiştir. Ayrıca, yabancı sermaye girişlerinin artırılması, cari açığın finansmanında önemli bir rol oynamıştır.⁴⁹ Hindistan, üçlü açmaz ve üçüz açık arasındaki ilişkiyi yönetmekte karmaşık bir yol izlemiştir. 1991 ekonomik krizi sonrası uygulanan reformlar, Hindistan ekonomisinin modernizasyonunda ve istikrarın sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Hindistan'a dair temel bulguları özetleyecek olursak;

- 1991 sonrası Hindistan, ekonomik reformlarla güçlü bir büyüme sürecine girmiştir. Döviz kuru rejimindeki esneklik, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ve mali disiplin, Hindistan'ın ekonomik istikrarını sağlamasında önemli rol oynamıştır.
- Hindistan Merkez Bankası'nın para politikasındaki bağımsızlığı ve enflasyon hedeflemesi, fiyat istikrarının korunmasına yardımcı olmuştur. Bu durum, ekonomik büyümeyi destekleyen bir ortam yaratmıştır.
- Hindistan, sermaye hareketlerindeki serbestleşme sayesinde yabancı doğrudan yatırımları artırmayı başarmıştır. Ancak, bu süreçte finansal piyasalardaki dalgalanmalar ve küresel krizler, Hindistan'ın kırılganlıklarını da göstermiştir.
- Bütçe Disiplini ve Sosyal Harcamalar: Bütçe disiplinine yönelik reformlar, Hindistan'ın mali durumunu iyileştirse de sosyal harcamalar üzerinde baskı meydana getirmiştir. Bu durum, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği konusunda bazı endişeler yaratmıştır.

⁴⁶ Vijay Joshi, I. M. D. Little, *India's Economic Reforms, 1991-2001* (Oxford: Oxford University Press, 1996), 87-90.

⁴⁷ Montek S. Ahluwalia, "Economic Reforms in India Since 1991: Has Gradualism Worked?" *Journal of Economic Perspectives* 16, no. 3 (2002): 67-88.

⁴⁸ Y. Venugopal Reddy, *India and the Global Financial Crisis: Managing Money and Finance* (London: Anthem Press, 2009), 35-38.

⁴⁹ N. Bajpai, J. D. Sachs, "The Progress of Policy Reform and Variations in Performance at the Sub-National Level in India," *Development Discussion Paper* no. 730, Harvard Institute for International Development, 1999, 15-17.

3.6. Meksika

Meksika, 1980'lerde ciddi bir borç krizi yaşamıştır. Bu kriz, sabit döviz kuru politikalarının sürdürülemez olduğunu göstermiştir. Kriz sonrası dönemde, döviz kuru rejimi esnek hale getirildi ve sermaye hareketleri üzerindeki kontroller kaldırılmıştır. Meksika, 1980'lerin sonunda ve 1990'ların başında ekonomik liberalizasyon süreçlerine girmiştir. Meksika, özellikle 1990'lı yıllarda yaşadığı krizlerle birlikte, üçlü açmaz ve üçüz açık arasındaki ilişkiyi yönetme konusunda önemli dersler almıştır. Meksika'nın uyguladığı politikalar, özellikle 1994-1995 "Tekila Krizi" (Peso Krizi) sonrasında şekillenmiş ve ülke ekonomisini stabilize etmek amacıyla çeşitli stratejiler geliştirilmiştir. 1994'te yaşanan peso krizi, Meksika'nın döviz kuru rejimini bir kez daha test etti. Kriz sırasında, Meksika bağımsız para politikası uygulama kabiliyetini kaybetti ve IMF ile ABD'nin desteğiyle döviz kuru rejimi dalgalanmaya bırakılmıştır. Bu geçiş, kur dalgalanmalarını artırmış ve kısa vadede ekonomik istikrarı sağlamak zorlaşmış, ancak uzun vadede döviz kuru üzerinde daha fazla kontrol sağlanmıştır.⁵⁰ 1994 krizi, üçlü açmazın Meksika ekonomisi üzerindeki etkilerini açıkça göstermiştir. 1994 krizinden sonra Meksika, mali disiplin politikalarını uygulamaya koydu. Kamu harcamaları kontrol altına alındı, vergi tabanı genişletildi ve bütçe açığı azaltıldı. Cari açıklar da döviz kuru rejimindeki değişiklikler ve artan ihracat gelirleri sayesinde kontrol altına alınmıştır.⁵¹ Ayrıca, NAFTA (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması) ile sermaye hareketliliğini artırarak dış ticareti teşvik etti. Meksika, sabit döviz kuru politikası uygularken, sermaye girişlerini serbest bırakmış ve para politikasını sıkılaştırmıştır. Ancak, döviz kuru üzerindeki baskılar, sermaye kaçışını tetiklemiş ve ekonomik krize yol açmıştır. Döviz kurunun serbest bırakılması, Meksika'nın cari açığını dengelemekte zorlanmasına neden olmuş, aynı zamanda bütçe açığı da önemli bir sorun olarak kalmıştır. Kriz sonrası dönem, esnek kur rejimi ve sermaye kontrolleri ile istikrar sağlanmaya çalışılmıştır. Meksika, üçlü açmazı yönetmek için döviz kuru esnekliğini artırmış ve bağımsız para politikası uygulamaya odaklanmıştır. Bu, kısa vadeli istikrar sağladı ancak cari açık ve bütçe açığı yönetiminde zorluklar doğurmuştur. Uzun vadede, büyüme oranları istikrarlı bir şekilde sürdürülmüş ancak dışsal şoklara karşı kırılganlık devam etmiştir.⁵²

Meksika, 1980'lerde ve 1990'ların başında sabit döviz kuru rejimi uygulamıştır. Ancak bu politika, sermaye çıkışları ve döviz rezervlerindeki azalmalar nedeniyle sürdürülebilir olmamıştır. 1994 krizi sırasında ülkeye gelen sermaye hızlı bir şekilde ülkeyi terk etmiş, bu da krizi derinleştirmiştir. Kriz sonrası dönemde, Meksika hükümeti sermaye akışlarını yönetmek için sermaye kontrolleri, borç yapılandırılmaları ve uluslararası rezervlerin güçlendirilmesi gibi önlemler almıştır. IMF ve ABD'nin sağladığı acil destek paketleri de sermaye çıkışlarının etkisini hafifletmeye yardımcı olmuştur.⁵³

Sabit döviz kuru rejimi nedeniyle, Meksika Merkez Bankası'nın para politikası üzerindeki bağımsızlığı sınırlıydı. Esnek döviz kuru rejimine geçilmesiyle birlikte Meksika Merkez Bankası, para politikası üzerindeki kontrolünü yeniden kazansa da yüksek enflasyon oranları

⁵⁰ Sebastian Edwards, "The Mexican Peso Crisis: How Much Did We Know? When Did We Know It?" *The World Economy* 20, no. 1 (1997): 29-40, 34-36.

⁵¹ Rüdiger Dornbusch ve Alejandro Werner, "Mexico: Stabilization, Reform, and No Growth," *Brookings Papers on Economic Activity* 1994, no. 1 (1994): 253-315, 260-263.

⁵² Nora Lustig, *Mexico: The Remaking of an Economy* (2nd ed.; Washington, DC: The Brookings Institution, 1998), 142-146. Aaron Tornell ve Frank Westermann, *Boom-Bust Cycles and Financial Liberalization* (Cambridge, MA: MIT Press, 2005), 99-115.

⁵³ Jeffrey D. Sachs, Aaron Tornell, Andres Velasco, "Financial Crises in Emerging Markets: The Lessons from 1995," *Brookings Papers on Economic Activity* 1996, Sayı 1 (1996): 147-198.

ve bütçe açıkları, para politikası araçlarının etkinliğini sınırlamıştır. Zamanla, Merkez Bankası'nın bağımsızlığı güçlendirildi ve enflasyon hedeflemesi politikasına geçilmiştir.⁵⁴

Meksika, 1980'ler boyunca büyük bütçe ve cari açıklarla mücadele etse de yüksek kamu harcamaları ve düşük vergi gelirleri, bütçe açığının artmasına neden olmuştur. Ayrıca, sabit döviz kuru rejimi ve sermaye girişleri, cari açıkların büyümesine yol açmıştır. 1994 krizi sonrasında Meksika'ya dair temel bulgular ise şöyle özetlenebilir:

- Meksika, Tekila Krizi (Peso Krizi), sonrasında uyguladığı politikalar sayesinde ekonomik istikrarını büyük ölçüde yeniden sağlamıştır. Esnek döviz kuru rejimine geçiş, sermaye hareketlerinin daha etkin bir şekilde yönetilmesini sağlamıştır. Ayrıca, mali disiplin politikaları, bütçe ve cari açıkların azaltılmasına yardımcı olmuştur.
- Sermaye hareketlerinin serbest bırakılması, kriz döneminde Meksika'yı kırılgan hale getirse de kriz sonrası dönemde alınan tedbirler, sermaye akışlarını daha iyi yönetmeyi sağlamış ve finansal istikrarı güçlendirmiştir. IMF ve ABD'den alınan acil destek paketleri, ekonomik toparlanma sürecini hızlandırmıştır.
- Meksika Merkez Bankası'nın bağımsızlığını güçlendiren reformlar, enflasyon hedeflemesi stratejisinin etkinliğini artırmıştır. Bu sayede, enflasyon oranları kontrol altına alındı ve para politikası üzerindeki güven artmıştır.

Ancak, bu süreçte yaşanan ekonomik ve sosyal maliyetler, bu tür politikaların uygulanmasının zorluklarını ve risklerini de ortaya koymuştur.

3.7. Güney Kore

Güney Kore, 1997 Asya finansal krizi sırasında üçlü açmazla karşı karşıya kalmıştır. Bu kriz, ülkenin döviz kuru rejimi, sermaye hareketleri ve para politikası arasındaki dengeyi koruma çabasını zorlaştırmıştır. Kriz sonrası Güney Kore, sermaye hareketlerini serbest bırakmış, döviz kuru esnek hale getirilmiş ve bağımsız para politikası uygulamaya başlamıştır. Aynı zamanda, mali disiplin sağlamak için bütçe açığı kontrol altına alınmıştır. Güney Kore, cari açığı kontrol altına almış ve ekonomisini yeniden büyüme yoluna sokmuştur. Üçlü açmaz ve üçüz açık arasındaki denge, Güney Kore'nin uzun vadeli ekonomik stratejisinde önemli bir rol oynamıştır.⁵⁵

Güney Kore, Asya finansal krizinden sonra yarı esnek döviz kuru rejimine geçmiştir. Bu rejim, döviz kuru istikrarını sağlarken, aynı zamanda Güney Kore'nin dış şoklara karşı esneklik kazanmasını sağlamıştır. Bu sistem, döviz kurunun piyasa dinamiklerine göre belirlenmesini sağlar ancak gerektiğinde merkez bankasının müdahale etmesine olanak tanımıştır. Rezerv Birikimi sürecinde ise Güney Kore, döviz rezervlerini artırarak, döviz kuru istikrarını koruma stratejisini izlemiştir. Döviz rezervlerinin artışı, kriz dönemlerinde sermaye çıkışlarını yönetme kapasitesini artırmıştır.⁵⁶

Güney Kore, 1997-1998 Asya finansal krizinden sonra sermaye hareketlerini dikkatlice yönetmeye başlamıştır. Sermaye kontrolleri, ani sermaye çıkışlarını önlemek için uygulandı ve bu durum, finansal istikrarın korunmasına yardımcı olmuş. Yatırımcı Güveni ve Yabancı Yatırımlar sistemi, Sermaye hareketlerinin yönetimi, Güney Kore'nin uluslararası yatırımcılar için cazip bir piyasa olmasına olanak tanımıştır. Yabancı yatırımların artırılması, cari açığın

⁵⁴ Agustin Carstens, Alejandro M. Werner, "Mexico's Monetary Policy Framework Under a Floating Exchange Rate Regime," *Banco de México Working Papers*, 1999, 12-14.

⁵⁵ Ha-Joon Chang, "Korea: The Misunderstood Crisis," *World Development* 26, Sayı 8 (1998): 1555-1561. Haggard, Stephen, Wonhyuk Lim, Euisung Kim, *Economic Crisis and Corporate Restructuring in Korea* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 210-225.

⁵⁶ Yoon Je Cho, Robert N. McCauley, "Liberalizing the Capital Account Without Losing Balance: Lessons from Korea," *IMF Working Paper*, 2003, 12-16.

finans edilmesine yardımcı oldu.⁵⁷ Güney Kore Merkez Bankası, Asya finansal krizinden sonra bağımsız para politikası uygulamaya başladı ve enflasyon hedeflemesini benimsedi. Bu durum, para politikasının etkinliğini artırdı ve fiyat istikrarını sağladı. Enflasyon hedeflemesi politikası, faiz oranlarının etkin yönetilmesine imkân tanımıştır. Bu durum, iç talebin ve yatırımların dengelenmesinde önemli rol oynamıştır.⁵⁸ Bütçe Disiplini ve Kamu Harcamalarının Kontrolüne sağlamak amacıyla Güney Kore, maliye politikalarında sıkı tedbirler uyguladı. Bu politikalar, bütçe açığının kontrol altına alınmasına ve kamu borcunun sürdürülebilir seviyelerde tutulmasına yardımcı olmuştur. İhracata Dayalı Büyüme Modeli, Güney Kore, cari açığını kontrol altına almak için ihracata dayalı büyüme stratejisini sürdürmüştür. Yüksek teknoloji ürünlerin ihracatına odaklanan bu model, ülkenin cari açığını daraltmasında etkili olmuştur.⁵⁹ Güney Kore'ye dair bulguları özetlersek;

- Güney Kore, üçlü açmaz ve üçüz açık sorunlarını başarılı bir şekilde yöneterek, yüksek ve sürdürülebilir ekonomik büyüme oranlarını korumuştur. Döviz kuru esnekliği ve sermaye kontrolleri, krizlere karşı dayanıklılığı artırmıştır.
- Enflasyon hedeflemesi ve bağımsız para politikası, fiyat istikrarının korunmasında etkili olmuştur. Bu politikalar, ekonomik büyüme ile enflasyon arasındaki dengeyi sağlamıştır.
- Güney Kore, ihracata dayalı büyüme modeli ve yabancı yatırımların teşviki ile cari dengesini iyileştirmiştir. Sermaye hareketlerinin yönetimi, ani sermaye çıkışlarının engellenmesine yardımcı olmuştur.
- Güney Kore, sıkı maliye politikaları ve bütçe disiplini sayesinde kamu borcunu düşük seviyelerde tutmuş ve mali sürdürülebilirliği sağlamıştır.
- Güney Kore, üçlü açmaz ve üçüz açık sorunlarını yönetmede başarılı bir performans sergilemiştir. Uygulanan para, maliye ve dış ticaret politikaları, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğini sağlamak için etkili olmuştur. Güney Kore'nin bu süreçte elde ettiği başarı, diğer gelişmekte olan ekonomiler için de önemli bir örnek teşkil etmektedir.

3.8. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

ABD, dünya ekonomisindeki en büyük ve en etkili ekonomi olarak, üçlü açmaz ve üçüz açık sorunlarını yönetme konusunda kendine özgü bir yaklaşıma sahiptir. ABD'nin büyük bir ekonomiye sahip olması, esnek döviz kuru, bağımsız para politikası ve sermaye hareketlerinin serbestliği gibi unsurları bir arada yürütmesine olanak sağlamaktadır. Bununla birlikte, ABD'nin büyük bütçe açıkları ve cari işlemler açıkları, üçlü açmaz ve üçüz açık arasındaki ilişkilerde önemli rol oynamaktadır. ABD, esnek bir döviz kuru rejimine sahiptir. Doların uluslararası rezerv para birimi olması, ABD'nin döviz kuru politikalarında esneklik sağlamasına imkân tanımaktadır.⁶⁰ Döviz kuru müdahaleleri nadiren yapılmakta, piyasa koşullarına göre belirlenmektedir. ABD, sermaye hareketlerinde tam serbestlik ilkesini benimsemiştir. Bu durum, sermaye giriş ve çıkışlarının tamamen piyasa koşullarına bırakıldığı bir ortam yaratmaktadır. Yüksek getiri sağlayan ABD varlıklarına olan talep, sürekli olarak sermaye girişlerini desteklemiştir. Ancak, bu sermaye akışları, doların değer kazanmasına ve

⁵⁷ K. S. Kim, C. R. Kim, *Korea's Crisis and Recovery: Lessons for Sustained Development* (Washington, DC: The World Bank, 2000), 98-102.

⁵⁸ Ha-Joon Chang, *Bad Samaritans: The Myth of Free Trade and the Secret History of Capitalism* (New York: Bloomsbury Press, 2007), 134-137.

⁵⁹ Alice H. Amsden, *Asia's Next Giant: South Korea and Late Industrialization* (Oxford: Oxford University Press, 1989), 210-213.

⁶⁰ Maurice Obstfeld, Kenneth Rogoff, "Global Imbalances and the Financial Crisis: Products of Common Causes," CEPR Discussion Paper No. DP7606, November 2009: 15

ABD'nin cari açığını artırmaya sebep olmuştur.⁶¹ ABD, esnek döviz kuru rejimi ve serbest sermaye hareketliliği politikalarını benimsemiştir. Bu durum, ABD'nin bağımsız para politikası uygulama kabiliyetini artırmıştır. FED, enflasyon hedeflemesi ve istihdamı artırma amacı güderek para politikası belirlemiştir. 2008 krizi sırasında, ABD'nin bütçe açığı ve cari açığı hızla arttı. Krize yanıt olarak, ABD genişleyici mali ve para politikaları uyguladı, faiz oranlarını sıfıra yaklaştırdı ve geniş çaplı tahvil alım programları (niceliksel genişleme) başlattı. Enflasyon hedeflemesi, ekonomik büyümeyi destekleyici gevşek para politikaları ve kriz dönemlerinde uygulanan parasal genişleme programları, bu bağımsızlık çerçevesinde yürütülmüştür.⁶² 2008 finansal krizi sonrası uygulanan parasal genişleme politikaları, faiz oranlarının düşük tutulması ve ekonomik büyümeyi teşvik etmek amacıyla likiditenin artırılması ABD ekonomisinin toparlanmasında etkili olmuştur. ABD, üçlü açmazı esnek döviz kuru, bağımsız para politikası ve serbest sermaye hareketleriyle yönetmeye çalıştı. Bu politikalar, küresel ekonomik şoklara hızlı yanıt verme kabiliyeti sağladı ancak cari açık sorunu kalıcı hale geldi. Kriz sonrası dönemde ekonomik büyüme yavaşladı ve mali disiplin tekrar sağlanmak zorunda kalmıştır.⁶³ ABD, büyük bütçe ve cari işlemler açıkları ile karakterize edilmiştir. Yüksek bütçe açıkları, özellikle kriz dönemlerinde kamu harcamalarının artırılması ile finanse edilmiştir. Bu durum, kamu borcunun artmasına yol açmıştır. Cari açık ise, sermaye girişleri ve doların rezerv para birimi statüsü ile finanse edilmiştir. Ancak bu durum, ABD'nin dış borcunun artmasına ve ekonomik dengesizliklere neden olmuştur.⁶⁴ ABD'ye dair bulgular ise kısaca şöyledir:

- ABD, esnek döviz kuru ve bağımsız para politikası sayesinde ekonomik büyüme ve istikrarı sağlama konusunda genel olarak başarılı olmuştur. Ancak, büyük bütçe açıkları ve cari açıklar, uzun vadede sürdürülebilirlik sorunları yaratmıştır.
- ABD'nin sermaye hareketliliği, doların değer kazanmasına ve cari açığın artmasına yol açmıştır. Bu durum, ABD'nin dış ticaret açığını artırmış ve global ekonomik dengesizlikleri derinleştirmiştir.
- 2008 finansal krizi, ABD'nin finansal sisteminde ve küresel ekonomide ciddi sarsıntılara yol açmıştır. Federal Reserve'in agresif para politikası müdahaleleri, ekonomik toparlanmayı desteklemiş, ancak kamu borcunun artmasına neden olmuştur.

ABD, üçlü açmaz ve üçüz açık arasındaki ilişkileri yönetirken, esnek döviz kuru, sermaye hareketlerinin serbestliği ve bağımsız para politikası ile bu dengenin sağlanmasına çalışmıştır. Ancak, büyük bütçe ve cari açıklar, uzun vadeli ekonomik sürdürülebilirlik ve finansal istikrar konusunda zorluklar yaratmıştır. ABD'nin bu süreçteki deneyimleri, küresel ekonomide büyük ve etkili bir ekonomiye sahip olmanın, makroekonomik politikalar üzerindeki etkilerini ve bu politikaların küresel dengeler üzerindeki sonuçlarını göstermektedir.

3.9. İran

İran, üçlü açmaz ve üçüz açık kavramlarını yönetmede zorluklarla karşılaşan bir ülkedir. İran'ın karşılaştığı ekonomik zorluklar, büyük ölçüde dış faktörler (örneğin, yaptırımlar) ve iç ekonomik politika tercihleriyle şekillenmiştir. Bu bağlamda, İran'ın bu kavramları nasıl

⁶¹ Pierre-Olivier Gourinchas, Hélène Rey, "From World Banker to World Venture Capitalist: US External Adjustment and The Exorbitant Privilege." in: Clarida, Richard H. (Ed.), *G7 Current Account Imbalances: Sustainability and Adjustment*, University of Chicago Press, 2007, 11-66.

⁶² Ben Bernanke, *The Courage to Act: A Memoir of a Crisis and its Aftermath* (New York: W.W. Norton & Company, 2015), 43-46.

⁶³ Ben Bernanke, *The Courage to Act: A Memoir of a Crisis and its Aftermath* (New York: W.W. Norton & Company, 2015), 210-215.

⁶⁴ Olivier Blanchard, Gian Maria Milesi-Ferretti. (2011). "(Why) Should Current Account Balances Be Reduced?" IMF Staff Discussion Note, SDN/11/03, International Monetary Fund, 2011, 30-33.

yönettiğini, uyguladığı politikalarla birlikte elde ettiği sonuçları inceleyelim. İran, döviz kuru ve sermaye hareketleri üzerinde sıkı kontroller uygulamaktadır. Bu durum, bağımsız para politikası uygulama esnekliğini artırmıştır. Ancak, uluslararası yaptırımlar ve düşük petrol fiyatları nedeniyle bütçe ve cari açık baskıları artmıştır. İran, ekonomik istikrarı korumak amacıyla çoklu döviz kuru sistemi uygulamaktadır. Resmi döviz kuru, ithalatı desteklemek için kullanılırken, serbest piyasa kuru ihracat gelirlerini artırmak için kullanılmaktadır. Uluslararası yaptırımlar, İran ekonomisinde ciddi daralmaya neden olmuş ve cari açığı artırmıştır. Yüksek enflasyon, sermaye çıkışlarını tetiklemiş ve bütçe açığını artırmıştır. İran, döviz kuru ve sermaye hareketleri üzerindeki kontrollerle üçlü açmazı yönetmeye çalıştı ancak uluslararası yaptırımlar ve içsel ekonomik zorluklar nedeniyle bütçe ve cari açık sorunları artmıştır. Bu durum, ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiler yaratmış ve sürdürülebilirlik sorunlarını artırmıştır.⁶⁵

İran, petrol gelirlerine dayalı ekonomisini desteklemek amacıyla sabit döviz kuru rejimini benimsemiştir. Ancak, dış yaptırımlar ve ekonomik baskılar nedeniyle İran, sabit döviz kuru sistemini sürdürmekte zorlanmış ve farklı döviz kurları uygulayarak çoklu döviz kuru sistemine geçmiştir. Merkez Bankası, döviz rezervlerini kullanarak döviz piyasasına müdahale etmeye çalışmış, ancak bu müdahaleler, döviz kuru istikrarını sağlamada yeterli olmamıştır.⁶⁶

İran, sermaye çıkışlarını kontrol etmek ve döviz rezervlerini korumak amacıyla sıkı sermaye kontrolleri uygulamıştır. Bu politikalar, sermaye çıkışlarını sınırlasa da yabancı yatırımları cezbetmede başarısız olmuştur. Yabancı yatırımlar üzerindeki kısıtlamalar ve yüksek riskler, İran'ın cari açığını finanse etmede zorluklar yaşamasına neden olmuştur.⁶⁷

İran, yüksek enflasyon oranlarıyla mücadele etmekte zorlanmıştır. Para politikası, enflasyonu kontrol altına almak için yeterince etkili olamamış ve enflasyon kronik hale gelmiştir. İran'da faiz oranları, enflasyon ve döviz kuru dalgalanmalarını yönetmede etkin bir araç olarak kullanılamamıştır. Faiz oranlarının piyasa şartlarına uyum sağlayamaması, yatırım ortamını olumsuz etkilemiştir.⁶⁸

İran, petrol gelirlerine bağımlı bir ekonomiye sahip olduğundan, bütçe açığını kontrol etmekte zorlanmıştır. Petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar, bütçe açığını artırmış ve mali dengesizliklere yol açmıştır. Cari Açık: İran, dış ticaret dengesini sağlamakta zorlanmış ve cari açıklar vermiştir. Petrol dışı sektörlerin yeterince gelişmemesi, cari açığın büyümesine neden olmuştur.⁶⁹ İran'a dair bulguları özetlersek;

- İran, yaptırımlar ve iç ekonomik zorluklar nedeniyle istikrarlı bir ekonomik büyüme sağlayamamıştır. Döviz kuru istikrarsızlığı, sermaye çıkışları ve yüksek enflasyon, ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemiştir.
- Yüksek enflasyon, İran ekonomisinin kronik bir sorunu haline gelmiştir. Para politikalarının etkinliği sınırlı kalmış ve fiyat istikrarı sağlanamamıştır.
- İran'ın petrol gelirlerine bağımlılığı, cari açık sorununu derinleştirmiştir. Petrol dışı sektörlerin zayıf olması, dış ticaret dengesini sağlamada zorluk yaratmıştır.

⁶⁵ Amuzegar, Jahangir. "Iran's Economy and the US Sanctions." *Middle East Journal* 51, no. 2 (1997): 120-125.

⁶⁶ Jahangir Amuzegar, "The Iranian Economy Before and After the Revolution," *Middle East Journal* 68, no. 1 (2014): 52-68, 58-62.

⁶⁷ Hassan Hakimian, *The Economy of Iran: Dilemmas of an Islamic State* (London: I.B. Tauris, 2006), 147-150.

⁶⁸ Hashem M. Pesaran, *Economic Trends and Macroeconomic Policies in Post-Revolutionary Iran* (Washington, DC: The World Bank, 2000), 212-215.

⁶⁹ Parvin Alizadeh, "Iran's Quandary: Economic Reforms and the 'Structural Trap,'" *The Brown Journal of World Affairs* 9, no. 2 (Winter/Spring 2003): 267-281.

- Bütçe açıkları ve kamu borcu, mali dengesizliklere yol açmıştır. Petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar, bütçe açığının artmasına ve mali sürdürülebilirliğin zayıflamasına neden olmuştur.

İran, üçlü açmaz ve üçüz açık sorunlarını yönetmede ciddi zorluklarla karşılaşmıştır. Uygulanan politikalar, iç ve dış ekonomik baskılar nedeniyle istenen sonuçları vermemiştir.

3.10. Güney Afrika Cumhuriyeti

Güney Afrika Cumhuriyeti, gelişmekte olan bir ekonomi olarak, üçlü açmaz ve üçüz açık (sorunlarını yönetmek için çeşitli politikalar uygulamıştır. Bu süreç, döviz kuru yönetimi, sermaye hareketleri, para politikası ve maliye politikası arasındaki karmaşık etkileşimleri içerir. Güney Afrika, esnek döviz kuru rejimini benimsemiştir. 1990'ların sonlarında uygulanan mali liberalizasyon politikaları ve sermaye hesaplarının açılması, döviz kurunun piyasa koşullarına göre belirlenmesine olanak tanıdı. Ancak, döviz kuru dalgalanmalarının kontrol altında tutulması için zaman zaman müdahalelerde bulunulmuştur⁷⁰ 1990'ların sonlarında ve 2000'lerin başında Güney Afrika, sermaye hareketliliğini artırmak için çeşitli reformlar yaptı. Ancak, sermaye hareketlerinin kontrolsüz bir şekilde artmasının cari açık üzerindeki baskıyı artırdığı gözlemlendi. Güney Afrika, sermaye girişlerini teşvik etmek ve döviz rezervlerini artırmak amacıyla yatırımcılar için cazip koşullar sundu, ancak bu durum döviz kuru dalgalanmalarına ve dış şoklara karşı duyarlılığı artırmıştır.⁷¹ Güney Afrika Merkez Bankası (SARB), bağımsız bir para politikası uygulamış ve enflasyon hedeflemesi stratejisini benimsemiştir. Bu strateji, enflasyon oranını düşük ve istikrarlı tutmayı amaçlamış, ancak döviz kuru ve sermaye hareketleri üzerindeki baskılar nedeniyle zaman zaman hedeflerden sapmalar yaşanmıştır. Para politikası, sermaye akımlarını dengelemeye ve döviz kuru istikrarını sağlamaya yönelik olarak sıkılaştırılmıştır.⁷² Güney Afrika, yüksek bütçe açıkları ve cari açık sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu durum, özellikle 2008 küresel finansal krizinden sonra daha da belirgin hale gelmiştir. Kriz sonrası dönemde, kamu harcamalarının artırılması ve sosyal programlara yapılan yatırımlar, bütçe açığını artırmıştır. Cari açık ise, dış borçlanma ve sermaye girişleri ile finanse edilmeye çalışılmıştır. Ancak, bu durum ekonomik istikrarsızlık risklerini yükseltmiştir.⁷³

Güney Afrika, esnek döviz kuru ve bağımsız para politikası sayesinde kısa vadeli ekonomik istikrar sağlamaya çalışmıştır. Ancak, yüksek bütçe ve cari açıklar, uzun vadeli büyüme üzerinde baskı oluşturmuştur. Dışsal şoklara karşı kırılganlık devam etmiş ve bu durum, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği konusunda zorluklar yaratmıştır.

Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, döviz kurunda dalgalanmalara neden olmuş ve bu durum enflasyon oranlarının kontrol altında tutulmasını zorlaştırmıştır. Sermaye çıkışları, döviz kurunda ani değer kayıplarına yol açmış ve ekonomik istikrarsızlık riskini artırmıştır.

Sosyal programlara yapılan yatırımlar ve kamu harcamalarının artışı, bütçe açığını artırmış ancak bu yatırımların uzun vadede ekonomik büyümeyi destekleyecek şekilde yönlendirilmesi zorluklarla karşılaşmıştır. Sonuç olarak, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği ve istikrarı sağlama çabaları yetersiz kalmıştır. Güney Afrika Cumhuriyeti'ne dair bulguları özetlersek;

⁷⁰ Janine Aron, John Muellbauer, "Inflation Dynamics and Monetary Policy in South Africa," *The South African Journal of Economics* 75, no. 3 (2007): 467–491.

⁷¹ Brian Kahn, "The Economic Consequences of South Africa's Exchange Rate Policy," *The South African Journal of Economics* 73, no. 1 (2005): 44–57.

⁷² Frederic S. Mishkin, Miguel A. Savastano, "Monetary Policy Strategies for Emerging Market Countries: Lessons from Latin America," *Journal of Development Economics* 66, no. 2 (2001): 415–429, 414–429.

⁷³ P. Burger, M. Marinkov, "The South African Phillips Curve: How Applicable Is the Gordon Model?" *South African Journal of Economics* 74, no. 2 (2006): 175–177.

- Güney Afrika'nın üçlü açmaz ve üçüz açık arasındaki ilişkileri yönetme süreci, döviz kuru, sermaye hareketleri ve para politikası arasındaki hassas dengeyi koruma çabalarıyla şekillenmiştir. Ancak, yüksek bütçe ve cari açıklar, ekonomik istikrarsızlık riskini artırmış ve bu durum uzun vadeli büyüme üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır.
- Üçlü açmaz ve üçüz açık arasındaki dengeyi korumak, özellikle dışsal şoklara karşı kırılgan ekonomilerde zorlayıcı bir süreç olabilir. Bu nedenle, ekonomik istikrarı sağlamak için dikkatli ve koordineli makroekonomik politikalar gereklidir.

3.11. Rusya Federasyonu

Rusya hem ekonomik yapısı hem de jeopolitik konumu nedeniyle, üçlü açmaz ve üçüz açık ilişkilerini yönetme konusunda özel zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle 2000'li yılların başından itibaren, enerji ihracatına dayalı bir ekonomi olarak Rusya, döviz kuru politikası, sermaye hareketleri ve bağımsız para politikası arasında dengeleri sağlama çabası içine girmiştir. Aynı zamanda bütçe dengesi ve cari açık gibi makroekonomik göstergeler, bu politikaların başarısını ve sürdürülebilirliğini belirleyen önemli unsurlar olmuştur. Rusya, 2000'li yılların başında esnek bir döviz kuru rejimine geçiş yapmıştır. 1998'deki finansal krizden sonra sabit kur rejimini terk eden Rusya, 2000'lerin başında esnek kur rejimine geçerek rubleyi piyasa güçlerine bırakmıştır. Bununla birlikte, Merkez Bankası döviz kuru üzerinde zaman zaman müdahalelerde bulunmuştur.⁷⁴ Rusya, 1998 krizinden sonra sermaye hareketleri üzerinde kısıtlamalar uygulamıştır. Ancak, 2006'ya kadar süren ekonomik büyüme dönemiyle birlikte sermaye kontrolleri gevşetilmiştir. 2014 yılında, Ukrayna krizi ve Batı'nın uyguladığı yaptırımlar sonrasında, Rusya, sermaye hareketlerine tekrar sınırlamalar getirmiştir. Bu kısıtlamalar, Rusya'nın döviz rezervlerini korumak ve rubledeki değer kaybını sınırlamak için uygulanmıştır.⁷⁵ Rusya Merkez Bankası, enflasyon hedeflemesi ve rubledeki değer kaybını sınırlama amacı güden bağımsız bir para politikası izlemeye çalışmıştır. 2014 sonrası, Batı'nın yaptırımlarına ve petrol fiyatlarındaki düşüğe yanıt olarak, Merkez Bankası, faiz oranlarını artırarak rubleyi destekleme yoluna gitmiştir. Ancak, bu politika, ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemiş ve stagflasyon riskini artırmıştır.⁷⁶ 2000'li yılların başından itibaren Rusya, petrol ve doğal gaz gelirlerinden elde ettiği büyük bütçe fazlaları ile dikkat çekmiştir. Bu dönemde, Rusya bütçe fazlalarını "Ulusal Refah Fonu" ve "Rezerv Fonu" gibi fonlarda biriktirerek, kriz zamanlarında kullanmak üzere bir yedek akçe oluşturmuştur. 2014 sonrasında ise, düşük petrol fiyatları ve yaptırımlar nedeniyle bütçe açıkları artmış, cari açık ise Rusya'nın dış ticaret fazlasının azalmasıyla belirginleşmiştir. Ancak, bu açıklar enerji ihracatına bağımlılık ve dış rezervlerin kullanılmasıyla büyük ölçüde yönetilebilmiştir.⁷⁷ Rusya, üçlü açmaz ve üçüz açık arasındaki ilişkileri yönetirken, enerji ihracatına dayalı ekonomisini koruma ve güçlendirme stratejisi izlemiştir. Döviz kuru, sermaye hareketleri ve bağımsız para politikası arasındaki dengeyi sağlamaya çalışsa da dışsal şoklar ve jeopolitik riskler bu çabaları sınırlandırmıştır. Uzun vadeli ekonomik sürdürülebilirlik ve çeşitlenme, Rusya ekonomisinin en büyük zorlukları arasında yer almaktadır. Rusya Federasyonu'na dair ana bulgular şöyledir:

⁷⁴ Richard Connolly, *The Economic Sources of Social Order Development in Post-Socialist Eastern Europe* (London: Routledge, 2013), 67.

⁷⁵ Anders Aslund, *Russia's Economic Troubles: Symptoms of a Chronic Problem* (Washington, DC: Peterson Institute for International Economics, 2014), 19-22.

⁷⁶ Evsey Gurvich, Ilya Prilepskiy, "The Impact of Financial Sanctions on the Russian Economy," *Russian Journal of Economics* 1, no. 4 (2015): 359-385, 364-366.

⁷⁷ Julian Cooper, "Can Russia Compete in the Global Economy?" *Eurasian Geography and Economics* 47, no. 4 (2006): 407-425.

- Rusya'nın ekonomik büyümesi büyük ölçüde petrol ve doğal gaz fiyatlarına bağımlı kalmıştır. Döviz kuru rejimi ve sermaye hareketlerindeki değişiklikler, bu büyümenin sürdürülebilirliğini etkileyen başlıca unsurlar olmuştur.
- Batı'nın uyguladığı yaptırımlar ve petrol fiyatlarındaki düşüş, sermaye hareketlerini sınırlamış ve rublede büyük değer kayıplarına yol açmıştır. Merkez Bankası'nın faiz artışları rubledeki düşüşü sınırlamış, ancak ekonomik büyümeyi yavaşlatmıştır.
- Rusya, kriz dönemlerinde bütçe fazlalarını kullanarak finansal istikrarı korumaya çalışmıştır. Ancak, uzun vadeli büyüme ve ekonomik çeşitlenme sağlanamaması, ekonominin kırılganlığını artırmıştır.

Bu çalışma konu edinilen ve incelenen devletlerin her biri, ekonomik büyüme ve istikrarı sağlamak için bu iki kavram arasındaki dengeyi korumak adına farklı stratejiler uygulamıştır. Üçlü açmaz ve üçüz açık ilişkilerini yönetme konusunda farklı deneyimler yaşamışlardır. Her bir ülkenin ekonomisi, bu iki kavram arasındaki dengeyi sağlama noktasında çeşitli zorluklar ve fırsatlar sunmuştur. Genel olarak, ülkelerin ekonomik politikaları, içsel ve dışsal şoklara karşı dayanıklılıklarını artırmak için sürekli olarak revize edilmiştir. Bu politikaların sonuçları, genellikle büyüme oranları, işsizlik seviyeleri, enflasyon oranları ve mali istikrar gibi makroekonomik göstergeler üzerinden değerlendirilmiştir.

Örnek devletlerin politikalarında, mali disiplinin korunması, dış borçlanmanın yönetilebilir seviyelerde tutulması ve döviz kuru politikalarının esnek bir yapıya kavuşturulması, bu süreçte izlenmesi gereken temel stratejiler arasında yer almaktadır. Arjantin, Brezilya, Türkiye, Meksika, Yunanistan, Hindistan, İran ve Güney Afrika Cumhuriyeti, ekonomik yapıları farklı olsa da üçlü açmaz ve üçüz açık sorunları açısından benzer kırılganlıkları yaşamış ülkelerdir. Bu ülkelerde sermaye hareketlerinin serbest bırakılması, genellikle ekonomik büyüme ve dış kaynak ihtiyacının karşılanması amacıyla tercih edilmiştir. Ancak bu tercihin beraberinde sabit döviz kuru uygulamaları ve bağımsız para politikası ile bir arada sürdürülmeye çalışılması, üçlü açmazın temel çelişkisini ortaya çıkarmıştır. Örneğin Arjantin ve Türkiye gibi ülkelerde 1990'lar ve 2000'lerin başında yaşanan krizlerin temelinde, sabit kur rejimi altında yoğun dış borçlanma ve sıcak para akımlarına dayalı büyüme stratejilerinin sürdürülemezliği yatmaktadır.

Bu ülkelerin pek çoğu aynı zamanda bütçe açığı ve cari işlemler açığını aynı anda deneyimlemiş, yani üçüz açık sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Türkiye, 2001 ve 2018-2021 dönemlerinde bu üç açığın aynı anda genişlemesiyle ciddi ekonomik kırılganlıklar yaşamış, Brezilya ve Arjantin ise özellikle kamu maliyesindeki bozulma ve dışa bağımlı finansman modelleri nedeniyle benzer sorunlarla yüzleşmiştir. Yunanistan ise bu sorunun daha ağır bir versiyonunu, Avrupa Birliği'ne üye olması ve Euro'ya geçişle birlikte para politikası bağımsızlığını kaybederek yaşamıştır; yüksek kamu açıkları ve dış ticaret açıkları krizle sonuçlanmış ve uluslararası kurtarma paketleriyle süreç yönetilmeye çalışılmıştır.

Bazı devletler bu sorunlara daha yapısal ve kalıcı çözümler geliştirmeye çalıştıkları gözlenmiştir. Hindistan ve Meksika, mali disiplin, esnek döviz kuru ve merkez bankası bağımsızlığını gözetken politikalarla üçlü açmazın yönetiminde daha istikrarlı örnekler sunmuştur. İran ise farklı bir yol izlemiş, sermaye hareketliliğini ciddi biçimde sınırlandırarak para politikasını ve döviz kuru kontrolünü elde tutmayı tercih etmiştir. Güney Afrika ise dönemsel bütçe açıkları ve cari açıklarla karşı karşıya kalmasına rağmen kur esnekliği ve merkez bankası bağımsızlığını koruyarak nispeten daha dengeli bir görünüm çizmeye çalışmıştır.

Genel olarak bu devletlerin deneyimi, üçlü açmaz ve üçüz açık sorunlarının yalnızca teknik ekonomi yönetimi değil, aynı zamanda kurumsal kapasite, siyasi istikrar, dışa bağımlılık düzeyi ve küresel finansal sistemle entegrasyon seviyesiyle doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Sürdürülebilir ekonomik büyüme ve makroekonomik istikrarın sağlanması, ancak uzun vadeli

reformlar, güçlü bir mali disiplin, bağımsız ve şeffaf para politikası yönetimi ve kur riski ile borçlanma yapısının dikkatli dengelenmesiyle mümkün olmaktadır. Bu nedenle, bu ülkelerde yaşanan deneyimler, gelişmekte olan ekonomiler için önemli yapısal dersler sunmaktadır. Bu bağlamda, sürdürülebilir bir ekonomik büyüme için, bu kavramların iç içe geçmiş doğası dikkate alınarak, politika yapıcılarının uzun vadeli perspektiflerle hareket etmeleri gerektiği açıktır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, bu dengelerin sağlanması, ekonomik istikrarı koruma ve uzun vadeli büyüme hedeflerine ulaşma açısından kritik öneme sahiptir. Yabancı ülke örneklerinde görüldüğü gibi, başarılı politikalar, ülkelerin ekonomik koşullarına ve küresel piyasa dinamiklerine göre uyarlanmalıdır. Türkiye'nin de bu ilişkileri yönetebilmesi için, uluslararası deneyimlerden ders çıkarması ve kendi ekonomik yapısına uygun stratejilerin geliştirilmesi gerekmektedir.

Sonuç

Bu çalışma; iktisat literatürüne, makroekonomik politika setlerinin karşılıklı bağımlılıklarını anlamaya ve gelişmekte olan ülkelerin kriz dinamiklerini daha gerçekçi analiz etmeye çalışmaktadır. Üçüz açık ve üçlü açmaz kavramlarının birlikte incelenmesi, gelecekte sürdürülebilir büyüme, mali denge ve finansal istikrar politikalarının daha entegre biçimde tasarlanmasına katkı sağlayacak nitelikte önemli bir metodolojik ve uygulamalı açılım sunmaktadır.

Üçlü açmaz ve üçüz açık kavramları, makroekonomik dengeyi sağlama çabalarında ülkelerin karşı karşıya kaldığı en önemli zorlukları işaret etmektedir. Bu iki kavram, ekonomik politika yapıcılarının kritik seçimler yapmasını gerektiren, birbirini etkileyen ve çoğu zaman birbiriyle çelişen hedefleri ifade etmektedir. Üçlü açmaz, bir ülkenin aynı anda sabit döviz kuru, bağımsız para politikası ve serbest sermaye hareketliliği sağlama çabalarının kaçınılmaz olarak birinden ödün verilmesini gerektirdiğini vurgulamaktadır. Üçüz açık ise bir ekonominin cari açık, bütçe açığı ve tasarruf-yatırım açığı gibi üç temel dengesizlikle karşı karşıya kalmasını ifade eder. Üçlü açmaz ve üçüz açık arasındaki ilişkiyi yönetmek, bir ekonominin sürdürülebilir büyüme yolunda karşılaşılabileceği en büyük zorluklardan biridir. Türkiye gibi ülkeler için bu dengenin sağlanması, sadece kısa vadeli ekonomik göstergelerin iyileştirilmesi değil, aynı zamanda uzun vadeli makroekonomik istikrarın korunması açısından da hayati öneme sahiptir. Bu dengenin sağlanamaması durumunda, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği ciddi şekilde tehlikeye girer ve bu da toplumsal refahın azalmasına neden olabilir.

Bu iki kavram arasındaki ilişki, özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomilerde, ekonomik büyüme, finansal istikrar ve sürdürülebilirlik açısından son derece karmaşık bir dinamiği ortaya koymaktadır. Türkiye'nin son 30-40 yılda yaşadığı ekonomik dalgalanmalar, üçlü açmazın ve üçüz açığın birbirini nasıl besleyebileceğini çarpıcı bir şekilde gözler önüne sermektedir. Örneğin, 2001 krizi, sermaye hareketlerinin serbest bırakıldığı bir ortamda sabit döviz kuru rejiminin sürdürülemez hale gelmesi ve para politikası bağımsızlığının kısıtlanmasıyla üçlü açmazın nasıl yönetilemez hale gelebileceğini göstermektedir. Bu krizin ardından, Türkiye'nin dış borçlanma ihtiyacı artmış ve bu durum cari açık ile bütçe açığı arasındaki olumsuz geri besleme döngüsünü derinleştirmiştir.

Türkiye ekonomisi, son kırk yılda yaşadığı ekonomik dönüşümler, krizler ve büyüme dönemleriyle birlikte, üçlü açmaz ve üçüz açık kavramlarının hem teorik hem de pratik yansımalarının gözlemlenebileceği en dikkat çekici örneklerden birini sunmaktadır. Bu iki kavram, makroekonomik istikrarın sağlanmasında politika yapıcılarının karşı karşıya kaldığı zorunlu tercihlere ve bu tercihlerin ekonomik denge üzerindeki sonuçlarına ışık tutmaktadır. Türkiye örneği, özellikle sermaye hareketlerinin serbestleştiği 1989 yılı sonrasında, bu tercihler arasında yapılan yönelimlerin sonuçlarını net şekilde ortaya koymuştur.

Türkiye’de üçlü açmaz bağlamında döviz kuru rejimi tercihi, sermaye hareketlerinin kontrolü ve para politikası bağımsızlığı arasındaki gerilim, 1994 ve 2001 krizleri gibi önemli kırılma noktalarında belirginleşmiştir. 2001 sonrası dönemde uygulanan dalgalı kur rejimi ve görece bağımsız para politikası sayesinde üçlü açmazın daha dengeli bir yapıya kavuştuğu görülse de bu yapı uzun vadede sürdürülebilir olmamıştır. Özellikle 2013 sonrası küresel likidite daralması ve 2018’deki kur şoku, üçlü açmazın unsurları arasında yeniden bir çatışma yaratarak, para politikası bağımsızlığının zayıflamasına ve kur oynaklıklarının artmasına yol açmıştır.

Diğer yandan, üçüz açık dinamikleri Türkiye’nin kamu maliyesi, dış ticaret ve tasarruf-yatırım dengesi üzerindeki yapısal kırılma noktalarını ortaya koymaktadır. Özellikle yüksek bütçe açıklarının ve yetersiz iç tasarrufların cari işlemler açığını tetiklediği, buna bağlı olarak da dış finansmana olan bağımlılığın arttığı gözlemlenmiştir. Bu durum, Türkiye’yi küresel sermaye akımlarındaki dalgalanmalara karşı savunmasız hale getirmiştir. Bu bağlamda, üçlü açmazın unsurlarındaki politika tercihlerinin doğrudan üçüz açık göstergelerine yansıdığı ve bu iki kavramın birbirini besleyen bir yapıya dönüştüğü açıkça görülmektedir.

Bu analiz çerçevesinde, Türkiye’de uygulanan makroekonomik politikaların, bu iki yapının birbirine olan geçişli doğası dikkate alınmadan kurgulandığında, kısa vadeli kazanımlar sağlasa bile uzun vadede sürdürülemez hale geldiği anlaşılmaktadır. Ekonomik istikrarı sağlamak adına kısa vadede faiz indirimleri, bütçe teşvikleri veya kur müdahaleleri gibi araçlara başvurulması, üçüz açık unsurlarını derinleştirerek dış açık ve enflasyonist baskıları artırmıştır. Bu durum, para ve maliye politikaları arasında koordinasyon eksikliği olduğu kadar, uzun vadeli yapısal dönüşüm eksikliğine de işaret etmektedir.

Bu bağlamda, üçlü açmaz ve üçüz açık arasındaki ilişki, ekonomik politika yapıcılarını için sadece teknik bir sorun değil, aynı zamanda ciddi sosyal ve politik sonuçlar doğuran bir sorundur. Türkiye’nin ekonomik tarihine bakıldığında, bu kavramlar arasındaki dengenin sağlanamaması, toplumsal refahın azalmasına, işsizlik oranlarının artmasına ve enflasyonun kontrolden çıkmasına neden olmuştur. Bu durum, aynı zamanda hükümetlerin politikalarını yeniden gözden geçirmesini ve uluslararası kuruluşlarla sıkı iş birliklerine ve fon desteği gibi parasal darboğazların çözülmesi konusunda güçlü birliktelikleri zorunlu kılmıştır.

Sonuç olarak, Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomilerde üçlü açmaz ile üçüz açık arasındaki ilişki, ekonomi yönetiminin çok boyutlu düşünmesini ve politika bileşenleri arasında uyumlu ve uzun vadeli stratejiler geliştirmesini zorunlu kılmaktadır. Sadece kur veya faiz gibi tekil göstergelere odaklanmak yerine, bu göstergelerin birbirleriyle olan etkileşimlerini dikkate alan bütüncül politikalar geliştirilmeli; özellikle mali disiplinin korunması, para politikasının kurumsal bağımsızlığının güçlendirilmesi ve sermaye hareketliliğine karşı esnek döviz kuru tamponlarının oluşturulması temel stratejiler arasında yer almalıdır. Bu çerçevede Türkiye, geçmiş deneyimlerinden ders çıkararak hem üçlü açmazı hem de üçüz açığı aynı anda yönetebilecek bir makro ekonomik politika program ve süreçlerine ivedilikle yönelmelidir.

Kaynakça

- Ahluwalia, Montek S. “Economic Reforms in India Since 1991: Has Gradualism Worked?” *Journal of Economic Perspectives* 16, no. 3 (2002): 67-88.
- Akar, Nuri Ç., Cemil Varlık. “Üçlü Açmaz- İkili Açmaz Hipotezlerine İlişkin Tartışmalar.” *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi* 57, Sayı 1 (2022): 189-209.
- Akarsu, Yağmur, Nur Dilbaz Alacahan. “Döviz Kuru Riski ve Türkiye Ekonomisi Açısından Değerlendirmesi.” *Journal of Life Economics* 6, Sayı 1 (2019): 79-90.
- Akıncı, Merter, Gönül Y. Akıncı, Ömer Yılmaz. “Dördüz Açıklar: Ütopya mı, Yoksa Gerçek mi?” *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi* 12, Sayı 1 (2016): 22-47.

- Akıncı, M., Ö. Yılmaz. "Türkiye ekonomisinde üçüz açık hipotezinin geçerliliği: Sınır testi yaklaşımı." *İMKB Dergisi* 13, Sayı 50 (2013): 1-27.
- Aksu, Levent. "Türk Ekonomisinde Yurt içi Tasarrufların ve Sabit Sermaye Yatırımlarının İktisadi Büyümeye Etkisinin; Ekonomik, Sosyal ve Stratejik Analizleri." *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi* 4, Sayı 2 (2017): 83-134.
- Aksu, Levent. "Türk Bankacılık Sistemi ile İktisadi Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi." içinde *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimlerde Yenilikçi Yaklaşımlar*. Ed. Hale Künüçen, Yılmaz Seçgin, and Xatire Quliyeva, 142-169. Bursa: Ekin Yayınevi, 2019.
- Aksu, Levent. "Osmanlıdan Türkiye Cumhuriyeti'ne Makro Ekonomi Politikaları." İçinde *Academic Studies on Social and Education Sciences*. Ed. Mehmet Dalkılıç. Ankara, New York: Gece Kitaplığı Yayınları, 2019.
- Aksu, Levent. "Para Arzı, Enflasyon ve Faiz Oranları ile İktisadi Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği." içinde *Sürdürülebilir Kalkınma İşletme, Finans ve Ekonomi: Teorik ve Ampirik Katkılar*. Ed. Salih Öztürk, 115-2a18. Ankara: İKSAD Publishing House, 2020.
- Aksu, Levent. *Ekonomik Krizler ve Açıklar*. 1.bs. Ankara: İKSAD Publishing House, 2020.
- Aksu, Levent. 21. Yüzyılda Türkiye'nin Ekonomik, Sosyal ve Stratejik Analizleri. 1. bs. Ankara: İKSAD Publishing House, 2021.
- Aksu, Levent. *Para ve Banka*. 1. bs. Ankara: İKSAD Publishing House, 2022.
- Alizadeh, Parvin. "Iran's Quandary: Economic Reforms and the 'Structural Trap.'" *The Brown Journal of World Affairs* 9, no. 2 (Winter/Spring 2003): 267-281.
- Alesina, Alberto, Francesco Giavazzi. *The Future of Europe: Reform or Decline*. Cambridge, MA: MIT Press, 2006.
- Altun, Nurullah, Tunç İnce. "Türkiye'de Üçüz Açıklara Ampirik Bir Yaklaşım: 1975-2010." *Sakarya İktisat Dergisi* 2 (2014): 40-61.
- Amann, Edmund, Werner Baer. "The Illusion of Stability: The Brazilian Economy under Cardoso." *World Development* 28, no.10 (2000): 1805-1819.
- Amsden, Alice H. *Asia's Next Giant: South Korea and Late Industrialization*. Oxford: Oxford University Press, 1989.
- Amuzegar, Jahangir. "Iran's Economy and the US Sanctions." *Middle East Journal* 51, no. 2 (1997): 185-199.
- Amuzegar, Jahangir. "The Iranian Economy Before and After the Revolution." *Middle East Journal* 68, Sayı 1 (2014): 52-68.
- Arghyrou, Michael G., John D. Tsoukalas. "The Greek Debt Crisis: Likely Causes, Mechanics and Outcomes." *The World Economy* 34, no. 2 (2011): 173-191.
- Aron, Janine, John Muellbauer. "Inflation Dynamics and Monetary Policy in South Africa." *The South African Journal of Economics* 75, Sayı 3 (2007): 467-491.
- Aslund, Anders. *Russia's Economic Troubles: Symptoms of a Chronic Problem*. Washington DC: Peterson Institute for International Economics, 2014.
- Ay, Ahmet, Zeynep Karaçor, Mehmet Mucuk, Savaş Erdoğan. "Bütçe Açığı- Cari İşlemler Açığı Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1992-2003)." *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12 (2004): 75-82.
- Bachman, Daniel D. "Why is the Us Current Account Deficit So Large? Evidence from Vector Autoregressions." *Southern Economic Journal* 59, Sayı 2 (1992): 232-240.
- Bachman, Daniel. "The effect of political risk on the forward exchange bias: the case of elections." *Journal of International Money and Finance* 11, Sayı 2 (1992): 208-219.

- Baldwin, Richard, *Charles Wyplosz. The Economics of European Integration*. London: McGraw-Hill Education, 2015.
- Bajpai, N., and J. D. Sachs. "The Progress of Policy Reform and Variations in Performance at the Sub-National Level in India." *Development Discussion Paper 730*, Harvard Institute for International Development, 1999.
- Barbosa, F. H. "Brazil in the 1990s: An Economy in Transition." *Latin American Perspectives* 33, no. 6 (2006): 45-72.
- Baumann, Renato. "Brazil in the 1990s: An Economy in Transition." *Latin American Perspectives*, Revista CEPAL, Naciones Unidas Comisión Económica para América Latina y el Caribe (CEPAL) (April 2001): 147-169.
- Bayramoğlu, Arzu Tay, Zafer Öztürk. "Gelişmekte Olan Ülkelerde İkili ve Üçlü Açık Hipotezlerinin Değerlendirilmesi: Panel Nedensellik Analizi." içinde *Finansal Ekonomi, Bankacılık ve Finansa Global Yaklaşımlar*, 209-225. London: Springer, 2018.
- Baxter, Marianne, Mario John Crucini. "Explaining Saving Investment Correlations." *The American Economic Review* 83, no. 3 (1993): 416-436.
- Berke, Burcu, Dilek Temiz, Eda Karakurt. "Üçüz Açık ve Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği." *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi* 10, Sayı 2 (2015): 67-89.
- Bernanke, Ben. *The Courage to Act: A Memoir of a Crisis and its Aftermath*. New York: W.W. Norton & Company, 2015.
- Bolat, Süleyman, Süleyman Değirmen, Ahmet Şengönül. "Does Triple Deficits Have (Un)Stable Causality for the EU Members? Evidence from Bootstrap-corrected Causality Tests." *Procedia Economics and Finance* 16 (2014): 603-612.
- Bozgeyik, Yusuf, Aydın Kutlu. "Türkiye'de Cari Açığın Belirleyicileri: 1992-2017 Dönemi için Ampirik Çalışma." *Maliye Dergisi* 176 (2019): 1-26.
- Burger, P., and M. Marinkov. "The South African Phillips Curve: How Applicable Is the Gordon Model?" *South African Journal of Economics* 74, no. 2 (2006): 172-189.
- Canuto, O., and C. Garcia-Kilroy. "Managing Brazil's Macroeconomic Policy Mix in a Turbulent Global Environment." *World Bank*, 2010.
- Carstens, Agustin, Alejandro M. Werner. "Mexico's Monetary Policy Framework Under a Floating Exchange Rate Regime." *Banco de México Working Papers*, 1999.
- Chang, Ha-Joon. "Korea: The Misunderstood Crisis." *World Development* 26, Sayı 8 (1998): 1555-1561.
- Chang, Ha-Joon. *Bad Samaritans: The Myth of Free Trade and the Secret History of Capitalism*. New York: Bloomsbury Press, 2007.
- Cho, Yoon Je, Robert N. McCauley. "Liberalizing the Capital Account Without Losing Balance: Lessons from Korea." *IMF Working Paper*, 2003.
- Chowdhury, Kkorshed, Ali Salman Saleh. "Testing the Keynesian Proposition of Twin Deficits in the Presence of Trade Liberalisation: Evidence from Sri Lanka." *Faculty of Business Economics Working Papers* (2007): 2-35.
- Connolly, Richard. *The Economic Sources of Social Order Development in Post-Socialist Eastern Europe*. London: Routledge, 2013.
- Cooper, Julian. "Can Russia Compete in the Global Economy?" *Eurasian Geography and Economics* 47, no. 4 (2006): 407-425.
- Çelik, Kenan. *Makro İktisada Giriş*. 6th ed. Trabzon: Celepler Matbaacılık Yayın, 2015.

- Damill, M., R. Frenkel, M. Rapetti. "The Argentine Macroeconomic Crisis: An Overview." Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- Değirmen, Süleyman, Ahmet Şengönül. "Türkiye'de Net Özel Tasarruf-Yatırım Açığının Belirleyicileri." içinde *Türkiye'de Tasarruflar*. Ed. Ercan Uygur. Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu, 2011.
- Doménech, Rafael, David Taguas, Juan Varela. "The Effects of Budget Deficits on National Saving in the OECD." *Economics Letters* 69, Sayı 3 (1997): 377-383.
- Dooley, Michael, Jeffrey A. Frankel, Donald J. Mathieson. "International capital mobility: What do saving-investment correlations tell us?" *IMF Staff Papers* 34, Sayı 3 (1987): 503-530.
- Dornbusch, Rüdiger, Alejandro Werner. "Mexico: Stabilization, Reform, and No Growth." *Brookings Papers on Economic Activity*, no. 1 (1994): 253-315.
- Dornbusch, Rudiger. "Brazil's Incomplete Stabilization and Reform." *Brookings Papers on Economic Activity* 28, no. 1 (1997): 367-404.
- Dücan, Engin. "Türkiye Ekonomisinde Tasarruf-Yatırım Dengesizlikleri ve Üçüz Açıklar Sorunu." Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Dyson, Kenneth, Kevin Featherstone. *The Road to Maastricht: Negotiating Economic and Monetary Union*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Edwards, Sebastian. "The Mexican Peso Crisis: How Much Did We Know? When Did We Know It?" *The World Economy* 20, Sayı 1 (1997): 29-40.
- Eğilmez, Mahfi. "İkiz Açık, Üçüz Açık." *Mahfi Eğilmez Kişisel Blogu*, 2012. Erişim tarihi: 17 Haziran 2025. <https://www.mahfiegilmez.com/2012/10/ikiz-ack-ucuz-ack.html>.
- Eğilmez, Mahfi. "İmkânsız Üçleme ya da Üçlü Açmaz," *Mahfi Eğilmez Kişisel Blogu*, 05.03.2013. Erişim tarihi: 05.04.2017. <https://www.mahfiegilmez.com/2013/03/imkansz-ucleme-ya-da-uclu-acmaz.html>.
- Eisner, Robert. "National saving and budget deficits." *The Review of Economics and Statistics* 7, no. 1 (1994): 181-186.
- Featherstone, Kevin. "The JCMS Annual Lecture: The Greek Sovereign Debt Crisis and EMU: A Failing State in a Skewed Regime." *Journal of Common Market Studies* 49, no. 2 (2011): 193-217.
- Featherstone, Kevin, D. Papadimitriou. *The Limits of Europeanization: Reform Capacity and Policy Conflict in Greece*. London: Palgrave Macmillan, 2008.
- Featherstone, Kevin, D. Papadimitriou. *The Politics of Austerity: Eurozone Crisis and Its Aftermath*. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Ferrer, Aldo. *The Argentine Economy: An Economic History of Argentina*. University of California Press, 1967.
- Fleming, J. Marcus. "Domestic Financial Policies under Fixed and under Floating Exchange Rates." *IMF Staff Papers* 9, no. 3 (1962): 369-380.
- Fraga, Arminio. "Monetary Policy During the Transition to a Floating Exchange Rate: Brazil's Recent Experience." *Finance & Development* 37, no. 1 (2000): 25-28.
- Frankel, Jeffrey A. "No Single Currency Regime is Right for All Countries or at All Times." *NBER Working Paper* 7338, National Bureau of Economic Research, 1999.
- Frenkel, Roberto. "From the Convertibility Regime to the Collapse in Argentina." *Brookings Trade Forum* 2002 (2003): 173-193.
- Frenkel, Roberto. "Globalization and Financial Crises in Latin America." *Cepal Review* 81 (2003): 1-25.

- Goldfajn, Ilan, Taimur Baig. "Monetary Policy in the Aftermath of Currency Crises: The Case of Asia, Brazil, and Russia." *IMF Working Papers*, no. 192 (1998).
- Graziani, Augusto. *The Monetary Theory of Production*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Gruber, Joseph W., Steven B. Kamin. "Explaining the Global Pattern of Current Account Imbalances." *Journal of International Money and Finance* 26, no. 4 (2007): 500-522.
- Gurvich, Evsey, Ilya Prilepskiy. "The Impact of Financial Sanctions on the Russian Economy." *Russian Journal of Economics* 1, no. 4 (2015): 359-385.
- Haggard, Stephen, Wonhyuk Lim, Euysung Kim. *Economic Crisis and Corporate Restructuring in Korea*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Hakimian, Hassan. *The Economy of Iran: Dilemmas of an Islamic State*. London: I.B. Tauris, 2006.
- Hakkio, Craig S. "The U.S. Current Account: The Other Deficit." *Federal Reserve Bank of Kansas City Economic Review*, Third Quarter (1995): 11-24.
- Higgins, Matthew, Thomas Klitgaard. "Viewing the Current Account Deficit As a Capital Inflow." *Current Issues in Economics and Finance* 4, no.13 (1998): 1-6.
- İpek, Evren, Özlem A. Kızılgöl. "Türkiye Ekonomisinde Üçüz Açık." *Ege Akademik Bakış Dergisi* 16, Sayı 3 (2016): 425-442.
- Joshi, Vijay, I. M. D. Little. *India's Economic Reforms 1991-2001*. Oxford: Oxford University Press, 1996.
- Kahn, Brian. "The Economic Consequences of South Africa's Exchange Rate Policy." *The South African Journal of Economics* 73, Sayı 1 (2005): 44-57.
- Karaçor, Zeynep, Volkan Alptekin, Tuba Akar, Gökhan Akar. "İstikrar mı, İstikrarsızlık mı? Türkiye'de Üçüz Açık Analizi." *3rd International Economics Conference, Türkiye Ekonomisi Kurumu, İzmir, 1-3 Kasım 2012*.
- Karanfil, Muhammet, Cüneyt Kılıç. "Türkiye Ekonomisinde Üçüz Açık Hipotezinin Geçerliliği: Zaman Serisi Analizi." *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi* 11, Sayı 24 (2015): 1-20.
- Katsimi, Margaritha, Thomas Moutos. "EMU and the Greek Crisis: The Political-Economy Perspective." *European Journal of Political Economy* 26, no. 4 (2010): 568-576.
- Kim, Soyung, Nouriel Roubini. "Twin Deficit or Twin Divergence? Fiscal Policy, Current Account and Real Exchange Rate in the US." *Journal of International Economics* 74, Sayı 2 (2008): 362-383.
- Kim, K. S., C. R. Kim. *Korea's Crisis and Recovery: Lessons for Sustained Development*. Washington, DC: The World Bank, 2000.
- Kurumlu, Dilek Erdoğan. *Makro İktisat ve Para-Banka-Kredi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2015.
- Lane, Philip R. "The European Sovereign Debt Crisis." *Journal of Economic Perspectives* 26, no. 3 (2012): 49-68.
- Lustig, Nora. *Mexico: The Remaking of an Economy*. 2nd ed. Washington, DC: The Brookings Institution, 1998.
- McCombie, John S. L., Anthony P. Thirlwall. *Economic Growth and Balance of Payments Constraint*. New York: St. Martin's Press, 1994.
- Mateos y Lago, Isabelle, Shinji Takagi, Ricardo Martin, Misa Takebe, Benjamin H. Cohen. "Lessons from the Argentine Crisis." In *The IMF and Argentina, 1991-2001*.

- Washington, DC: International Monetary Fund, 2004. Erişim tarihi: 05.05. 2025, <https://www.elibrary.imf.org/display/book/9781589063808/ch004.xml>
- Milesi-Ferretti, Gian, Assaf Razin. "Sharp Reductions in Current Account Deficits an Empirical Analysis." *European Economic Review* 42 (1998): 897-908.
- Milesi-Ferretti, Gian Maria, Assaf Razin. "Current Account Reversals Currency Crises: Empirical Regularities." *NBER Working Paper* 6620, National Bureau of Economic Research, 1998.
- Mishkin, Frederic. S., and Miguel A. Savastano. "Monetary Policy Strategies for Emerging Market Countries: Lessons from Latin America." *Journal of Development Economics* 66, no. 2 (2001): 415-429.
- Mundell, Robert A. "Inflation and Real interest." *Journal of Political Economy* 71 (1963): 280-283.
- Mundell, Robert A. "Capital Mobility and Stabilization Policy Under Fixed and Flexible Exchange Rates." *Canadian Journal of Economics and Political Science* 29, no. 4 (1963): 475-485.
- Obstfeld, Maurice, Jay C. Shambaugh, Alan M. Taylor. "The Trilemma in History: Tradeoffs among Exchange Rates, Monetary Policies, and Capital Mobility." *The Review of Economics and Statistics* 87, no. 3 (2005): 423-438.
- Obstfeld, Maurice, Alan M. Taylor. "The Great Depression as a Watershed: International Capital Mobility over the Long Run." içinde *The Defining Moment: The Great Depression and the American Economy in the Twentieth Century*, ed. M. D. Bordo, C. Goldin, and E. N. White, 353-402. Chicago: University of Chicago Press, 1998.
- Obstfeld, Maurice, Kenneth Rogoff. "Global Imbalances and the Financial Crisis: Products of Common Causes." *CEPR Discussion Paper*, no. DP7606, November 2009.
- Olivier Blanchard, Gian Maria Milesi-Ferretti. (2011). "(Why) Should Current Account Balances Be Reduced?" *IMF Staff Discussion Note*, SDN/11/03, International Monetary Fund, 2011, 30-33.
- Özdemir, Dilek, Özge Buzdağlı, Ö. Selçuk Emsen, Ahmet Alkan Çelik. "Geçiş Ekonomilerinde Üçüz Açık Hipotezinin Geçerliliği." *International Conference on Eurasian Economies*, 2014.
- Padoa-Schioppa, Tommaso. *The Euro and its Central Bank: Getting United After the Union*. Cambridge, MA: MIT Press, 2000.
- Panagariya, Arvind. *India: The Emerging Giant*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Pesaran, Hashem. M. *Economic Trends and Macroeconomic Policies in Post-Revolutionary Iran*. Washington, DC: The World Bank, 2000.
- Pierre-Olivier Gourinchas, Hélène Rey, "From World Banker to World Venture Capitalist: US External Adjustment and The Exorbitant Privilege." In. *G7 Current Account Imbalances: Sustainability and Adjustment*. Ed. Clarida, Richard. University of Chicago Press, 2007, 11-66.
- Pradhan, Gyan, Kamal P. Upadhyaya. "The Impact of budget deficits on national saving in the USA." *Applied Economics* 33, no. 13 (2001): 1745-1750.
- Reddy, Y. Venugopal. *India and the Global Financial Crisis: Managing Money and Finance*. London: Anthem Press, 2009.
- Rodrik, Dani, and Arvind Subramanian. "From 'Hindu Growth' to Productivity Surge: The Mystery of the Indian Growth Transition." *IMF Staff Papers* 52, no. 2 (2005): 193-228.

- Roubini, Nouriel. "Current account and budget deficits in an Inter temporal model of consumption and taxation smoothing: A solution to the 'feldstein horioka puzzle'?" *NBER Working Paper 2773*, National Bureau of Economic Research, 1988.
- Saad-Filho, Alfredo. "Neoliberalism, Democracy and Economic Policy in Brazil." In *Political Economy of Brazil*. Ed. Philip Arestis, Alfredo Saad-Filho, 7-23. Palgrave Macmillan, 2007.
- Sachs, Jeffrey. D., Aaron. Tornell, Andres Velasco. "Financial Crises in Emerging Markets: The Lessons from 1995." *Brookings Papers on Economic Activity*, no.1 (1996): 147-198.
- Samirkaş, Mustafa Can, Meryem Samirkaş. "Türkiye'de Üçüz Açık Hipotezinin Geçerliliği Üzerine Ampirik Bir Çalışma." *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 7, Sayı 3 (2015): 23-32.
- Seyidoğlu, Halil. *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*. 22. bs. İstanbul: Güzem Can Yayınları, 2020.
- Stiglitz, Joseph. *The Euro and Its Threat to the Future of Europe*. New York: W.W. Norton & Company, 2016.
- Süreççi, Dilek. "Türkiye'de üçüz açıklar olgusunun analizi: Dinamik bir yaklaşım." *Yönetim ve Ekonomi* 18, Sayı 1 (2011): 51-59.
- Srinivasan, T. N. "India's Economic Reforms: A Perspective." *Brown University Economics Department Working Paper*, no.1, 98-01, 1998.
- Sturzenegger, Federico, Eduardo Levy Yeyati. *Dollarization: Debates and Policy Alternatives*. Cambridge, MA: MIT Press, 2007.
- Şen, Ali, Mehmet Şentürk, Canan Sancar, Yusuf Ekrem Akbaş. "Empirical Findings on Triplet Deficits Hypothesis: The Case of Turkey." *Journal of Economic Cooperation and Development* 35, no. 1 (2014): 81-102.
- Tornell, Aaron, Frank Westermann. *Boom-Bust Cycles and Financial Liberalization*. Cambridge, MA: MIT Press, 2005.
- Tülümce, Sevinç Y. "Türkiye'de Üçüz Açığın Ampirik Analizi (2010-1984)." *Maliye Dergisi* 165 (2013): 97-114.
- Türkey, Hakan. "Türkiye'de Cari Açık, Bütçe Açığı ve Yatırım-Tasarruf Açığı İlişkisi." *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 14, Sayı 2 (2013): 253-269.
- Unay, Cafer. *Genel İktisat*. 2.bs. Bursa: Ekin Kitabevi, 2000.
- Ünsal, Erdal M. *Makro İktisat*. 7.bs. Ankara: İmaj Yayınevi, 2007.
- Winner, L.E. "The Relationship of the Current Account Balance and the Budget Balance." *The American Economist* 37, no. 2 (1993): 78-84.
- Yapraklı, Sevda. "Türkiye'de Esnek Döviz Kuru Rejimi Altında Dış Açıkların Belirleyicileri: Sınır Testi Yaklaşımı." *Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi* 65, Sayı 4 (2010): 141-163.
- Zaidi, Iqbal Mehdi. "Saving, Investment, Fiscal Deficit, and the External Indebtedness of Developing Countries." *World Development* 13, no. 5 (1985): 573-588.

Bu sayfa boş bırakılmıştır. Uluslararası Siyaset Dergisi / US Journal.

Makale Gelişi:
19.05.2025

Makale Kabulü:
14.06.2025

Araştırma
Makalesi

Uluslararası Siyaset Dergisi

U S J o u r n a l

TÜRKİYE DIŞINDAKİ TÜRKLER MESELESİNİN DEVLET POLİTİKASI HALİNE GELMESİNDE TÜRK MİLLİYETÇİLERİNİN FAALİYET VE ETKİLERİ

Öğr. Gör. Dr. Selim Yıldız
Ardahan Üniversitesi
Nihat Delibalta Göle Meslek Yüksekokulu
sy716856@gmail.com
0000-0002-2485-3468

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti'nin bir ulus-devlet olarak kuruluş sürecinde milletleşme ve yeni devletin kurumsallaşma çabaları öncelikli bir yer teşkil etmiştir. Türkiye'nin sınırları dışındaki Türklere yönelik sevgi bağları zaman zaman dile getirilmesine rağmen bu konuda etkili bir politika ortaya konamadığı görülmektedir. Bunda şüphesiz Türkiye'nin uluslararası politikalar çerçevesinde tanınma ve yer edinme kaygıları da etkili olmuştur. Buna rağmen II. Dünya Savaşı sürecinde resmî milliyetçilik dışında filizlenmeye başlayan Türk milliyetçileri, soy birlikteliği ve millet temelinde meseleye daha fazla eğilmeye başlamışlardır. Türk milliyetçileri dünyadaki demokratikleşme hareketleri ve insan hak ve hürriyetleri doğrultusunda konuyu "Esir Türkler" temelinde hem Türkiye'nin hem de dünyanın gündemine taşımaya çalışmışlardır. Bu çerçevede makalede Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarından başlamak suretiyle Türkiye dışındaki Türkler meselesinin bir devlet politikası haline gelmesinde Türk milliyetçilerinin çabaları ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu etkilerde Atsız ve çevresi, 1960 sonrası milliyetçi teşekküller ve Milliyetçi Hareket Partisinin politikaları ve çabaları öncelikli bir yer tutmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Dışındaki Türkler, Esir Türkler, Türk milliyetçileri, Milliyetçi Hareket Partisi.

Atıf Bilgisi: Yıldız, Selim. "Türkiye Dışındaki Türkler Meselesinin Devlet Politikası Haline Gelmesinde Türk Milliyetçilerinin Faaliyet ve Etkileri," *Uluslararası Siyaset Dergisi* 3, sayı 1 (2025): 73-95.

Çıkar Çatışması Beyanı:
Etik Kurul Onayı:
Finansal Destek Beyanı:
Yazar Katkı Beyanı:

Yazar çıkar çatışması beyan etmemiştir.
Yazar etik kurul onayı gerektirmediğini beyan etmiştir.
Yazar finansal destek almadığını beyan etmiştir.
1. yazar %100.

Article Received:
19.05.2025

Article Accepted:
14.06.2025

Research Article

THE ACTIVITIES AND INFLUENCES OF TURKISH NATIONALISTS IN TURNING THE ISSUE OF TURKS OUTSIDE TURKEY INTO A STATE POLICY

ABSTRACT

In the process of the establishment of the Republic of Türkiye as a nation-state, nationalization and the institutionalization efforts of the new state constituted a priority. Although Türkiye's affection for the Turks outside its borders has been expressed from time to time, it is seen that an effective policy on this issue has not been put forward. Undoubtedly, Türkiye's concerns of being recognized and gaining a foothold within the framework of international policies were also effective in this. Nevertheless, Turkish nationalists, who began to sprout outside of official nationalism during World War II, began to focus more on the issue on the basis of the unity of lineage and nation. In line with the democratization movements and human rights and freedoms in the world, Turkish nationalists tried to bring the issue to the agenda of both Türkiye and the world on the basis of "Captive Turks". In this framework, the article tries to reveal the efforts of Turkish nationalists in making the issue of Turks outside Türkiye a state policy, starting from the early years of the Republic of Türkiye. In these effects, Atsız and his circle, post-1960 nationalist organizations and the policies and efforts of the Nationalist Movement Party have had a priority place.

Keywords: *Turks Outside Türkiye, Captive Turks, Turkish nationalists, Nationalist Movement Party.*

To Cite: Yıldız, Selim. "Türkiye Dışındaki Türkler Meselesinin Devlet Politikası Haline Gelmesinde Türk Milliyetçilerinin Faaliyet ve Etkileri," *Uluslararası Siyaset Dergisi / US Journal* 3, no. 1 (2025): 73-95.

Conflict of Interest Statement: Author declared no conflict of interest.
Ethics Committee Approval: Author declared article does not require ethics committee approval.
Financial Support Statement: Author declared that there was no financial support.
Author(s) contribution Statement: 1th author 100%.

Giriş

Cumhuriyetin ilanından önce millet tanımı siyasi sınırlar içindeki bütün bir ahaliyi kapsayacak şekilde “*Halk Fırkasına Türk harsını kabul etmiş olan her Türkiyeli fert dahil olabilir*”¹ ifadeleriyle yer bulmuş, kültürün bütünleştirici ve milli devleti tamamlayıcı bir unsur olacağı belirlenmiştir. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanununda ise millet, “*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk ıtlak olunur*” denilerek anayasal temele oturtulmuştur. Yine Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk de aynı doğrultuda “*Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir*” ifadesiyle siyasi sınırlar içinde bir Türklük ve millet tanımı ortaya koymuş; milliyetin esası ırka değil, siyasal sadakate bağlanmıştır.²

Bu konuda Recep Peker, Türk milletinin siyasi ve içtimaî camiası içinde kendilerine Kürtlük, Çerkezlik ve hatta Lazlık ve Pomaklık gibi fikirler telkin edilmiş olan vatandaşların da Türk milletinden sayıldığını belirtmiştir. Siyasi sınırlar dışındaki Türkler için ise Peker “*Ayrı ayrı dinlere sahip olan ve vatanımızın hudutları haricinde yer yer ya müstakil devletler kurmuş veya başka devletlerin tebaası vaziyetinde bulunmuş olan Türkler hakkında sıcak bir sevgi ile meşbu alakamızı muhafaza ederiz.*” demektedir. Ancak Peker, bu kütlerle olan kan ve tarih karabetini siyasi iştigallerinin dışında bir ilim mevzusu olarak düşündüklerini de belirtmiştir.³

Bununla birlikte Türk İnkılabının yerleşmesinde etkili isimlerden biri olan Mahmut Esat Bozkurt’un Türk milletinin hayatini meydana getiren unsurları; tarih birliği, dil birliği, hars birliği olarak ortaya koymakla beraber mezhep ve kıta Türklüğü yani Şii, Sünnî Türk; Rumeli Türklüğü, Anadolu Türklüğü vb. yani coğrafya temelli Türklüğü reddederek Türklüğü bir bütün olarak ele aldığı görülmektedir.⁴ Mahmut Esat Bozkurt, Roma Hukuku Profesörü Mişon Vantura ile aralarında Türkçe konuşup konuşmama mevzusu temelinde geçen konuşmalarda da Türklüğün iki şekilde ileri sürülebilir olduğunu vurgulamıştır. Biri kültür, vicdan Türklüğü, diğeri ise kanun yani nizam Türklüğü idi. Bu çerçevede Bozkurt, Osmanlı Mebusan Meclisinde Boşo adlı bir Rum mebusun, “*benim Türklüğüm Osmanlı Bankası kadardır*” dediğini örnek verir ve bunu o dönem teba-ı şahaneden olarak söylediğini ve bunun “Kanun Türk’ü” olduğunu ifade etmiştir.⁵

Diğer yandan Millî Mücadelenin yürütülmesinde önemli yararlılıkları görülen ancak Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan sonra resmî görev almayıp tarih çalışmalarına yönelen İsmail Hami Danişmend⁶, Türkiye Cumhuriyeti’nde milliyet konusunda “*Bizde milliyetin hususi tarifleri gibi resmî tarifleri de rengârenk bir mozaik teşkil edebilecek kadar çeşitlidir*” eleştirisi ile birtakım tespitler ortaya koymuştur. Esasında bu tespitler millete de milliyetçiliğe de bakış ve farklılık konusunda da yol gösterici niteliktedir. Bunlar; Anayasada tabiiyet prensibi, CHP programında dil, kültür, mefkûre birliği, Milli Müdafaa Vekâletinin askerî liselere alacağı talebe şartnamesinde öz Türk ırkından olma şartı yani ırk esası, 1932 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından liselerde okutulmak üzere tertip edilen “Lise Tarih” kitabının birinci cildinde Baykal Gölünden Tuna boylarına kadar uzanan Türklük hududu ile Turancılık, Maarif Vekâletinin yine liselerde okuttuğu kitabın Tanzimat Edebiyatı bahsinde devlet hududunun

¹ Faruk Alpkaya, *Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu (1923-1924)*, (İstanbul: İletişim, 2013), 39.

² Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Türk Gelişmeleri*, (İstanbul: YKY, 2014), 308-310.

³ Taha Parla, *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları III*, (İstanbul: İletişim, 1992), 109.

⁴ Zeynep Kerman, İnci Engünün, Mehmet Kaplan, Necat Birinci, *Atatürk Devri Fikir Hayatı I*, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981), 242-245.

⁵ Mahmut Esat Bozkurt, “Azlıklar İş 1”, *Son Posta*, 16 Şubat 1936, 5, 6.

⁶ Cevdet Küçük, “Danişmend, İsmail Hami”, *TDVİA*, Cilt: 8, (1993), 465.

referans alınması ve Mustafa Kemal'in Panislamizm ve Panturanizme yönelik eleştirisini ifade eden konuşmasına yer vermesi ile vatan esası şeklinde ortaya konulmuştur.⁷

Bu bağlamda yeni kurulan Türk devleti, siyasi sınırlar içinde bir Türk milleti kavramı ortaya koymaya yönelmiştir. Bu kapsamda kimi zaman etnik vurgulara ağırlık verilmiş kimi zaman da milletleşme temelinde duygu yönü ağır basan ifadelere yönelme söz konusu olmuştur. Dolayısıyla siyasi sınırlar dışında kalan Türkler konusunda, doğal olarak, çok da iddialı olunamamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu takip eden süreçte özellikle Balkanlarda Türklere yönelik gerçekleştirilen baskılar karşısında yüz binlerce Balkan Türküne kucak açmış⁸ olmasına rağmen meseleyi bütünüyle ele alamamış, Osmanlı Devleti'nin çöküşü, ulus-devletin kuruluşu ve yeni dünyanın getirmiş olduğu konjonktür içinde hareket etmek durumunda kalmıştır. Mesele soydaşlıktan öte Türk milletinin davası haline getirilememiş, bir "Büyük Devlet İdeali" ortaya konamamıştır. Bununla birlikte tasaların başında Türkiye'nin olması meseleyi bir ilim mevzusu olarak ele almayı zorunlu kılmıştır. Yine de Türkiye'nin gerek Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışındaki etkileri gerekse Türkolojinin gelişmesinde büyük katkıları olan Dış Türklere devletin kapılarını açarak geleceğe yönelik politikalarının da temellerini hazırladığı anlaşılmaktadır.

Türk milliyetçilerinin özellikle 1940'lı yıllardan itibaren milli kültür, madde-mana muvazenesi, maddi ve manevi kalkınma vb. yanında etkili şekilde antikomünist bir misyon yüklenmesinde Türkiye sınırları dışındaki Türklerin de Türkiye gibi bağımsız birer devlet olmasını sağlama düşüncesi etkili olmuştur. Türkiye Türklüğünün uzak geçmişini ifade eden Türkistan coğrafyası ile Karadeniz'in kuzeyi, Balkanlar coğrafyası ve Batı Trakya, Kıbrıs Türklüğü, Musul-Kerkük topraklarının Türk milliyetçilerinin gündeminde hep var olduğu görülmektedir. Bu varoluşta Türk milliyetçiliğinin doğuşu yıllarında Kazanlı Yusuf Akçura, Kırmılı İsmail Gaspıralı, Azerbaycanlı Hüseyinzade Ali ve Ahmet Ağaoğlu gibi kişilerin kendini hissettirmiş olmasının meselenin ele alınmasında süreklilik sağladığını söyleyebiliriz. Bu çerçevede Recai Coşkun'un Türk dünyası açısından ortaya koyduğu üç önemli tespit bulunmaktadır. Birincisi, Türk ve İslam dünyasının yüzyıllar boyunca süregelen kültürel donukluktan kurtulmak için 1800'lü yılların son çeyreğinde emareleri görülen ancak 1900'lerin başlarında iyice belirginleşip kurumsallaşan bir "aydınlanma atılımı" ile tarihten silinme tehdidini bertaraf etmeye çalıştığıdır. İkincisi, Türk dünyasının değişik köşelerinde birbirine yakın zamanda başlayan bu aydınlanma hareketinin Macaristan'dan İstanbul, Tiflis, Bakü, Taşkent'e ve Doğu Türkistan'a; Kahire'den Bahçesaray ve Kazan'a yayıldığı ama her hareketin birbirini yakından takip etmeye çalıştığı ve beslediğidir. Üçüncüsü ise hem Osmanlı'nın çöküşü hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna uzanan istiklal mücadelesine Türk dünyasının her yanından yakın ilgi duyulduğu ve maddi-manevi desteğin esirgenmediğidir. Azerbaycan Milli Marşının ve Çırpınırın Karadeniz şiirinin yazarı olan ve Balkan Savaşlarında Türklere destek vermek için Edirne'ye gelen Ahmet Cevat, Millî Mücadele Döneminde "Uzaktaki Kardeşime" şiirini yazan Mağcan Cumabay, "Tufan: Anadolu Kışlağının Muzaffer Ordularına" şiirini yazan Süleymanoğlu Çolpan bu sürekliliğin yapı taşları olmuştur.⁹

Bu süreklilik, ilgi ve destek Türkiye Cumhuriyeti'nin kurumsal yapılarında da kendini göstermiş, Türkiye Türklüğü dışından birçok ilim adamı Türkiye Cumhuriyeti'nin kurumsallaşmasında görev almışlardır. Türk kültürüne kazandırdığı eserlerle Reşit Rahmeti Arat, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesinde Sosyoloji Bölümü hocalığı

⁷ İsmail Hami Danişmend, *Türklük Meseleleri*, (İstanbul: Fatih Yayınevi, 1983), 5-8.

⁸ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makûs Talihi*, (İstanbul: Kum Saati, 2001), 306-335

⁹ Recai Coşkun, "20. Yüzyıl Türk Aydınlanması: Türkiye'deki Turan ve Turan'daki Türkiye", *Türkiz*, 33, sayı 17 (2012), 43-63.

yapan Tahir Çağatay, Fuat Köprülü'nün asistanlığını yapmış olan Akdes Nimet Kurat, Kazan Türklerinden olup Türk lehçeleri üzerine çalışmaları olan Saadet Çağatay, yine Kazan Türklerinden olan Ahmet Temir, Altan Deliorman'ın babası, Bulgaristan Türklerinden olan ve Bulgaristan Razgard'da ilk Türk matbaasını kuran Necmettin Deliorman, 1921'de Buhara Cumhurbaşkanı olan ve daha sonra Türkiye ile Türkistan arasında köprü olan ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsünün kurucularından Osman Hoca bu isimlerden bazılarıdır.¹⁰ Bunlardan Türkiye'de tarihçiliğe büyük katkıları olan Zeki Velidi Togan Sovyetlere karşı Türkistan Bağımsızlık Mücadelesi olan "Basmacılık Hareketi"ne liderlik yapmış olması¹¹ yönüyle; Mehmet Emin Resulzade ise Azerbaycan'ın bağımsızlığı için çabalar göstermesi bakımından önemli bir yere sahip olmuşlardır. Nitekim Türk dünyasında komünizme karşı çıkarılan ilk siyasi dergi olarak bilinen Yeni Kafkasya Dergisinin yükü de büyük ölçüde Mehmet Emin Resulzade ve Azerbaycanlı milliyetçilerin omuzlarında olmuştur. Derginin asıl amacı Azerbaycan'ı istiklaline kavuşturmak olsa da Bolşevik esareti altındaki bütün milletlerin masumiyetini savunmaktan çekinmemiştir.¹²

Atatürk döneminde Türkiye'nin Bakü Türkoloji Kongresine (1926) delege göndermesi ve ortak alfabe konusuna olan desteği de aslında 1990'larda yeniden gündeme gelecek politikaların da başlangıcı olmuştur. 26 Şubat ile 6 Mart günleri arasında yapılan kurultaya Sovyetler Birliğinde yaşayan hemen bütün Türk halklarından temsilcilerin yanında Rus ve bazı Avrupalı Türkologlar da katılmıştır. Bu kurultayın delege listesinde isimlerinin karşısında Ankara ve İstanbul yazan dört kişi; Fuat Köprülü, Hüseyinzade Ali Bey ve Macar Mesaroş Yula ve Avusturyalı P. Vittek olmuştur. Kurultaya 131 kişi katılmış, 17 oturum düzenlenmiş; tarih, dil, edebiyat, yazım, alfabe, etnografya ve medeniyet ile ilgili 38 bildiri sunulmuş ve uzun uzun tartışmalar yapılmıştır. Bakü Kurultayında ilmi ve siyasi çeşitli konular gündeme getirilmiştir ve tartışılmıştır. Kurultayın ana konusu ise Türk halklarının ortak bir yazı sisteminde birleşmeleri ve ortak bir edebî dilin oluşturulmaya çalışılması olmuştur. Bu iki ana konuyu, bilhassa Arap yazısının bırakılıp Latin yazısının alınmasını Rus Türkolog ve siyasetçiler bütün güçleriyle desteklemişlerdir. Rus Türkolog Samoyloviç, ortak alfabe yanında Gaspıralı İsmail Bey gibi ortak edebi dili de arzu ettiğini samimi bir şekilde açıklamıştır. Türkiye'yi temsilen kurultaya katılanların alfabe konusunda tek kelimesi bile kayıtlarda yer almamıştır. Vahit Türk'e göre, Türkiye'yi yönetenler alfabe konusunda Sovyet politikasını çözmüşler ve Latin alfabesinin Türkler arasında yaygınlaştırılacağını anlamışlardır. Zaten Azerbaycan başta olmak üzere bazı Türk halkları Latin harflerini kullanmaya başlamışlardır. Türkiye bu konuda istekli olduğunu göstermemiş ve Sovyet coğrafyasındaki hemen bütün Türk halkları Latin yazısını benimsedikten sonra Harf Devrimini yapmış, yani Sovyetler Birliğiyle bir satranç oynamış ve ilk oyunu kazanmıştır. Türkiye'nin tavrı, kurultaydaki Latin karşıtlarının önderi durumundaki Galimcan Şeref'in de dikkatini çekmiş ve Azerbaycan'ı adeta Türkiye'nin emrinde olmakla suçlamıştır. Kurultay tutanaklarının bugüne getirdiği çok önemli bir başka konu da Türk, Türkçe, Türk halkları, Türk-Tatar halkları, Türk-Tatar dilleri, Turan vb. kavramların çok rahat bir şekilde ve içi tam dolu olarak birer terim niteliğinde Türk olanlar ve olmayanlar tarafından da kullanılması olmuştur.¹³

1926'da Bakü'de toplanan Türkoloji Kongresine "Türk-Tatar Dillerinin Karşılıklı Münasebetleri" ve "Türk-Tatar Dillerinde İلمي Terminolojinin Tanzimi Prensipleri" başlıklı bildirilerle katılan Kırımlı Bekir Sıtkı Çobanzade, Yeni Alfabe Merkez Komitesinin 6-13 Mayıs

¹⁰ E. Yaman, A. K. Bolaç, A. Esatoğlu, *Türkiye'deki Türk Dünyası*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2015).

¹¹ Okan Yeşilot, B. Özdemir, "Sovyet Arşiv Belgeleri Işığında Basmacı Hareketi", *Belleten* 85 sayı 302 (2021), 279-309.

¹² Adem Can, *Yeni Kafkasya Mecmûası*, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 41, (2007), 111-114

¹³ Vahit Türk, "1926 Bakü Türkoloji Kurultayı", *Türkiz*, 3, sayı 17, (2012), 29, 41.

1931'de Almatı'da yaptığı toplantıda "Türk Alfabelerinin Birleştirilmesi" sorunu ile yetinmeyerek yazım, terminoloji ve Türk dillerinin birleştirilmesi gibi konuları da gözden geçirmiştir.¹⁴

Atatürk Döneminde Türklüğün araştırılmasına önem verilmesi, Bulgaristan'ın Razgard kasabasında meydana gelen olaylara karşı gösterilen tepki¹⁵ Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Romanya elçiliğine getirilmesi ve Gagauzlarla ilgilenmesi¹⁶ Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında kayda değer hususlardır. İlerleyen yıllarda resmî milliyetçilik dışında gelişme gösteren daha çok Atsız ve çevresiyle varlığını ortaya koyan Türk milliyetçilerinin dergi ve gazete faaliyetleri ile Türkiye sınırları dışındaki Türkler konusunu bir şura dönüştürmesi, konuyu Türk milliyetçilerinin temel meseleleri arasına sokmuştur.

1. Türk Milliyetçilerinin Temel Meselesi Olarak Türkiye Dışındaki Türkler

Resmî milliyetçilikle Atsız ve çevresinin öne sürdüğü milliyetçilik anlayışlarının örtüştüğü noktalar daha çok etnik vurgularda belirmiştir. Nitekim resmî milliyetçiliğin Fransız yurttaşlığı anlayışı ve etnik milliyetçiliğe dayalı milliyetçilik anlayışını Halkevlerinin yayınlarında, ders kitapları vb. görmek mümkündür. Atsız ise Türkler arasında bir siyasal birliği amaç edinen siyasal ve etnik tabanlı milliyetçiliğin kapılarını açmıştır. Bu doğrultuda "Bütün Türkler bir ordu, katılmayan kaçaktır", "Fertler ölür, millet yaşar", "Sen yok, biz varız" gibi sloganlar "Atsız Mecmûanın kapağında yer almıştır.¹⁷ Atsız, ulus-devlete karşı Turan'ı, resmî milliyetçiliğe karşı ırkçılığı ve Batılılaşmaya karşı Türkleşmeyi savunmuştur.¹⁸

II. Dünya Savaşı sırasında Sovyet ve Alman orduları saflarında Türklerin bulunması da Türkiye dışındaki Türkler meselesini daha aktif hale getirmiş, savaştan sonra komünizmle mücadelenin dünya genelinde önem kazanması ise Türk milliyetçilerinin Sovyet egemenliğindeki Türklere ve diğer Türklere olan ilgisini artırmasını sağlamıştır. Bu süreçte Türkiye, yarısı Sovyetler Birliği ve İngiltere, diğer yarısı da Alman etkisinde olan bir ateş çemberi ile çevrelenmiş durumdaydı. Alman ordularının Sovyetler Birliği topraklarında hızla ilerlemeleri mülteci Türk liderleri arasında olduğu kadar Türkiye'deki Türkçü çevrelerde de ciddi bir heyecan ve hoşnutsuzluk yaratmıştır.¹⁹ Bu çerçevede görünüşte Sabahattin Ali-Atsız Davası gibi görünen ancak hakikatte resmî milliyetçilik ile Atsız'ın temsil ettiği milliyetçilik düşüncesinin çarpışması²⁰ olan davalar sürecinde esir Türk bölgelerine yönelik düşüncelerin de sesini duyurmaya başladığı görülmektedir. Bu süreçte Turancılık suçlamasıyla yargılanan 23 Türk milliyetçisi içinde ileride Türk milliyetçiliğinin genişlemesine ve büyümesine liderlik yapacak olan Alparslan Türkeş de bulunuyordu. Türkeş'in sorgulama sırasında milliyetçi olduklarını, bütün Türklerin esaretten kurtulması ve mutlu olmasını istediklerini, bu yüzden Nihal Atsız'a yazı gönderdiğini ifade etmesi savunulan Türk milliyetçiliği anlayışının sınırlarını ve varlık nedenini ortaya koyması açısından da önemlidir.²¹

¹⁴ Mehmet Akça, "Sovyetler Birliğinde Galiyecilik", *Türkez*, 3, sayı 17, (2012), 83.

¹⁵ İlhan Darendelioğlu, *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*, (İstanbul: Anda, 1975), 65-68.

¹⁶ Yonca Anzerlioğlu, "Hamdullah Suphi ve Gagauz Türkleri", *Hamdullah Suphi ve Gagauzlar* içinde (143-152), Prof. Dr. Mehmet Şahingöz, Doç. Dr. Alper Alp (ed.), (Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 2016).143-152.

¹⁷ Turgay Uzun, *Türk Milliyetçiliği ve MHP*, (Ankara: Ebabil, 2005), 240-241.

¹⁸ Yıldız Akpolat, *Türkiye'de Milliyetçiliğin Sosyolojisi*, (Erzurum: Fenomen, 2008), 53-54.

¹⁹ Ahat Andican, *Türkistan Mücadelesi*, (İstanbul: Ötüken, 2020), 419.

²⁰ İlhan Darendelioğlu, *Türk Milliyetçiliği Tarihinde Büyük Kavga*, (İstanbul: Oymak Yayınları, 1976); Hikmet Tanyu, *Türkçülük Davası ve Türkiye'de İşkenceler*, (Kayseri: Erciyes, 1950).

²¹ Semih Yalçın, *Türk Milliyetçiliğinin Bir Hizmetkârı Alparslan Türkeş*, (Ankara, Sivas Ülkü Ocakları Yayını, 2001), 36.

Burada hemen şunu da ifade edelim ki Türkes'e göre Turan, yani Türk birliği yalnız Asya'dakiler değil, bütün Türklendir. Türkes, Atsız'la konuşmalarında “*Mazide olmuş olan şeyler istikbalde de olabilir*” şeklinde Ali Fuat Paşa'ya ait olduğu bir sözden bahsettiklerini bahis açmaktadır. Burada Türklerin Oğuz Han zamanında birleştikleri gibi istikbalde de birleşebileceklerini konuştuklarını bildirmektedir.²²

Bu bağlamda Türkiye dışındaki Türklere yönelik artan ilginin en önemli temsilcisi olarak Hüseyin Nihal Atsız gösterilebilir. Atsız, Macarların 1956 yılında Sovyetlere karşı başkaldırışından duygulanarak Macar vatanseveri ve Türk dostu İmre Toth'a ithafen “Kardeş Kahraman Macarlar” şiirini kaleme almıştır. İmre Toth da İlhan Darendelioğlu'nun Toprak Dergisinde Türk kardeşlerine hitaben yayımlanan yazısında Sovyet esaretinde yaşayan Hun-Türk-Macar ulusların hürriyet meyvesine kavuşacaklarını ifade etmiştir.²³

Turancılık düşüncesi yüzünden bacanağı Mehmet Kaplan'la da arası açıldığı Ömer Özcan tarafından ifade edilen Atsız, Türk dünyasının sıkıntıları ile daima ilgilenmeye ve bunları dile getirmeye çalışmıştır. Atsız'ın Kerkük'te Türkmenlere karşı yapılan katliamın 6. Yıl dönümünde Ötüken Dergisini, Kerkük Özel Sayısı olarak çıkardığı görülmektedir. Doğu Türkistan, Kıbrıs ve İran Türklerinin meseleleri bu çerçevede onun yazılarının ana konuları olduğu görülmektedir. Atsız, hocası Zeki Velidi Togan'ın ölüm yıl dönümünde Ötüken'i özel sayı olarak neşrettiği gibi Abdülkadir İnan, M. Sadık Aran, Kıbrımlı Edige Mustafa Kıbrımlı, vatansız bir Macar mülteci olan İmre von Toth ile de münasebet halinde olmuştur. Atsız, Kazak Türklerinden olan Hasan Oraltay'ın “Alaş” isimli kitabına da bir takdim yazısı yazmıştır. Doğu Türkistan davasının önemli isimlerinden olan Hızırбек Gayretullah da 1958'de Atsız'la tanışmıştır.²⁴ 1950'lerde Türkiye'ye geldiğinde Zeki Velidi Togan tarafından himaye edilen Gayretullah, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) sekreterliği yaptığı gibi Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) teşkilatlarında da bulunmuş ve MHP yöneticileri tarafından önemsenmiştir.²⁵

Yine Türk milliyetçilerinin 1960'larda Kıbrıs Türklüğünün komünizm karşısında içinde bulunduğu durumlara ve adanın geleceğine dikkat çeken yazılar kaleme aldıkları görülmektedir. Fethi Tevetoğlu bu yönde Asya Milletleri Komünizmle Mücadele Konferansı Umumi Heyetine sunduğu raporda Kıbrıs'ta bütün hür dünyanın güvenini tehdit eden sorunlar olduğunu ifade etmiştir. Bu dönemde Kıbrıs'ta komünizmin temsilcisi Terakkiperver Emekçi Halk Partisi ile doğrudan irtibatlı olan “Haravgi” isimli bir günlük gazete ve komünist teşekküller faaliyet gösteriyordu.²⁶ Milliyetçi çevreye yakın isimlerden olan Gökhan Evliyaoğlu da 23 Nisan 1961 tarihli bir yazısında Komünist Partinin Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı konusunda Kıbrıslı Savaşçıların Milli Örgütü tarafından yönlendirildiği hatta Rusya'da yetişmiş siyasilerin ise Komünist Partiyi sevk ve idare için Kıbrıs'a gönderilebileceğine işaret etmiştir.²⁷

Diğer yandan CKMP Genel Başkanı Alparslan Türkes'in Kıbrıs konusunda 1960'larda hükümete yönelik eleştiri ve önerilerinin ise hem milli hem gerçekçi hem de stratejik olduğu görülmektedir. CKMP Genel Başkanı Alparslan Türkes, 8 Eylül 1965 ve 19 Ocak 1966'da iki defa hükümete Kıbrıs konusunda muhtıra vermiş, hükümetin çalışmalarının tatmin edici

²² Muhiddin Nalbantoğlu, *Alparslan Türkes ile Tarihi Aydınlatan Sohbetler*, (İstanbul: Toker, 2010), 21.

²³ *Toprak*, Mart-Nisan 1971, 7.

²⁴ Ömer Özcan, *Türkçüler: Cumhuriyet Devrinde Bir İdealin Takipçileri*, (İstanbul: Dergâh, 2020), 375-377.

²⁵ Serdal Öztürk, *Hızırбек Gayretullah'ın Hayatı, Faaliyetleri ve Doğu Türkistan Davasındaki Yeri*, (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2016), 19-69.

²⁶ *Mücadele*, (12), Mart 1965, 24.

²⁷ Gökhan Evliyaoğlu, *Su Uyur Komünist Uyumaz*, (İstanbul: Toprak, 1962), 89.

olmadığını, Birleşmiş Milletler Teşkilatının (BM) Kıbrıs'ta Makarios'un Kıbrıs'ı temsile yetkili tek kişi olarak görmesi ve açıklamaları, yapılan müzakerelerde Türkiye'nin kuvvetlenmemesi, askerî müdahale şartlarını hesaba katmaması vb. konularında hükümet uyarılmıştır.²⁸

Milli Yol Dergisinin de 1960'larda Türk dünyasında yaşanan gelişmeleri yakından takip ettiğini, Türklüğün yaşadıklarını sayfalarına taşıdığı görülmektedir. Bu noktada Batı Trakya Türkleri, Kerkük Türkleri ve Kıbrıs ön sıralarda yer almıştır. Kerkük'te Ruslar adına çalışan Komünist Kürtlerin, Türklere yönelik gerçekleştirdiği katliamlar uzun uzun anlatılmıştır. 1970'lerde Ülkücü Ocakları Birliği ve Genç Ülkücüler Teşkilatı tarafından da protesto edilen 14 Temmuz 1959'daki Türk katliamından²⁹ sonra Türklere yönelik Komünist Kürtler tarafından yürütülen işkence ve sindirme faaliyetleri artmıştır. Öldürülen Kerkük Türklerinin kimisi direklere asılmış, kimisi yerde sürüklenmiştir. Bu noktada Milli Yol Dergisi hisli, mert, gamlı, başı dik ve milli haysiyeti yüksek diye tarif ettiği Kerkük Türklerinin hoyratlarına da sayfalarına yer vermiştir.³⁰

Türkiye dışındaki Türklerin temsilcilerinin komünizmle mücadelede Türkiye'de Türk milliyetçileri ile birlikte hareket etmesi Kıbrıs'ta, Kerkük'te, Rusya Türklerinde ve Doğu Türkistan'da yaşananlar göz önünde tutulduğunda Türk milliyetçilerinin komünizmle mücadeleyi aynı zamanda bir istiklal davası olarak anladıklarını söyleyebiliriz. Buna bir örnek olarak Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği (TKMD) Başkanı İlhan Darendelioğlu, Nevzat Yalçıntaş, Ahmet Karabacak ve İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği Başkanı Ufuk Şehri'nin destekleriyle Taksim'de düzenlenen mitinge Doğu Türkistan davasının lideri İsa Yusuf Alptekin ve Türkistanlıların yerel kıyafet ve gök bayraklarıyla en ön sıralarda yer almaları gösterilebilir.³¹

Türkçüler Derneği ve İlhan Darendelioğlu'nun Toprak Dergisi ve matbaası da Türkiye dışındaki bazı Türklerin temsilcilerinin uğrak yerlerinden olmuştur. Türk dünyası mensuplarının gelişi Türkiye'deki Türk milliyetçiliği düşüncesine hem liderlik özelliği katmış hem Türkiye'ye zarar gelmemesi şartıyla Türk dünyası temelindeki düşünceleri genişletmiştir. Ayrıca Türk milliyetçisi gençlerin milli heyecanı artırılmasına katkı sunmuştur. Nitekim böyle isimlerden biri de Özbek Türklerinden olan ve "Dış Türkleri Araştırma Enstitüsü"nü kurulması önerisinde bulunan Ziyaeddin Babakurban'dır.³² Babakurban, Türkiye'deki Türkistanlılar adına Meclis ve Senato Başkanlıklarına başvurarak, Demirperde gerisindeki hürriyetinden mahrum insanları hatırlamak için Amerika'da 1959'dan beri her yıl Temmuz'un üçüncü haftasında "Esir Milletler Haftası"nın Türkiye'de yapılmasını talep etmiştir.³³ Bu yönde kamuoyunun yetersizliği fikrinde olan Babakurban, İstanbul'da 1953 yılının Nisan ayından Eylül ayına kadar altı nüsha intişar eden, ilmî, içtimaî ve kültürel mahiyette Türkistan Dergisini çıkarmıştır.³⁴

Ziyaeddin Babakurban, dünya basınında işlenmemiş bir mevzu olarak gördüğü Dış Türkler meselesinin Turancılık ve Pantürkizm gözüyle değil Rus ve Çin emperyalizminden kurtulmak isteyen "milletlere istiklal, insanlara hürriyet" meselesi olarak tanımlanmasından yanadır.

²⁸ Alparslan Türkeş, *Dış Politikamız ve Kıbrıs*, (İstanbul: Kutluğ, 1974), 131-139.

²⁹ Turhan Feyzioğlu, *Fırtınalı Yıllarda Ülkücü Hareket*, (İstanbul: Ozan, 2005), 415, 419.

³⁰ *Milli Yol*, 23 Şubat 1961, 8-10.

³¹ Ahmet Karabacak, *Üç Hilal'in Hikâyesi*, (İstanbul: Bilge Oğuz, 2011), 61.

³² Gülümser Güçlü, *Milliyetçi-Mukaddesatçı Bir Dergi: Toprak Dergisi (1954-1961)*, (Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2019), 75-77.

³³ *Milli Yol*, 27 Temmuz 1962, 11.

³⁴ Ziyaeddin Babakurban, *Dış Türkler ve Türkistan Davası*, (İstanbul: Doğan Güneş, 1962), 13.

Babakurban'ın tasnifinde Dış Türkler, birinci grupta; Sovyetler egemenliğindeki Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Sibiryaya ile birlikte Çin'in Sinkiang (Xinjiang) diye isimlendirdikleri Doğu Türkistan'dan, ikinci grupta ise İdil-Ural, Kırım Kuzey Kafkasya ve Azerbaycan'dan ibaret görülmüştür. Türkistan'da yaşayan insanların ekseriyetinin Türk ırkından ve yüzde doksan dokuzunun Sünnî mezhebinde dâhil olduğunu vurgulaması ise meselenin Dış Türkler davasını savunanlar tarafından da tam anlamıyla anlaşılmadığını ortaya koyan bir nokta gibi durduğunu belirtmeliyiz. Ancak buna rağmen Babakurban'ın özellikle 1950'lilerin sonu ve 1960'ların başında ısrarla "Türk Dünyası" kavramı üzerinde yoğunlaşarak hür dünya umumi efkârına 6 milyon Türk'ün yok edildiğini söylediği zulmü anlatma kaygısına düşmesi, Türkiye Cumhuriyeti'ni ise "Türk Dünyasının Hür Mümessili" olarak görmesi ayrı bir önemdedir.³⁵

Hızırбек Gayretullah ise Milli Yol Dergisinde "Esir Milletler" in yaşadığı toprakların milliyet ve din bakımından Türklerle meskûn ve dünyaya insanlığı öğreten Türk cedlerinin mirasçıları olduğuna dikkat çekmiştir³⁶. Ülkücü hareketin önemli isimlerinden Galip Erdem ise "Esir Milletler Davası"nın birbirine benzemeyen iki yönüne işaret etmiştir. Bunlardan birisi kapitalist sömürgecilik ve İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda, İtalya, İspanya ve Portekiz tarafından temsil edilmişlerdi. Buna 1917 Sovyet İhtilalinden sonra kara bir leke daha eklenmiştir. Öyle ki Erdem'e göre, bu ikinci safha yani kızıl sömürgecilik, kapitalist sömürgeciliği mumla aratmıştır.³⁷

"Esir Türkler" yerine "Tutsak Türkler" ifadesini kullanan Galip Erdem, "milletdaşlık" kavramını daha doğru buluyordu. Ona göre, "Tutsak Türkler Davası", Türk milliyetçilerinin hayal zenginliği sonucu meydana çıkmış bir oyun değil, dünyanın inkâr edilemez gerçeğidir. Ancak tutsak milletdaşların durumuna Türk milliyetçileri dışında Türkiye'yi yönetenlerin seyirci kaldığını ve bir yabancından daha uzak durduğunu söyleyen Erdem, Türkiye Cumhuriyeti uyruğu olmayan Türkleri üç bölüme ayırmıştır:

- Ana vatanlarında veya tarihin çok uzun bir dönemi boyunca bütün özellikleri ile ana vatan haline getirdikleri topraklar üzerinde oturan fakat yabancı bir devletin hâkimiyeti altında yaşayanlar: Doğu Türkistan, Batı Türkistan, Azerbaycan, Kuzey Kafkasya, İdil-Ural, Kırım, Afganistan, İran Türkleri.
- Osmanlı Devleti'nin gelişme ve yükselme dönemi boyunca fethedilen ülkelere yerleştirilen ve "Fatihlerin Çocukları" olarak tanınan Türkler: Balkanlar ve Orta Doğu devletleri içinde azınlık halinde yaşayan bu Türkler elli boyunca Türkiye'ye göç etmişlerdir. Fatihlerin çocukları manen ve maddeten, dayanılmaz bir baskı altında tutulmuşlardır.
- Sömürgeleikten kurtulmuş sayılabilecek Kıbrıs Türkleri ile Arjantin, ABD, Japonya, Finlandiya ve bazı Batı Avrupa ülkelerinde birkaç bin kişilik topluluklar halinde yaşayan mülteci Türkler.³⁸

Türk milliyetçilerinin ayrıca Amerika'da ilan edilen "Esir Milletler Haftası"nın Amerika'dan çok Türkiye'yi ve Türk milletini ilgilendiren yönlerine dikkat çekerek dünya gündemine oturtmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. "Esir Milletler" çemberine düşmüş olanların büyük çoğunluğu dini, dili, kanı, adı ve rengi Türk milletinden olanlardı. Bu sebeple emperyalizmin siyasi, iktisadî hatta kültürel şeklinin bile yıkıldığı ve protesto edildiği bir çağda komünist esareti altında bulunan milletlerin maruz kaldığı insanlık dışı muameleye öncelikle Türkiye'nin

³⁵ Babakurban, *Dış Türkler*, 3, 4, 29.

³⁶ *Milli Yol*, 13 Nisan 1962, 13.

³⁷ *Mücadele*, (5), Temmuz 1964, 3.

³⁸ Galip Erdem, *Sosyalizm ve Milliyetçilik Üzerine Mektuplar*, (İstanbul: Ötüken, 1975), 222-225.

karşı çıkması gerekiyordu Türk milliyetçilerine göre ne yazık ki Dışişleri Bakanlığı “Esir Milletler”in sesine kulak tıkama gafletinde bulunuyordu.³⁹

Türkiye’de hükümetlerin ve Dışişleri Bakanlığının Dış Türkler konusunda pasifliği ve kayıtsızlığı karşısında Ağustos 1969’da Erol Kılınç, Ülkü Ocakları adına yaptığı açıklamada milli dış politika gerekliliği üzerinde durmuştur. Ayrıca Rusya, Çin, Irak, Suriye, Afganistan, Kıbrıs, Batı Trakya ve Balkan Türklüğüne dair “Esir Türkler Davası” veya “Dış Türkler”le ilgili olarak çeşitli uyarılarda bulunmuş ve öneriler ortaya konulmuştur. Bunlar:

- Esir Türkler davasının daha köklü ve yurt çapında ele alınmasını temin bakımından, uygun görülecek tarih, “Esir Türkler Haftası” olarak kanunlaştırılıp ilan edilmelidir.
- Hükümetimizce Esir Türkler davası süratle BM’ye getirilip müzakere edilmelidir.
- Devlet eliyle kurulacak bir ilmî enstitü tarafından Dış Türkler ülkelerinin tek tek ve bir arada, bütün cepheleriyle araştırılması en kısa zamanda sağlanmalıdır.
- Aramızda politik münasebetler bulunan devletlerin tabiiyetindeki özellikle Rusya’daki Türklerle haberleşme ve karşılıklı seyahatler için anlaşmaya varılmalıdır.
- TRT, yabancı dillerde yaptığı neşriyatın yanı sıra Dış Türkler için de mahalli lehçelerle neşriyatlar yapmalı, Türkiye’yi Dış Türklere; Dış Türkleri de Türkiye Türklerine tanıtmalıdır.
- Türk basını Dış Türkler davasına Vietnam’dan daha çok yer vermeli, Türk’e yakışacak bir ilgi göstermelidir.
- Dış Türklerin Türkiye ve hür dünyadaki temsilcilerine ve teşekküllerine yardım ve himaye göstermelidir.
- Türk Hükümeti, İslam dünyası ve hür dünya nezdinde “Esir Türkler”in kurtuluş davaları lehine tesir icra etmelidir.
- Din adamlarımız ve dinî teşekküllerimiz camilerde, okullarda ve neşriyatlarında Esir Türkler için kampanya açmalıdırlar.
- Ders kitapları, harita ve atlaslardaki Türk ülkeleri hakkındaki yanlış malumatlar düzeltilmeli, noksanlar tamamlanmalıdır.

Erol Kılınç, Kızıl Çin’in 1969’da Doğu Türkistan’ın Lobnor Gölü havzasında yaptığı atom denemesini de protesto ettiklerini, yaptıkları beyanların uluslararası alanda akis bulduğunu, hatta Almanya’daki Azatlık Radyosu-Radyo Liberty’de Kazakça ve Uygurca programlarda ele alındığını da anılarında yazmaktadır.⁴⁰

Bununla birlikte Ülkü Ocakları, eğitim serisi kitapları içinde de “Yaşasın Dünya Türklüğünün Bağımsızlık Mücadelesi” hitabıyla “Esir Türkler” isimli kitap yayınlamıştır. Kitapta 1959’da ilan edilen “Esir Milletler Haftası”nın Ülkü Ocakları’nın “Esir Türkler Haftası” olarak andığı dile getirilmiş, Türk kültür birliğinden bahsedilmiş, Esir Türkler; Kırım, Kafkasya, Azerbaycan, Batı Türkistan, Irak, İran, Yugoslavya, Bulgaristan, Batı Trakya, Doğu Türkistan Türkleri olarak ele alınmıştır. Türkiye’de hükümetlerin Esir Türklere karşı ilgisiz kaldığı bu yayında da belirtilmiş, Türkiye’de ve Esir Türkler arasında kültür yozlaşımı, başkalaştırma-kendine yabancılaştırma metotlarına karşı şuurulu olmak ve faaliyette bulunmak gereği üzerinde durulmuştur.⁴¹

BM tarafından her yıl temmuz ayının üçüncü haftasında kutlanan “Esir Milletler Haftası”nın 1978’te Ülkücü Gençlik Derneği tarafından bütün yurttan “Esir Türkler Haftası” olarak kutlanmaya başlayacağı bildirilmiş ve hafta boyunca ölüm orucuna başlamışlardır. İstanbul Ülkücü Gençlik Derneği Başkanı Fethi Yıldız, Türk dış politikasında Dış Türklere daha fazla

³⁹ Toprak, Ağustos 1972, 9.

⁴⁰ Erol Kılınç, *Damla Damla Yaşadıklarım*, (İstanbul: Ötügen, 2012), 201.

⁴¹ *Esir Türkler*, (Ankara: Ülkü Ocakları, ty), 74.

önem verilmesi gerektiğini söylemiş, konunun yeterince anlaşılmamış olmasını Türk'ün Türk'e ihaneti olarak değerlendirmiştir. Ayrıca Marmara Sinemasında üç gün süren toplantıda Dış Türkler konusunda öğretim üyeleri tebliğlerini sunmuşlar, Dış Türklerin müzikleri dinletilmiş, “Güneş Ne Zaman Doğacak” adlı film gösterilmiştir. Türkiye dışındaki Türklere yönelik baskı, zulüm, işkence ve eziyeti yansıtan bir fotoğraf sergisi açılacağı da açıklanmıştır.⁴²

MHP Genel İdare Kurulu Üyesi ve 12 Eylül 1980 Darbesi sonrasında MHP ve Ülkücü Kuruluşlar Davasında yargılanmış olan Taha Akyol da “Esir Milletler” konusunu değerlendiren isimlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Akyol, Sovyet egemenliğindeki “Esir-Tutsak Türkler”le ilgili olarak tarihsel süreci tetkik etmekte ve oradan konuyu milli uyanış sürecine getirmektedir. Akyol’a göre Moğol istilasından sonra Türkistan, sosyal bütünleşmesini yani nüfus kesafeti ve sosyal hareketlilik yönündeki gelişmesini bir türlü başaramamıştır. Yüz binlerce insanın ölmesi ve göçe zorlanması Türkistan’ın içine kapanmasına, insanların birbirlerine sadece kabile ve küçük hanlıklarla bağlanması sonucunu doğurmuştu. Timur İmparatorluğu ise hem kısa hem de sosyal yapıda değişiklikler yapamayan bir siyasi-askerî prestij devleti olduğu için, imparatorluğun yıkılmasından sonra Türkistan siyasi birliğini kaybederek tribal karakterli hanlık, emirliklere bölünerek Çarlık Rusya’sının egemenliğine girmiştir. Bu bölünmüşlük, İsmail Gaspıralı ve Ceditçilerin uyanış hamlelerinde mollaların yani Kadimcilerin tepkilerine de yansımıştır.⁴³ Türkistan’daki Cedit grupları, ülkede sadece modern eğitim ortamını sağlamakla kalmamışlar, oluşturdukları organizasyonlar aracılığıyla başta Türkiye olmak üzere çeşitli ülkelere öğrenci göndermeye çalışmışlardır. Ceditizm Hareketinin en yoğun olduğu yerlerden biri olan Buhara’da 1908 yılında Terbiye-i Etfal (Çocukların Eğitimi) adlı bir gizli bir cemiyet kurulduğu gibi Ceditçiler tarafından Aralık 1912’de “Turan” isminde bir de gazete çıkarılmıştır.⁴⁴

Sovyetler Birliği döneminde rejimin totaliter karakteri, milli uyanışı ve bağımsızlığı en zalimane metotlarla geciktirmiştir. Lenin’in amacı ise mazlum milletler üzerinde Rus milletinin değil, Rus proleteryaasının hâkimiyetini kurmaktır. Ancak Stalin döneminde komünizmin bir tür Rus sömürgeciliği olarak yerleştirilmesi faaliyetleri devam etmiştir. Buna karşı Taha Akyol, Zeki Velidi Togan’ın “Hatıraları”na atıfta bulunarak, Stalin’in Milliyetler Komiserliği Yardımcılığına kadar yükselmiş olan Mir Seyit Sultan Galiyev’in mazlum milletlerin kurtuluşu yolunda milletlerarası komünist veya kapitalist emperyalizme karşı “Turan Devleti”nin öncülüğünde bir “mazlum milletler ittifakı” yani koloniler enternasyonalini tasavvur ettiğine işaret etmektedir. 1980’lerde Akyol, Ziya Gökalp’ın, Mümtaz Turhan’ın, Erol Güngör’ün ve Mehmet Eröz’ün vurguladıkları manada bir millet olma cehdinin Türkistan Türklüğü içinde de başlamış olduğuna, “Şark Rönesansı”nın başlayacağına, emperyalizmi ise genel savaşın değil medeniyetin mağlup edeceğine inandığını söylemekteydi.⁴⁵

Bolşevik İhtilalinin iki önemli aktörü olan Lenin ve Stalin’in Ekim 1917’de kurulmasını sağladıkları dünya düzeninin ilginç bir şekilde aynı yüzyıl içerisinde 1985 yılında iktidara gelen halefleri Gorbaçov döneminde yıkılması yeni bir düzen tartışmalarını gündeme getirmiştir. 1989’da Sovyetler Birliği’nin savaşız, kan dökülmeden, sürpriz bir şekilde yıkılması geride bırakılan yüzyılın en önemli olaylarından biri olmuştur. Eski Sovyet ülkeleri, bloklarının

⁴² Metin Turhan, *Ülkü Ocakları (1966-1980)*, (Ankara: Hazar Matbaacılık, 2014), 1082.

⁴³ Taha Akyol, *Tarihten Geleceğe*, (Ankara: Ocak, 1983), 119, 126.

⁴⁴ Andican, *Türkistan Mücadelesi*, 23-24.

⁴⁵ Akyol, *Tarihten Geleceğe*, 130-139.

yıkılmasından sonra kısa bir tereddüt geçirmişler ve 1991 yılında peş peşe bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.⁴⁶

Türk Cumhuriyetlerinden Azerbaycan 30 Ağustos 1991’de, Özbekistan 31 Ağustos 1991’de, Türkmenistan 27 Ekim 1991’de, Kırgızistan 12 Aralık 1991’de ve Kazakistan 16 Aralık 1991’de istiklallerini ilan etmişlerdir. Bu kardeş Cumhuriyetleri ilk tanıyan ülke de Türkiye olmuştur. Türkiye, Türk Cumhuriyetlerinin uluslararası alanda tanınmasına katkılar sağladığı gibi tam bir plan dâhilinde olmasa da onlara krediler açarak sosyal ve ekonomik anlamda gelişmelerine de öncülük etmiş, orada okullar açmıştır.⁴⁷

2. Türklüğün Yeni Düzenine Doğru: Türkiye’nin Sınırları Dışındaki Türkler Meselesini Devlet Politikası Haline Getirmesi

Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan Cumhuriyetlerinin bağımsızlığı ile bağımsız bir Türk dünyası kavramı da ortaya çıkmıştır. Ancak Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını ilan etmesinden 10 yıl önce Türk dünyasına yönelik Prof. Dr. Turan Yazgan öncülüğünde İsmail Gaspıralı’nın “Dilde, Fikirde, İşte Birlik” umdesine uygun olarak 1980’de “Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı’nın (TDAV) kurulmuş olması oldukça anlamlıdır.

TDAV, Kentav, Celalabad, Çallı, Arça gibi yerlerde açılan okullarda tüm zorlamalara rağmen İngilizce ve Rusça eğitim yerine kasıtlı bölme ve parçalamalara karşı onları tekrar birleştirecek bir tek alfabenin, bir tek yazı dilinin yaratılmasını en büyük ihtiyaç kabul etmiş ve bu ihtiyacı bütün gücüyle karşılamaya yönelmiştir. Zamanla TDAV’nın eğitimi mümkün olduğu kadar Türkiye’deki eğitime paralel hale getirdiği anlaşılmaktadır. Zira Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları için İnkılap Tarihi, bölge vatandaşları için ise Umumi Türk Kültürü dersleri mecburi tutulmuştur. Ankaravî Mehmed Efendi Medresesi binasında faaliyet gösteren vakfın Türk dünyası için önemi, vakfın kurumsal internet sitesinde Türk dünyası terimini ilk yerleştiren, Türk ülkelerinde ilk Türkçe eğitimi başlatan, Türk dünyası ile ilgili ilk gençlik ve çocuk şöleni düzenlemesi, Türkiye’de ilk Türk Halkları Asamblesi Konferansı ve Aksakallar Konferansı, ilk Türk Kadın Kurultayı düzenleyen, Türk dünyası müziğini derleyip korosuyla ilk tanıtan, Türk dünyası ressamlarına ilk resim sergileri açan vb. şekilde sıralanmıştır. Vakfın yönetim kurulunda Milliyetçi Cephe Hükümeti döneminde TRT Genel Müdürü olan Prof. Dr. Şaban Karataş da 14 Şubat 2016’da vefatına kadar bir süre bulunmuştur.⁴⁸

Bununla birlikte şeklen bağımsızlığını ilan etmiş cumhuriyetlerin, bağımsızlıklarını pekiştirme ve bunun gereklerini yerine getirme yönünde cesaretlendiren en önemli olay ise Rusya’nın Çeçenistan çıkmazı olmuştur. Rusya Federasyonu, aldığı önemli siyasi ve mali desteğe rağmen, diğer cumhuriyetler gibi hukuki bağımsızlığı dahi olmayan Çeçenistan’nın kendisine karşı hareketini bastıramamıştır. Diğer cumhuriyetlere göre Moskova’nın yanı başında bulunan ve orta büyüklükte bir vilayet kadar yüz ölçümü ve nüfusu bulunan bu ülke dört yıl gibi uzun bir savaşa rağmen ayakta kalabilmiştir.⁴⁹

Sovyetlerin içinde bulunduğu durum ve Çeçenistan krizine paralel şekilde Türkiye’de Türk milliyetçileri tarafından milletdaş olarak görülen Sovyet hegemonyası altındaki Dış Türklere olan ilgi daha da artmıştır. Bu ilgede Türk dünyasına yönelik devlet adına ilk somut

⁴⁶ *Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, (Ankara: DPT, 2000), IX.

⁴⁷ Mehmet Saray, *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, (İstanbul: MEB, 1998), 250-254.

⁴⁸ <https://turk.org/turk-dunyasi-arastirmalari-vakfi/>, Erişim Tarihi: 19.05.2025.

⁴⁹ Alaeddin Yalçınkaya, “Türk Cumhuriyetlerinin Siyasi Gelişimi”, *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları* içinde (255-293), Alaeddin Yalçınkaya (drl.), (İstanbul: Bağlam, 1998), 258.

çalışmalarının Anavatan Partisi'ne (ANAP) geçmiş bulunan Namık Kemal Zeybek'in Kültür Bakanı olduğu dönemde kendini gösterdiğini söylememiz yanlış olmayacaktır. Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus, Zeybek'in Kültür Bakanlığı kadrosunda Dış Türklerle ilgili birimlerin başında 27 Mayıs 1960 Askerî Hareketinden sonra kurulan ve liderliğini Emekli Subay Vecihi Öğütçüoğlu'nun yaptığı Üniversiteliler Kültür Derneğinin üyelerinin bulunmasıdır. Milliyetçi gençliğin yetişmesinde etkili olmuş olan Galip Erdem'in seminerler verdiği adı geçen derneğe mensup olup bu dönemde Türk dünyasına yönelik vazifeler yüklenip faaliyet yürüten isimler arasında Acar Okan ve Ayvaz Gökdemir en başta gelenlerdi.⁵⁰ Bu dönemde Kültür Bakanlığı Müsteşarlığı görevine Zeybek'in önerisi ile getirildiğini (28. 8. 1989) ifade eden Acar Okan, Türk Lehçeleri Sözlüğü, Kutadgu Bilig, Divan-ı Lügatit Türk vb. eserlerin basımları, Milli Kütüphane'de Bilgi Bankasının kurulması, Sinema Kanununun hazırlanması, Yunus Emre Oratoryusunun Ayasofya'da icrası, Çanakkale ve Afyon Kocatepe Şehitliklerinin bakım ve onarımı, Devlet Sanatçılığının kapsamının genişletilmesi vb. yanında Türk dünyasına yönelik de faaliyetlerin yürütüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu kapsamda başta Yesevi Türbesi olmak üzere Türk dünyasındaki tarihi yapıların restorasyonu, Kültür Antlaşmaları ve Kültür Kurultayları yapılmış, Türk kültür merkezleri ile ilişkiler geliştirilmeye çalışılmış, Avrasya Televizyonunun kurulması sağlanmış, Ayvaz Gökdemir Devlet Bakanı olunca da Türk Dünyası Koordinatörü olarak yeni yapılanmaya gidilmiş, 120 kadar personelle çalışma alanları genişletilmiştir.⁵¹

Türk dünyasının birlikteliği konusunda ilmî anlamda atılan ilk adımlardan biri ise alfabe konusunda olduğu anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda 18-20 Kasım 1991'de İstanbul'da Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Başkanı İnci Enginün tarafından Türk dünyasının çeşitli ülkelerinden dil bilimcilerin katıldığı bir toplantı düzenlenmiştir. Ortak alfabe konusunda ikinci toplantı ise 8-10 Mart 1993'te Ankara'da toplanmıştır.⁵²

12 Eylül 1980 Darbesi'nden sonra MHP'nin devamı olarak görülen Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) de Programında, Türk dış politikasına yön veren temel ilke olarak "milletlere istiklal, insanlara hürriyet" anlayışını benimsemiş, Türk'ün olduğu yerleri Misak-ı Millî olarak tasavvur etmiştir. MÇP, dış politikanın milli tarih ve dolayısıyla kültür boyutunu ihmal eden anlayışları reddetmiştir. MÇP Programında ABD ve diğer müttefiklerin terörü bizzat veya dolaylı destekleme ve cüretlendirmelerini düşmanlık olarak gördüklerini, Yunanistan'ın Lozan'a uymaya mecbur olduğu, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) dost ve müttefiklerce tanınmasının sağlanması konularında uyarılarda bulunmuştur. Türkiye dışındaki Türklerle ilgilenmeyi bir macera değil realist dünya görüşü olarak gören Türk milliyetçileri, Türkiye'ye dışarıdan gelen Türkler için daha koordineli hareket edilmesi, onlar için vakıf kurulması görüşünde olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin eğitim ve kültür politikalarının Türk dış politikasının ve istihbaratının bir parçası olarak görülmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁵³

MÇP Programı dışında, MÇP'nin yayın organlarından Bizim Ocak Dergisi de konuya sayfalarında geniş yer ayırmış, Bulgaristan'da Türklere uygulanan baskıları "Esaret Yüreklerde" başlığı ile kamuoyuna taşımıştır.⁵⁴ Başka bir sayısında ise "Dış Türkler"i kapak konusu yapmıştır. Dergi, bu konuda Türkiye Cumhuriyeti'nin ve hükümetlerinin konuya ilgisizliğinden dolayı serzenişte bulunmuştur. Dergi, dil ve tarih encümenlerinin tutarlılığı

⁵⁰ Acar Okan, *İsmi Lâzım Değil Hatırladıklarım Kırk Ambar*, (İstanbul: Ötügen, 2015), 111-115.

⁵¹ Okan, *İsmi Lazım Değil*, 197-244.

⁵² Abdulvahap Kara, "Türk Dünyasının 20 Yıllık İşbirliği Sürecinde Türkiye ve Kazakistan", *Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye içinde* (195-209), Doç. Dr. Okan Yeşilot (ed.), (İstanbul: Ümraniye Belediyesi, 2012), 196-197.

⁵³ *Milliyetçi Çalışma Partisi Programı*, (1988), 78-80.

⁵⁴ *Bizim Ocak*, Temmuz 1987.

konusunda da eleştiriler getirmiş, ciddi bir kültür emperyalizmi olduğunu, hümanizm kanalıyla bu emperyalizme fırsat verildiğini, tarih konusunda Dış Türklerle ilgili olarak Sadri Maksudi Arsal, Zeki Velidi Togan ve “Türk Rönesansı”nı gerçekleştirmek amacıyla Türk insanının gelişmesinin sırrını Türkistan Türk Kültür ve Medeniyeti’nde arayan Ziya Gökalp hariç Yugoslav, Alman ve Fransız Türkologlarının eserlerinin tercüme edilmesinden öteye gidilmediğine dikkat çekmiştir. Oysa kültür ve din konusunda meseleye ciddi anlamda eğilmek gerekiyordu.⁵⁵ Bizim Ocak Dergisi, “21. yy.’a Hazır mıyız? Türk Dünyası” kapak konulu sayısında Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığına kavuşmasından sonra da farklı görüşlere sahip büyük çoğunluğun kabul ettiği “21. yüzyılın Türk yüzyılı olacağı” düşüncesinin siyasi ve sosyal olayların çizdiği trende göre artık hayal ürünü olmaktan çıktığını yazmış ancak bazı uyarılarda da bulunmuştur. Buna göre, arzu edilen sonucun alınabilmesi için tarafların konuya aynı ehemmiyette ilgi göstermeleri gerektiği ifade edilmiştir. Mesele Türkiye nezdinde bir milli ülkü olarak benimsenmeli, çağın yükselen değerleri arasında gösterilen serbest pazara 21. yy. Türklüğünün kurban edilmemesine dikkat edilmeli ve para Kızılelma olmamalı, Türkiye “ağabey” sorumluluğunu idrak etmeliydi. Derginin Türkiye’de gözlemlediği anlayışa göre, Türk’ün bağımsızlık sevdası ve kahramanlığı, milli ve manevi bağlar yerine insanların heyecanlanması için Azerbaycan’daki petrolden, Özbekistan’daki pamuktan, Kazakistan’daki nükleer birikimden, Türkmenistan’daki doğal gazdan bahsedilmesi samimiyeti sorgulatmaktaydı. Ayrıca Ermenilerin Karabağ’da yaptıkları katliamlara ve adeta “İkinci Endülüs Hadisesi”ni andıran Bosna-Hersek katliamlarına karşı diplomatik caydırıcılıktan uzak bir bakışın olması da eleştiri konusu yapılmıştır.⁵⁶

Bu kapsamda MÇP Genel Başkanı Alparslan Türkeş, Başbakan Süleyman Demirel ile birlikte 200 kişilik bir kabile ile Türk Cumhuriyetlerini ziyaret etmiştir. Nisan ayının son haftası gerçekleşen ziyaret 6,5 gün sürmüş, Devlet Bakanı Cavit Çağlar ve Dış İşleri Bakanı Hikmet Çetin’in de bulunduğu heyet 4 Mayıs 1991’de Türkiye’ye dönmüştür.⁵⁷ Türkeş, görüşmelerinde ortak alfabe konusunda olumlu karşılandığını ancak Tacikistan’a İran’ın mollalar gönderip kendi alfabelerini kabul ettirerek Türkiye’den önce davrandıklarını belirtmektedir. Azerbaycan’da ise “Başbuğ” sloganıyla⁵⁸ karşılanan Türkeş, Azatlık Meydanında çok dürüst insan dediği Halk Cephesi lideri Ebulfeyz Elçibey’le dört yüz-beş yüz bin kişiye hitap ettiklerini bildirmektedir. Türkeş, Türkiye’nin Türk dünyasına yol gösterici olması durumunda başarılı sonuçlar alınacağı fikrini taşıyordu. Bu yüzden Türkeş, “Türk Cumhuriyetleri Yüksek Konseyi” adıyla bir “İşbirliği Konseyi”nin kurulmasını telkin etmiştir. Konseyin ilk başkanının Azerbaycan Cumhurbaşkanı olmasını, bunu sırasıyla diğerlerinin takip edeceği düşünülmüştür. Türkeş tarafından “Daimi İşbirliği Meclisi” adıyla her Türk Cumhuriyetinden onar veya on beşer kişinin katılacağı bir uzmanlar kurulu ve genel sekreterin “Türk Cumhuriyetleri Yüksek Konseyi” için gerekli çalışmaları yürütebileceği ifade edilmiştir.⁵⁹

⁵⁵ *Bizim Ocak*, Temmuz 1988, 26-31.

⁵⁶ *Bizim Ocak*, Haziran 1992, 10-14.

⁵⁷ *Bizim Ocak*, Mayıs 1991: 6.

⁵⁸ “Ortadoğu” ve “Kurultay” gazeteleri araştırmacılarından Ali Kuzu, Başbuğ sloganıyla ilgili ibret verici bir gelişme olarak 1976 yılının Nisan ayında Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’ün Kerkük ziyaretinden bahsetmektedir. Ziyareti ibret verici ve ilginç kılan Fahri Korutürk’ün Kerkük’e yaptığı ziyaret sırasında Türkmenler tarafından “Hürriyet istiyoruz”, “Kerkük’e Hürriyet, Milliyetçi Hareket”, “Başbuğ Türkeş”, “Katil Saddam” sloganlarıyla karşılanmış olmasıydı. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının başka ülkede “Başbuğ Türkeş” sloganlarıyla karşılanmasının akisleri büyük olmuştur. Korutürk, 27 Mayıs mesajında Türkiye için en büyük tehlike olarak Pantürkizm ve Panislamizmi göstermiştir. Bkz. Ali Kuzu, *Alparslan Türkeş Dokuz Işık*, (İstanbul: Kariyer, 2019), 97.

⁵⁹ Metin Turhan, *Alparslan Türkeş (1980-1997)*, (Ankara: Panama, 2016), 346.

Türkeş, Azerbaycan'da Elçibey'e yönelik gelişen muhalefete karşı da harekete geçmek gerektiğini düşünmüş, Kafkas coğrafyasında ve hâlâ Sovyet etkileri devam eden, tam anlamıyla bağımsızlığına kavuşmamış olan Türk Cumhuriyetlerinde Türkiye'nin etkin olmasına işaret ediyordu. Türkeş, Kafkas coğrafyasında etkin olmak ve Elçibey'e destek olmak amaçlı, Ülkü Ocakları Derneğinin eski başkanlarından İrfan Özcan ve cezaevinden yeni çıkmış bulunan Atilla Kaya'yı Azerbaycan'da ülkücü bir birlik kurmak amacıyla görevlendirmiştir. İsmi bizzat Türkeş'in verdiği "Rüzgâr Birliği"nin eğitimi için kamp bölgesini yani "Rüzgâr Kampı"nı ise Bakü yakınlarında bir kasabanın, Tovuz'un Emniyet Müdürü olan Nevruz Hasanoğlu göstermiş ve bu konuda destek olmuştur.⁶⁰

"Rüzgâr Birliği"nin oluşum sürecine ülkücüler arasında Nevruz Emi olarak da tanınan Novruz Hasan Bozalğanlı, "Şah Mat-Bir Yarbay'ın Kaleminden Azerbaycan Gerçeği" adlı kitabında detaylı şekilde yer vermiştir. Türkiye'den gelenler Elçibey'le de görüşüp onayını almışlardı. Gelenlerin Novruz Hasan Bozalğanlı ile tanışmaları 1992 yılının yaz ayında Rauf Arifoğlu'nun düğününde olmuş, bir süre sonra komando eğitimine başlanmış, "Hocalı Katliamı"nın yıl dönümü de dâhil olmak üzere birkaç başarılı operasyon gerçekleştirilmiştir. Bozalğanlı'nın verdiği bilgilere göre, daha sonra komando eğitimi veren Hamit Hoca ve Atilla Kaya Azerbaycan İçişleri Bakanlığına çağırılmış, daha sonra Haydar Aliyev'in oyunuyla ortadan kaldırılacak olan Bakan Yardımcısı Rövsen Cavadov tarafından 500 bin manat ödül verilmek istenmiş ancak para kabul edilmemiş, Tovuz'daki şehit ailelerine verilmesi kararlaştırılmıştır. Bozalğanlı ayrıca Türkiye'den Azerbaycan'a giden ülkücü sayısının söylendiği gibi 5 bin değil en fazla 60'ı bulmuştur.⁶¹

Türk milliyetçilerinin 1990'ların başından itibaren "Yeni Dünya Düzeni"ne karşı Türklüğün yeni düzenini hazırlama ve oluşturma kaygısı ile hareket ettikleri görülmektedir. Bu kaygı doğrultusunda "Milliyetçi-Ülkücü Hareket" in iki farklı yoldan yürüdüğü görülüyor. Türk-İslam ülkücülüğü temelinde kendini hissettirenler, mevcut devlet politikalarını eleştirerek sık sık dergi sayfalarında uyarılarda bulunurken; Türkeş ve parti çevresi ise Türk dünyasına bakış konusunda fikirlerine uygulama zemini bulmak amacıyla devleti yönetenlere nüfuz etme ve onları motive etme yolunu seçmişlerdir. Bu gelişme zamanla hükümet mensuplarının ve siyasilerin Türkeş'in tarihi tecrübeleri ve tespitlerinden faydalanma temayüllerini de artırmıştır. Bu çerçevede 1991'de Körfez Krizi sırasında Alparslan Türkeş, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a yazmış olduğu mektupta Türkiye'nin bu krizi iyi değerlendirmesi gerektiğini belirtmiştir. Musul ve Kerkük'ün kontrol altına alınması için gerekli adımların atılmasını önermiş ve bu süreçte hükümetin yanında olacaklarını ifade etmiştir.⁶² Bu sebeple Türkeş, Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve ANAP Hükümetinin, Kuzey Irak'taki halkı sözde Saddam Hüseyin'e karşı korumak amacıyla yabancı askerlerden oluşan "Çekiç Güç"ün Silopi'de konuşlandırılmasına izin vermesini bir basiretsizlik olarak değerlendirmiştir. Türkeş'e göre, Türk ordusu içerisinde meydana getirilecek bir "Çekiç Güç", Zaho'da, Musul'da ve Kerkük'te konuşlandırılabilir, on binlerce Türk'ün katili olan Saddam'a karşı etkili olunabilirdi.⁶³

Türkeş ve Türk milliyetçilerinin Dış Türkler konusunda bir siyasi partiden beklenenin çok üzerinde gayret sarf ettikleri, kurumsal hale gelen etkinliklerin öncülüğünü yaptıklarını söyleyebiliriz. Kamuoyu oluşturmak ve çeşitli coğrafyalarda Türk ve Müslümanlara karşı

⁶⁰ Necdet Pekmezci, Nurşen Büyükyıldız, *Ülkücüler-Öteki Devletin Şehitleri*, (İstanbul: Kaynak, 1999), 182, 183.

⁶¹ Novruz Hasan Bozalğanlı, *Şah-Mat Bir Yarbayın Kaleminden Azerbaycan Gerçeği*, Kemal Gürel (Akt.), (Ankara: Altinküre, 2003), 95-99, 133, 219.

⁶² Selçuk Duman, "Alparslan Türkeş'in Türkiye'nin Uluslararası Güncel Sorunlarına Çözüm Önerileri", *Devlet*, 15 (479), 2018, 47.

⁶³ Turhan, *Alparslan Türkeş*, 290, 324.

uygulanan asimilasyon ve baskı politikalarına karşı Türk dünyasından temsilcilerin ve davetlilerin de katıldığı telin mitingleri düzenlenmeye başlanması bu doğrultuda faaliyetlerden biridir. Mesela Ankara Etlik'te 2 Mayıs 1993'te gerçekleşen "Milli Bütünlük ve Ermeni Sırp Zulmünü Telin Mitingi"ne ülkücü sanatçı İlham Gencer, Mustafa Bağışlayıcı ve sözlerine "Kahramanlar, şanlı Bozkurtlar" şeklinde başlayan Bosna Hersek Büyükelçisi Hayrettin Somun, Azerbaycan Milletvekili Enver Bayram da katılmışlardır. Enver Bayram, Mehmet Emin Resulzade'nin "*bir kere yükselen bayrak bir daha yere inmez*" ifadesiyle mitingi heyecana dönüştürmüştür.⁶⁴

İlki 1993'te 22 Mart'ta Nevruz kutlamasıyla Antalya'da başlatılan Türk Dünyası Kurultayları da MHP ve Türk milliyetçilerinin kurumsal hale getirdiği ve milletdaşlık hukukunu perçinleyen etkinliklerdendir. Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Başbakan Süleyman Demirel ve SHP Genel Başkanı Erdal İnönü'nün de katıldığı kurultay Demirel'in himayesinde ve Alparslan Türkeş'in davet sahipliğinde gerçekleşmiştir. "Kardeş Türk Devlet ve Topuluklarının Değerli İdarecileri ve Aziz Misafirler" cümlesiyle konuşmalarına başlayan Özal, Türk tarihinin yıldızının çok yükseklerde parladığını, Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlığı ile bir dönüm noktasına geldiğini ifade ettikten sonra MHP'nin kurucularından ve kurmaylarından Dündar Taşer'e atıfta bulunarak "*Rahmetli Dündar Taşer'in, daha bu hadiselerin hiçbiri ortada yokken, derin bir sezgi ve isabetle ifade ettiği gibi, Türk tarihinin sarkacı inebileceği en alçak noktayı geride bırakmıştır. Bundan böyle ve artık, bütün dünya bu tarih sarkacının yükselişini seyredecek*" demiştir.⁶⁵

Kurultaya KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş, Azerbaycan Cumhuriyeti Başbakanı Ali Mövsimov da KKTC Başbakanı Derviş Eroğlu örs üzerinde demir döverek Ergenekon'dan çıkışı sembolize etmişlerdir. Diğer Türk Cumhuriyetlerinin temsilci düzeyinde katıldığı kurultayda Azerbaycan Cumhuriyeti adına konuşma yapan Azerbaycan Başbakanı Ali Mövsimov, öncelikle Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfaz Elçibey'in "ortak dil ve medeniyet" vurgusunu ele alan konuşma metnini takdim etmiştir. Ardından konuşmalarına devam eden Ali Mövsimov, "İsmail Gaspıralı'nın "*Dilde, Fikirde, İşte Birlik*" düsturu dayanağımız olmalıdır" demiştir. Kırgızistanlı Manascı, Manas Destanı'ndan sunduğu kesitlerden "*... Kurultay meydanı kutlu olsun. Türk atalarına aydınlık yol olsun...*" ifadeleri ile başlatılmış, bütün bir dünya Türklüğü içinde yer alan Türk toplulukları adına konuşmalar yapılmıştır. Bununla birlikte "Dil-Alfabe Komisyonu", "Kültür Komisyonu", "Eğitim-Bilim Komisyonu", "Ekonomi-Teknoloji Komisyonu", "Siyaset-Hukuk Komisyonu" olmak üzere ihtisas komisyonları toplanmıştır.⁶⁶

Başbakan Süleyman Demirel'in "İkinci bir Ergenekon" olarak nitelediği kurultay Tanıl Bora ve Kemal Can'a göre, MHP'ye sağlanan ideolojik bir nüfuzun da alâmetiydi. İlk kurultaydan sonra ülkücüler arasında "Türk Birleşik Devletleri" söylemi de kendini hissettirmeye başlamıştır. İkinci kurultay 1994 Ekim'inde İzmir'de Cumhurbaşkanı Demirel'in himayesinde yapılmış, Türkeş, ulu Türkistan'ın kurulması temennisini dile getirmiş, Türk Dünyası Kurultaylarının her yıl başka bir Türk Cumhuriyetinde yapılması yönünde görüş beyan etmiştir. Üçüncü kurultay da Eylül 1995'te yine İzmir'de toplanmış, Elçibey'in tasfiyesinden dolayı Azerbaycan üst düzeyde temsil edilmemeye başlanmıştır. 24 Mart 1996'daki kurultay Ankara'da Selim Sırrı Tarcan Spor Salonunda toplanmış, Doğru Yol Partisi lideri Tansu Çiller ve birçok bakan da hazır bulunmuştur. Türkeş bu kurultayda Demirel'e kurt başlı bir asa da hediye etmiştir. Kurultayların tertiplenmesini Abdülhalûk Çay başta olmak üzere MHP'li

⁶⁴ Metin Turhan, *Milliyetçi Hareket*, (Ankara: Polietika), 2020, 625.

⁶⁵ *Türkiye Günlüğü*, (22), 1993, 16.

⁶⁶ Eşe Çağlar, "Antalya'da Toplanan Türk Kurultayları'nın Tarihi Değerlendirmesi", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 5, sayı 6 (2018): 251-253.

entelijansiyanın seçkin bir mevcudunun Türkeş'in başkanlığında bir araya geldiği Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı (TÜDEV) üstlenmiştir.⁶⁷

5. Türk Dünyası Kurultayı için de Türkeş 26 Mart 1997'de bizzat konuşma metnini yazdırmış, devamını Almanya dönüşü tamamlarız demiştir. Ancak Türkeş'in 4 Nisan 1997'de hayatını kaybetmesi sonucu 11 Nisan 1997'de kurultay Türkeşsiz geçmiştir. Rıza Müftüoğlu'nun okuduğu konuşma metninde Türkeş, Türk birliği ümidini, Türk Ortak Pazarı kurulmasını ve iş birliklerinin kurulmasını yineliyor, “*güneş 2000 yılında Türklerin yaşadığı bu coğrafyada tekrar doğmalı, 21. Yüzyıl Türk yüzyılı olmalıdır*” diyordu. Türkeş, bu son konuşma metninde başta Uygur ve İran'daki Kaşkay Türkleri olmak üzere Suriye ve Irak'taki Türklerin insan haklarına dayalı bir yaşam tarzına sahip olmasının sağlanmasının bu kurultayların gündem maddesi olması gerektiğini de belirterek kurultayları somut adım atmaya yönlendiriyordu.⁶⁸

Türk Dünyası Kurultayları dışında MHP parti içi faaliyetlerine de büyük destek veren Abdülhalük Çay'a göre, 1990'lı yıllarda Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine açılmasını engelleyen üç önemli faktör bulunuyordu. Bunlardan İran faktörü yüzyıllardır Doğu ve Batı Türklüğünü ayıran bir çıbanbaşıydı. İkinci faktör, Türkiye'den daha fazla Batı güdümünde ve kontrolünde olan Suudi faktörü, üçüncü faktör ise Rusların yıllardır takip etmiş oldukları etnogenez politikası doğrultusunda, ayrı kimlik kazandırdığı Kazaklık, Türkmenlik, Özbeklik, Azerilik kazandırdığı bu cumhuriyetlerdeki Rus yetiştirmesi aydınların politikaları. Çay, İran faktöründe Kürtçülük konusunun da harekete geçirildiğine işaret etmiştir. Nitekim Çay, İranlı Yezidi Kürt ve Harvard Üniversitesinde Yakın Doğu Dilleri ve Uygarlıkları Fakültesinde Öğretim Görevlisi olarak çalışmış olan Mehrdad R. İzady'nin “Kürtlerin El Kitabı”nda “Çok dilli, çok dinli ve çok ırklı bir millet olmalarına rağmen Pankürtçülük gerçekleşecektir” dediğini aktarmaktadır. Çay'a göre, emperyalizmin amacı Ermeni ve Kürtlere yönelik bütünleştirme politikası takip ederken Türkleri yaşadıkları coğrafyalarda parçalı tutmak ve Türk birliğini engellemektir.⁶⁹

MÇP/MHP, Dış Türklerin sorunlarını mecliste de gündeme getirmiş, sorunlarının takipçisi olmuştur. Konya Milletvekili Servet Turgut ve 11 arkadaşınca “Ata Yurdumuz Büyük Türkistan'ın Doğu Bölümünü Oluşturan Doğu Türkistan'da İnsanlık Dışı Faaliyetlerin Ortaya Çıkarılması” hakkında Araştırma Önergesi; Erzurum Milletvekili Rıza Müftüoğlu tarafından 17.12.1991'de Stalin döneminde sürgün edilip vatansız bırakılan Türkler ve Ahıska Türklerinin başvurularıyla ilgili Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'e Soru Önergesi; Kayseri Milletvekili Mustafa Dağcı tarafından Dünya Ortodoks Kiliselerinin 12 liderinin İstanbul Fener Rum Patrikhanesinde gizlice toplanmaları ve Batı Trakya'daki Türk azınlığa uygulanan baskılarla ilgili Başbakan Süleyman Demirel'e yazılı olarak cevaplandırılması için Soru Önergesi; Erzurum Milletvekili Rıza Müftüoğlu tarafından 13.5.1992, 13.3.1992, 12.5.1992, 12.3.1992 tarihlerinde hükümetin Nahçıvan'la görüşmeler başlatması ve Nahçıvan sınırındaki askerî tampon bölgenin kaldırılması, sınır kapısı açılması konularında Başbakan Süleyman Demirel'e, Nahçıvan'ın kış şartlarından dolayı gıdaya ihtiyaç duyması ve ticaretin geliştirilmesi konusunda Sanayi ve Ticaret Bakanı Tahir Köse'ye, Nahçıvan'la iletişim sorunlarının çözülmesi konusunda Ulaştırma Bakanı Yaşar Topçu'ya, Nahçıvan'dan gelmek isteyen öğrenciler için ve kardeş üniversiteler olan Nahçıvan Devlet Üniversitesi ve Erzurum Atatürk Üniversitesi ilişkileri konusunda Milli Eğitim Bakanı Köksal Toptan'a, Nahçıvan'ın, Erzurum'da Azerbaycan Devletine bağlı bir Başkonsolosluk açmak için Türkiye'ye müracaatı konusunda Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'e Soru Önergesi verilmiştir. Yine MHP'nin 1993'te yeniden

⁶⁷ Tanıl Bora, Kemal Can, *Devlet ve Kuzgun*, (İstanbul: İletişim, 2016), 239-241.

⁶⁸ Hüseyin Hüsnü Uğur, *Başbuğlu Yıllar*, (Ankara: Berikan, 2018), 507-510.

⁶⁹ *MHP Parti İçi Eğitim Faaliyetleri*, (Ankara: MHP Genel Merkezi Basın Propaganda ve Halkoyu Aydınlatma, 1996), 110, 115.

kuruluşu öncesinde siyasal anlamda doğan Türk milliyetçiliğinin meşru zemini olarak görülen ve milli kimlik, milli kültür ve Türkiye dışındaki Türklere duyulan aidiyetle sembolleşen 3 Mayıs'ın "Türk Hakları Günü" adıyla kutlanmasına yönelik kanun teklifi verildiğini de görüyoruz.⁷⁰

1994 yılı Dışişleri Bakanlığı bütçesiyle ilgili konuşmalarda da Trabzon Milletvekili Koray Aydın, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış meselelerinin Türk dünyası, Karadeniz havzası, Balkanlar ve Orta Doğu'da kümelendiğini dile getirmiş, özellikle Çekiç Güç ve Yunanistan'ın PKK'yı desteklemesi, Batı Trakya Türkleri üzerindeki baskılar, Kıbrıs'ta iki ayrı milletin olduğu gerçeğinin dünya gündemine oturtulamaması konularına değinmiştir. MHP'ye göre Türkiye, Türk Cumhuriyetleri başta olmak üzere, Türkiye'nin yakın ilişki içinde olduğu diğer devletleri de kapsayan bir devletler grubunun KKTC'yi resmen tanınmasını sağlamak mecburiyetindedir.⁷¹

Bizim Ocak Dergisine göre, 12 Eylül 1980'de iktidarı basan Kenan Evren ve Konsey üyelerinin fahiş hatası sonucu ABD'nin de direktmesiyle Yunanistan'ın NATO'ya dönüşünün sağlanması, daha sonra Yunanistan'ın Avrupa Topluluğu'na tam üyeliğinin de gerçekleşmesi Kıbrıs politikasını zaafa uğratmıştır. Çünkü Kıbrıs konusunda, siyasi iktidarın Avrupa Topluluğu'na tam üyelik zaafını çok iyi değerlendiren Batı tarafından Türkiye'nin daha çok sıkıştırılmasına sebep olmaya başlamıştır.⁷²

Türkiye'nin Batı tarafından sıkıştırılmasını azaltmak ve Yunan tahriklerini püskürtmenin yolunu MHP bu dönemde KKTC'nin daha fazla ülke tarafından tanınmasında görmüştür. Bu kapsamda MHP, KKTC'nin Türk Cumhuriyetleri dışında Makedonya, Bosna-Hersek, Arnavutluk, Pakistan, Bangladeş tarafından tanınması yönünde bir fikre sahip bulunuyordu.⁷³ KKTC'nin ya en kısa zamanda BM'ye üye bağımsız bir devlet statüsüne kavuşturulmasını ya da taksim yapılmak suretiyle Türkiye'ye otonom statüsü ile bağlı bir kanton haline getirilmesinin de savunuculuğunu yapmıştır.⁷⁴

Türkiye'nin Akdeniz'deki çıkarları, Orta Doğu'nun güvenliği ve 500 yıllık Türk hâkimiyeti yönüyle önemsedığı KKTC'yi Türk milliyetçileri adeta Türkiye'nin bir ili olarak görmek istiyordu. Bu kapsamda Türk milliyetçilerinin adadaki faaliyetleri 1974 öncesinde Millî Ülkü Derneği adı altında, 1974-1980 arasında Türk Ocakları, 1986-1994 arasında Milliyetçi Düşünce Derneği adı altında, 1994'te Ülkü Ocakları, 1997'de de KKTC Ülkü Ocakları adıyla faaliyetler yürütmüştür. Aslen Karşılı olan Erhan Arıklı'nın⁷⁵ Kıbrıs'ta kurduğu Milliyetçi Adalet Partisi de Rauf Denktaş'ın destekçisi olmuştur.⁷⁶ 1996 yılının Kasım ayında Kıbrıs Rum milliyetçilerinin motosikletlerle sınırı geçme eylemlerine karşı da Türkeş'in emriyle Ülkü Ocaklarında seferberlik ilan edildiği bu konuda Ülkü Ocakları Genel Başkanı Azmi

⁷⁰ MHP Meclis'te-Milliyetçi Hareket Partisi'nin TBMM Faaliyetleri, (ty), 264, 292-301, 214-215.

⁷¹ MHP Meclis'te, 174-175.

⁷² Bizim Ocak, Ağustos 1991, 13.

⁷³ Turhan, *Alparslan Türkeş*, 407.

⁷⁴ MHP Seçim Beyannamesi, (24 Aralık 1995), 28.

⁷⁵ Daha sonra KKTC'nin eski Kırgızistan Turizm Temsilcisi olan Erhan Arıklı, motorsikletli olaylarla ilgili olarak Rum tarafınca kırmızı bültenle aranmaya başlamış ve yargılanmak istenmiştir. Konuyla ilgili olarak Arıklı, Kırgızistan'da düzenlediği basın toplantısında yaptığı açıklamada, motorsikletli Rum gençlerin 11 Ağustos 1996'da Derinya'a KKTC sınırlarını delme eylemi sırasındaki yaşananlarda ölen Tasos İsak'ın kimler tarafından öldürüldüğünü bilmediğini söylemiştir. Kendisinin bu eyleme karşı Kıbrıs Türk tarafındaki karşı eylemi organize eden sivil toplum örgütlerinden biri olan Türk-Bir'in başkanı olduğunu ve o gün Ledra Palace sınır kapısındaki eylemi organize ettiklerini o gün Lefkoşe'de olduğunu söylemiştir. Bkz. *Türkel*, No: 7-8, Eylül-Ekim 2012, s. 3.

⁷⁶ Bora vd. *Devlet Ve Kuzgun*, 216

Karamahmutoğlu'nun harekete geçtiği ve Türkiye'den 2500 motosikletli ülkücünün KKTC'ye sevk edildiği gazeteci Necdet Pekmezci tarafından ifade edilmektedir.⁷⁷

Türkeş, yurt dışına çalışmak için gitmiş bulunan Türklerle ilgili olarak da onların anadil ve din derslerinin ciddi boyutlarda ele alınması, Türkçe'nin ortaokul ve liselerde ikinci dil olarak resmîleştirilmesi, yurtdışında bulunup yuva kuran gençlerin eşlerinin yanlarına gelmesi önündeki engellerin kaldırılması, çifte vatandaşlık hakkı tanınması ve bu sorunların çözümü için "Yurtdışı Türkler Bakanlığı"nın kurulması önerilerini çoğu kez kamuoyu ile paylaşmıştır.⁷⁸

Türkeş'e göre, Avrupa ülkelerinde eski sömürgelerinin ve halen egemenlikleri altında bulunan ülke dışındaki topraklarda kurulu devletlerle ortak dil, tarihi ilişki ve kültür bağları sebebi ile kurulmuş ve faaliyette bulunan bakanlık ve devlet kuruluşları bulunduğu bilinmektedir. İngiltere'de "Foreign and Commonwealth Office", Fransa'da "Le ministère des Outre-mer" gibi bu devletlerin müstemlekeleri için öngördüğü bu tür devlet kuruluşları ve bakanlıkların; Türkiye gibi aynı millete mensup, aynı dili konuşan, aynı dine inanan diğer Türk Devlet ve toplulukları bakımından Türkiye Cumhuriyeti bünyesinde kurulmasından daha tabii bir şey olamazdı. Bu yüzden Türkeş, 14 Aralık 1994'te "Dış Türkler Bakanlığının Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Teklifi" vermiştir.⁷⁹

Doğulusu ve Batılısıyla Türklük âlemini bir bütün olarak ve Türklüğü de bir şuur olarak telakki eden MHP, 1995 Seçim Beyannamesinde "*Ekonomik alanda sıkı ilişkilere dayanan Avrasya Ekonomik Birliğinin kurulmasına; siyasi ve askerî alanda ise bağımsız Türk Cumhuriyetleri'nin gönüllü iş birliği esasına dayanan ve eşitlik temeli üzerine kurulu bir siyasi yapılanmaya öncülük edilecektir*" diyerek ileri süreçte ve kurumsal olarak Türk dünyasına bakışını ortaya koymuştur.⁸⁰

MHP'nin, Türk milliyetçiliğinin siyasi organizasyonu olarak ortaya çıktığı yıllardan itibaren temel meselelerinden biri olarak ele aldığı Türk dünyası konusuna hem insanlık hem de Türklüğün "Yeni Dünya Düzeni"nde konumu olarak ciddiye aldığı anlaşılmaktadır. Gerek ABD gerekse Batılı ülkelerin Türkiye'nin güvenliği konusunda yarattığı sorunlar ve terörü destekler nitelikte politika ve söylemleri de Türkiye'yi bu noktada Türk dünyasıyla daha etkili ilişki ve iletişime ittiği savunulabilir. Ancak MHP, Türkiye'nin Müslüman ülkelerle de bir "Ortak Pazar"ın kurulması, Türkiye'nin AB üyeliği gibi meselelerde referanduma gitmesi, dış politikada tek bir yöne değil dengeli ve uyumlu bir şekilde hareket etmesi taraftarı gözükmemektedir. Batı Trakya, Muharrem Şemsek'in 1994'te düzenlediği basın toplantısında "manevi bahçemiz" dediği Bosna-Hersek⁸¹, Arnavutluk, Makedonya ile de tarihi ve kültürel ilişkileri geliştirilmesi ve buraları Türkiye'nin güvenliği olarak görmesi gerektiğinin altı çizilmekteydi.⁸² Yani MHP'nin Türk dünyasına eski Türk yurtlarına bakışı aynı zamanda 2000'li yıllarda bir "Türk Jeopolitiği"ne zemin hazırlanması amacına yönelik söylenebilir. Türk jeopolitiği açısından Rıza Müftüoğlu, Alparslan Türkeş'in Orta Doğu ülkelerinin başta ABD ve İngiltere olmak üzere emperyalist devletlerin gölgesinden kurtulması bölgede Türk-İslam dairesi içinde hareket edilmesi düşüncesini taşıdığını da yazmaktadır. Bu çerçevede bir grup ilahiyatçının ziyareti esnasında bu konuda çalışmalar başlatılması için Rıza Müftüoğlu'na talimat verdiği, arkasından da Suudi Arabistan Krallığı'na Suudi Arabistan'ın Türkiye

⁷⁷ Pekmezci, *Öteki Devletin Şehitleri*, 226.

⁷⁸ Turhan, *Alparslan Türkeş*, 370-372.

⁷⁹ *Alparslan Türkeş'in TBMM'deki Konuşmaları (27.05.1960-04.12.1995)*, Hüseyin Hüsnü Uğur (drl.), (Ankara: TBMM Basımevi, 2009), 417.

⁸⁰ *MHP Seçim Beyannamesi*, (24 Aralık 1995), 27.

⁸¹ Bora vd. *Devlet Ve Kuzgun*, 236.

⁸² *MHP Seçim Beyannamesi*, (24 Aralık 1995), 28.

Büyükelçiliği kanalıyla bir yazı yazıldığı Müftüoğlu tarafından aktarılmaktadır. Burada Orta Doğu'da barışın korunması ve sağlanması, "İslam Ortak Pazar"ı ve "Müslüman Devletler Topluluğu" organizasyonu için harekete geçilmesi vurgulanmıştır.⁸³ Türk milliyetçilerinin verdikleri mücadele Sovyetlerin dağılması ve Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını ilan etmesi ile başlayan süreçte Türk İşbirliği Kalkınma Ajansı kurulmuş, Türkiye'de de medya, basın, üniversiteler konuya daha yakından ilgi göstermeye başlamışlardır. Aslında bir Dış Türkler ve Türk Cumhuriyetleri tarihi de oluşmaya başlamıştır. Üniversitelerin Tarih Bölümlerinde bu yönde dersler konulmaya başlarken Türk lehçelerine yönelik çalışmalar da önem kazanmıştır.

Bununla birlikte Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü de 1991'de başlatmış olduğu "Basında Dış Türkler Bibliyografya" serisiyle araştırmalarda kolaylık sağlaması amaçlanan projeyi hayata geçirmiştir. Genel olarak Dış Türkler, Altay Sibiry Türkleri, Batı Türkleri, Doğu Avrupa Türkleri, Türkistan Türklerine dair gazete, dergi, sivil toplum kuruluşlarının haber bültenleri, üniversite yayınları vb. olmak üzere süreli yayınlar taranmış konuyla ilgili haber ve yayınların bibliyografik künyeleri çıkarılmıştır. Bu çalışmaların tamamı 1 Ocak 1990'dan 31 Aralık 1995'e kadar beş cilt olarak tamamlanmış ve beşinci cildi 1996'da neşredilmiştir. 1 Ocak 1996-30 Haziran 2000 tarihleri arasında kapsayan çalışma ise Dr. Yusuf Sarımay'ın müdürlüğü döneminde tamamlanmıştır. Ayrıca 1 Ocak-30 Haziran 2000 arasında ihtiva eden Kıbrıs Bibliyografyası hazırlanmıştır.⁸⁴

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden süreçte çoğunluğu Türk olan topraklarda milli sınırlar çerçevesinde bir devlet tahayyül edilmiş ve Lozan Barış Antlaşmasından sonra da siyasi sınırlar içinde bir Türk devleti teşekkül etmiştir. Bu teşekkülün öncelikli hedefi sınır sorunlarını halletmek ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurumsallaşmasını sağlamak olmuştur. Türkiye, etrafındaki manda yönetimleri ve Ege Denizi'nde İtalya hâkimiyeti, Kafkas coğrafyasında Sovyet hâkimiyeti sebebiyle temkinli ve rasyonel politikalar takip etmeye azami ölçüde dikkat etmiştir.

Bununla birlikte Atatürk Döneminde dış politika süreci yönetilirken bütünüyle Türk milletinin ve Türk dünyasının menfaatleri gözetilmiş, zorunlu olarak etkili bir Dış Türkler politikası uygulanamamış olsa da Türkiye dışındaki Türklerin temsilcileri ve ilim adamlarının Türkiye'nin kurumsallaşmasına katkıları, 1926 Bakü Kurultayı'na katılım sağlaması, Balkanlardan gelen Türklere kucak açılması Türkiye dışındaki Türklere yönelik politikaların da başlangıcı olmuştur denilebilir.

II. Dünya Savaşı yıllarında BMCumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün takip ettiği siyaset karşısında Türk milliyetçileri Sovyet hâkimiyeti altındaki Türklerin kurtuluşu ümidiyle Sovyet karşıtı bir tutum sergilemişlerdir. Türk milliyetçileri Turancılık suçlamasıyla yargılanmış olsa da Türkiye'de Dış Türkler konusunda gündem oluşturmayı başarmışlardır. Atsız ve çevresi bu konuda yoğun bir faaliyet yürütürken, 1950'lerden itibaren milliyetçi dergilerde Hızırбек Gayretullah, Ziyaeddin Babakurban, İsa Yusuf Alptekin ve İmre Toth gibi isimlerin de meseleyi ele alması, konunun emperyalizme karşı bir Türklük davası olduğunu ortaya koymuştur.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde beka sorunu karşısında ortaya çıkan Türk milliyetçiliği, nasıl ki Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına yol olmuşsa II. Dünya Savaşı süreci de Dış Türklerin hürriyet ve bağımsızlık mücadelesini desteklemeye yönelmiştir. Bu süreçten sonra

⁸³ Rıza Müftüoğlu, *Derin Saygılarımla Milliyetçi Hareket*, (İstanbul: Akis, 2006), 58-59.

⁸⁴ *Basında Dış Türkler Bibliyografya VI*, Ankara: TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı Yayınları, 2001), V-XXII.

Alparslan Türkeş CKMP ile Türk milliyetçiliğinin siyasileşmesinin daha sonra da MHP ile Türk milliyetçiliğinin kitleselleşmesinin öncülüğünü yapmıştır. Gerek CKMP döneminde gerekse MHP ve 12 Eylül 1980 Darbesi sonrası MÇP ve tekrar MHP çatısı altında kendini ülkücü olarak tanımlayan Türk milliyetçileri Tuna'dan Altaylara, Karadeniz'in kuzeyinden Afganistan'a kadar Türklük âleminin sorunlarını gündeme getirmiş, Kıbrıs konusunda hükümetleri özellikle uyarmış, Kerkük katliamını yıl dönümlerinde anmış, bütünüyle Dış Türklere olan ilgisizlikten dolayı hükümetleri eleştirmiş, Türk'ün olduğu bütün toprakları Misak-ı Milli kabul etmişlerdir.

1990'lara gelindiğinde MÇP lideri Alparslan Türkeş “fikirleri gerçek olan lider” olarak anılmaya başlarken bu defa da meselenin devlet politikası haline gelmesi için çaba sarf edilmiştir. Türkeş, Türkiye'nin ayrıca terörle de uğraştığı bu süreçte “Türk Çekiç Gücü” önerisinde bulunmuştur. Türk dünyası politikaları ve milli konularda hükümetlerin yanında yer alan ve bu konuda tecrübe ve bilgisinden faydalanılan Türkeş, daha etkili bir Türk dünyası politikası için terörle mücadele konusuna ayrı bir ehemmiyet vermiş, raporlar hazırlatmıştır. Türk milliyetçileri 1990'larda “Yeni Osmanlılık” ve “Çok Kültürlülük” talep ve gündemine, dış dünyada da “Küreselleşme” ve “Yeni Dünya Düzeni”ne karşı “Türklüğün Yeni Düzeni”ni, “Türk Jeopolitiği” kapsamında ele almışlardır.

Bu bağlamda Türk milliyetçilerinin mesele üzerindeki etkilerini göz önünde tutarak Türkiye'nin sınırları dışındaki Türklerle ilgili politikasına yönelik şu öneriler aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

- Türkiye'de “Türk Dünyası Kütüphanesi ve Arşiv Merkezi”nin kurulması,
- 3 Mayıs'ın “Türk Hakları Günü” olarak özel bir gün olarak kutlanması,
- “Ergenekon Bayramı”nın ortak milli bayram olarak kutlanması,
- Türkiye'de artan Türk dünyası öğrencileri göz önünde tutularak Türk üniversitelerinde zorunlu ders olarak okutulan Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi dersinin içeriğinin çağdaş Türk dünyasını da kapsayacak şekilde yenilenmesi,
- Üniversitelerin tüm bölümlerindeki öğrencilerin tercih edebileceği seçmeli “Türk Kültür Tarihi ve Coğrafyası”na yönelik derslerin konulması,
- Devlet ve özel televizyonların, radyoların Türk kültürüne ve Türk dünyasına yönelik faaliyetlerini artırmaya yönelik yeni ve kalıcı yasal düzenlemeler yapılması,
- Konuyla ilgili enstitü ve araştırma merkezlerinin ve faaliyetlerinin çoğaltılması,
- Türk dünyasından gelen öğrenciler için vakıflar kurulması ve burs imkânı sağlanması,
- Bütün Dış Türklere arasında “Türk Dünyası” ve “milletdaşlık” kavramının yerleştirilmesine yönelik çabaların artırılması,
- Türk dünyasına yönelik nüfus politikalarının ele alınması,
- Gerek Türk Cumhuriyetleri gerekse Türk'ün olduğu diğer bölgelerle ilgili iletişim ve etkileşim imkânlarının artırılmasıdır.

Kaynakça

- Ağanoğlu, H. Yıldırım. *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makûs Talihi*. İstanbul: Kum Saati, 2001.
- Akça, Mehmet. “Sovyetler Birliğinde Galiyevcilik.” *Türkiiz* 3, sayı 17 (2012): 63–101.
- Akpolat, Yıldız. *Türkiye'de Milliyetçiliğin Sosyolojisi*. Erzurum: Fenomen, 2008.
- Akyol, Taha. *Tarihten Geleceğe*. Ankara: Ocak, 1983.
- Alparslan Türkeş'in TBMM'deki Konuşmaları (27.05.1960-04.12.1995)*. Hüseyin Hüsnü Uğur (der.). Ankara: TBMM Basımevi, 2009.
- Alpkaya, Faruk. *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*. İstanbul: İletişim, 2013.
- Andican, Ahat. *Türkistan Mücadelesi*. İstanbul: Ötüken, 2020.

- Anzerlioğlu, Yonca. "Hamdullah Suphi ve Gagauz Türkleri." *Hamdullah Suphi ve Gagauzlar* içinde, Mehmet Şahingöz ve Alper Alp (ed.), 143-152. Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 2016.
- Babakurban, Ziyaeddin. *Dış Türkler ve Türkistan Davası*. İstanbul: Doğan Güneş, 1962.
- Basında Dış Türkler Bibliyografya VI*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı Yayınları, 2001.
- Bizim Ocak*, Ağustos 1991.
- Bizim Ocak*, Haziran 1992.
- Bizim Ocak*, Temmuz 1987.
- Bizim Ocak*, Mayıs 1991.
- Bora, Tanıl, Kemal Can. *Devlet ve Kuzgun*. İstanbul: İletişim, 2016.
- Bozalganlı, N. Hasan. *Şah-Mat Bir Yarbayın Kaleminden Azerbaycan Gerçeği*. Kemal Gürel (Çev.). Ankara: Altinküre, 2003.
- Bozkurt, Mahmut Esat. "Azlıklar İşi 1." *Son Posta*, 16 Şubat 1936.
- Can, Adem. "Yeni Kafkasya Mecmûası." *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 41 (2007): 109-122.
- Coşkun, Recai. "20. Yüzyıl Türk Aydınlanması: Türkiye'deki Turan ve Turan'daki Türkiye." *Türkiz* 33, sayı 17 (2012): 43-63.
- Çağlar, Eşe. "Antalya'da Toplanan Türk Kurultaylarının Tarihi Değerlendirmesi." *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)* 5, sayı 6 (2018): 241-263.
- Danişmend, İsmail Hami. *Türklük Meseleleri*. İstanbul: Fatih Yayınevi, 1983.
- Darendelioğlu, İlhan. *Türk Milliyetçiliği Tarihinde Büyük Kavga*. İstanbul: Oymak Yayınları, 1976.
- Darendelioğlu, İlhan. *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*. İstanbul: Anda, 1975.
- Duman, Selçuk. "Alparslan Türkeş'in Türkiye'nin Uluslararası Güncel Sorunlarına Çözüm Önerileri." *Devlet* 15, sayı 479 (2018): 38-52.
- Erdem, Galip. *Sosyalizm ve Milliyetçilik Üzerine Mektuplar*. İstanbul: Ötüken, 1975.
- Esir Türkler*. Ankara: Ülkü Ocakları, ty.
- Evlıyaoğlu, Gökhan. *Su Uyur Komünist Uyumaz*. İstanbul: Toprak, 1962.
- Feyzioğlu, Turhan. *Fırtınalı Yıllarda Ülkücü Hareket*. İstanbul: Ozan, 2005.
- Güçlü, Gülümser. "Milliyetçi-Mukaddesatçı Bir Dergi: Toprak Dergisi (1954-1961)." Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2019.
- Kara, Abdulvahap. "Türk Dünyasının 20 Yıllık İşbirliği Sürecinde Türkiye ve Kazakistan." *Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye* içinde, Okan Yeşilot (ed.), 195-209. İstanbul: Ümraniye Belediyesi, 2012.
- Karabacak, Ahmet. *Üç Hilal'in Hikâyesi*. İstanbul: Bilge Oğuz, 2011.
- Kerman, Zeynep, and İnci Engünün. *Atatürk Devri Fikir Hayatı I*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981.
- Kılınç, Erol. *Damla Damla Yaşadıklarım*. İstanbul: Ötüken, 2012.
- Küçük, Cevdet. "Danişmend, İsmail Hami." *TDVİA* 8 (1993): 465-467.
- Kuzu, Ali. *Alparslan Türkeş Dokuz Işık*. İstanbul: Kariyer, 2019.
- MHP Meclis'te-Milliyetçi Hareket Partisi'nin TBMM Faaliyetleri*. ty.
- MHP Parti İçi Eğitim Faaliyetleri*. Ankara: MHP Genel Merkezi Basın Propaganda ve Halkoyu Aydınlatma, 1996.
- MHP Seçim Beyannamesi*. 24 Aralık 1995.
- Milli Yol Dergisi*, 13 Nisan 1962.
- Milli Yol Dergisi*, 23 Şubat 1961.
- Milli Yol Dergisi*, 27 Temmuz 1962.
- Milliyetçi Çalışma Partisi Programı*. 1988.
- Mücadele* 5 (Temmuz 1964).

- Mücadele Dergisi* 12 (Mart 1965).
- Müftüoğlu, Rıza. *Derin Sayfalarıyla Milliyetçi Hareket*. İstanbul: Akis, 2006.
- Nalbantoğlu, Muhiddin. *Alparslan Türkeş ile Tarihi Aydınlatan Sohbetler*. İstanbul: Toker, 2010.
- Okan, Acar. *İsmi Lâzım Değil Hatırladıklarım Kırk Ambar*. İstanbul: Ötüken, 2015.
- Özcan, Ömer. *Türkçüler: Cumhuriyet Devrinde Bir İdealin Takipçileri*. İstanbul: Dergâh, 2020.
- Öztürk, Serdal. "Hızırбек Gayretullah'ın Hayatı, Faaliyetleri ve Doğu Türkistan Davasındaki Yeri." Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2016.
- Parla, Taha. *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları III*. İstanbul: İletişim, 1992.
- Pekmezci, Necdet, and Nurşen Büyükyıldız. *Ülkücüler-Öteki Devletin Şehitleri*. İstanbul: Kaynak, 1999.
- Saray, Mehmet. *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*. İstanbul: MEB, 1998.
- Tanör, Bülent. *Osmanlı-Türk Anayasal Türk Gelişmeleri*. İstanbul: YKY, 2014.
- Tanyu, Hikmet. *Türkçülük Davası ve Türkiye'de İşkenceler*. Kayseri: Erciyes, 1950.
- Toprak Aylık Ülkü Dergisi*, Ağustos 1972.
- Toprak Aylık Ülkü Dergisi*, Mart-Nisan 1971.
- Turhan, Metin. *Alparslan Türkeş (1980-1997)*. Ankara: Panama, 2016.
- Turhan, Metin. *Milliyetçi Hareket*. Ankara: Polietika, 2020.
- Turhan, Metin. *Ülkü Ocakları (1966-1980)*. Ankara: Hazar Matbaacılık, 2014.
- Türk, Vahit. "1926 Bakü Türkoloji Kurultayı." *Türkiz* 3, sayı 17 (2012): 25-43.
- Türkel Dergisi* 7-8 (Eylül-Ekim 2012).
- Türkeş, Alparslan. *Dış Politikamız ve Kıbrıs*. İstanbul: Kutluğ, 1974.
- Türkiye Günlüğü* 22 (1993).
- Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı. "Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı." Erişim tarihi: 19 Mayıs 2025. <https://turan.org/turk-dunyasi-arastirmalari-vakfi/>.
- Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara: DPT, 2000.
- Uğur, Hüseyin Hüsnü. *Başbuğlu Yıllar*. Ankara: Berikan, 2018.
- Uzun, Turgay. *Türk Milliyetçiliği ve MHP*. Ankara: Ebabil, 2005.
- Yalçın, Semih. *Türk Milliyetçiliğinin Bir Hizmetkârı Alparslan Türkeş*. Ankara: Sivas Ülkü Ocakları Yayını, 2001.
- Yalçınkaya, Alaeddin. "Türk Cumhuriyetlerinin Siyasi Gelişimi." *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları* içinde, Alâeddin Yalçınkaya (der.), 255-293. İstanbul: Bağlam, 1998.
- Yaman, Ertuğrul, A. Kemal Bolaç. *Türkiye'deki Türk Dünyası*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2015.
- Yeşilot, Okan, Burcu Özdemir. "Sovyet Arşiv Belgeleri Işığında Basmacı Hareketi." *Bellekten* 85, sayı 302 (2021): 279-309.

Bu sayfa boş bırakılmıştır. Uluslararası Siyaset Dergisi / US Journal.

Makale Gelişi:
19.10.2024

Makale Kabulü:
16.05.2025

Araştırma
Makalesi

Uluslararası Siyaset Dergisi

U S J o u r n a l

İRAN'IN NÜKLEER ANLAŞMASI VE İSRAİL'İN TUTUMU ÜZERİNE GÜNCEL BİR ÇÖZÜMLEME

Ahmet Özdemir
Trakya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Doktora Öğrencisi
ahmetozo@hotmail.com
0000-0002-3364-9805

ÖZET

İran ile İsrail arasında güç mücadelesinde nükleer program temel olgulardan biri olmuştur. Tahran, nükleer silahlara sahip olmayı ve etkin politika yürütmeyi istemiştir. Tel Aviv ise Tahran'ın nükleer anlaşmasına karşı çıkmış ve Washington'a baskı yapmıştır. Bu çalışmanın amacı İran'ın 2015 yılında Rusya, Çin, ABD, Fransa, İngiltere ve Almanya ile imzalamış olduğu nükleer anlaşma penceresinden İsrail ile güç mücadelesini ortaya koymaktır. 2018 yılında Washington, anlaşmadan tek taraflı ayrılmış akabinde İran'a yaptırımlara başlamıştır. Tahran ise yüksek oranda uranyum üretme ve zenginleştirmeye koyulmuştur. Çalışmada araştırma kapsamına giren yazılı kaynaklar incelenmiş ve belge çözümlemesi yöntemi kullanılmıştır. Toplanan veriler nitel içerik çözümlemesine tabi tutulmuştur. Sonuç olarak nükleer anlaşmanın canlandırılması çabaları yetersiz kalmıştır. ABD ve Avrupa ülkeleri yeni bir nükleer anlaşma için masaya oturmuştur.

Anahtar Kelimeler: İran, Nükleer Anlaşma, İsrail.

Atıf Bilgisi: Özdemir, Ahmet. "İran'ın Nükleer Anlaşması ve İsrail'in Tutumu Üzerine Güncel Bir Çözümleme," *Uluslararası Siyaset Dergisi* 3, sayı 1 (2025): 97-116.

Çıkar Çatışması Beyanı:
Etik Kurul Onayı:
Finansal Destek Beyanı:
Yazar Katkı Beyanı:

Yazar çıkar çatışması beyan etmemiştir.
Yazar etik kurul onayı gerekmediğini beyan etmiştir.
Yazar finansal destek almadığını beyan etmiştir.
1. yazar %100.

Article Received:
19.10.2024

Article Accepted:
16.05.2025

Research Article

A CONTEMPORARY ANALYSIS OF IRAN'S NUCLEAR AGREEMENT AND ISRAEL'S STANCE

ABSTRACT

The nuclear program has been one of the fundamental fact in the power struggle between Iran and Israel. Tehran always wanted to have nuclear weapons and follow a effective policies. Tel Aviv, on the other hand, opposed Tehran's nuclear agreement and put pressure on Washington on this issue. The aim of this study is to reveal Iran's power struggle with Israel from the point of nuclear agreement signed with Russia, China, the US, France, the UK and Germany in 2015. In 2018, Washington unilaterally withdrew from the agreement and thereafter began sanctions on Iran. Tehran, in return, began to produce and enrich uranium at a high rate. In this study, written sources included in the scope of the research were examined and the document analysis method was used. The collected data was subjected to qualitative content analysis. As a result, efforts to revive the nuclear agreement were insufficient. The US and European countries sat at the table for a new nuclear agreement.

Key Words: Iran, Nuclear Agreement, Israel.

To Cite: Özdemir, Ahmet. "İran'ın Nükleer Anlaşması ve İsrail'in Tutumu Üzerine Güncel Bir Çözümleme," *Uluslararası Siyaset Dergisi / US Journal* 3, no. 1 (2025): 97-116.

Conflict of Interest Statement: Author declared no conflict of interest.
Ethics Committee Approval: Author declared article does not require ethics committee approval.
Financial Support Statement: Author declared that there was no financial support.
Author(s) contribution Statement: 1th author 100%.

Giriş

İran ile İsrail arasındaki gerimler incelendiğinde güç mücadelesinde nükleer program göze çarpmıştır. Rusya, Çin, ABD, Fransa, İngiltere ve Almanya (P5+1) ile imzalanan nükleer anlaşma akabinde İsrail, İran'ın karşısında konumlanmıştır. Bu çalışma nükleer anlaşma sürecinden başlayarak günümüze kadar İsrail'in tutumunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Çalışmada araştırma kapsamına giren yazılı kaynaklar incelenmiş ve belge çözümlemesi yöntemi kullanılmıştır. Yurtiçi ve yurtdışındaki dergilerde yayımlanan makalelerden yararlanılmıştır. Verilerin bir kısmı haber sitelerinden derlenmiştir. Toplanan veriler nitel içerik çözümlemesine tabi tutulmuştur. Araştırmada aşağıdaki hipotezlere cevap aranmıştır:

H₁: İsrail, İran'ın nükleer programını, varlığına bir tehdit olarak algılamış ve nükleer anlaşmaya karşı gelmiştir.

H₂: İsrail'in tüm çabasına ve ABD'nin yaptırımlarına rağmen İran, nükleer silah üretmeye yaklaşmıştır.

Yukarıdaki hipotezleri sınamak amacıyla İsrail'in nükleer anlaşmaya karşı tutumu incelenmiştir. Rusya ve Çin'in İran'ın nükleer gelişmesindeki toleransı ortaya konmuştur. ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya ile İran'ın yeni bir nükleer anlaşma görüşmelerine yer verilmiştir. Sonuç kısmında ise elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

Kenneth Katzman ve Paul K. Kerr'in kaleme aldığı "Iran Nuclear Agreement" başlıklı eserde İran'ın nükleer anlaşma öncesinde nükleer silahlarda kullanılan yüksek düzeyde zenginleştirilmiş uranyum ve plütonyum üretme kapasitesine sahip olabilecek nükleer programı olduğu belirtilmiştir. ABD istihbarat topluluğundan gelen açıklamalara göre İran'ın bir noktada nükleer silah üretebilecek teknolojik ve endüstriyel kapasiteye sahip olduğunu gösterdiği dillendirilmiştir. Washington'un Tahran'ın nükleer silah yapımı için gerekli tüm teknolojilere haiz olmadığını değerlendirildiği ifade edilmiştir.¹

Dalia Dassa Kaye ve Shira Efron'un kaleme aldığı "Israel's Evolving Iran Policy" başlıklı makalede yazarlar Binyamin Netanyahu'nun İran'la Temmuz 2015'te imzalanan nükleer anlaşmanın tarihi bir hata olduğu sözlerine yer vermiştir. İsrail'in anlaşmadan bağımsızlığını ve İran'ın İsrail'in yıkımını istediğini dile getirmiştir.²

Douglas C. Youvan, "Complex Systems in Geopolitical Conflicts: Emergent Phenomena in the Israeli-Iranian Escalation" başlıklı makalesinde ABD'nin İsrail'e askeri yardım ve diplomatik destek sağladığını ve en güçlü müttefiki olduğunu yazmıştır. Trump yönetiminin İran'ı izole etmeyi ve nükleer hırslarını engellemeyi amaçlayan "maksimum baskı" politikasıyla³ Washington-Tahran ilişkilerini önemli ölçüde gerdiğini dile getirmiştir. Kasım Süleymani suikastı ve İran'la imzalamış olduğu nükleer anlaşmadan çekilmesi sonrasında gerilimin arttığını bildirmiştir. Hem Biden yönetiminin İran'la yeniden diplomatik ilişki kurmaya çalıştığını hem de ABD'nin İsrail'e verdiği askeri desteği sürdürdüğünü belirtmiştir.⁴

¹ Kenneth Katzman, Paul K. Kerr, "Iran Nuclear Agreement", *Congressional Research Service*, (31.05.2016): 2.

² Dalia Dassa Kaye and Shira Efron, "Israel's Evolving Iran Policy", *Survival* 62, no.4, (2020): 10.

³ Maksimum baskı politikası İran ekonomisine ciddi zarar vermiştir. İran Riyali, Trump'ın başkanlığı döneminde değer kaybına uğramıştır. Malek Fouda, "İran Nükleer Programı Konusunda Batılı Ülkelerin Endişelerini Gidermeye Hazır Olduğunu Açıkladı", Erişim tarihi: 30.05. 2025, <https://tr.euronews.com/2025/01/09/iran-nukleer-programi-konusunda-batili-ulkelerin-endiselerini-gidermeye-hazir-oldugunu-aci>.

⁴ Douglas C. Youvan, *Complex Systems in Geopolitical Conflicts: Emergent Phenomena in the Israeli-Iranian Escalation*, Erişim tarihi: 12.11.2024, <https://www.researchgate.net/publication/384635597>.

1. İran'ın Nükleer Anlaşma Süreci ve İsrail'in Tutumu

İsrail devletinin kurulması ile başlayan Arap-İsrail çatışmasından İran'daki İslam devrimine kadar⁵ Tahran'ın soruna müdahil olduğuna ya da meselenin çözülmesine gayret ettiğine yönelik bir belirti olmamıştır. 1979'da İran'da değişen rejim sonrasında "Ne Doğu Ne Batı" politikasını kabul etmesiyle İran'ın Müslüman ülkelerle ilişkisini geliştireceğini İsrail ile ilişkisinin sürmeyeceğini açıklaması, iki ülke arasındaki gerilimlerin başlangıcını oluşturmuştur.⁶ İran-İsrail ilişkilerinde İslam devriminden bu yana birçok iniş çıkış yaşanmıştır. İki ülke arasında ilişkiler tamamen kopmuş, bölgesel ve uluslararası rekabetin yaşandığı yeni bir döneme girilmiştir.⁷

İran'ın 2003'te NPT taahhütlerini ihlal ederek nükleer silah geliştirme peşinde koştuğu kimi yazarlarca dillendirilmiştir.⁸ Güç ve nüfuz mücadelesinde nükleer program, deniz yolları ve Suriye, Lübnan krizleri gibi alanlar göze çarpmıştır. İsrail, Arap ülkeleri ile yakın ilişkiler kurmaya başlamıştır. İran ve İsrail topyekûn bir savaşla birbirlerini yok etmekten ziyade vekil örgütler üzerinden güç mücadelesini lehlerine çevirme gayreti sarf etmiştir.⁹

İran, İsrail için güvenlik alanında en büyük tehdit olmuştur. Nükleer programı, bölgesel etkisi, Hamas, İslami Cihad ve Hizbullah'a verdiği destek doğrudan stratejik tehditleri meydana getirmiştir.¹⁰ Bölgedeki güç dengesinin hassaslığı ve İran'ın nükleer silah arzusu, Tahran ve Tel Aviv'i birbiriyle rekabet eder hale getirmiştir. Pek çok İsraili İran'ın nükleer projesinin kendilerine karşı bir tehdit olduğunu ve durdurulması gerektiğini düşünmüştür.¹¹

İran'ın nükleer silaha sahip olabilmesi ABD'nin Orta Doğu politikasını ve İsrail'i tehdit etme ihtimalini ortaya çıkarmıştır. İsrail'in nükleer silaha haiz olmasından mütevellit bir savaşta bu durumun stratejik dengesizliğe neden olacağı, İran'ın nükleer silaha kavuşması halinde ise durumun eşitleneceği ve İsrail'in avantajının ortadan kalkacağı hesaplanmıştır. Bu olasılık Tel Aviv için kabul edilemez görünmüş ve Washington'a Tahran'a karşı sert önlemler alması yönünde baskı uygulamasına neden olmuştur. Amerika, İsrail'in bölgedeki güvenliği için askeri seçeneklerin önlerinde olduğunun sürekli altını çizmiştir.¹² Nükleer güç olmak isteyen

⁵ 1979 yılına kadar İran ve İsrail neredeyse müttefiklik seviyesinde bir ilişki içinde olmuştur. İran, resmi olarak İsrail'i tanımamış ve doğrudan ilişki kurmamış olsa da bu durum yoğun biçimde askeri ve ekonomik iş birliği kurmalarını engellememiştir. Bölge ülkelerinin İsrail ile savaş durumunda olması hasebiyle ilişkiler gizli olarak yürütülmüştür.

Haydar Oruç, "İran Nükleer Anlaşması ve İsrail'in Anlaşmaya Yönelik Tepkisi," *Ortadoğu Yıllığı*, (2015): 485, https://www.researchgate.net/publication/313676921_Iran_Nukleer_Anlasmasi_ve_Israil'in_Anlasmaya_Yonelik_Tepkisi.

⁶ Sinem Karadağ, "İran ve İsrail'in Transkafkasya Politikaları: Azerbaycan'ın Rolü," *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, sayı 1, (2021): 55, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/artuklu/issue/62583/890485>.

⁷ Zohreh Ghadbeigy and Maryam Jafari, "Iran-Israel Security Competition in West Asia," *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, Issue: 9, (September 2022): 93.

⁸ Thomas D. Macdonald and Peter Roemer, Ethan Klein, "Our Remaining Options for Preventing a Nuclear Iran," *MIT Science Policy Review*, (December 21, 2020): 92.

⁹ Muhammed Veli Mercan, *Orta Doğu'da Nükleer Gerginlik: İran-İsrail Güç Mücadelesi* (İNSAMER, May 27, 2021), 1-8,

https://www.academia.edu/49258698/Ortado%C4%9Fu_da_N%C3%BCkleer_Gerginlik_%C4%B0ran_%C4%B0srail_G%C3%BC%C3%A7_M%C3%BCcadelesi.

¹⁰ Farshad Roomi, "The Iran-Israel Conflict: An Ultra-Ideological Explanation," *Middle East Policy*, (2023): 14.

¹¹ Syed Umair Jalal, "The Post-Revolutionary Israeli-Iranian Rivalry and Iran's Nuclear Program", *Journal of Regional Studies Review*, Issue: 1, (2023): 1.

¹² Murat Ercan, Taner Bilgin, "ABD-İran İlişkileri," *Akademik Bakış Dergisi*, sayı 33, (Kasım-Aralık 2012): 3, <https://arastirmax.com/tr/system/files/dergiler/9383/makaleler/33/arastirmax-abd-iran-iliskileri-abd-iran-gerginliginin-turkiyeye-etkileri.pdf>.

İran ise bu güce sahip ülkelerle kuşatılmıştır.¹³ Bölgede rakiplerine üstünlük kurmayı ve lider konumu hedeflemiştir.¹⁴

İran, 2006'da başlayan ve her yıl artan uluslararası yaptırımların baskısına direnememiş ve 2013'te meselenin diplomasiyle çözümü için Batı ülkeleriyle masaya oturmuştur.¹⁵ P5+1 ülkeleri ile 14 Temmuz 2015'te Avusturya'nın başkenti Viyana'da nükleer anlaşmayı onaylamıştır.¹⁶ 2016'nın ilk ayından başlayarak İran'a yaptırımlar mühim ölçüde kaldırılmıştır.¹⁷ İsrail, yaptırımların kaldırılmasına tepki göstermiş Netanyahu, bu kararın Tahran'ın on beş yıl içinde nükleer güç olmasının yolunu açacağını kaydetmiştir.¹⁸ İsrail, nükleer anlaşmadan en çok rahatsızlık duyan ülke olmuş¹⁹ ve anlaşmaya karşı çıkmıştır.²⁰

İsrail, anlaşmanın İran'ın nükleer silah üretim altyapısını ortadan kaldırmada yeterince ileri gitmediğini, İran'ın balistik füze programı ve bölgedeki vekil gruplara verdiği destek gibi diğer endişe alanlarını ele almadığını savunmuştur. Nükleer anlaşmada mevcut izleme mekanizmalarının yetersiz olduğuna inanmış, daha sıkı denetimler ve uyumsuzluk durumunda daha güçlü cezalar talep etmiştir. İran'ın balistik füze programını ve bölgedeki terörizme desteğini özel olarak ele alan hükümlerin eklenmesini önermiştir.²¹

İran, 1970 yılında yürürlüğe giren Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşmasını (NPT) imzalamıştır. Nükleer anlaşmada NPT ile kendisine tanınan uranyum zenginleştirme hakkını savunmuştur.²² Tahran, Tel Aviv'in anılan anlaşmaya dahil edilmeye zorlanması ve nükleer programının Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) denetimi altına alınması çağrısında bulunmuştur.²³

Nükleer faaliyetlerine dair gizlilik politikası yürüten İsrail, NPT'ye imza atmamış ve nükleer güç olduğunu kabul ve inkâr etmemeyi içeren "belirsizlik politikasını" sürdürmüştür.²⁴ İsrail'in ulusal nükleer doktrini ve duruşu kararlı bir biçimde muğlak kalmıştır.²⁵ NPT'ye taraf

¹³ Büşra Celep, "Demokrasi ve Nükleer Silahlar: İran Örneği," (Yüksek lisans tezi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, 2020): 54-56.

¹⁴ Ayşegül Ketenci, "Rusya-İran Enerji İş Birliği "Kapsamlı Ortak Eylem Planı" Sonrası Değişen Dengeler," *Bilge Strateji* 10, sayı 18, (Bahar 2018): 77, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bs/issue/44282/543798>.

¹⁵ Mehmet Koç, "Nükleer Anlaşma Çöktü, Srada Ne Var?" (14 Mayıs 2018), <https://iramcenter.org/nukleer-anlasma-coktu-sirada-ne-var-1143>, Erişim tarihi: 1 Eylül 2024.

¹⁶ Gary Samore et al, "The Iran Nuclear Deal: A Definitive Guide," *Belfer Center For Science and International Affairs, Harvard Kennedy School*, (August 2015): 1.

¹⁷ Ramazan Aslan, "ABD Yaptırımlarının İran Ekonomisine Etkileri," *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, sayı 2, (2023): 28, <https://doi.org/10.61349/iesbad.1310214>.

¹⁸ İsmail Numan Telci, "Ağırlaştırılmış Ekonomik Yaptırımlar: Trump İran'dan Ne İstiyor?" *SETA Perspektif*, sayı 208, Erişim tarihi: 20.08.2024,

https://www.setav.org/assets/uploads/2018/08/208_I%CC%87ranYapt%C4%B1r%C4%B1mlar%C4%B1.pdf.

¹⁹ Çağla Gül Yesevi, "İran'ın Enerji Sektörü: İran'ın Yumuşak ve Akıllı Gücü", içinde Enerji Diplomasi, ed. Hasret Çomak, (İstanbul: Beta Yayınları, 2015), 452.

²⁰ Tisa Larasati, I. Gede Wahyu Wicaksana, "The Influence of Groups in Foreign Policy Formulation: Analysis of Israel's Policy On Iran's Nuclear Agreement," *Airlange Conference on International Relations*, (2018): 602.

²¹ Yuval Manzon, (Yarden Levi, Head of Mossad), "Israel's Stance on Iran Nuclear Agreement: Policy Brief," *Reichman University*, 24185: Foreign Policy Decision Making Kasey Barr, (10.07.2023): 1-18.

²² Çiğdem Pekar, "Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması Çerçevesinde Nükleer Teknolojinin İki Yüzlü Yapısı," *Yönetim Bilimleri Dergisi*, sayı 29, (2017): 319-334, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/comuybd/issue/75259/1234799>.

²³ Servet Yanatma, "Netanyahu: (Kaşıkçının Öldürülmesi) Korkunç Ama Suudi Arabistan'ın İstikrarı Çok Önemli," Erişim tarihi: 08.08.2024, <https://tr.euronews.com/2018/11/02/israilli-bakan-dan-kaşıkci-aciklamasi-suudi-arabistan-iran-a-karsi-muttefikimiz>.

²⁴ Mehmet Osman Çatı, Sem Çamlıdağ, "Realizm ve Uluslararası Hukuk Bağlamında İran-İsrail Nükleer Güç Rekabeti", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 45, (2023/1): 322.

²⁵ Louis Rene Beres, "Israeli Nuclear Deterrence and International Law: Calculating Effects of Power Politics and Pandemics," *Indiana Int'l & Comp. Law Review*, Volume: 31, Issue: 3, (2021): 338.

olmamakla 6 ay içinde tüm nükleer tesisleri hakkında detaylı bildirimde bulunmaktan ve denetimlerden muaf kalmıştır. Orta Doğu’da dengeleri bozacak güçlü bir İran’ın engellenmesi ve Amerika’nın stratejik ortağı İsrail’in tehdit edilmesi gibi unsurlar dikkatleri İran’ın nükleer politikasına yöneltmiştir.²⁶

Nükleer anlaşma İran’ın nükleer faaliyetlerini UAEA’nın kontrolüne açması ve bir süreliğine sınırlandırılması karşılığında uluslararası toplumun Tahran’ın nükleer haklarını tanımaya imkân vermiştir.²⁷ İran, nükleer silah denemesi yapmamış, nükleer silahları üretebilecek potansiyele yaklaşmış ve uzlaşmayı tercih ederek güvenlik-ekonomik çıkar dengesini gözetmiştir.²⁸ Netanyahu, anlaşmaya tepki göstermiş ve tarihi bir hata yapıldığını dile getirerek İran’ın nükleer hırslarını durdurmak için çalışacağını duyurmuştur.²⁹

Netanyahu, Eylül 2018’de Birleşmiş Milletler Genel Meclisi zirvesinde İran’ın gözlerden ırak bir cephanelikte nükleer silah gizlediğini iddia etmiştir. Tahran yakınlarında nükleer silah yapımında lazım gelen materyallerin tutulmasının İran’ın nükleer programını sürdürdüğünün kanıtı olduğunu öne sürmüştür.³⁰ İddialara Tahran’dan yalanlama gelmiş ve İran Dışişleri Bakanı Muhammed Cevad Zarif, “nükleer silahlarla ilgili asıl İsrail’in kendini aklamaya gerektiğini” dile getirmiştir. İsrail’in bölgede saklı nükleer silah programına sahip tek rejim olduğunu ifade etmiş ve kanunsuz nükleer silah programını denetmenlere açmasının zamanı gelmiştir diye konuşmuştur.³¹

2. ABD’nin Nükleer Anlaşmadan Çekilmesi ve İsrail’in Tutumu

İran’ın nükleer faaliyetlerine getirilen sınırlamalardaki süre kısıtlamasının kaldırılmaması³² ve anlaşmanın İran’ın balistik füze programını içermediği münasebetiyle diğer P5+1 ülkelerinin itirazlarına karşın³³ ve UAEA raporlarında İran’ın anlaşmayı ihlal ettiği belirtilmemesine rağmen³⁴ Washington, Trump döneminde 8 Mayıs 2018’de nükleer anlaşmadan çekilmiş³⁵ ve Tahran’a yaptırımlara başlamıştır. Anlaşmanın uygulanabilmesi ve Amerika’nın masaya dönmesi için 2021’in Nisan ayından beri AB güdümünde Viyana’da müzakereler başlatılmış ve 8 Ağustos 2022’de müzakereler sonuçlanmadan bitmiştir.³⁶

²⁶ Zafer Akbaş ve Âdem Baş, “İran’ın Nükleer Enerji Politikası ve Yansımaları”, *History Studies*, sayı 2, (Mart 2013): 24-38.

²⁷ Murat Gül, Emrah Karapınar, “İran Nükleer Krizi ve Zorlayıcı Diplomasi,” *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, sayı: 26, (2020): 287, <https://doi.org/10.21076/vizyoner.638894>.

²⁸ Motaz Zakaria, Mohamad Barakat, “İran’ın Nükleer Faaliyetleri Bağlamında ABD-İran İlişkisi ve Yaptırımların İran’a Etkisinin Analizi,” Erişim Tarihi: 29.08.2024, https://www.researchgate.net/publication/366190475_IRAN_IN_NUKLEER_FAALİYETLERI_BAGLAMINDA_ABD-IRAN_ILISKISI_VE_YAPTIRIMLARIN_IRAN'A_ETKISININ_ANALIZI.

²⁹ “Netanyahu: Nükleer Anlaşma Tarihi Bir Hata,” Erişim tarihi: 08.08.2024, <https://tr.euronews.com/2015/07/14/netanyahu-nukleer-anlasma-tarihi-bir-hata>.

³⁰ Beraat Gökkuş, “Netanyahu: İran’ın Gizli Nükleer Silah Deposu Var,” Erişim tarihi: 08.08.2024, <https://tr.euronews.com/2018/09/27/netanyahu-iranin-gizli-nukleer-silah-deposu-var>.

³¹ Tuba Altunkaya, “İran’dan Netanyahu’ya Yanıt: Nükleer Silahlarla İlgili Asıl İsrail Kendini Aklasın”, Erişim tarihi: 08.08.2024, (<https://tr.euronews.com/2018/09/28/iran-dan-netanyahu-ya-yanit-nukleer-silahlarla-ilgili-asil-israil-kendini-aklasin>).

³² Koç, “Nükleer Anlaşma Çöktü”.

³³ Yasemin Ergül, “2015 İran Nükleer Antlaşması ve 3 Düzey Üzerinden Analiz,” *III. Uluslararası Hitit Güvenlik Çalışmaları Kongresi*, (1-3 Aralık 2023): 126.

³⁴ Szymon Zareba, “Legal Issues Related to the U.S. Withdrawal from the Nuclear Agreement with Iran,” *PSIM, Bulletin*, No: 22 (1268), (14.02.2019): 1.

³⁵ Murat Aslan, “ABD’nin Nükleer Anlaşmadan Çekilmesinin Ekonomik Sonuçları,” *İRAM, Analiz* (Mayıs 2018): 5,

https://iramcenter.org/uploads/files/ABDYnin_Nukleer_AnlaYmadan_Cekilmesinin_Ekonomik_SonucY.pdf.

³⁶ “İran, ABD’nin Nükleer Anlaşma Görüşlerine Yanıtını İletti,” Erişim tarihi: 05.08.2024, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/iran-abdnin-nukleer-anlasma-goruslerine-yanitini-ilette-705817.html>.

Trump, anlaşmadan çekilirken yaptığı açıklamada terörün önde gelen devlet sponsoru olarak gördüğü İran rejiminin uranyum zenginleştirmesini ve nükleer bir patlamanın eşiğine gelmesini engelleme niyeti ile İran'ın nükleer silah arayışında yardımcı olan her ülkeye yaptırım uygulama fikrini dile getirmiş ve Tahran'ın dondurulmuş mal varlığı olan milyarlarca dolara değinmiştir.³⁷ Trump'ın "maksimum baskı" politikası, bekleneni vermemiş ve uzlaşmayı İran için daha az çekici ve maliyetli bir duruma getirmiştir.³⁸ Trump, anlaşmadan çekilirken İran ve İran halkının faydasına olacak yeni ve kalıcı bir anlaşma yapma isteğinde olduğunda hazır ve istekli olacağını bildirmişse de 2024 Kasım ayında ikinci kez başkan olarak seçilinceye dek bu beklenti gerçekleşmemiştir.³⁹

ABD, İran'ın nükleer gelişme konusundaki saplantısının bölge ve dünya barışını tehdit ettiğini düşünmüş ve İran'a karşı düşmanca bir politika uygulamıştır. Bunu yaparken aynı zamanda Hindistan ile nükleer iş birliği yapmış ve İsrail'in Ortadoğu'da nükleer silah sahibi olmasına izin vermiştir. ABD'nin uyguladığı çifte standart İran'ın nükleer hırsını durdurmamış, aksine güvensizlik duygusunu tetiklemiş ve İran'ı nükleer yetenek geliştirme yolunda ileriye itmiştir.⁴⁰

İran'ın nükleer programı İsrail'in Orta Doğu'daki çıkarları için bir tehdit oluşturmuş ve Amerika, İran'ın nükleer gelişimini engellemek istemiştir. ABD'nin Birleşmiş Milletler ve UAEA gibi uluslararası örgütlerde İsrail'e verdiği güçlü diplomatik destek Washington-Tel Aviv arasındaki ilişkileri daha da güçlendirmiştir. İsrail, ABD'nin Orta Doğu'daki çıkarlarını koruyabilecek tek istikrarlı ve Batı yanlısı demokratik hükümet olmuştur.⁴¹ Diğer yandan İran, uygulanan ablukaya rağmen Hürmüz Boğazı üzerinden tehditte bulunma, birden fazla kıtada saldırılar düzenleme ve başta füzeler olmak üzere uzun menzilli saldırılar gerçekleştirme ya da Orta Doğu'nun birçok ülkesinde konuşlanmış vekillerine ait roketlerle ve balistik füzelerle İsrail'i hedef alma kabiliyetine dayanan göreceli bir caydırıcı güç inşa etmiştir.⁴²

İran'ın barışçıl olduğunu iddia ettiği nükleer programı İsrail saldırılarının odak noktası olmuştur. Tahran, Tel Aviv ve Washington'un Stuxnet bilgisayar virüsünü 2000'lerin başında İran'ın uranyum zenginleştiren santrifüjlerini hedef almak için tanıttığını iddia etmiştir. İsrail'in sabotaj saldırıları 2020'lere kadar sürmüştür. Trump'ın anlaşmadan çekilmesi, Tahran için bir darbe, Tel Aviv içinse bir zafer olarak görülmüştür.⁴³ Amerika'nın anlaşmadan tek taraflı çekilmesi akabinde masadaki diğer ülkelerden beklediği tepkiyi

³⁷ Mohammed Cherkaoui, "Trump's Withdrawal from the Iran Nuclear Deal: Security or Economics?" *Al Jazeera Centre for Studies*, (10 May 2018): 3.

³⁸ Hadi Kahalzadeh, Maximum Pressure Hardened Iran Against Compromise, *Foreign Affairs*, (March 11, 2021): 6.

³⁹ Ari Heistein, Raz Zimmt, "A New Iran Nuclear Deal? Not So Fast" (23 May 2020), <https://english.alarabiya.net/views/news/middle-east/2020/05/23/A-new-iran-nuclear-deal-Not-so-fast>, Erişim tarihi: 13.11.2024.

⁴⁰ Haokai Li, "Iran's Nuclear Ambition," 2021 International Conference on Educational Innovation and Philosophical Inquiries, *Eliwise Academy*, (2021): 16-17.

⁴¹ Morteza Alikhani and Arsalan Ghorbani Sheikhneshin-Mohammadreza Ghaedi, "The Verbal Strategy of the United States in the Process of Securing Iran's Nuclear Program (2001-2021)" *International Journal of Political Science*, Issue: 1, (January&February 2022): 31-32.

⁴² Jihad Aldeen, "The Strategic Obstacles Preventing Israel's Attack on Iran's Nuclear Reactors," *European Scientific Journal*, Issue 33, (September 2021): 107.

⁴³ Peter Kenyon, "How Iran and Israel Became Archenemies," Erişim tarihi: 14.11.2024, <https://www.npr.org/2024/04/12/1244281886/iran-israel-relations-enemies-gaza-war>.

alamayan İran, 2020'nin ilk ayının 5'inde yükümlülüklerini sona erdirmiş uranyum üretme ve zenginleştirmeye koyulmuştur.⁴⁴

İran yönetimi 2020'de dosyasının BM Güvenlik Konseyi'ne havale edilmesi halinde NPT'den çekilme tehdidinde bulunmuştur.⁴⁵ Trump, Ocak 2020'de İran'ın asla nükleer silah sahibi olamayacağını iddia etmiştir.⁴⁶ Tahran, 2010'dan 2020'ye kadar nükleer çalışmalar yapan beş bilim adamını suikastla yitirmiştir. Sonuncusu Muhsin Fahrizade'ye yapılmış ve Zarif, suikastın arkasında Tel Aviv'in olduğuna ilişkin önemli belirtileri gündeme taşımıştır.⁴⁷ İsrail, İran'ın kritik altyapılarına, nükleer tesislerine ve İran vatandaşlarına yönelik en büyük bölgesel tehdit olarak algılanmış ve bir dizi saldırıdan sorumlu tutulmuştur.⁴⁸ Tel Aviv sorumluluğu üstlenmemiştir.⁴⁹ General Süleymani'nin 2020'de suikastla öldürülmesinden sonra Trump, İran'ın misillemede bulunması halinde ABD'nin ciddi bir güç kullanımı ile karşılık vereceğini duyurmuştur.⁵⁰

Aralık 2020'de İran'ın Fordo nükleer tesisindeki faaliyetlerine başladığı iddiasında bulunulmuştur. Öncesinde İran, Temmuz 2020'de sabotaj ile hasar gören Natanz'daki tesisinin yanı başında yer altında santrifüj montaj tesisinin kurulduğunu duyurmuştur. İran Atom Enerjisi Kurumu (İAEK) Başkanı Ali Ekber Salihi, Natanz'ın etrafındaki dağlarda yeni bir tesisin yapımına başladıklarını açıklamıştır.⁵¹ Zarif, İsrail'in Natanz tesisine yaptığı saldırının "çok kötü bir kumar" olduğunu ve büyük güçlerle yürütülen nükleer müzakerelerde bunun Tahran'ın elini güçlendireceğini öne sürmüştür.⁵²

İran yönetimi uranyum geliştirme kapasitesini yüzde yirmi oranında artıracaklarını belirtmiştir. Netanyahu, "İran'ın nükleer silah geliştirmesine izin vermeyeceğiz" söylemine istinaden Tahran, Tel Aviv'in herhangi bir hamlesi olduğu takdirde "kararlı bir yanıt" vereceğini bildirmiştir.⁵³ İsrail Enerji Bakanı Yuval Steinitz, Şubat 2021'de İran'ın tek bir nükleer silah yapması için gerekli uranyum ve diğer malzemeleri üretmesi için 6 ay gibi bir süreye ihtiyaç duyduğunu açıklamıştır. ABD Dışişleri Bakanı Blinken ise Ocak 2021'deki demecinde bu sürenin 3-4 aya düştüğünü belirtmiştir.⁵⁴ İran Dışişleri Bakanı Hüseyin Emir

⁴⁴ Sena Şenol, "Seçilmiş Vakalar Işığında İran Dış Politikasında İsrail'in Yeri", (Yüksek lisans tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, 2022): 84.

⁴⁵ William Alberque and Hasan Alhasan-Emile Hokayem-Amnah Ibraheem, "Mitigating The Risks of an Unconstrained Iranian Nuclear Programme," *The International Institute for Strategic Studies*, (March 2023): 2.

⁴⁶ Mustafa Bag, "ABD Başkanı Trump: İran Asla Nükleer Silah Sahibi Olamayacak", Erişim tarihi: 08.08.2024, <https://tr.euronews.com/2020/01/06/abd-baskani-trump-iran-asla-nukleer-silah-sahibi-olamayacak>.

⁴⁷ "İran'da 10 Yılda 5 Nükleer Fizikçi Suikastla Öldürüldü", Erişim tarihi: 08.08.2024, <https://tr.euronews.com/2020/11/27/iran-da-10-y-lda-5-nukleer-fizikci-sikastle-olduruldu>.

⁴⁸ Edward Wastnidge, "Reinforcing the Resistance: Iran and the Levant in a Multipolar Middle East," *Middle East Policy* 31, (2024): 64.

⁴⁹ Brent Talbot, "Israel's Begin Doctrine Preventive Strike Tradition and Iran's Nuclear Pursuits," *Aether: A Journal of Strategic Airpower & Spacepower*, Issue 4, (Winter 2023): 3.

⁵⁰ Henneth Hatzman and Hathleen J. McInnis-Clayton Thomas, "U.S.-Iran Conflict and Implications for U.S. Policy," *Congressional Research Service*, (January 6, 2020): 13.

⁵¹ "AP Fotoğraflarını Paylaştı: İran Yeraltında Nükleer Tesis İnşasına Başladı", Erişim tarihi: 07.08.2024, <https://tr.euronews.com/2020/12/18/ap-fotograflar-n-paylast-iran-yer-alt-nda-nukleer-tesis-insas-na-baslad>.

⁵² "Zarif: İsrail Nükleer Tesislere Saldırmakla Çok Kötü Bir Kumar Oynadı", Erişim tarihi: 07.08.2024, <https://tr.euronews.com/2021/04/13/zarif-israil-nukleer-tesislere-sald-rmakla-cok-kotu-bir-kumar-oynad>.

⁵³ Kerem Congar, "İran'dan İsrail'e Nükleer Mesajı: Bize Karşı Hamle Yaparsanız Kararlı Bir Yanıt Veririz", Erişim tarihi: 07.08.2024, <https://tr.euronews.com/2021/01/06/iran-dan-israil-e-nukleer-mesaj-bize-kars-hamle-yaparsan-z-karar-bir-yan-t-veririz>.

⁵⁴ Kerem Congar, "İsrail Enerji Bakanı: İran'ın Nükleer Silah Geliştirmesi İçin 3-4 Ay Yeterli", Erişim tarihi: 07.08.2024, <https://tr.euronews.com/2021/02/02/israil-enerji-bakan-iran-n-nukleer-silah-gelistirmesi-icin-3-4-ay-yeterli>.

Abdullahiyan, BMGK ile UAEA'na İsrail'in nükleer silahlardan arındırılması çağrısı yapmıştır.⁵⁵

İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi, Şubat 2022'deki açıklamasında nükleer silah üretmeyi hedeflemediklerini ve bu tutumlarının Hamaney'in kitle imha silahlarına karşı fetvasına dayandığını söylemiştir. Reisi, nükleer anlaşmanın uygulanamaz duruma gelmesinin temel sebebinin Amerika'nın anlaşmadaki yükümlülüklerine uymamasından kaynaklandığına işaret etmiştir.⁵⁶ İAEK Başkanı Muhammed İslami, İran'ın atom bombası yapma yeteneğine sahip olduğunu ancak gündemlerinde böyle bir projenin bulunmadığını açıklamıştır.⁵⁷

İsrail için öncelikli kavram "güvenlik" olmuştur. İran'ın nükleer programına ilişkin söylem ve eylemleri Tel Aviv'in konuya beka sorunu şeklinde yaklaştığı izlenimini vermiştir. İsrail'in karşı tehditleri ortaya çıkmadan bertaraf etmeye yönelik saldırı temelli savunma öğretisinde Tahran'ın nükleer silah edinmesini kabullenmeyeceği aşikâr olmuştur.⁵⁸ İsrail Dışişleri Bakanı Yair Lapid, Aralık 2021'de İran'ın nükleer silah edinmesine müsaade etmeyeceklerini ve bunu nükleer müzakerelere katılan ülkelere bildirdiklerini açıklamıştır.⁵⁹ Lapid, Ağustos 2022'deki açıklamasında Tahran'ın nükleer programına yönelik müzakere edilen anlaşmayı İran'a her sene 100 milyar dolar sağlayacak kötü bir anlaşma olarak nitelemiş ve nükleer devlet olmasını engellemek adına harekete geçeceklerini söylemiştir.⁶⁰

İran Meclisi Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Komisyonu Başkan Yardımcısı Abbas Muktedayi, devam eden müzakerenin Ağustos 2022 itibari ile sona erdiğini, anlaşma sürecinin ise devam ettiğini bildirmiştir. ABD, İran'ın anlaşmadaki taahhütlerine uymasını, Tahran ise Washington'un yaptırımları kaldırmasını ve anlaşmayı bozmayacağına ilişkin güvence vermesini talep etmiştir. Nükleer programla alakalı uluslararası siyasi soruşturmaların kapatılmasını istemiştir.⁶¹

Eylül 2022'de UAEA Başkanı Rafael Mariano Grossi, ilk kez İran'ın nükleer programının bütünüyle barışçıl olduğuna dair güvence verebilecek halde olmadığını bildirmiştir. Batılı ülkeler tepki göstermiş ve İran yönetimini UAEA ile iş birliği yapması için uyarmıştır. Mart 2023'te ortak mutabakat metni imzalanıp tansiyon kısmen düşürülse de Tahran'ın metindeki maddelere uymadığı ve UAEA'nın gönderdiği bazı müfettişlerin çalışmasına izin vermediği iddialarıyla ipler gerilmiştir. 7 Ekim 2023 akabinde bir bakanın Gazze'ye nükleer silah kullanma tehdidi yapması üzerine bazı İranlı yetkililerin nükleer silah yapabilme kapasitesinin

⁵⁵ "İran: İsrail, Nükleer Silahlardan Arındırılmalı," Erişim tarihi: 06.08.2024, <https://www.ntv.com.tr/dunya/iran-israil-nukleer-silahlardan-arindirilmali,emUnZCzrlk-sjqnwMVkllg>.

⁵⁶ "İran Cumhurbaşkanı Reisi: Nükleer Silah Üretmeyi Hedeflemiyoruz," Erişim tarihi: 05.08.2024, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/iran-cumhurbaskani-reisi-nukleer-silah-uretmeyi-hedeflemiyoruz-653692.html>.

⁵⁷ "İran: Atom Bombası Yapmak İçin Teknik İmkanlara Sahibiz Ama Böyle Bir Niyetimiz Yok," 07.08.2024, <https://tr.euronews.com/2022/08/01/iran-atom-bombasi-yapmak-icin-teknik-imkanlara-sahibiz-ama-boyle-bir-niyetimiz-yok>.

⁵⁸ Oğuzhan Acar, "İran'ın Nükleer Bir Güç Olmasının Ortadoğu'daki Olası Sonuçları," *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, sayı 8 (Yaz 2021): 79-85, <https://dergipark.org.tr/pub/israiliyat/issue/65814/1024701>.

⁵⁹ "İsrail: İran'ın Nükleer Silah Sahibi Olmasına İzin Vermeyeceğiz," Erişim tarihi: 05.08.2024, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/israil-iranin-nukleer-silah-sahibi-olmasına-izin-vermeyecegiz-639357.html>.

⁶⁰ "İsrail: İran'ın Nükleer Devlet Olmasını Engellemek İçin Harekete Geçeceğiz," Erişim tarihi: 05.08.2024, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/israil-iranin-nukleer-devlet-olmasını-engellemek-icin-harekete-gececegiz-703623.html>.

⁶¹ "İran: Nükleer Müzakereler Sona Erdi, Anlaşma Süreci Başladı," Erişim tarihi: 05.08.2024, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/iran-nukleer-muzakereler-sona-erdi-anlasma-sureci-basladi-702017.html>.

ve nükleere ilişkin öğretilerin yeniden gözden geçirilebileceği şeklindeki açıklamaları, Batılı ülkelerde kaygıların artmasına neden olmuştur.⁶²

İran, 1980'lerden buyana nükleer silahlara sahip olmakla ve geliştirmekle suçlanmıştır. Tahran, iddialara direnç göstermiş ve uğraşlarının barışçıl gayeler taşıdığını ve nükleer enerji için çabaladığını dile getirmiştir. Açılan merkezler ve mevcut tesisler nükleer silah üretmeye yaklaşıldığının işaretini vermiştir.⁶³ İsrail, İran'ın nükleer programının kendisi için varoluşsal bir tehdit oluşturduğunu ve İran'ın nükleer tesislerini yok etmek için askeri bir seçeneğe sahip olduğunu belirtmiştir.⁶⁴ İran'ın barışçıl amaçlar taşıdığını iddia ettiği nükleer programı, İran'ın bölgedeki Siyonist etkiye son verilmesi çağrısındaki açıklamaları İsrail'in güvenlik kaygılarını körüklemiştir.⁶⁵

İslami, UAEA müfettişlerinin denetimlerini engellemediklerini ve ülkesinde 130'dan fazla uluslararası müfettişin görev yaptığını dile getirmiştir. UAEA Başkanı İran'ın uranyum zenginleştirme hızınının 2023'ün sonundan itibaren biraz yavaşladığını lakin halen ayda yaklaşık 7 kilogram yüzde altmış saflığa kadar oranda uranyum zenginleştirmeye devam ettiğini belirtmiştir. UAEA, uranyumun yüzde altmış saflığa zenginleştirmesinin sivil amaçlar için gerekli olmadığını, uranyumun yüzde yirmi ve üzerinde zenginleştirilmesinin nükleer bomba elde etmeye olanak verecek yüzde doksan saflıkta bölünebilir uranyuma ulaşmada mühim bir aşama olduğunu dillendirmiştir.⁶⁶

Hamaney'in danışmanı Kamal Kharrazi, Mayıs 2024'te yaptığı açıklamada 2022'de ülkesinin teknik olarak nükleer bomba yapabilecek kapasiteye eriştiğini bildirmiş ve nükleer bomba yapma kararlarının olmadığını ancak İran'ın varlığı tehdit edilirse askeri öğretilerini değiştirmekten başka çarelerinin kalmayacağını dile getirmiştir.⁶⁷

UAEA, Mayıs 2024'te İran'ın nükleer anlaşmada 300 kilogram ile sınırlanan zenginleştirilmiş uranyum kapasitesini 6201,3 kilografa çıkardığını duyurmuştur.⁶⁸ İran'ın nükleer anlaşmasının uygulama zaman çizelgesine göre Ekim 2023 geçiş günü⁶⁹ olarak belirlenmiş, Ekim 2025'te anlaşmanın fesih gününde BMGK'nin İran'ın dosyasını kapatması

⁶² Aşkın Kıyağan, "İran Nükleer Anlaşmasının Yeniden Canlandırılmasına Yönelik Umutlar Tükeniyor," Erişim tarihi: 07.08.2024, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-nukleer-anlasmasinin-yeniden-canlandirilmasina-yonelik-umutlar-tukeniyor/3262646>.

⁶³ Mustafa Ozan Şahin vd., "İran'ın Nükleer Programının Gelişimi ve Türkiye'nin Tutumu," *Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, sayı 1, (2023): 33.

⁶⁴ Kasoro Kelvin Ovefia and Abraham E. Orhero, "Nuclear Armed Iran: Implication for Middle East Security," *The Indonesian Journal of Social Studies*, Volume: 6, Issue: 2, (2023): 151.

⁶⁵ Douglas C. Youvan, *Ideological and Geopolitical Dimensions of the Israel-Iran Nuclear Standoff: Zionism, Martyrdom and the Role of Religious Identity in Statecraft*, (October 28.10.2024), 2. Erişim tarihi: 12.11.2024. <https://www.researchgate.net/publication/385345213>.

⁶⁶ "İran: Nükleer Tesisleri Denetleyen UAEA Müfettişlerinin Ülkeye Girişi Engellenmedi," Erişim tarihi: 05.08.2024, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/iran-nukleer-tesisleri-denetleyen-uaea-mufettislerinin-ulkeye-girisi-engellenmedi-854595.html>.

⁶⁷ "İran: İsrail, Varlığımızı Tehdit Ederse Nükleer Doktrini Değiştiririz," Erişim tarihi: 07.08.2024, <https://tr.euronews.com/2024/05/09/iran-israil-varligimizi-tehdit-ederse-nukleer-doktrini-degistiririz>.

⁶⁸ "İran Zenginleştirilmiş Uranyum Stokunu Silah Üretimine Yakın Seviyelere Yükseltti," Erişim tarihi: 07.08.2024, <https://tr.euronews.com/2024/05/28/iran-zenginlestirilmis-uranyum-stokunu-silah-uretimine-yakin-seviyelere-yukseltti>.

⁶⁹ UAEA'nın İran'daki tüm nükleer faaliyetlerinin barışçıl olduğunu belirten kapsamlı sonuç raporunu BM Güvenlik Konseyi'ne sunması ile gerçekleşecek geçiş günüyle beraber geçici olarak kaldırılmış olan yaptırımlar ile evvelce kaldırılmamış olan yaptırımların daimi olarak kaldırılması kararlaştırılmıştır. Bayram Sinkaya, "Nükleer Anlaşma Sonrası İran Siyasetinde Süreklilik ve Değişim," *ORSAM*, sayı 45, (Temmuz 2016): 14, Erişim tarihi 20.08.2024. https://www.academia.edu/29295068/N%C3%BCKleer_Anla%C5%9Fma_Sonras%C4%B1nda_%C4%B0ran_Siyasetinde_S%C3%BCreklilik_ve_De%C4%9Fi%C5%9Fim_pdf.

planlanmıştır. Nükleer anlaşmanın tekrar canlandırılması beklentilerine karşın yaşanan gelişmeler neticesinde (Ukrayna-Rusya, Hamas-İsrail çatışmalarında Batı ile İran'ın farklı konumlanması; ABD'deki başkanlık seçimi) beklenen anlaşma gerçekleşmemiştir.⁷⁰

3. İran'ın Nükleer Gelişiminde Rusya ve Çin'in Toleransı

İran'ın nükleer anlaşması, Tahran'ın geri çevrilemez nükleer ilerlemesi ve Batı'nın yaptırım muafiyeti sağlama noktasındaki ispatlanmış yetersizliği nedeniyle geçerliliğini yitirmiştir. Rusya ve Çin'in İran'ın nükleer yetenekleri hususunda Avrupalı ülkelere nazaran daha yüksek bir tolerans eşiğine haiz olduğu anlaşılmış ve Tahran, Pekin ve Moskova yörüngesine daha yakın olmayı istemiştir. Zaten İran, Rusya ve Çin ile güçlü bağlar kurmuştur.⁷¹ 1989'dan buyana Rusya, İran'ın ana silah tedarikçisi haline gelmiş ve sivil nükleer programının geliştirilmesinde merkezi bir rol almıştır. 2012'den sonra Moskova ve Tahran daha yakın ilişkiler geliştirmiştir.⁷²

Rusya, ABD ile İran arasında arabuluculuk yapmayı teklif etmiş ve nükleer program hususunda gerginliklere barışçıl bir çözüm bulunmasına yardımcı olmak için mümkün olanı yapma sözü vermiştir. Rusya Dışişleri Bakan Yardımcısı Sergei Ryabkov İran Büyükelçisi Kazım Jalali ile nükleer programın etrafındaki meselelerin çözümüne yönelik uluslararası çabaları görüşmüştür.⁷³ Moskova, Washington ile temasından sonra Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, İran yetkilileriyle bir araya gelmiş ve Amerika ile yaptığı görüşme hakkında bilgi vermiştir.⁷⁴

Çin ile ABD'nin küresel üstünlük için mücadele verdiği bir zamanda uluslararası sistemde⁷⁵ İran, 27 Mart 2021'de Çin'in ülkesinde yapacağı büyük ölçekli yatırımlara karşın petrol tedarikini içeren ve gelecek 25 yılı kapsayan stratejik bir anlaşma imzalamıştır. Anlaşma Washington tarafından uygulanan izolasyon karşısında önemli bir başarı olarak görülmüş ve gelişmekte olan Tahran-Pekin ilişkileri Tel Aviv'in ulusal güvenliğine dönük gerilimli bir etki yaratmıştır.⁷⁶ 400 milyar dolar değerindeki anlaşma İran ile Çin arasında ekonomi, güvenlik ve ticaret alanlarını kapsamıştır.⁷⁷ Çin'in İran'a 2005-2020 yılları arasında yaptığı yatırımın 5 milyar dolardan az olduğu düşünüldüğünde imzalanan anlaşma tutarının büyüklüğü ortaya çıkmıştır.⁷⁸

⁷⁰ Oktay Bingöl, "İran'ın Nükleer Programına İlişkin Uluslararası Anlaşmanın Mevcut Durumu ve Geleceğinin Değerlendirilmesi," *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, sayı 1, (2024): 14, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bader/issue/84868/1451073>.

⁷¹ Sina Toossi and Ali Vaez, "Out of The Shadows: The Implications of Iran's Recent Duel With Israel," Erişim tarihi: 4 Eylül 2024, <https://www.armscontrol.org/act/2024-06/features/out-shadows-implications-irans-recent-duel-israel>.

⁷² Ephraim Kam, Sima Shina, "Iran after the Nuclear Agreement," <https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/2896847512.pdf>, 38, 33-46, Erişim tarihi: 15.11.2024.

⁷³ Başkan Trump Nükleer Anlaşma Müzakere Etmek İçin İran Yönetimine Mektup Yazdığını Söyledi, Erişim tarihi: 30.04.2025, <https://www.voaturkce.com/a/baskan-trump-nukleer-anlasma-muzakere-etmek-icin-iran-yonetimine-mektup-yazdigini-soyledi/8002480.html>.

⁷⁴ David O'Sullivan, "Tahran ABD ile Rusya'nın İran'ın Nükleer Programını Görüştüğünü Doğruladı", Erişim tarihi: 30.04.2025, <https://tr.euronews.com/2025/03/04/tahran-abd-ile-rusyanin-iranin-nukleer-programini-gorustugunu-dogruladi>.

⁷⁵ Antonia Pop, "Diplomatic Negotiations and the Iran Nuclear Deal Between the Realistic and Liberal Paradigms," *CES Working Papers XII*, Issue 2 (2020): 106, 100-110.

⁷⁶ Assaf Orion, "Strategic Partnership Ltd.: China-Iran Relations and their Significance for Israel," *INSS*, Special Publication, (April 18, 2021): 1.

⁷⁷ Amna Bibi, "Iran Nuclear Deal: A Testimony Against Strategic Coercion," *CIIS Insight IX*, Issue: 2, (2021): 68.

⁷⁸ James Phillips, "Iran Looks East: Building Ties with China," *Issue Brief*, no: 5241, (December 21, 2021): 2.

4. Yeni Bir Nükleer Anlaşma Yolunda ABD ve İran

Hamaney'in onayının akabinde İranlı yetkililerden Amerika ile nükleer müzakerelere başlama hususunda olumlu açıklamalar gelmiştir. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Nasır Kenani, Washington ile nükleer müzakereler için diplomasi fırsatının devam ettiğini açıklamıştır. 9 Eylül 2024'de Dışişleri Bakan Yardımcısı Mecid Taht Revançi, Nükleer Başmüzakereci görevine getirilmiştir.⁷⁹ Eylül 2024'te İran Cumhurbaşkanı Mesud Pezeşkiyan, nükleer anlaşmaya taraf olan ülkelerin yükümlülüklerini yerine getirmesi durumunda ülkesinin anlaşmaya geri döneceğini bildirmiştir.⁸⁰ Ekim 2024'te ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada İran'ın nükleer silah geliştirme programını finanse etme gayretlerini engellemeye ilişkin petrol ticareti yapan on altı kuruluşa yaptırım uygulandığına dair açıklama gelmiştir.⁸¹

5 Ekim 2024'de İran'ın Simnan eyaletindeki Aradan kentinde 4,4 şiddetinde bir deprem gerçekleşmiş ve sosyal medyada Tahran'ın bazı bölgelerinde de hissedilen sarsıntının İran'ın ilk nükleer denemesinden kaynaklandığına ilişkin spekülasyonlara neden olmuştur.⁸² Genel olarak dünya ve özel olarak İsrail için en kötü senaryo İran'ın tüm kuralları çiğneyerek gizlice ürettikleriyle mevcut malzemelerini kullanarak yeraltında ya da atmosferik nükleer bir deneme yapabileceği üzerine kurulmuştur.⁸³ UAEA, İran'ın Pakistan izinden giderek nükleer silah tasarımına yönelik testler yapabileceği hususunda defalarca uyarılarda bulunmuştur.⁸⁴

Nükleer anlaşmadan beklentilerinin ve umutlarının tükenmesi ile güvenliği tehlikede olduğundan İran kendi kendine yetme mantığıyla nükleer bomba üretmeye yönelme cesaretini ortaya koyma noktasına yaklaşmıştır.⁸⁵ Nükleer silahlara sahip olması durumunda İsrail ile arasında nükleer bir savaşın tetiklenme ihtimali dillendirilmiş ve kimi yazarlarca nükleer bir İran'ın Suudi Arabistan gibi bölgesel rakiplerini de kendi nükleer programını geliştirmeye motive edebileceği hatta Pakistan ve Kuzey Kore gibi ülkelerden nükleer silah satın alabileceği belirtilmiştir.⁸⁶ Neticede nükleer anlaşmanın yeniden canlandırılması için yeterince umut gün yüzüne çıkmamıştır.⁸⁷

İran Dışişleri Bakanı Abbas Eракçi Kasım 2024'te Tahran'da UAEA Başkanı Grossi ile bir araya gelmiştir. Eракçi, NPT üyesi olarak UAEA ile iş birliğini sürdürdüklerinin altını çizmiş ve anlaşmazlıkların diyalog yoluyla çözülebileceğini dile getirmiştir. Ulusal menfaatleri doğrultusunda müzakereye hazır olduklarını fakat baskı altında müzakere etmeyeceklerini

⁷⁹“İran'da Dışişleri Bakan Yardımcısı Revançi, Nükleer Başmüzakereci Görevine Getirildi,” Erişim tarihi: 17.10.2024, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/iranda-disisleri-bakan-yardimcisi-revanci-nukleer-basmuzakereci-gorevine-getirildi-876816.html>.

⁸⁰“İran Cumhurbaşkanı'ndan Şartlı Nükleer Anlaşmaya Dönmeye Hazırız Mesajı”, Erişim tarihi: 17.10.2024, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/iran-cumhurbaskanindan-sartli-nukleer-anlasmaya-donmeye-haziriz-mesaji-878884.html>.

⁸¹ “ABD'den İran'a 16 Kuruluşa Yaptırım”, Erişim tarihi: 17.10.2024, <https://www.sondakika.com/dunya/haber-abd-den-iran-a-16-kurulusa-yaptirim-17921307/>.

⁸² Ali Shamdanihagh, “İran'ın Simnan Eyaletindeki Gizli Nükleer Deneme veya Deprem: Sosyal Medyadaki İddialar Neler?” Erişim tarihi: 17.10.2024, <https://tr.euronews.com/2024/10/09/iranin-simnan-eyaletindeki-gizli-nukleer-deneme-veya-deprem-sosyal-medyadaki-iddialar-nele>.

⁸³ Ephraim Asculai, “Iran after the Nuclear Agreement: A Status Report,” <https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2018/03/Asculai.pdf>, Erişim tarihi: 14.11.2024, 20.

⁸⁴ Antony H. Cordesman, Grace Hwang, “The Other Sides of Renegotiating the JCPOA Iran Nuclear Agreement,” *CSIS* (15 April 2021): 6.

⁸⁵ Tawseef Ahmad Mir, “Iran and the Nuclear Deal: Prospects and Challenges,” *IJRAR*, Volume: 6, Issue: 1, (March 2019): 105.

⁸⁶ Adithyan Nair, “Revival of the Iran Nuclear Deal under the Biden Administration,” *Panoply Journal* 3 (2022): Erişim tarihi: 14.11.2024, <https://www.ciris.info/panoply/index.php/journal/article/view/54/36>.

⁸⁷ Shahram Akbarzadeh “Iran and the Nuclear Agreement: What Lies Ahead?”, *Middle East Council on Global Affairs, DOSSIER*, (April 2024): 51.

açıklamıştır. Grossi ile iyi niyetle yola devam etme hususunda mutabakata vardıklarını bildirmiştir.⁸⁸

Trump Şubat 2025’de İran ile nükleer silah geliştirmesini engelleyen yeni bir anlaşma yapmak istediğini duyurmuş ve İran yönetimine bir mektup göndermiştir. İran’la başa çıkmanın askeri olarak ya da bir anlaşma yaparak iki yolunun olduğunu ve anlaşma yapmayı tercih ettiğini belirtmiştir.⁸⁹

7 Nisan 2025 tarihinde Trump, Netanyahu’nun da katıldığı bir basın toplantısında teoride İsrail ordusunun İran’ın nükleer tesislerine doğrudan saldırısını önlemek için süreci başlatmak üzere Umman’da geniş bir toplantı yapılacağını duyurmuştur.⁹⁰ ABD Dışişleri Bakanı Marco Rubio toplantıdan kısa bir süre önce İran’ın sivil bir nükleer program istiyorsa uranyum zenginleştirmeyi bütünüyle durdurması gerektiğini ifade etmiştir.⁹¹ Umman’daki toplantıdan sonra İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü İsmail Baghaei İran’a yönelik uygulanan ağır yaptırımların kaldırılması için müzakereleri ciddiyetle sürdüreceğini bildirmiştir. Görüşmelerin yapıcı ve amaçlı bir biçimde gittiği sürece devam edeceğini dile getirmiştir.⁹²

Mart 2025’te UAEA İran’ın yüzde altmış saflıkta zenginleştirdiği yaklaşık 275 kg uranyumu bulunduğunu açıklamıştır. Tahran’ın uranyumu zenginleştirmeyi sürdürmesi halinde teoride yaklaşık altı adet silah üretebileceği anlamı ortaya çıkmıştır. ABD yetkilileri İran’ın bu uranyumu yedi günde bir bomba için yeterli malzemeye dönüştürebileceğinin altını çizmiştir.⁹³

Erakçi, 1 Mayıs 2025 tarihinde ülkesinin Roma’da Almanya, İngiltere ve Fransa ile nükleer müzakerelerde bulunacağını bildirmiştir. Avrupa, İran’ın nükleer silah geliştirme olasılığından endişe duymuştur. Şayet nükleer programda anlaşma sağlanamazsa İran’a yaptırımları geri getirmekle tehdit etmiştir.⁹⁴ İran, adı geçen ülkelerle Kasım 2024 ve Ocak 2025’te iki defa daha görüşme yapmıştır.⁹⁵ Avrupa ülkeleri ile görüşmesi akabinde ABD ile de kritik bir buluşma yapacağını duyurmuştur.⁹⁶ Fakat Umman Dışişleri Bakanı Bedr bin Hamed el-Busaidi, 3 Mayıs 2025 tarihinde Roma’da yapılması açıklanan 4. tur müzakerelerin

⁸⁸ “İran: Baskı Altında Değil Çıkarlarımız Doğrultusunda Nükleer Müzakereye Hazırız,” Erişim tarihi: 20.11.2024, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/iran-baski-altinda-degil-cikarlarimiz-dogrultusunda-nukleer-muzakereye-haziriz-888169.html>.

⁸⁹ “Başkan Trump Nükleer Anlaşma Müzakere Etmek İçin İran Yönetimine Mektup Yazdığını Söyledi,” Erişim Tarihi: 30.04.2025, <https://www.voaturkce.com/a/baskan-trump-nukleer-anlasma-muzakere-etmek-icin-iran-yonetimine-mektup-yazdigini-soyledi/8002480.html>.

⁹⁰ Andrew Naughtie, “Yeni ABD-İran Nükleer Müzakerelerin Başarı Şansı Var mı?” Erişim Tarihi: 30.04.2025, <https://tr.euronews.com/2025/04/09/yeni-abd-iran-nukleer-muzakerelerinin-basari-sansi-var-mi>.

⁹¹ Çağla Uren, “İran ve ABD Heyetleri Umman da: Derinlikli Nükleer Müzakereler Başladı,” Erişim Tarihi: 30.04.2025, <https://tr.euronews.com/2025/04/26/iran-ve-abd-heyetleri-ummanda-derinlikli-nukleer-muzakereler-basladi>.

⁹² Andreas Rogal, “İran ve ABD Arasındaki Nükleer Müzakereler Gelecek Hafta Devam Edecek,” Erişim Tarihi: 30.04.2025, <https://tr.euronews.com/2025/04/19/iran-ve-abd-arasinda-nukleer-muzakerelerin-ikinci-turu-romada-basladi>.

⁹³ Raffi Berg, “İran’ın Nükleer Programı Nedir, ABD ve İsrail Ne İstiyor?” Erişim Tarihi: 30.04.2025, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cx27e2972r4o>.

⁹⁴ Mustafa Balcı, “ABD ile Masadan Yeni Kalkan İran Nükleer Anlaşma İçin Şimdide Roma’ya Gidiyor,” Erişim Tarihi: 30.04.2025, <https://www.sozcu.com.tr/abd-ile-masadan-yeni-kalkan-iran-nukleer-anlasma-icin-simdi-de-roma-ya-gidiyor-p168139>.

⁹⁵ Sait Burak Utucu, “Üç Avrupa Ülkesi ile İran Arasında 13 Ocak’ta Nükleer Görüşmeleri Yapılacak,” Erişim Tarihi: 30.04.2025, <https://tr.euronews.com/2025/01/01/uc-avrupa-ulkesi-ile-iran-arasinda-13-ocakta-nukleer-gorusmeleri-yapilacak>.

⁹⁶ Mustafa Balcı, “ABD ile Masadan Yeni Kalkan İran Nükleer Anlaşma İçin Şimdide Roma’ya Gidiyor,” Erişim Tarihi: 30.04.2025, <https://www.sozcu.com.tr/abd-ile-masadan-yeni-kalkan-iran-nukleer-anlasma-icin-simdi-de-roma-ya-gidiyor-p168139>.

lojistik sebeplerden dolayı ertelendiğini açıklamıştır.⁹⁷ İsrail ordusu İran'ın nükleer programını engellemek için İran'da stratejik noktaları vurmuş bu duruma istinaden Tahran 15 Haziran 2025 tarihinde ABD ile yapılacak olan nükleer müzakereleri durdurduğunu bildirmiştir.⁹⁸

Sonuç ve Öneriler

İsrail, İran'ın nükleer programını kendi varlığına tehdit olarak görmüş ve Tahran'ın nükleer silah sahibi olmasını engellemek için çaba sarf etmiştir. İran'ın nükleer anlaşması Tahran'ın geri çevrilemez nükleer ilerlemesi ve Batı'nın yaptırımlardaki yetersizliği sebebiyle artık geçerliliğini kaybetmiştir. ABD'nin yaptırımlarına rağmen İran'ın nükleer ilerlemesi devam etmiş ve nükleer silah elde etmeye yaklaşmıştır. Öyle ki UAEA, İran'ın nükleer silah tasarımına yönelik testler yapabileceği hususunda defalarca uyarılarda bulunmuştur.

Araştırmada İsrail'in İran'ın nükleer programını varlığına bir tehdit olarak algıladığı ve nükleer anlaşmaya karşı geldiği hipotezleri doğrulanmıştır. İsrail'in tüm gayretine ve ABD'nin yaptırımlarına rağmen İran'ın nükleer silah üretmeye yaklaştığı sonucuna varılmıştır. Bu tespit bazı yetkililerin açıklamalarıyla da desteklenmiştir. Rusya ve Çin'in İran'ın nükleer yetenekleri hususunda Avrupalı ülkelere nazaran daha yüksek bir tolerans eşliğine sahip olduğu anlaşılmış ve Tahran, Pekin ve Moskova yörüngesine daha yakın olmayı önemsemiştir.

ABD Şubat 2025'de İran ile yeni bir nükleer anlaşma isteğini bildirmiştir. Bu minvalde Rusya inisiyatif olarak İran ve ABD arasında arabuluculuk yapmıştır. İngiltere, Almanya ve Fransa da İran ile nükleer anlaşma hususunda görüşmeleri sürdürmüştür. Washington ve Tahran'ın yeni bir nükleer anlaşmaya imza atmasının gerginliklerin ortadan kalkmasına yardımcı olacağı saptanmıştır. Böylelikle İran'ın nükleer silah tehdidi hususundaki endişelerin de ortadan kalkacağı öngörülmüştür. Görüşmelerin sıcaklığına vakit kaybetmeden tarafların hak ve hukukuna saygı gösterilerek bir önceki anlaşmaya yakın şartlarda ortak bir uzlaşma ile neticelendirilmesi bir öneri olarak sunulmuştur. İsrail'in nükleer anlaşmanın tarafı olmadığı gerçeğinin göz önünde bulundurularak taleplerinin dikkate alınmamasının önem arz ettiğinin altı çizilmiştir.

Kaynakça

- Acar, Oğuzhan. "İran'ın Nükleer Bir Güç Olmasının Ortadoğu'daki Olası Sonuçları." *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi* 8 (Yaz 2021): 74-111. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/israiliyat/issue/65814/1024701>.
- "ABD'den İran'a 16 Kuruluşa Yaptırım." *Sondakika.com*. Erişim tarihi 17.10.2024. <https://www.sondakika.com/dunya/haber-abd-den-iran-a-16-kurulusa-yaptirim-17921307/>.
- "ABD'den İsrail'e Tehdit: Ağır Bedel Ödersiniz." *Sondakika.com*. Erişim tarihi 9.5.2025. <https://www.sondakika.com/dunya/haber-abd-den-israil-e-tehdit-agir-bedel-odersiniz-18605823/>.
- Akbaş, Zafer, Âdem Baş. "İran'ın Nükleer Enerji Politikası ve Yansımaları." *History Studies* 2 (Mart 2013): 24-38.
- Akbarzadeh, Shahram. "Iran and the Nuclear Agreement: What Lies Ahead?" *Middle East Council on Global Affairs, DOSSIER* (Nisan 2024).

⁹⁷ "ABD'den İsrail'e Tehdit: Ağır Bedel Ödersiniz," Erişim Tarihi: 09.05.2025,

<https://www.sondakika.com/dunya/haber-abd-den-israil-e-tehdit-agir-bedel-odersiniz-18605823/>.

⁹⁸ "İsrail'in Saldırısı Sonrası İran'dan Flaş Nükleer Müzakereleri Adımı," Erişim Tarihi: 17.06.2025, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/israilin-saldirisi-sonrasi-irandan-flas-nukleer-muzakereleri-adimi-925053h.htm>.

- Aldeen, Jihad. "The Strategic Obstacles Preventing Israel's Attack on Iran's Nuclear Reactors." *European Scientific Journal* 33 (Eylül 2021): 107-127.
- Alberque, William, Hasan Alhasan, Emile Hokayem, ve Amnah Ibraheem. "Mitigating The Risks of an Unconstrained Iranian Nuclear Programme." *The International Institute for Strategic Studies* (Mart 2023).
- Alikhani, Morteza, Arsalan Ghorbani Sheikhneshin, Mohammadreza Ghaedi. "The Verbal Strategy of the United States in the Process of Securing Iran's Nuclear Program (2001-2021)." *International Journal of Political Science* 1 (Ocak-Şubat 2022): 21-35.
- Altunkaya, Tuba. "İran'dan Netanyahu'ya Yanıt: Nükleer Silahlarla İlgili Asıl İsrail Kendini Aklasın." *Euronews*. Erişim tarihi 8.8.2024. <https://tr.euronews.com/2018/09/28/iran-dan-netanyahu-ya-yanit-nukleer-silahlarla-iligili-asil-israil-kendini-aklasin>.
- "AP Fotoğraflarını Paylaştı: İran Yeraltında Nükleer Tesis İnşasına Başladı." *Euronews*. Erişim tarihi 7.8.2024. <https://tr.euronews.com/2020/12/18/ap-fotograflar-n-paylast-iran-yer-alt-nda-nukleer-tesis-insas-na-baslad>.
- Asculai, Ephraim. "Iran after the Nuclear Agreement: A Status Report." Erişim tarihi 14.11.2024. <https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2018/03/Asculai.pdf>.
- Aslan, Murat. "ABD'nin Nükleer Anlaşmadan Çekilmesinin Ekonomik Sonuçları." *İRAM, Analiz* (Mayıs 2018). https://iramcenter.org/uploads/files/ABDYnin_Nukleer_AnlaYmadan_Cekilmesinin_Ekonomik_SonuclarY.pdf.
- Aslan, Ramazan. "ABD Yaptırımlarının İran Ekonomisine Etkileri." *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 3, no. 2 (2023): 25-49. <https://doi.org/10.61349/iesbad.1310214>.
- Bag, Mustafa. "ABD Başkanı Trump: İran Asla Nükleer Silah Sahibi Olamayacak." *Euronews*. Erişim tarihi 8.8.2024. <https://tr.euronews.com/2020/01/06/abd-baskani-trump-iran-asla-nukleer-silah-sahibi-olamayacak>.
- Balcı, Mustafa. "ABD ile Masadan Yeni Kalkan İran Nükleer Anlaşma İçin Şimdide Roma'ya Gidiyor." *Sözcü*. Erişim tarihi 30.4.2025. <https://www.sozcu.com.tr/abd-ile-masadan-yeni-kalkan-iran-nukleer-anlasma-icin-simdi-de-roma-ya-gidiyor-p168139>.
- "Başkan Trump Nükleer Anlaşma Müzakere Etmek İçin İran Yönetimine Mektup Yazdığını Söyledi." *VOA Türkçe*. Erişim tarihi 30.4.2025. <https://www.voaturkce.com/a/baskan-trump-nukleer-anlasma-muzakere-etmek-icin-iran-yonetimine-mektup-yazdigini-soyledi/8002480.html>.
- Berg, Raffi. "İran'ın Nükleer Programı Nedir, ABD ve İsrail Ne İstiyor?" *BBC*. Erişim tarihi 30.4.2025. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cx27e2972r4o>.
- Beres, Louis Rene. "Israeli Nuclear Deterrence and International Law: Calculating Effects of Power Politics and Pandemics." *Indiana Int'l & Comp. Law Review* 31, no. 3 (2021): 329-350.
- Bibi, Amna. "Iran Nuclear Deal: A Testimony Against Strategic Coercion." *CIIS Insight* IX, no. 2 (2021): 66-85.
- Bingöl, Oktay. "İran'ın Nükleer Programına İlişkin Uluslararası Anlaşmanın Mevcut Durumu ve Geleceğinin Değerlendirilmesi." *Bölgesel Araştırmalar Dergisi* 1 (2024): 1-26. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bader/issue/84868/1451073>.
- Celep, Büşra. "Demokrasi ve Nükleer Silahlar: İran Örneği." Yüksek lisans tezi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, 2020.
- Cherkaoui, Mohammed. "Trump's Withdrawal from the Iran Nuclear Deal: Security or Economics?" *Al Jazeera Centre for Studies* (10 Mayıs 2018).
- Congar, Kerem. "İran'dan İsrail'e Nükleer Mesajı: Bize Karşı Hamle Yaparsanız Kararlı Bir Yanıt Veririz." *Euronews*. Erişim tarihi 7.8.2024. <https://tr.euronews.com/2021/01/06/iran-dan-israil-e-nukleer-mesaj-bize-kars-hamle-yaparsan-z-karar-yan-t-veririz>.

- Congar, Kerem. "İsrail Enerji Bakanı: İran'ın Nükleer Silah Geliştirmesi İçin 3-4 Ay Yeterli." *Euronews*. Erişim tarihi 7.8.2024. <https://tr.euronews.com/2021/02/02/israil-enerji-bakan-iran-n-nukleer-silah-gelistirmesi-icin-3-4-ay-yeterli>.
- Cordesman, Antony H., Grace Hwang. "The Other Sides of Renegotiating the JCPOA Iran Nuclear Agreement." *CSIS* (15 Nisan 2021): 6.
- Çatı, Mehmet Osman, Sem Çamlıdağ. "Realizm ve Uluslararası Hukuk Bağlamında İran-İsrail Nükleer Güç Rekabeti." *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 45 (2023/1): 306-336.
- Ercan, Murat, Taner Bilgin. "ABD-İran İlişkileri." *Akademik Bakış Dergisi* 33 (Kasım-Aralık 2012): 1-14. <https://arastirmax.com/tr/system/files/dergiler/9383/makaleler/33/arastirmax-abd-iran-iliskileri-abd-iran-gerginliginin-turkiyeye-etkileri.pdf>.
- Ergül, Yasemin. "2015 İran Nükleer Antlaşması ve 3 Düzey Üzerinden Analiz." *III. Uluslararası Hitit Güvenlik Çalışmaları Kongresi* (1-3 Aralık 2023).
- Euronews. "Zarif: İsrail Nükleer Tesislere Saldırmakla Çok Kötü Bir Kumar Oynadı." Erişim tarihi: 7.8.2024. <https://tr.euronews.com/2021/04/13/zarif-israil-nukleer-tesislere-saldirmakla-cok-kotu-bir-kumar-oynad>.
- Fouda, Malek. "İran Nükleer Programı Konusunda Batılı Ülkelerin Endişelerini Gidermeye Hazır Olduğunu Açıkladı." *Euronews*. Erişim tarihi 30.4.2025. <https://tr.euronews.com/2025/01/09/iran-nukleer-programi-konusunda-batili-ulkelerin-endiselerini-gidermeye-hazir-oldugunu-aci>.
- Ghadbeigy, Zohreh, Maryam Jafari. "Iran-Israel Security Competition in West Asia." *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding* 9 (Eylül 2022): 93.
- Gökkuş, Beraat. "Netanyahu: İran'ın Gizli Nükleer Silah Deposu Var." *Euronews*. Erişim tarihi 8.8.2024. <https://tr.euronews.com/2018/09/27/netanyahu-iranin-gizli-nukleer-silah-deposu-var>.
- Gül, Murat, Emrah Karapınar. "İran Nükleer Krizi ve Zorlayıcı Diplomasi." *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi* 26 (2020): 279-290. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.638894>.
- Hatzman, Kenneth, Paul K. Kerr, Clayton Thomas. "U.S.--Iran Conflict and Implications for U.S. Policy." *Congressional Research Service* (6 Ocak 2020).
- Heistein, Ari, Raz Zimmt. "A New Iran Nuclear Deal? Not So Fast." *Al Arabiya* (23 Mayıs 2020). Erişim tarihi 13.11.2024. <https://english.alarabiya.net/views/news/middle-east/2020/05/23/A-new-iran-nuclear-deal-Not-so-fast>.
- "İran: Atom Bombası Yapmak İçin Teknik İmkanlara Sahibiz Ama Böyle Bir Niyetimiz Yok." *Euronews*. Erişim tarihi 7.8.2024. <https://tr.euronews.com/2022/08/01/iran-atom-bombasi-yapmak-icin-teknik-imkanlara-sahibiz-ama-boyle-bir-niyetimiz-yok>.
- "İran: Baskı Altında Değil Çıkarlarımız Doğrultusunda Nükleer Müzakereye Hazırız." *TRT Haber*. Erişim tarihi 20.11.2024. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/iran-baski-altinda-degil-cikarlarimiz-dogrultusunda-nukleer-muzakereye-haziriz-888169.html>.
- "İran Cumhurbaşkanı Reisi: Nükleer Silah Üretmeyi Hedeflemiyoruz." *TRT Haber*. Erişim tarihi 5.8.2024. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/iran-cumhurbaskani-reisi-nukleer-silah-uretmeyi-hedeflemiyoruz-653692.html>.
- "İran Cumhurbaşkanı'ndan Şartlı Nükleer Anlaşmaya Dönmeye Hazırız Mesajı." *TRT Haber*. Erişim tarihi 17.10.2024. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/iran-cumhurbaskanindan-sartli-nukleer-anlasmaya-donmeye-haziriz-mesaji-878884.html>.
- "İran'da 10 Yılda 5 Nükleer Fizikçi Suikastle Öldürüldü." *Euronews*. Erişim tarihi 8.8.2024. <https://tr.euronews.com/2020/11/27/iran-da-10-y-lda-5-nukleer-fizikci-sikastle-olduruldu>.

- “İran’da Dışişleri Bakan Yardımcısı Revançi, Nükleer Başmüzakereci Görevine Getirildi.” *TRT Haber*. Erişim tarihi 17.10.2024. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/iranda-disisleri-bakan-yardimcisi-revanci-nukleer-basmuzakereci-gorevine-getirildi-876816.html>.
- “İran: İsrail, Nükleer Silahlardan Arındırılmalı.” *NTV*. Erişim tarihi 6.8.2024. <https://www.ntv.com.tr/dunya/iran-israil-nukleer-silahlardan-arindirilmali,emUnZCzrlk-sjqnwMVkllg>.
- “İran: İsrail, Varlığımızı Tehdit Ederse Nükleer Doktrini Değiştiririz.” *Euronews*. Erişim tarihi 7.8.2024. <https://tr.euronews.com/2024/05/09/iran-israil-varligimizi-tehdit-ederse-nukleer-doktrini-degistiririz>.
- “İran: Nükleer Müzakereler Sona Erdi, Anlaşma Süreci Başladı.” *TRT Haber*. Erişim tarihi 5.8.2024. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/iran-nukleer-muzakereler-sona-erdi-anlasma-sureci-basladi-702017.html>.
- “İran: Nükleer Tesisleri Denetleyen UAEA Müfettişlerinin Ülkeye Girişi Engellenmedi.” *TRT Haber*. Erişim tarihi 5.8.2024. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/iran-nukleer-tesisleri-denetleyen-uaea-mufettislerinin-ulkeye-girisi-engellenmedi-854595.html>.
- “İran, ABD’nin Nükleer Anlaşma Görüşlerine Yanıtını İletti.” *TRT Haber*. Erişim tarihi 5.8.2024. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/iran-abdnin-nukleer-anlasma-goruslerine-yanitini-ilette-705817.html>.
- “İran Zenginleştirilmiş Uranyum Stokunu Silah Üretimine Yakın Seviyelere Yükseltti.” *Euronews*. Erişim tarihi 7.8.2024. <https://tr.euronews.com/2024/05/28/iran-zenginlestirilmis-uranyum-stokunu-silah-uretimine-yakin-seviyelere-yukseltti>.
- “Israel.” Erişim tarihi: 4.9.2024. <https://www.armscontrol.org/act/2024-06/features/out-shadows-implications-irans-recent-duel-israel>.
- “İsrail: İran’ın Nükleer Devlet Olmasını Engellemek İçin Harekete Gececeğiz.” *TRT Haber*. Erişim tarihi 5.8.2024. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/israil-iranin-nukleer-devlet-olmasini-engellemek-icin-harekete-gececegiz-703623.html>.
- “İsrail: İran’ın Nükleer Silah Sahibi Olmasına İzin Vermeyeceğiz.” *TRT Haber*. Erişim tarihi 5.8.2024. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/israil-iranin-nukleer-silah-sahibi-olmasına-izin-vermeyecegiz-639357.html>.
- “İsrail’in Saldırısı Sonrası İran’dan Flaş Nükleer Müzakereleri Adımı.” *Yeni Çağ*. Erişim tarihi 17.6.2025. <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/israilin-saldirisi-sonrasi-irandan-flas-nukleer-muzakereleri-adimi-925053h.htm>.
- Jalal, Syed Umair. “The Post-Revolutionary Israeli-Iranian Rivalry and Iran’s Nuclear Program.” *Journal of Regional Studies Review* 1 (2023): 1.
- Kahalzadeh, Hadi. “Maximum Pressure Hardened Iran Against Compromise.” *Foreign Affairs* (11 Mart 2021): 6.
- Kam, Ephraim ve Sima Shina. “Iran after the Nuclear Agreement.” Erişim tarihi 15.11.2024. <https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/2896847512.pdf>.
- Karadağ, Sinem. “İran ve İsrail’in Transkafkasya Politikaları: Azerbaycan’ın Rolü.” *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi* 1 (2021): 55. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/artuklu/issue/62583/890485>.
- Katzman, Kenneth ve Paul K. Kerr. “Iran Nuclear Agreement.” *Congressional Research Service* (31 Mayıs 2016): 2.
- Kaye, Dalia Dassa, Shira Efron. “Israel’s Evolving Iran Policy.” *Survival* 62 no.4 (2020): 7-30.
- Kenyon, Peter. “How Iran and Israel Became Archenemies.” *NPR*. Erişim tarihi 14.11.2024. <https://www.npr.org/2024/04/12/1244281886/iran-israel-relations-enemies-gaza-war>.

- Ketenci, Ayşegül. “Rusya-İran Enerji İş Birliği ‘Kapsamlı Ortak Eylem Planı’ Sonrası Değişen Dengeler.” *Bilge Strateji* 10, no. 18 (Bahar 2018): 77. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bs/issue/44282/543798>.
- Kıyağan, Aşkın. “İran Nükleer Anlaşmasının Yeniden Canlandırılmasına Yönelik Umutlar Tükeniyor.” *Anadolu Ajansı*. Erişim tarihi 7.8.2024. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-nukleer-anlasmasin-in-yeniden-canlandirilmasina-yonelik-umutlar-tukeniyor/3262646>.
- Koç, Mehmet. “Nükleer Anlaşma Çöktü, Sırada Ne Var?” *İRAN Center* (14 Mayıs 2018). Erişim tarihi 1.9.2024. <https://iramcenter.org/nukleer-anlasma-coktu-sirada-ne-var-1143>.
- Larasati, Tisa, I. Gede Wahyu Wicaksana. “The Influence of Groups in Foreign Policy Formulation: Analysis of Israel’s Policy On Iran’s Nuclear Agreement.” *Airlange Conference on International Relations* (2018): 602.
- Li, Haokai. “Iran’s Nuclear Ambition.” *2021 International Conference on Educational Innovation and Philosophical Inquiries, Eliwise Academy* (2021): 16-17.
- Macdonald, Thomas D., Peter Roemer, Ethan Klein. “Our Remaining Options for Preventing a Nuclear Iran.” *MIT Science Policy Review* (21 Aralık 2020).
- Manzon, Yuval. “Israel’s Stance on Iran Nuclear Agreement: Policy Brief.” *Reichman University, 24185: Foreign Policy Decision Making Kasey Barr* (10 Temmuz 2023): 1-18.
- Mercan, Muhammed Veli. “Orta Doğu’da Nükleer Gerginlik: İran-İsrail Güç Mücadelesi.” *İNSAMER* (27 Mayıs 2021). https://www.academia.edu/49258698/Ortado%C4%9Fu_da_N%C3%BCkleer_Gerginlik_%C4%B0ran_%C4%B0srail_G%C3%BC%C3%A7_M%C3%BCcadelesi.
- Mir, Tawseef Ahmad. “Iran and the Nuclear Deal: Prospects and Challenges.” *IJRAR* 6, no. 1 (Mart 2019): 98-107.
- Nair, Adithyan. “Revival of the Iran Nuclear Deal under the Biden Administration.” *Panoply Journal* 3 (2022). Erişim tarihi 14.11.2024. <https://www.ciris.info/panoply/index.php/journal/article/view/54/36>.
- Naughtie, Andrew. “Yeni ABD-İran Nükleer Müzakerelerin Başarı Şansı Var mı?” *Euronews*. Erişim tarihi 30.4.2025. <https://tr.euronews.com/2025/04/09/yeni-abd-iran-nukleer-muzakerelerinin-basari-sansi-var-mi>.
- “Netanyahu: Nükleer Anlaşma Tarihi Bir Hata.” *Euronews*. Erişim tarihi 8.8.2024. <https://tr.euronews.com/2015/07/14/netanyahu-nukleer-anlasma-tarihi-bir-hata>.
- Orion, Assaf. “Strategic Partnership Ltd.: China-Iran Relations and their Significance for Israel.” *INSS, Special Publication* (18 Nisan 2021).
- Oruç, Haydar. “İran Nükleer Anlaşması ve İsrail’in Anlaşmaya Yönelik Tepkisi.” *Ortadoğu Yıllığı* (2015): 483-500. https://www.researchgate.net/publication/313676921_Iran_Nukleer_Anlasmasi_ve_Israil_in_Anlasmaya_Yonelik_Tepkisi.
- O’Sullivan, David. “Tahran ABD ile Rusya’nın İran’ın Nükleer Programını Görüştüğünü Doğruladı.” *Euronews*. Erişim tarihi 30.4.2025. <https://tr.euronews.com/2025/03/04/tahran-abd-ile-rusyanin-iranin-nukleer-programini-gorustugunu-dogruladi>.
- Ovefia, Kasoro Kelvin, Abraham E. Orhero. “Nuclear Armed Iran: Implication for Middle East Security.” *The Indonesian Journal of Social Studies* 6, no. 2 (2023): 151.
- Pekar, Çiğdem. “Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması Çerçevesinde Nükleer Teknolojinin İki Yüzlü Yapısı.” *Yönetim Bilimleri Dergisi* 29 (2017): 319-338. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/comuybd/issue/75259/1234799>.

- Phillips, James. "Iran Looks East: Building Ties with China." *Issue Brief* no. 5241 (21 Aralık 2021).
- Pop, Antonia. "Diplomatic Negotiations and the Iran Nuclear Deal Between the Realistic and Liberal Paradigms." *CES Working Papers* XII, no. 2 (2020).
- Rogal, Andreas. "İran ve ABD Arasındaki Nükleer Müzakereler Gelecek Hafta Devam Edecek." *Euronews*. Erişim tarihi 30.4.2025. <https://tr.euronews.com/2025/04/19/iran-ve-abd-arasinda-nukleer-muzakerelerin-ikinci-turu-romada-basladi>.
- Roomi, Farshad. "The Iran-Israel Conflict: An Ultra-Ideological Explanation." *Middle East Policy* (2023): 14.
- Şahin, Mustafa Ozan, Yasin Korkut, Veysel Kibar. "İran'ın Nükleer Programının Gelişimi ve Türkiye'nin Tutumu." *Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 1 (2023): 33-46. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/econharran/issue/77155/1245356>.
- Samore, Gary et al. "The Iran Nuclear Deal: A Definitive Guide." *Belfer Center For Science and International Affairs, Harvard Kennedy School* (Ağustos 2015).
- Şenol, Sena. "Seçilmiş Vakalar Işığında İran Dış Politikasında İsrail'in Yeri." Yüksek lisans tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, 2022.
- Shamdanighagh, Ali. "İran'ın Simnan Eyaletindeki Gizli Nükleer Deneme veya Deprem: Sosyal Medyadaki İddialar Neler?" *Euronews*. Erişim tarihi 17.10.2024. <https://tr.euronews.com/2024/10/09/iranin-simnan-eyaletindeki-gizli-nukleer-deneme-veya-deprem-sosyal-medyadaki-iddialar-nele>.
- Sinkaya, Bayram. "Nükleer Anlaşma Sonrası İran Siyasetinde Süreklilik ve Değişim." *ORSAM* 45 (Temmuz 2016). Erişim tarihi 20.08.2024. https://www.academia.edu/29295068/N%C3%BCkleeer_Anla%C5%9Fma_Sonras%C4%B1nda_%C4%B0ran_Siyasetinde_S%C3%BCreklilik_ve_De%C4%9Fi%C5%9Fim_pdf.
- Talbot, Brent. "Israel's Begin Doctrine Preventive Strike Tradition and Iran's Nuclear Pursuits." *Aether: A Journal of Strategic Airpower & Spacepower* 4 (Kış 2023).
- Telci, İsmail Numan. "Ağırlaştırılmış Ekonomik Yaptırımlar: Trump İran'dan Ne İstiyor?" *SETA Perspektif* 208. Erişim tarihi 20.08.2024. https://www.setav.org/assets/uploads/2018/08/208_I%CC%87ranYapt%C4%B1r%C4%B1mlar%C4%B1.pdf.
- Toossi, Sina, Ali Vaez. "Out of The Shadows: The Implications of Iran's Recent Duel With Israel." *Arms Control Association*. Erişim tarihi 4.9.2024. <https://www.armscontrol.org/act/2024-06/features/out-shadows-implications-irans-recent-duel-israel>.
- Uren, Çağla. "İran ve ABD Heyetleri Umman da: Derinlikli Nükleer Müzakereler Başladı." *Euronews*. Erişim tarihi 30.4.2025. <https://tr.euronews.com/2025/04/26/iran-ve-abd-heyetleri-ummanda-derinlikli-nukleer-muzakereler-basladi>.
- Utucu, Sait Burak. "Üç Avrupa Ülkesi ile İran Arasında 13 Ocak'ta Nükleer Görüşmeleri Yapılacak." *Euronews*. Erişim tarihi 30.4.2025. <https://tr.euronews.com/2025/01/01/uc->
- Wastnidge, Edward. "Reinforcing the Resistance: Iran and the Levant in a Multipolar Middle East." *Middle East Policy* (2024): 53–68.
- Yanatma, Servet. "Netanyahu: (Kaşıkçının Öldürülmesi) Korkunç Ama Suudi Arabistan'ın İstikrarı Çok Önemli." Erişim tarihi: 8.8.2024. <https://tr.euronews.com/2018/11/02/israilli-bakan-dan-kasikci-aciklamasi-suudi-arabistan-iran-a-karsi-muttefikimiz>.
- Yesevi, Çağla Gül. "İran'ın Enerji Sektörü: İran'ın Yumuşak ve Akıllı Gücü." In *Enerji Diplomasisi*, editörler: Hasret Çomak vd. İstanbul: Beta Yayınları, 2015.

- Youvan, Douglas C. "Complex Systems in Geopolitical Conflicts: Emergent Phenomena in the Israeli-Iranian Escalation." Erişim tarihi: 12.11.2024.
<https://www.researchgate.net/publication/384635597>.
- Youvan, Douglas C. "Ideological and Geopolitical Dimensions of the Israel-Iran Nuclear Standoff: Zionism, Martyrdom and the Role of Religious Identity in Statecraft." 28.10.2024. Erişim tarihi: 12.11.2024.
<https://www.researchgate.net/publication/385345213>.
- Zakaria, Motaz, Mohamad Barakat. "İran'ın Nükleer Faaliyetleri Bağlamında ABD-İran İlişkisi ve Yaptırımların İran'a Etkisinin Analizi." Erişim tarihi: 29.8.2024.
<https://www.researchgate.net/publication/366190475>.
- Zareba, Szymon. "Legal Issues Related to the U.S. Withdrawal from the Nuclear Agreement with Iran." *PSIM Bulletin*, no. 22 (1268), 14.2.2019.

Makale Gelişi:
02.10.2024

Makale Kabulü:
03.05.2025

Araştırma
Makalesi

Uluslararası Siyaset Dergisi

U S J o u r n a l

ORTA DOĞU'DA DEVLET DIŞI SİLAHLI AKTÖRLER: VEKALET SAVAŞLARI VE STRATEJİK HEDEFLENME DİNAMİKLERİ

Sümeysa Ulus

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Uzmanı

sumeyraulus@outlook.com.tr

 0009-0001-3203-1093

ÖZET

Bu çalışma, Orta Doğu'da devlet dışı silahlı aktörlerin (DDSA) hedef alınmasının, bölgenin karmaşık ve dinamik yapısı üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. DDSA'lar, genellikle devletlerin zayıfladığı veya çöktüğü alanlarda ortaya çıkarlar ve güç boşluklarını doldurarak kendi otoritelerini kurarlar. Terör örgütlerinden, milis gruplarına kadar geniş bir yelpazede yer alan bu aktörler, dini, etnik veya ideolojik motivasyonlarla hareket ederler. Dini bağlam ise, bu silahlı aktörlerin ideolojik tutunumu açısından önemli bir rol oynar. Örneğin Şii ve Sünni gruplar arasında yaşanan mezhepsel çatışmalar, dini bağlamın etkisiyle daha da şiddetlenmiştir. Orta Doğu'da devlet dışı silahlı aktörlerin hedef alınması, genellikle uluslararası ve bölgesel güçlerin müdahaleleriyle şekillenir. Bu müdahaleler, bazen doğrudan askeri operasyonlar şeklinde olurken, bazen de ekonomik ve siyasi yaptırımlar yoluyla gerçekleşir. Çalışma, uluslararası ve bölgesel müdahalelerin DDSA'lar üzerindeki etkilerini değerlendirerek, bu dinamiklerin bölgesel istikrarsızlığa nasıl katkıda bulunduğunu analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Devlet Dışı Silahlı Aktörler, Orta Doğu, Terörizm, Şiddet

Atf Bilgisi: Ulus, Sümeysa. "Orta Doğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörler: Vekalet Savaşları ve Stratejik Hedeflenme Dinamikleri," *Uluslararası Siyaset Dergisi* 3, sayı 1 (2025): 117-133.

Çıkar Çatışması Beyanı:

Etik Kurul Onayı:

Finansal Destek Beyanı:

Yazar Katkı Beyanı:

Yazar çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Yazar etik kurul onayı gereklemediğini beyan etmiştir.

Yazar finansal destek almadığını beyan etmiştir.

1. yazar %100.

Article Received:
02.10.2024

Article Accepted:
03.05.2025

Research Article

Uluslararası Siyaset Dergisi

U S J o u r n a l

NON-STATE ARMED ACTORS IN THE MIDDLE EAST: DYNAMICS OF PROXY WARS AND STRATEGIC TARGETING

ABSTRACT

This study aims to examine the effects of targeting non-state armed actors (NSAAs) on the complex and dynamic structure of the Middle East region. NSAAs typically emerge in areas where states have weakened or collapsed, filling power vacuums by establishing their own authority. These actors, ranging from terrorist organizations to militia groups, operate with religious, ethnic, or ideological motivations across a broad spectrum. The religious context plays a significant role in the ideological adherence of these armed actors. For instance, sectarian conflicts between Shia and Sunni groups have been further intensified by the influence of religious context. The targeting of non-state armed actors in the Middle East is generally shaped by interventions from international and regional powers. These interventions sometimes take the form of direct military operations, while at other times they are implemented through economic and political sanctions. This study evaluates the effects of international and regional interventions on NSAAs, analyzing how these dynamics contribute to regional instability.

Keywords: *Non-State Armed Actors, Middle East, Terrorism, Violence.*

To Cite: Ulus, Sümeyra. "Orta Doğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörler: Vekalet Savaşları ve Stratejik Hedeflenme Dinamikleri," *Uluslararası Siyaset Dergisi / US Journal* 3, sayı 1 (2025): 117-133.

Conflict of Interest Statement: Author declared no conflict of interest.
Ethics Committee Approval: Author declared article does not require ethics committee approval.
Financial Support Statement: Author declared that there was no financial support.
Author(s) contribution Statement: 1th author 100%.

Giriş

Arap Baharı sonrası Orta Doğu alt sistemi uluslararası ilişkiler açısından bir dizi girift dinamikle tanımlanabilir. Bölge; siyasi istikrarsızlık, ekonomik zorluklar ve toplumsal değişimlerle sarsılmıştır. Yapısal sorunlar, mevcut çatışmalar ve ekonomik krizler, bu sarsıntıyı daha da derinleştirmiştir. Orta Doğu'nun birçok ülkesinde, Arap Baharı'nın etkileri hâlâ hissedilmektedir. İşlevsiz devletler, otoriter rejimlerin hakimiyeti ve siyasi boşluklar, bölgedeki istikrarsızlığı artırmaktadır. Uluslararası petrol piyasasındaki dalgalanmalar, bölgedeki ekonomik istikrarı da tehdit etmektedir. Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve İran gibi petrol zengini ülkeler, ekonomik kaynak çeşitliliği arayışına girmiştir. İşsizlik oranlarının yükselmesi, toplumsal huzursuzlukları tetiklemiştir. Eğitim ve sağlık gibi temel hizmetlere erişim eksikliği, sosyal gerilimleri artırmaktadır.

Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD-DAEŞ), El-Kaide, Hizbullah, Halk Seferberlik Güçleri (Haşdi Şabi), ve bölgesel milis grupları gibi çeşitli silahlı aktörler, istikrarsızlığın temel nedenlerinden bazılarıdır. Bu gruplar, zayıf devlet yapıları ve güvenlik boşluklarından faydalanarak etkinliklerini sürdürmektedir. Bölgede radikal liderler hem siyasi hem de sosyal alanda önemli bir rol oynamaktadır. Onların söylemleri ve etkileri, toplumların yönelimlerini ve çatışma potansiyelini şekillendirmektedir. Sünni ve Şii mezhepler arasındaki tarihsel rekabet, Suudi Arabistan ile İran arasındaki bölgesel güç mücadelesiyle daha da belirginleşmiştir. Bu ideolojik çatışma, Suriye ve Yemen gibi ülkelerdeki iç savaşları körüklemektedir.

Arap Baharı sonrası Orta Doğu'da silahlı aktörlerin geleceğini öngörebilmek için, tarihsel arka planı anlamak gereklidir. Orta Doğu'daki silahlı grupların rolü hem siyasi hem de dini gelişmeler açısından kritik bir öneme sahiptir. Silahlı grupların tarihsel arka planı incelendiğinde; Hamas gibi Sünni ve Hizbullah gibi Şii gruplar, siyasi ve askeri alanda etkinlik göstermektedir. Bu gruplar, toplumsal desteği artırmak ve dini meşruiyeti sağlamak için dini liderlerle sıkı iş birlikleri kurmuşlardır. DAEŞ-İŞİD gibi radikal örgütler, dini liderlerin otoritesine alternatif bir güç olarak kendilerini konumlandırmışlardır. Bu örgütler, özellikle dini dogmaları kullanarak kendi mezhepsel ve ideolojik hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bu dini ve silahlı aktörlerin tarihsel etkisi ve birbirleriyle olan ilişkisi, Orta Doğu'da toplumsal ve politik dinamikleri derinden etkilemiştir.

Orta Doğu'da silahlı aktörlerin gücü, bölgenin tarihsel, kültürel ve siyasi dinamiklerinden önemli ölçüde etkilenir. Özellikle 2020 yılından sonraki dönemde bu aktörlerin rolü ve etkisi, farklı faktörler ve etmenler doğrultusunda şekillenmiştir. DAEŞ-İŞİD ve El Kaide gibi radikal örgütler, bölgedeki istikrarsızlık ve kaos ortamında güç kazanmıştır. Bu örgütler, dinî ideolojiler aracılığıyla destekçi toplamış ve geniş coğrafyalarda etkinlik kurmuştur. Lübnan'da Hizbullah, Yemen'de Husiler ve Irak'taki Haşdi Şabi gibi milis grupları, belirli siyasi ve dini ideolojileri savunmaktadır. Bu gruplar, genellikle dış güçlerin desteğiyle hareket eder ve yerel toplumlar üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir.

İran, Suudi Arabistan ve Mısır gibi bölgesel güçler, çeşitli silahlı grupları kendi stratejik çıkarları doğrultusunda desteklemektedir. Bu destek, çoğunlukla maddi yardımlar, lojistik destekler ve ideolojik eğitimler şeklinde olur. Özellikle kırsal ve dağlık bölgelerde, aşiretler ve klanlar arası rekabet ve ittifaklar, yerel düzeyde güç dinamiklerini belirler. Bunların yanı sıra, uluslararası aktörler ve büyük güçler, bölgedeki silahlı grupların güç dengelerini manipüle etmek için çeşitli stratejiler uygular. Silahlı aktörlerin gücü ve etkisi, sadece yerel koşullardan değil, aynı zamanda küresel güç ilişkilerinden de beslenir. Orta Doğu'daki silahlı aktörlerin gücüne dair analizler, bölgesel istikrar ve güvenliğin geleceği açısından kritik önemdedir.

Orta Doğu'da silahlı aktörlere yönelik saldırıların artması, bölgesel ve uluslararası düzeyde geniş yankılar uyandırmıştır. Bu saldırılar, yalnızca hedeflerini değil, aynı zamanda bölgesel ittifakları ve küresel güç dengelerini de etkilemiştir. Özellikle İran ve Suudi Arabistan gibi

büyük aktörler, bu saldırılar sonucunda stratejik pozisyonlarını yeniden gözden geçirmiştir. Bölge ülkeleri, güvenlik politikalarını yeniden şekillendirmek zorunda kalmıştır. Savunma önlemleri artırılmış, terörle mücadele kapsamında yeni stratejiler geliştirilmiştir. Artan şiddet olayları, bölge halkının büyük ölçekli göç hareketlerine yol açmıştır. Avrupa başta olmak üzere, dünya genelinde mülteci krizleri yaşanmıştır. Orta Doğu'nun enerji kaynaklarına olan bağımlılık, saldırılar sonrasında enerji piyasalarını dalgalandırmıştır. Bu durum, uluslararası enerji güvenliğini tehdit etmiştir.

Orta Doğu şiddet ve terörizm olaylarının analiz edilmesi, bölgesel ve küresel aktörlerin karar alma süreçlerini ve bu süreçlerin sonuçlarını anlamak açısından kritik öneme sahiptir. Bu dönemde ortaya çıkan yeni olgular ve eğilimler, bölgenin geleceğini anlamak için kapsamlı bir inceleme gerektirmektedir.

Bu makalede, Devlet dışı silahlı aktörler (DDSA) incelenmiştir. Batılı aktörler tarafından finansal ve askeri destek sağlanan bu gruplar, aynı güçler tarafından terörist olarak tanımlanarak yok edilmeye çalışılmaktadır. Bu durum, Orta Doğu'daki istikrarsızlığı ve kırılganlığı daha da derinleştirmekte, bölgenin güvenlik dinamiklerini karmaşıklaştırmaktadır.

Çalışmanın amacı, DDSA'ları ele almak ve bu silahlı gruplara yönelik operasyonların etkilerini analiz ederek, özellikle sivil kayıplar ve radikalleşme süreçlerine etkisini ortaya koymaktır. Kapsam olarak, Orta Doğu'da yürütülen güvenlik politikaları, vekalet savaşları ve uluslararası aktörlerin bu çerçevedeki stratejileri ele alınmıştır. Literatür özgünlüğü açısından, yapay zekâ ve gelişen teknolojilerin savaş taktikleri üzerindeki dönüştürücü etkisi, istihbarat süreçleri ve yeni radikalleşme yöntemleri gibi güncel konulara odaklanılmıştır.

Çalışmanın temel hipotezleri şunlardır: (1) DDSA'lar Uluslararası İlişkilerde önemli aktörlerden biri haline gelmiştir. (2) DDSA'lara sponsor devletler tarafından sağlanan destek, bu grupları daha da güçlendirip sofistike hale getirirken faaliyet gösterdikleri alanlarda devletlerin başarısızlık düzeyini olumsuz etkilemektedir. Bu hipotezler doğrultusunda, çalışmanın bulguları mevcut güvenlik politikalarının etkinliğini sorgulamaktadır. Bölgesel istikrarı sağlamak için alternatif yaklaşımların gerekliliğine işaret etmektedir. Makalede yer verilen analizler, metodolojik yaklaşımlar açısından katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Günümüz çatışma biçimlerinde yaşanan dönüşüm, devlet dışı silahlı aktörlerin yalnızca kendi politik ya da ideolojik ajandaları doğrultusunda hareket eden yapılar olmaktan çıkarmıştır. Aynı zamanda bölgesel ve küresel güçlerin *vekalet savaşlarında* kullandığı stratejik araçlara dönüştürmüştür. Özellikle Orta Doğu coğrafyasında, bu aktörler üzerinden sürdürülen vekalet savaşları, klasik devletler arası savaşların yerini alan hibrit ve çok katmanlı çatışma modellerini ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, devlet dışı aktörlerin sadece yerel düzeydeki etkileri değil, aynı zamanda büyük güçlerin çıkar çatışmalarında üstlendikleri rol de analiz edilmektedir.

1. Devlet Dışı Silahlı Aktör (DDSA) Tanımı ve Kapsayıcılığı

Orta Doğu'da DDSA'lar, bölgesel istikrarsızlığın önemli unsurlarından biri olarak güvenlik politikalarının merkezinde ele alınabilir. Bu gruplar, çatışmaların yoğun olduğu bölgelerde yerel yönetim boşluklarını doldurmakta ve vekâlet savaşlarının birer parçası olarak şekillenmektedir. DDSA'ların sahip oldukları militan ve silah kapasitesi, operasyonel yetkinlikleri ile doğrudan bağlantılıdır. Anılan yapılar uluslararası aktörlerin bunlara sağladıkları destekle daha da güçlenmektedir. Bölgedeki DDSA'lar, etki alanlarına göre farklı stratejiler izleyerek hem yerel hem de bölgesel düzeyde siyasi ve askeri roller üstlenebilmektedir. Örneğin, Hizbullah ve Hamas gibi gruplar, bölgesel denklemde İran gibi devletlerin desteğiyle güçlenirken, Kürdistan Topluluklar Birliği (KCK) / Kürdistan İşçi Partisi (PKK) / Halk Savunma Birlikleri (YPG) ve DAESH-İŞİD gibi gruplar farklı küresel aktörler

tarafından yönlendirilmektedir. Özellikle Çin, Rusya, ABD, İngiltere, Fransa vs. gibi devletlerin bu gruplarla ilişkileri, Orta Doğu'daki güç mücadelelerinin daha karmaşıklaştırmaktadır. Bu bağlamda, finansal ve askeri destek sağlayan devletlerin rolü, vekalet savaşlarının ve bölgesel güvenlik krizlerinin devam etmesinde kritik bir etmen olarak değerlendirilebilir. Aşağıdaki tablo, Orta Doğu'daki DDSA'ların militan ve silah kapasiteleri ile bölgesel etkilerini göstermektedir.

Tablo 1. Orta Doğu'da Faaliyete Geçen Başlıca DDSA'lar ve Etki Alanları

DDSA	Militan Sayısı	Silah Sayısı	Bölgesel Etki Sahası
Hizbullah	25.000	150.000	Lübnan, Suriye, İran
KCK/PKK	20.000	30.000	Suriye, Türkiye, Irak, İran
El-Kaide	10.000	20.000	Afganistan, Pakistan, Orta Doğu, Orta Afrika
Haşdi Şabi	10.000	5.000	Orta Doğu
Husiler	15.000	7.000	Orta Doğu
DAEŞ-IŞİD	20.000	10.000	Orta Doğu, Orta Asya, Orta Afrika
SMO Suriye (Milli Ordusu)	30.000	15.000	Suriye

Kaynak: www.visionofhumanity.org sitesinden alınan verilerle yazar tarafından oluşturulmuştur.

DDSA kavramsal olarak tanımlanması zor yapılardır ve genellikle farklı disiplinlerce farklı teorik çerçevelerle ele alınmaktadır. Krause ve Milliken'e göre, DDSA'lar silahlı ve belirli bir örgütsel yapıya sahip olan şiddet ve terör faaliyetleri sürdüren devlet dışı aktörlerdir. Bu gruplar, siyasi hedeflere ulaşmak için belirli bir toprak veya topluluk üzerinde kontrol sağlamak amacıyla şiddete dayalı araçlar kullanırlar. Dini, etnik ve siyasi amaçlarla şiddet içeren melez askeri taktikler uygulayan, hiyerarşik bir organizasyona sahip ve güçlü ideolojik bağlılıkları olan bu gruplar, devlet kontrolü dışında örgütlenirler. DDSA'lar, siyasi ve askeri amaçlarına ulaşmak için şiddeti stratejik bir araç olarak kullanırlar. Bu grupların, düzensiz ve usulsüz askeri eylem şablonlarına sahip olmaları ve "yarı devlet" ya da "devletimsi" niteliğe sahip olmaya çalışmaları en belirgin özelliklerindedir.¹ Uluslararası ilişkiler literatüründe, devlet-dışı veya devlet-altı aktörler, devlet mekanizmasından farklılaşan ve otonom davranan çeşitli birimlerdir. DDSA'ların varlığı yeni olmamakla birlikte, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana DDSA'ya yönelik akademik ilgi artmıştır. Ancak, bu grupların siyasi düzenin şekillenmesindeki rolleri yeterince incelenmemiştir. Bu eksiklik, genellikle 'devlet merkezli' yaklaşımın hâkim olmasından kaynaklanmaktadır.²

Arap Baharı'nın ardından DDSA'ların yaygınlaştığı ve etki sahası kazandıkları ifade edilebilir. DDSA'ların artan rolü, Rusya ve ABD gibi büyük küresel güçlerin yanı sıra İran, Suudi Arabistan ve Suriye gibi bölgesel güçlerin de devlet dışı aktörlerle iş birliği yaparak birbirlerine karşı araç olarak kullanmalarına neden olmuştur. Bu durum, devletlerarası güç mücadelelerinde devlet dışı aktörlerin önemli bir bağlam haline gelmesine yol açmıştır. DDSA'lar, devletlerin geleneksel yapısına ve stratejik dengelerine meydan okumakta ve devletlerin diğer karşı kullanabildiği ve/veya iş birliği oluşturdukları araçlardır. Ancak, uluslararası politika açısından

¹ Burhanettin Duran, Murat Yeşiltaş, *Orta Doğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörlerin Yükselişi* (Ankara: SETA Vakfı İktisadi İşletmesi, 2018), 14–15.

² Carmit Valensi, "Alliances with Violent Non-State Actors in Middle East Conflicts: Between Theory and Practice," *IEMed Mediterranean Yearbook* (2021): 239–240, Erişim tarihi: 30.09.2024, <https://www.iemed.org/publication/alliances-with-violent-non-state-actors-in-middle-east-conflicts-between-theory-and-practice/>

yeni bir olgu değildir. Orta Doğu’da bu tür aktörler, Arap Baharından önce de çeşitli egemenlik ve güvenlik sorunlarına yol açmıştır. Yeşiltaş ve Duran Arap Baharı ile birlikte, 2010-2013 yılları arasında, Orta Doğu ve Kuzey Afrika’daki devletlerin devlet olma fonksiyonlarında kayıplar nedeniyle silahlı Selefi grupların %58 oranında arttığı ifade etmişlerdir.³ Orta Doğu’nun parçalanmış ve çatışmalı jeopolitik atmosferinde etki sahası oluşturmak ve faaliyet gösterdiği alanda tutunmak için DDSA’lar bölgelerindeki doğal kaynakları ve stratejik önemi olan yerleri ele geçirmeye odaklanmaktadır. Ardından kayıt dışı ekonomik ağlar kurmaya çalışan bu aktörler buldukları bölgede toprak kontrolü, baskıcı şiddet ve demografik mühendislik yöntemlerini kullanarak otorite tesis etmeye ve toplum kontrolünü sağlamaya çalışmaktadırlar.

DDSA’lar güçsüz devlet yapılarının bulunduğu, sosyoekonomik refahın eksik olduğu ve siyasi düzensizliklerin yaşandığı bölgelerde ortaya çıkmaktadır.⁴ Başarısız devletlerde daha kolay faaliyet ve etki sahası elde edebilmektedir. Diğer yandan bu yapılar devletin başarısızlık düzeyini de arttırmaktadır. Bu hal altında DDSA’lar bölgesel güç dengelerini değiştirmektedir. Diğer yandan DDSA’lar, uluslararası toplumca kabul edilen yerleşik normlarına meydan okumaktadırlar. Özellikle intihar bombacılığı, radikalize eylemler, ağır insan hakları ihlalleri DDSA’ların ürettiği temel problem alanlarıdır. Son yıllarda Orta Doğu’da DDSA etkisi artmış ve bu durum, bölgede egemen devlet yapıları üzerinde bozucu etkiler yaratmıştır. 21. yüzyılda terör örgütleri, savaş ağaları, milis güçler ve paralı askerler gibi DDSA’lar, Arap Ayaklanmaları sürecinin getirdiği devlet çözümleri ile bölgesel etkilerini artırmıştır. Bu aktörler arasında Lübnan’da Hizbullah, Yemen’de Husiler, Irak ve Suriye’de çeşitli milis gruplar, Suriye Milli Ordusu (SMO) ve Libya’da Halife Hafter güçleri öne çıkmaktadır. Bu grupların devlet aygıtında rol aldığı, ulusal meclislere dahi katıldığı örnekler mevcuttur. Mesela Hizbullah, Lübnan’da 1975’te başlayan iç savaş sırasında önemli bir aktör olarak ortaya çıkmış ardından İran-Suriye merkezli ‘direniş eksenine’ dahil olmuştur. İç siyasetteki konsolidasyon sürecini tamamlayan Hizbullah, Lübnan’da iktidar gücüne erişmiş ve Arap Ayaklanmaları ile Suriye İç Savaşı’nda bölgesel alt sistem içinde hesaba katılması gereken bir güç haline gelmiştir. Suriye İç Savaşı’na müdahil olarak askeri-siyasi konumunu güçlendiren Hizbullah, Irak’ta İran destekli Şii oluşumlarla etkileşim alanı bulmuş ve İran ile ideolojik ve coğrafi birlikteliğini pekiştirmiştir. Hizbullah, İsrail’i temel düşman olarak benimseyip Gazze’de Hamas ile güçlü ittifaklar kurmuştur. 7 Ekim 2023’te Hamas’ın İsrail’e yönelik ani saldırıları ve Gazze’nin işgal edilme girişimi, Hizbullah’ın bu süreçteki rolünü gündeme getirmiştir. Hizbullah, Gazze’nin topyekûn işgali ve Hamas’ın yok edilmesi durumunda çatışmaların bölgeye yayılabileceği mesajını vermiştir. İsrail-Hizbullah gerilimi, düşük düzeyli çatışmalarla devam etmektedir. İsrail-Hamas çatışmaları, devlet merkezli bakış açısının sınırlılıklarını ortaya koyarken, İran’ın devlet dışı aktörlerle kurduğu ittifakların bölgesel çatışmaları nasıl şekillendirdiğini göstermektedir.⁵

1.1. Vekalet Savaşları: Orta Doğu’da Güç Mücadelesinin Yeni Yüzü

21. yüzyılın başlarından itibaren Orta Doğu, doğrudan askeri müdahalelerden ziyade vekalet savaşlarının (proxy wars) sahnesi haline gelmiştir. Bu savaşlar, büyük güçlerin ve bölgesel aktörlerin çıkarlarını, yerel silahlı gruplar aracılığıyla sürdürdüğü çatışmalar olarak tanımlanabilir. Bu dinamik hem bölgesel istikrarsızlığı artırmakta hem de uluslararası hukukun sınırlarını zorlamaktadır. Vekalet savaşları, bir devletin kendi çıkarlarını korumak veya

³ Yeşiltaş, Duran, *Orta Doğu’da Devlet Dışı...* 10.

⁴ Yeşiltaş, Duran, *Orta Doğu’da Devlet Dışı...*

⁵ Mustafa Yetim, “Orta Doğu Çalışmalarında Devlet Dışı Aktörler Gerçeği: Hizbullah Örneği.” *Fokus*, 2024, Erişim tarihi: 30.09.2024, <https://www.fokusplus.com/odak/orta-dogu-calismalarinda-devlet-disi-aktorler-gercegi-hizbullah-ornegi>

genişletmek amacıyla, doğrudan müdahale yerine, başka bir devlet dışı aktör aracılığıyla çatışmalara katılmasıdır. Bu tür savaşlar, düşük maliyetli müdahale imkânı sunarken, aynı zamanda siyasi sorumluluktan kaçınma fırsatı da sağlar. Orta Doğu'da bu strateji, özellikle Suriye, Yemen, Irak ve Lübnan gibi ülkelerde belirginleşmiştir. Orta Doğu'da vekalet savaşlarının örnekleri şu şekilde ele alınabilir;⁶

- i. Suriye İç Savaşı: İran, Hizbullah aracılığıyla Esad rejimini desteklerken; ABD, PYD/YPG gibi gruplara destek vermiştir. Rusya'nın doğrudan müdahalesi çatışmanın çok taraflı bir vekalet savaşına dönüşmesine neden olmuştur.
- ii. Yemen Krizi: İran'ın desteklediği Husiler ile Suudi Arabistan liderliğindeki koalisyonun desteklediği hükümet güçleri arasındaki çatışma, bölgesel bir vekalet savaşının örneğidir. Bu savaş, insani krizi derinleştirirken, bölgesel rekabeti de körüklemiştir.
- iii. Irak ve Lübnan: İran'ın Haşdi Şabi ve Hizbullah gibi gruplar üzerindeki etkisi, bu ülkelerdeki siyasi ve güvenlik dengelerini etkilemektedir. Bu gruplar, İran'ın bölgesel stratejisinin bir parçası olarak hareket etmektedir.

Vekalet savaşları, Orta Doğu'da sınır ötesi güvenlik tehditlerini artırmakta, mülteci krizlerini derinleştirmekte ve terörizmin yayılmasına zemin hazırlamaktadır. Ayrıca, bu savaşlar uluslararası hukukun ihlali ve insan hakları ihlalleri gibi ciddi sorunları da beraberinde getirmektedir.⁷

2. Devlet Dışı Silahlı Aktörlerin Orta Doğu'daki Güç Boşluklarını Doldurması

Hizbullah, Suriye eski Devlet Başkanı Beşşar Esad'ın müttefiki olarak, 2011'de başlayan iç savaşta binlerce savaşçısını Suriye'ye göndermiştir. Bu destek, özellikle Lübnan sınırındaki dağlık bölgelerde isyancıların ele geçirdiği bazı yerlerin yeniden hükümet yanlısı güçlere geçmesini sağlamıştır. Ancak Hizbullah'ın, Suriye iç savaşına müdahil olması, Lübnan'daki etnik gerilimleri artırmıştır. Grubun, Esad'a desteği ve İran'la sıkı bağları, İran'ın bölgedeki başlıca rakibi Suudi Arabistan'ın liderliğindeki Körfez ülkelerinin tepkisini çekmiştir. İsrail ise Suriye'deki İran ve Hizbullah militanlarıyla bağlantılı hedeflere sık sık saldırı düzenlemektedir.⁸

DDSA'ların, devletler tarafından bir araç olarak kullanılması, günümüzde dikkat çeken bir olgudur. Özellikle ABD gibi süper güçlerin, terör örgütleriyle olan ilişkileri, bu tür ortaklıkların emsalsiz örneklerinden biridir. Bu durum, DDSA'ların uluslararası düzene etkisini hem kendi hem de destekleyen devletlerin istihbarat kabiliyetlerinin sinerjisi yoluyla belirgin hale getirmektedir. Yani DDSA'lar destekleyen devletler tarafından bir 'güvenlikleştirme aracı' olarak kullanılabilir.⁹

DAEŞ- İŞİD'in, Orta Doğu'ya ani ve şiddetli bir şekilde yayıldığı dönemde, hem uluslararası hem de bölgesel siyasi dengeler üzerinde değiştirici bir etki yaratmıştır. DAEŞ devlet kurma amacıyla coğrafi bir bölgeyi işgal edip kontrol altına alarak ardından burada devlet kurma niyetini açıkça ortaya koyan ilk Selefi grup olmuştur. Örgütün Ocak 2014'te Felluce'yi ele

⁶ Nur Ghantous, "What Are Proxy Wars and Where Are They Happening?," *FairPlanet*, 2025, Erişim tarihi: 06.05.2025, <https://www.fairplanet.org/story/what-are-proxy-wars-and-where-are-they-happening/>.

⁷ Meherab Hossain; Al-Kasmin Islam, "Proxy Wars and the Global Stage: How Major Powers Fight Without Fighting," *Modern Diplomacy*, 9 Nisan 2024, Erişim tarihi: 06.05.2025, <https://moderndiplomacy.eu/2024/04/09/proxy-wars-and-the-global-stage-how-major-powers-fight-without-fighting/>.

⁸ BBC Türkçe, "Hizbullah nedir, nasıl kuruldu, ne kadar güçlü?," 29.07.2024, Erişim tarihi: 30.09.2024, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cw4y8y97ygl0>

⁹ Merve Seren, Murat Aslan, "DDSA'lar ve İstihbarat," içinde *Ortadoğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörler*, ed. Murat Yeşiltaş, Burhanettin Duran (İstanbul: SETA, 2019), 31–32.

geçirmesi, ardından Ramadi'yi kontrol etmesi aynı dönemde Suriye'de Rakka'ya girmesi bölgesel dengeleri alt üst etmiştir. Irak örneğinden hareket edildiğinde DAESH'in bölgede tutunmasının temel sebepleri şu şekilde özetlenebilir. DAESH'in başarısı askeri değil, stratejik ve toplumsal faktörlere de dayanmaktaydı. Grup, yerel halka yabancı bir işgalci güç olarak değil, bir kurtuluş ordusu olarak kendini kabul ettirebilmişti. Bu strateji, Musul ve Tikrit gibi diğer büyük şehirlere yönelik operasyonlarında da etkili olmuştur. Irak ordusu, yerel halk tarafından güvenilmeyen bir durumdaydı ve bu DAESH'e yönelik yerel destek üzerinde etkili olmuştu. Öte yandan, örgütün yasadışı yollarla elde ettiği petrol gelirlerindeki artış, yerel milislerin sadakatini satın almak için bir araç olarak kullanılmıştır. En önemlisi de gittikçe başarısızlık düzeyi artmış Irak'ta rüşvet ve yolsuzluğa karşı simgesel önlemlerin alınması, kamu hizmetlerinin yeniden tesis edilmesi ve halkın temel gıda ürünlerine ulaşmasına yönelik faaliyetleriyle DAESH halkın desteğini elde etmeye yönelik bir politika oluşturmuştur.¹⁰

DAESH'in yükselişi, Hizbullah'ın Suriye'deki varlığı ve Ekim 2023'te başlayan Hamas-İsrail çatışmasından bu yana, Orta Doğu'da şiddetin yükselişi anılan dönemde İran destekli devlet dışı aktörlerin bölgedeki etkisini gözler önüne sermektedir. Lübnan hükümeti, Hizbullah'ın İsrail ile büyük bir çatışmaya girmesini engelleyememektedir. ABD, Fransa ve Arap ülkelerinin Lübnan Silahlı Kuvvetleri'ne yaptığı yardımlar, Hizbullah'ı sınırlamakta yetersiz kalmıştır. Büyük güçlerin, ulus devletlere karşı kullandıkları askeri olmayan politika araçları, devlet dışı aktörlere karşı sınırlı bir etki göstermektedir. Devlet dışı aktörler, küresel finansal sistemin dışında faaliyet gösterdikleri için geleneksel ekonomik yaptırımların etkisiz kalmasına neden olmaktadır. Birçok devlet dışı aktör, ABD tarafından terörist grup olarak tanımlandığından, uluslararası yardım kuruluşlarının bu grupların kontrol ettiği bölgelerde çalışması zorlaşmaktadır. Diplomatik olarak, devlet dışı aktörler ülkelerinin yabancı elçiliklerini kontrol etmemekte ve liderlerine erişim sınırlıdır. Küresel yetkililer, bazı çatışmaların çözülmesinin ulusal hükümetleri güçlendireceğini ve devlet dışı aktörlerin neden olduğu istikrarsızlık ve çatışmayı azaltacağını ummaktadır.¹¹

3. Çatışmaların Temeli: Direniş Ekseni ve DDSA Faaliyetleri (1980–2024)

DDSA'lar hedef belirlerken, stratejik amaçlarına ulaşmak için farklı taktikler kullanmaktadır. Yukarıda Irak örneğinde değinildiği gibi bu gruplar, yalnızca askeri güçle değil, aynı zamanda psikolojik, sosyal ve kısmen diplomatik araçları da kullanabilmektedir. Örneğin, aşağıdaki tabloya göre; DAESH- IŞİD'in sivil nüfusu ve medyayı hedef alması, korku yayarak propaganda etkisini artırmayı yöneliktir. İnfaz videoları ve bombalı eylemler gibi yöntemlerle küresel düzeyde dikkat çekerek uluslararası müdahaleleri provoke etmeyi ve dış desteği çekmeyi hedeflemiştir. Hizbullah'ın askeri üsleri ve kentleri hedef alması, örgütün direniş imajını güçlendirme stratejisinin bir parçasıdır. Roket saldırıları yoluyla bölgesel meşruiyet kazanmayı ve destekçi tabanını genişletmeyi hedeflemektedir. YPG ise DAESH'i hedef alarak uluslararası kamuoyunda destek elde etmeye çalışmaktadır. ABD ile iş birliği içinde savunma hatları kurarak ve mümkün mertebe dış askeri yardımlardan faydalanarak bölgedeki pozisyonunu güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Söz konusu taktikler devlet dışı aktörlerin yalnızca askerî operasyonlarla değil, aynı zamanda psikolojik ve diplomatik stratejiler vasıtasıyla başarı kazanmaya çalıştıklarını göstermektedir.

¹⁰ Pierre-Jean Luizard, *IŞİD Tuzağı* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 13-19.

¹¹ The Soufan Center, "IntelBrief: Non-State Actors in the Middle East Demonstrate Increasing Power and Influence," 9 Nisan 2024, Erişim tarihi: 29.09.2024, <https://thesoufancenter.org/intelbrief-2024-april-9/>

Tablo 2. Devlet Dışı Silahlı Aktörlerin Stratejik Hedefleme Pratikleri

DDSA	Hedeflenen Unsur	Stratejik Amaç	Kullanılan Taktik	Sonuç
DAEŞ- IŞİD	Sivil nüfus, medya	Korku yaymak, propaganda	İnfaz videoları, bombalı eylemler	Uluslararası müdahale, dış destek çekmek
Hizbullah	Askeri üstler, kentler	Direnış imajı inşa etmek	Roket saldırıları	Meşruiyet kazanımı
YPG-PYD	DAEŞ ve benzeri gruplar	Uluslararası destek elde etmek	ABD ile iş birliği, savunma hatları	ABD silah ve hava desteği

Kaynak: Byman, 2005; Saab & Riedel, 2007'den türetilmiştir.¹²

1980'lerin başından itibaren İran, Orta Doğu'da Şii militan gruplardan oluşan geniş bir ağ kurmuştur. Bu gruplar, İran'ın bölgedeki jeopolitik hedeflerini ilerletmek için kullanılmıştır. Özellikle İsrail ve ABD hedeflerine saldırılar düzenlemişlerdir. Suriye iç savaşında ise Beşşar Esad rejimine destek sağlamışlardır. İran'ın "direnış ekseninde" yer alan en dikkat çekici grup, Lübnan merkezli Hizbullah'tır. Yaklaşık 20.000 aktif personeli ve önemli bir roket ve insansız hava aracı cephaneliği olduğu tahmin edilen Hizbullah, 2006'da İsrail'e karşı büyük bir savaş yürütmüştür. Bu çatışmada zafer ilan etseler de Lübnan'daki siviller gibi ağır kayıplar vermiştir. Çatışmanın en büyük sürprizi ise Yemen'deki Şii isyancı grup Husiler olmuştur. 2014'te başlayan iç savaşta kendi hükümetlerine karşı isyan eden Husiler, Suudi liderliğindeki koalisyonla karşı savaşmıştır. 2023 Ekim ayından bu yana ise İsrail'e ve Kızıldeniz'deki deniz taşımacılığına füze saldırıları düzenleyerek küresel ticareti zaman zaman engellemektedir. ABD ve müttefikleri, Husilere karşı birkaç hava saldırısı düzenlemiştir; ancak, onları caydırmayı başaramamıştır.¹³ Fakat 17 Eylül 2024'te İsrail'in Lübnan'da Hizbullah'ın üst düzey yöneticilerine ve militanlarına yönelik "çağrı cihazı" operasyonu sonucunda patlamalarla 20 kişi hayatını kaybetmiş ve 450 kişi yaralanmıştır. Hizbullah, saldırılardan İsrail'i sorumlu tutarken, İsraili yetkililer saldırıyı hemen üstlenmedi. Bu olaylar, Lübnan toplumunda büyük bir huzursuzluk yarattı ve Hizbullah ile İsrail arasındaki gerilimi yükseltmiştir. Ancak İsrail'in Hizbullah'a ciddi zarar verdiği de açıktır.¹⁴

3.1. Orta Doğu Dengesini Sarsacak Suikastlar: DDSA'ların Hedef Alınması

ABD dış politikası, 11 Eylül sonrasında ötesine geçerek iç güvenlik ve ekonomik istikrara odaklandığını bir döneme girmiştir. Bu süreçte, Washington'un Çin ve Rusya'ya karşı koyma önceliği, Afrika ve Latin Amerika da dahil olmak üzere dünya çapında büyük güç rekabetine dönüşmüştür. Hamas'ın 2023 Ekim ayında İsrail'e yönelik karşılıklı çatışma içine girmesi, ABD'nin Orta Doğu politikasını etkilemiştir. Yemen'de Husiler'in, Lübnan'da Hizbullah'ın ve Irak'ta İran yanlısı milislerin şiddet eylemlerinin artması, İsrail'in bölgede giderek artan askeri faaliyetleri ve saldırgan politikaları bölgesel bir savaş riskini yükseltmiştir. ABD politikasının öncelikler dizisinde Orta Doğu'yu yeniden üst basamaklara taşımıştır.¹⁵

¹² Daniel Byman, *Deadly Connections: States That Sponsor Terrorism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 65–89. Bruce Riedel, Bilal Y. Saab, "Expanding the 'Jihad': Hizb'allah's Sunni Islamist Network," *The Brookings Institute*, 2007, 1–7.

¹³ Joshua Keating, "All the Tangled Conflicts in the Middle East, Explained," *Vox*, 6 Şubat 2024, Erişim tarihi: 29.09.2024, <https://www.vox.com/world-politics/2024/2/6/24062589/middle-east-conflicts-explained-israel-hamas-iran>

¹⁴ Matt Murphy, Joe Tidy, "What We Know About the Hezbollah Device Explosions," *BBC*, 2024, Erişim tarihi: 29.09.2024, <https://www.bbc.com/news/articles/cz04m913m49o>.

¹⁵ Vanda Felbab-Brown, "Nonstate Armed Actors in 2024: The Middle East and Africa," *The Brookings Institution*, 2024, Erişim tarihi: 29.09.2024, <https://www.brookings.edu/articles/nonstate-armed-actors-in-2024-the-middle-east-and-africa/>.

İsrail'in, Hizbullah'ın üst düzey askeri komutanı Fuad Şukr'ü 30 Temmuz 2024'te Beyrut'ta ve Hamas lideri İsmail Haniye'yi 31 Temmuz 2024'te Tahran'da ve suikast düzenleyerek öldürmesi, Orta Doğu'daki çatışmaları yeni bir aşamaya taşımıştır. Bu olaylar İsrail, İran ve vekilleri arasında bölgesel bir savaş riskini artırmıştır. İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu, Hamas liderlerini ve İran ile bağlantılı grupları hedef alarak Gazze'nin ötesine geçmeye kararlı olduğunu açıklamıştır. İsrail'in bu saldırıları, İran ve müttefiklerine vurduğu en büyük darbelerden biri olarak görülmüştür. Haniye'nin öldürülmesi, İran'ın üst düzey liderleri arasında şok yaratmış ve güvenlik endişelerini artırmıştır. İran Dini Lideri Ayetullah Ali Hamaney, bu cinayetin intikamını almanın İran'ın görevi olduğunu belirtmiştir. İsrail'in 2024 Nisan ayında, Şam'daki büyükelçilik yerleşkesine düzenlediği saldırıda yedi üst düzey askeri komutanın öldürülmesinin ardından İran, insansız hava araçları (İHA) ve füzelerle misilleme yapmıştır. İsrail ise İran topraklarına insan kaybına yol açmayan bir saldırıyla karşılık vermiştir. Katar Üniversitesi'nden uluslararası ilişkiler uzmanı Adeeb Ziadeh, İsrail'in Haniye'ye yönelik saldırısının İran için utanç verici olduğunu ve İran liderliğine yönelik güçlü bir darbe olduğunu belirtti. Ziadeh, İran'ın bu güvenlik açığını telafi etmek için yanıt vermesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁶

27 Eylül 2024 tarihinde Hasan Nasrallah'ın uğradığı suikast sonucu ölümü Lübnan, İran ve "Direniş Ekseni"nin ötesinde büyük bir etki yaratmıştır. Usame bin Ladin'in Mayıs 2011'de ve İranlı General Kasım Süleymani'nin Ocak 2020'de öldürülmesi gibi suikastlar, Orta Doğu'nun modern tarihini ve bölgedeki siyasi dengeleri derinden etkilemiştir. Nasrallah hem düşmanları hem de destekçileri için büyük bir figürdü ve Arap dünyasında Cemal Abdül Nasır'a benzer bir efsane olarak görülmekteydi. Onun ölümü, sadece bir liderin kaybı değil, aynı zamanda İran'ın bölgesel stratejisinde önemli bir boşluk yaratmıştır. Nasrallah, hem milisler hem de İslamcı gruplar için ideolojik ve operasyonel bir model oluşturmuştur.¹⁷ Nasrallah'a yapılan saldırı, Hizbullah'ın lider kadrosunu ve iletişim ağını ciddi şekilde etkilemiştir. İsrail'in istihbarat operasyonları, Hizbullah'ın güvenliğini zayıflattı ve liderlerinin çoğunu etkisiz hale getirdi.¹⁸ 2024 saldırılarında Nasrallah'ın yanı sıra Hizbullah örgütünden; İbrahim Kubaisı, İbrahim Akil, Ahmed Vehbi, Muhammed Nasır, Taleb Abdallah; Hamas'tan Muhammed Deif, İsmail Haniyeh, Salih El-Aruri öldürülmüştür.¹⁹ Saldırıların bir diğer uzantısı 16 Ekim 2024 tarihinde gerçekleşmiştir. İsrail ordusu, Gazze'deki bir operasyon sırasında İsmail Haniye'den sonra Hamas lideri olan Yahya Sinvar'ı öldürmüştür.²⁰

Orta Doğu'da örgütlere yönelik saldırılar, bölgedeki siyasi ve askeri gerilimlerin yanı sıra dini ve ideolojik çatışmaların da bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Bu tür saldırılar, genellikle bölgedeki güç dengelerini değiştirme ve belirli grupların etkisini azaltma amacı taşımaktadır. Ayrıca, bu saldırılar sadece liderlere değil, aynı zamanda dini örgütlerin

¹⁶ Samia Nakhoul, Parisa Hafezi, "Ismail Haniyeh: What's the Fallout from Hamas Leader's Assassination?," *Reuters*, 31.07.2024, Erişim tarihi: 29.09.2024, <https://www.reuters.com/world/middle-east/ismail-haniyeh-assassination-heightens-risk-broadening-mideast-conflict-2024-07-31/>

¹⁷ *New Lines Magazine*, "End of an Era: What Hassan Nasrallah's Assassination Spells for the Middle East," 2024, Erişim tarihi: 29.09.2024, <https://newlinesmag.com/argument/end-of-an-era-what-hassan-nasrallahs-assassination-spells-for-the-middle-east/>

¹⁸ Kurt Pelda, "Der Tod von Hassan Nasrallah: Hisbollah und Iran sind jetzt geschwächt," *Aargauer Zeitung*, 2024, Erişim tarihi: 29.09.2024, <https://www.aargauerzeitung.ch/international/nahost-krieg-der-tod-von-hassan-nasrallah-hisbollah-und-iran-sind-jetzt-geschwaecht-ld.2679207>.

¹⁹ Jana Choukeir, "Which Hezbollah and Hamas Leaders Have Been Assassinated?," *Reuters*, 18 Eylül 2024, Erişim tarihi: 29.09.2024, <https://www.reuters.com/world/middle-east/which-hezbollah-hamas-leaders-have-been-assassinated-2024-09-18/>.

²⁰ "İsrail, Hamas lideri Yahya Sinvar'ı nasıl öldürdü? Şimdiye kadar bildiklerimiz," *Al Jazeera*, 18.10.2024, Erişim tarihi: 06.05.2025, <https://www.aljazeera.com/news/2024/10/18/how-was-yahya-sinwar-killed-what-we-know-so-far>

altyapılarına ve üyelerine de yöneltilmektedir. Bu durum, bölgedeki istikrarsızlığı artırırken, sivil halk üzerinde de ciddi etkiler yaratmaktadır. Bu tarz saldırıların artmasının nedenleri arasında, bölgedeki devlet dışı aktörlerin güç kazanması, dış müdahaleler ve yerel çatışmaların derinleşmesi sayılabilir. Bu dinamikler, Orta Doğu'da uzun vadeli barış ve istikrarın sağlanmasını zorlaştırmaktadır.²¹

Trita Parsi'ye göre, son yıllardaki saldırıların, İsrail'in agresif dış politikasının da sonucudur ve İsrail'in Hizbullah, Hamas ve İran'ı aynı anda hedef almış olabileceğini ve bu durumun gerilimi artırma amacı taşımaktadır. Parsi, İsrail'in daha ileri gitmek istediğini ancak Amerikan Başkanı Joseph Robinette Biden yönetiminin İsrail'i, dizginlediğini ifade etmektedir. Diğer yandan İsrail'in sert operasyonları ve bu bağlamda öldürülen Hamas liderlerinin İran'ın misilleme yapma isteğini artırdığı da görülmektedir.²²

2025 yılı itibarıyla, İsrail'in Gazze ve Lübnan'daki operasyonları hız kazanırken, İran destekli milis grupların Irak ve Suriye'deki faaliyetleri de artış göstermiştir. Özellikle Yemen'deki Husiler, Kızıldeniz'deki ticari gemilere yönelik saldırılarını artırarak küresel ticaretin güvenliğini yeniden tehdit etmeye başlamıştır. ABD ve İngiltere, Husilere yönelik hava saldırıları düzenleyerek bu tehdidi bertaraf etmeye çalışırken, İran'ın bu saldırılara karşı sert tepki vermesi bölgedeki tansiyonu yükseltmiştir. Bölgedeki gerilim, yalnızca askeri operasyonlarla sınırlı kalmayıp diplomatik alanda da etkisini göstermektedir. İran ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkiler, Yemen'deki çatışmalar nedeniyle yeniden gerginleşmektedir. Aynı zamanda İsrail ve İran arasındaki doğrudan çatışma ihtimali artmıştır. İsrail'in İran'ın nükleer tesislerine yönelik olası bir saldırısı, bölgedeki dengeleri tamamen değiştirebilir ve küresel güvenlik açısından ciddi sonuçlar doğurabilir.²³ Her ne kadar Esad rejiminin çökmesi Rusya ve İran'ın Suriye üzerindeki etkisini kırsa da Orta Doğu genel alt sisteminde Çin ve Rusya'nın ekonomik ve siyasi etkisi giderek artmaktadır.²⁴

4. Terörizm ve Siyasi Şiddet: Yeni Eğilimler ve Yaklaşımlar

Orta Doğu'da terörizm ve siyasi şiddete yönelik dinamikler karmaşık ve çok boyutlu hale gelmiştir. Bu dönemde hem yerel hem de uluslararası aktörlerin eylemleri, bölgedeki güvenlik mimarisini ciddi şekilde etkilemiştir. Terörist gruplar ve silahlı aktörler artık yalnızca konvansiyonel savaş yöntemlerine başvurmamaktadır: İnsansız Hava Araçları (İHA), siber saldırılar ve propaganda ile hibrit savaş stratejileri uygulanmaktadır. İdeolojik temelli radikalleşme, terörist grupların yeni militanlar kazanmasında kritik bir rol oynamaktadır. Özellikle sosyal medya platformları aracılığıyla yayılan radikal fikirler, genç kitleleri hedef almaktadır. Terörist gruplar, Batı karşıtı ve anti-empyralist söylemlerle yerel halkın desteğini kazanmaya çalışmaktadır. Bu söylemler, dini liderlerin ve toplumsal figürlerin etkisiyle yayılmaktadır. Silahlı aktörler, zayıf yönetim yapılarından faydalanarak yerel yönetimlere karşı operasyonlar düzenlemektedir. Bu strateji, devlet otoritesinin kökleşmesini engellemeye yöneliktir. Bölgesel güçler, terör grupları üzerinden çıkarlarını korumaya ve etki alanlarını genişletmeye çalışmaktadır. İran ve Suudi Arabistan gibi ülkeler, vekâlet savaşları aracılığıyla

²¹ "Yabancı ülke vatandaşlarına Lübnan'ı terk etmeleri çağrısı yapıldı," *BBC Türkçe*, 04.08.2024, Erişim tarihi: 30.09.2024, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cmm22vg9pg8o>

²² "Two Assassinations of Major Leaders Could Change the Middle East," *NPR*, 31.07. 2024, Erişim tarihi: 29.09.2024, <https://www.npr.org/2024/07/31/1198912985/two-assassinations-of-major-leaders-could-change-the-middle-east>

²³ "Çin, Rusya ve İran'dan ortak bildiri: Tek taraflı yaptırımlar kaldırılmalı," *Hürriyet*, 14.03.2025, Erişim tarihi: 05.05.2025 <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/cin-rusya-ve-irandan-ortak-bildiri-tek-taraflı-yaptirimlar-kaldirilsin-42728377>

²⁴ "Ortadoğu'dan Karayipler'e: 2025'te takip etmeniz gereken 10 kritik çatışma bölgesi," *Medyascope*, 02.01.2025, Erişim tarihi: 05.05.2025, <https://medyascope.tv/2025/01/02/ortadogudan-haitiye-2025te-dunyayi-sekillendirecek-10-catisma-bolgesi/>

etkilerini artırmışlardır. Amerika Birleşik Devletleri, Rusya ve Avrupa ülkeleri gibi dış aktörler, bölgedeki terör ve şiddet olaylarını kendi stratejik çıkarları doğrultusunda manipüle etmektedir.²⁵

Büyük güçlerin devlet dışı silahlı gruplara sağladığı destek, yalnızca jeopolitik rekabetten kaynaklanmamaktadır. Uzun süreli çatışmaların sürdürmeye yarayan stratejik bir araç haline de gelmiştir. Silah temini, doğrudan askeri müdahaleden kaçınmayı sağlayan bir vekalet savaş stratejisi olarak benimsenmiştir. ABD, terörle mücadele ve bölgesel denge amacıyla silahlı gruplara destek verirken, Rusya daha uzun vadeli stratejik çıkarlarını gözetmektedir. Silahlandırma süreçlerinin açık veya gizli yürütülmesi, destek sağlayan devletlerin amaçlarını ve sahadaki etkilerini belirlemektedir. Açık destek, istikrara yönelik bir çaba olarak görünürken, gizli destek genellikle belirli bir rakibi zayıflatmak ve doğrudan suçlamalardan kaçınmak için kullanılır. Bunun sonucunda, çatışmaların uzaması ve Orta Doğu coğrafyasında uzun vadeli istikrarsızlığı kaçınılmaz hale getirmiştir.²⁶

Diğer yandan 2020 yılı sonrasında Orta Doğu’da artan gerilim ve çatışmalar, barış ve istikrar arayışlarını yoğunlaştırmıştır. Diplomasi, bu süreçte önemli bir rol oynamaktadır. Ülkeler arası ikili görüşmeler, uluslararası örgütler aracılığıyla yürütülen müzakereler ve arabuluculuk faaliyetleri, bölgesel güvenlik ve iş birliğini teşvik etmektedir. Başarılı diplomatik girişimlere örnek olarak İbrahim Anlaşması ve Katar Krizi gösterilebilir. Gelecekteki diplomatik çabalar, bölgedeki siyasi değişimlere ve uluslararası toplumun tutumuna bağlı olacaktır. Orta Doğu’da barış inşası, yerel ve küresel aktörlerin iş birliğini gerektiren bir süreçtir. Güvenlik açıkları ve istikrarsızlıkların devam etmesi beklenmektedir. İHA ve yapay zekâ destekli silah sistemlerinin yaygınlaşması, internet ve sosyal medyanın radikalleşme süreçlerindeki önemi artabilir. Bölgesel diyalog ve iş birliği mekanizmalarının güçlendirilmesi, müzakerelere örgüt liderlerinin katılımı, insani yardım ve yeniden inşa süreçlerine katkı sağlanması önemlidir. Radikalleşmeyi önleyici programlar ve siber güvenlik yatırımları artırılmalıdır.²⁷

Öte yandan Devlet destekli DDSA’lar artık daha sofistike silah ve stratejiler kullanmaktadır. Örneğin İran’ın Husilere sağladığı destek, onları bölgesel bir aktör ve tehdit haline getirirken, ABD’nin YPG/PKK’yı kullanması da Suriye ve Irak’ta derin bir istikrarsızlık yaratmaktadır. DDSA’lar açısından finansman yöntemlerinin de dönüşüm geçirdiği gözden kaçırılmamalıdır. Kripto para birimleri, paravan şirketler ve şifreli işlemler, bu grupların gelir akışlarını genişletti. Bazıları yasadışı gelir kaynakları, silah ticareti ve kara para aklama faaliyetlerine yönelerek ekonomik olarak kendine yeterli hale gelmektedir. İran gibi devletler vekil gruplarına başlangıç finansmanı sağlarken, bu gruplar zamanla kendi ekonomik sistemlerini kurarak otonomilerini güçlendirmeye çalışmaktadırlar.²⁸

Son dönemlerde artışa geçen saldırıları, ‘İsrail’in suikast siyaseti’ kavramı altında inceleyen kaynaklar da bulunmaktadır. İsrail’in suikast politikası, ‘militanlığın’ maliyetini artırarak ve hedef örgütlerin üst düzey liderlerini öldürerek İsrail halkının moralini yükseltmeyi ve direniş gruplarını caydırmayı amaçlamaktadır. Ancak bu politikaların uzun vadede stratejik kazanç sağlamadığı, aksine İsrail’e karşı düşmanlık ve intikam duygularını artırdığı gözlemlenmiştir.

²⁵ Fehim Taştekin, “2020’de Orta Doğu ve Kuzey Afrika’yı neler bekliyor?,” *BBC Türkçe*, 01.01.2020, Erişim tarihi: 29 Eylül 2024, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50967238>.

²⁶ Shabnam Dadparvar, Amin Parto, “Great Powers, the Arming of Non-State Groups, and the Prolongation of Armed Conflicts in the Middle East,” *Asian Review of Political Economy* 4, no. 4 (2025): 1–4.

²⁷ Giorgio Cafiero, Esra Albayrakoğlu, “İbrahim Anlaşmasının Jeopolitik Sonuçları,” *Dipam Raporları* 4 (2020): 1–13, Erişim tarihi: 29.09.2024, <https://dipam.org/rapor-ibrahim-anlasmasinin-jeopolitik-sonuclari/>

²⁸ Patrick Tucker, “Experts See Rise of Powerful Non-State Groups as US Retreats from Global Stage,” *Defense One*, Nisan 2025, Erişim tarihi: 03.05.2025, <https://www.defenseone.com/threats/2025/04/experts-see-rise-powerful-non-state-groups-us-retreats-global-stage/404971/>

Suikastlar, kısa vadeli taktiksel avantajlar sağlasa da direnişin yeniden canlanmasına ve saldırıların artmasına yol açmıştır. İsrail'in istihbarat ve lider değiştirme stratejileri, direniş gruplarını durdurmakta başarısız olmuştur. Bu durum, Filistinlilerin işgale karşı direnişlerini sürdürme zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. İsrail'in yargısız infazları, güvenliği sağlamaktan öte, uluslararası eleştirilere ve artan düşmanlığa yol açmıştır. Bu politika, geçmişte olduğu gibi gelecekte de başarısızlığa uğrayabilecektir.²⁹

2020 sonrası Orta Doğu'da saldırılar, dini liderler ve silahlı aktörler arasında önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönemde, saldırıların niteliği ve hedefleri çeşitlenmiştir. Bölgedeki çatışmaların ana dinamikleri ve önde gelen aktörleri belirli aşamalarda farklılık göstermiştir. Bu hem mezhepsel çatışmaların hem de ideolojik rekabetin bir yansıması olarak değerlendirilmiştir. Milis gruplarına ve terör örgütlerine yönelik operasyonlar da artmıştır. Bunlar arasında devlet destekli operasyonlar ve yabancı güçlerin müdahaleleri önemli bir yer tutmaktadır.³⁰

Sonuç: Şiddet Kıyısından Barış İnşasına

Devlet dışı aktörler olgusu ele alınırken bazı dönüşümler incelenmelidir. Orta Doğu devletlerinde görülen otorite boşluğu, mevcut siyasi düzenin zayıflamasına ve yeni güç boşluklarının oluşmasına neden olabilir. Bu boşluklar, genellikle radikal gruplar tarafından doldurulur. Orta Doğu'da silahlı aktörlere yönelik saldırılar, devletlerin ve diğer güçlerin operasyonel stratejilerinde kritik rol oynamaktadır. Silahlı aktörlerin etkisiz hale getirilmesi, bölgedeki istikrarı sağlamak açısından önemlidir. Devletler ve koalisyon güçleri, milis gruplarını zayıflatmak amacıyla hedefli saldırılar düzenlemektedir. Silahlı grupların lojistik merkezlerine yapılan saldırılar, tedarik zincirlerini kesintiye uğratmak için stratejik öneme sahiptir. Yüksek profilli liderlerin hedef alınması, grupların hiyerarşik yapısında boşluklar yaratmakta ve operasyonel kapasitelerini zayıflatmaktadır.

DDSA'ların hedef alınması, bölgedeki güvenlik ve istikrarın sağlanmasına katkıda bulunabilir. Terör örgütleri ve radikal grupların etkisiz hale getirilmesi, sivillerin güvenliğini artırabilir ve devlet otoritesinin yeniden tesis edilmesine yardımcı olabilir ancak DDSA'ların hedef alınması sırasında sivil kayıplar ve insani krizler yaşanabilir. Askeri operasyonlar ve çatışmalar, sivillerin yaşamını olumsuz etkileyebilir ve mülteci krizlerine yol açabilir.

Dini ve ideolojik unsurların beslediği silahlı gruplar, toplumsal ve politik olarak büyük tehditler oluşturmaktadır. Bu bağlamda, dini ve ideolojik motivasyonların kırılması hedeflenmektedir. Radikal ideolojilerin yayılmasını engellemek amacıyla propaganda merkezleri ve medyanın susturulması, militanların eğitildiği kamplara yönelik saldırılar, yeni üyelerin kazanılmasını önlemektedir. Uluslararası koalisyonlar, kendi stratejik çıkarlarını korumak amacıyla bölgedeki silahlı aktörlere yönelik operasyonlar düzenlemektedir. Güvenlik politikaları, sadece askeri önlemlerle sınırlı tutulmamalıdır. Sosyoekonomik ve politik reformlarla desteklenmesi gerekmektedir.

Terörle mücadelede uluslararası iş birliği ve koordinasyon kritik önemdedir. Bilgi paylaşımı ve ortak operasyonlar, etkili sonuçlar doğurabilir. Toplumsal dayanışma ve eğitim programları ile radikalleşmenin önüne geçilmelidir. Genç nüfusun istihdamı ve eğitimi, bu çerçevede önem arz etmektedir. Bölgede yaşanan terörizm ve siyasi şiddet olayları hem bölgesel hem de küresel

²⁹ Emad Moussa, "İsrail'in Suikast Siyaseti Çatışmayı Kazanıp Savaşı Kaybetmenin En Büyük Örneği," *Mepa News*, 2024, Erişim tarihi: 13.02.2025, <https://www.mepanews.com/analiz-israilin-suikast-siyaseti-catismayi-kazanip-savasi-kaybetmenin-en-buyuk-ornegi-67930h.htm>

³⁰ Bilal Arsalan, "Hibrid Savaş – Yeni Tehditler, Karmaşıklik ve Bunlara Çaresi olan 'Güven Duygusu'," *NATO Review*, 2021, Erişim tarihi: 29.09.2024, <https://www.nato.int/docu/review/tr/articles/2021/11/30/hibrid-savas-yeni-tehditler-karmasiklik-ve-bunlara-caresi-olan-gueven-duygusu/index.html>

anlamda stratejik yenilikleri ve iş birliğini gerekli kılmaktadır. Bu yeni trendler ve yaklaşımlar, uzun vadeli barış ve istikrar çabalarını etkileyen başlıca unsurlardır. Yerel ve bölgesel dengelerin korunması, bölgedeki devletlerin önemli bir stratejik hedefidir. Silahlı grupların güçlenmesi, yerel otoritelerin zayıflamasına neden olabileceğinden, bu dengeyi korunması amaçlanmaktadır. Silahlı aktörler, sivil altyapıya yönelik tehditler oluşturarak geniş çaplı etkiler doğurabilir. Bu nedenle, kritik altyapıların korunması stratejik hedefler arasında yer almaktadır. Bütün bu stratejik hedefler, Orta Doğu’da daha istikrarlı bir geleceğin inşası için belirlenmiş olup, silahlı aktörlere yönelik saldırıları şekillendirmektedir. Küresel terörle mücadelede, uluslararası istihbarat paylaşımının rolü büyüktür. Ortak veri tabanları ve bilgi paylaşım ağları, sınır ötesi tehditlerin tespit ve takip edilmesini kolaylaştırmaktadır. NATO ve Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası kuruluşlar bu konuda kilit rol oynamaktadır. Sonuç olarak, başarılı bir terörle mücadele, yalnızca bölgesel değil, uluslararası iş birliği ile sağlanabilir. Bu kapsamda, uluslararası forumlarda alınan kararlar ve oluşturulan stratejiler, bölgesel güvenliği artırmak adına önemli bir zemin teşkil eder. Orta Doğu’da terörizmin geleceği, bölgesel dengeler ve ideolojik mücadeleler ışığında şekillenecektir.

Orta Doğu’da devlet dışı silahlı aktörlerin yükselişi, sadece bölgesel güvenlik mimarisini değil, uluslararası ilişkilerin doğasını da derinden etkilemektedir. Bu aktörlerin vekil güçler olarak kullanılması, klasik savaş paradigmasını aşan, çok taraflı ve çoğu zaman tanımsız çatışma biçimlerini ortaya çıkarmaktadır. Vekalet savaşları, aktörlerin görünürlüğünü azaltarak dış müdahaleleri daha esnek ve düşük maliyetli hale getirirken, çatışmaların süreklilik kazanmasına da neden olmaktadır. Bu durum, bölgedeki istikrarsızlığı kurumsallaştırmakta ve uluslararası hukuk mekanizmalarının işlevsizleşmesine yol açmaktadır. Çalışmanın ortaya koyduğu bulgular, devlet dışı silahlı aktörlerin sadece askeri birer araç değil, aynı zamanda diplomatik ve stratejik birer koz haline geldiğini göstermektedir. Bu bağlamda, Orta Doğu’daki mevcut dengeleri anlamak ve yeniden tanımlamak için vekalet savaşlarının doğasını analiz etmek kaçınılmazdır.

21. yüzyılın ilk çeyreği sona ererken, Orta Doğu’da devlet dışı silahlı aktörlerin sadece mevcut çatışmaların değil, gelecekteki bölgesel dönüşümün de asli unsurlarından biri olacağı netleşmektedir. Bu çerçevede, vekalet savaşlarının evrimiyle ilgili birkaç temel senaryonun öne çıkması muhtemeldir;

Geleneksel vekil-efendi ilişkisinin ötesine geçen, ideolojik, ekonomik ve hatta teknolojik bağlarla donanmış hibrit yapılar hem daha bağımsız hem daha etkili aktörler haline gelecektir. Hizbullah modeli, bu dönüşümün prototipi sayılabilir. ABD, Çin ve Rusya gibi küresel aktörlerin doğrudan askerî angajman yerine vekil örgütler üzerinden rekabeti tercih etmesi, Orta Doğu’nun yanı sıra Afrika Boynuzu, Kafkasya ve Güney Asya gibi alanlarda da devlet dışı aktörlerin yaygınlaşmasına yol açacaktır. Bu durum, bölgesel savaşların küresel güç mücadelesine sahne olmasına neden olabilir. İnsansız hava araçları (İHA), yapay zekâ destekli gözetleme sistemleri ve siber savaş kabiliyetleri, bazı devlet dışı aktörlerin taktiksel değil stratejik düzeyde tehdit haline gelmesine yol açacaktır. İran destekli grupların bu alandaki gelişimi, ileride başka örgütlerin de benzer kapasiteler edinmesine öncülük edebilir. Devlet dışı aktörlerin, yalnızca sahada değil, müzakere masalarında da kullanılması gündeme gelebilir. Bu aktörlerin siyasal temsil kazanarak meşrulaşması, uluslararası sistemin normatif yapısını zorlayacaktır. Bu tür yapılar zamanla yeni siyasal düzenlemelere, hatta “yarı-devlet” statülerine evrilebilir. Bu senaryolar dikkate alındığında, vekalet savaşları artık sadece mevcut çatışmaların bir yansıması değil; gelecekteki güvenlik mimarisinin kurucu bir bileşeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Orta Doğu’da barışın tesis edilmesi, yalnızca devletlerin değil, devlet dışı aktörlerin de tanımlanması, sınırlandırılması ve dönüştürülmesi ile mümkün olacaktır. Bu bağlamda, bölgede barış ve istikrar ancak devlet dışı aktörlerin varoluş nedenlerini

ortadan kaldıran çok katmanlı stratejilerle mümkün olabilir. Aksi takdirde Orta Doğu, yalnızca bir savaş coğrafyası değil, aynı zamanda sürekli yeniden kurulan bir ‘vekalet laboratuvarı’ olarak kalacaktır. Mary Kaldor’un ifadesiyle, “*Modern savaşlar artık devletlerin savaşları olmaktan çıkmış; vekiller aracılığıyla yürütülen bu çatışmalar hem hukuku hem de insanlığı belirsizliğe sürüklemektedir. Vekalet savaşları, uluslararası düzenin çöküş semptomudur.*”³¹

Bu çöküş semptomları; Yemen’den Suriye’ye, Gazze’den Irak’a kadar uzanan geniş bir coğrafyada gözlemlenmekte, hem yerel halklar üzerinde yıkıcı etkiler bırakmakta hem de büyük güç rekabetinin yeni cephesine dönüşmektedir. Bu bağlamda, Orta Doğu’daki devlet dışı silahlı aktörleri analiz etmek, yalnızca bölgeyi değil, 21. yüzyıl uluslararası ilişkilerinin doğasını anlamak açısından da elzem hale gelmiştir. Vekalet savaşlarının geleceği, sadece bu coğrafyanın değil, küresel sistemin kaderine dair bir sınav olmaktadır. Zira bugünün vekil savaşçıları, yarının küresel aktörleri olabilir. Bu nedenle artık sorulması gereken temel soru şudur: Uluslararası toplum, egemenlik ile temsil, meşruiyet ile güç, barış ile vekâlet arasında nasıl bir denge kuracaktır?

Kaynakça

- Arsalan, Bilal. “Hibrid Savaş – Yeni Tehditler, Karmaşıklık ve Bunlara Çaresi olan ‘Güven Duygusu’.” *NATO Review*, 30.10.2021. Erişim tarihi: 29.09.2024. <https://www.nato.int/docu/review/tr/articles/2021/11/30/hibrid-savas-yeni-tehditler-karmasiklik-ve-bunlara-caresi-olan-gueven-duygusu/index.html>.
- Byman, Daniel. *Deadly Connections: States That Sponsor Terrorism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Cafiero, Giorgio, Esra Albayrakoğlu. “İbrahim Anlaşmasının Jeopolitik Sonuçları.” *Dipam Raporları* 4 (2020): 1-13. Erişim tarihi: 29.09. 2024. <https://dipam.org/rapor-ibrahim-anlasmasin-jeopolitik-sonuclari/>.
- Choukeir, Jana. “Hizbullah ve Hamas’ın Hangi Liderleri Suikaste Uğradı?” *Reuters*, 18.09.2024. Erişim tarihi: 29.09. 2024. <https://www.reuters.com/world/middle-east/which-hezbollah-hamas-leaders-have-been-assassinated-2024-09-18/>.
- Dadparvar, Shabnam, Amin Parto. “Great Powers, the Arming of Non-State Groups, and the Prolongation of Armed Conflicts in the Middle East.” *Asian Review of Political Economy* 4, no. 4 (2025): 1-4.
- Duran, Burhanettin, Murat Yeşiltaş. *Orta Doğu’da Devlet Dışı Silahlı Aktörlerin Yükselişi*. Ankara: SETA Vakfı İktisadi İşletmesi, 2018.
- Felbab-Brown, Vanda. “Nonstate Armed Actors in 2024: The Middle East and Africa.” *The Brookings Institution*, 2024. Erişim tarihi: 29.09. 2024. <https://www.brookings.edu/articles/nonstate-armed-actors-in-2024-the-middle-east-and-africa/>.
- Ghantous, Nur. “Vekalet Savaşları Nedir ve Nerede Yaşanıyor?” *FairPlanet*, 2025. Erişim tarihi: 06.05.2025. <https://www.fairplanet.org/story/what-are-proxy-wars-and-where-are-they-happening/>.
- Hossain, Meherab, Al-Kasmin Islam. “Vekalet Savaşları ve Küresel Sahne: Büyük Güçler Savaşmadan Nasıl Savaşıyor?” *Modern Diplomacy*, 9 Nisan 2024. Erişim tarihi: 06.05.2025. <https://moderndiplomacy.eu/2024/04/09/proxy-wars-and-the-global-stage-how-major-powers-fight-without-fighting/>.
- Kaldor, Mary. *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*. 3. baskı. Stanford: Stanford University Press, 2012.

³¹ Mary Kaldor, *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*, 3. baskı (Stanford: Stanford University Press, 2012).

- Keating, Joshua. “Orta Doğu’daki Tüm Karmaşık Çatışmalar, Açıklandı.” *Vox*, 06.02.2024. Erişim tarihi: 29.10.2024. <https://www.vox.com/world-politics/2024/2/6/24062589/middle-east-conflicts-explained-israel-hamas-iran>.
- Luizard, Pierre-Jean. *IŞİD Tuzağı*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Moussa, Emad. “İsrail’in Suikast Siyaseti Çatışmayı Kazanıp Savaşı Kaybetmenin En Büyük Örneği.” *Mepa News*, 2024. Erişim tarihi: 13.02.2025. <https://www.mepanews.com/analiz-israilin-suikast-siyaseti-catismayi-kazanip-savasi-kaybetmenin-en-buyuk-ornegi-67930h.htm>.
- Murphy, Matt, Joe Tidy. “Hizbullah’taki Patlamalarla İlgili Bildiklerimiz.” *BBC*, 2024. Erişim tarihi: 29.09.2024. <https://www.bbc.com/news/articles/cz04m913m49o>.
- Nakhoul, Samia, Parisa Hafezi. “İsmail Haniye: Hamas Liderinin Suikastinin Sonuçları Ne Olacak?” *Reuters*, 31.07.2024. Erişim tarihi: 29.09.2024. <https://www.reuters.com/world/middle-east/ismail-haniyeh-assassination-heightens-risk-broadening-mideast-conflict-2024-07-31/>.
- Pelda, Kurt. “Hassan Nasrallah’ın Ölümü: Hizbullah ve İran Şimdi Zayıfladı.” *Aargauer Zeitung*, 2024. Erişim tarihi: 29.09.2024. <https://www.aargauerzeitung.ch/international/nahost-krieg-der-tod-von-hassan-nasrallah-hisbollah-und-iran-sind-jetzt-geschwaecht-ld.2679207>.
- Riedel, Bruce, Bilal Y. Saab. “Expanding the ‘Jihad’: Hizb’allah’s Sunni Islamist Network.” *The Brookings Institute*, 2007.
- Seren, Merve ve Murat Aslan. *DDSA’lar ve İstihbarat*. İçinde *Ortadoğu’da Devlet Dışı Silahlı Aktörler*. Ed. Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran. İstanbul: SETA, 2018. 31-73.
- Taştekin, Fehim. “2020’de Orta Doğu ve Kuzey Afrika’yı Neler Bekliyor?” *BBC Türkçe*, 01.01.2020. Erişim tarihi: 29.09.2024. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50967238>.
- The Soufan Center. “IntelBrief: Orta Doğu’daki Devlet Dışı Aktörler Artan Güç ve Etki Gösteriyor.” 09.04.2024. Erişim tarihi: 29.09.2024. <https://thesoufancenter.org/intelbrief-2024-april-9/>.
- Tucker, Patrick. “Uzmanlar, ABD Küresel Sahnedeki Çekilirken Güçlü Devlet Dışı Grupların Yükselişini Görüyor.” *Defense One*, Nisan 2025. Erişim tarihi: 03.05.2025. <https://www.defenseone.com/threats/2025/04/experts-see-rise-powerful-non-state-groups-us-retreats-global-stage/404971/>.
- Valensi, Carmit. “Alliances with Violent Non-State Actors in Middle East Conflicts: Between Theory and Practice.” *IEMed Mediterranean Yearbook* (2021): 239–240. Erişim tarihi: 30.09.2024. <https://www.iemed.org/publication/alliances-with-violent-non-state-actors-in-middle-east-conflicts-between-theory-and-practice/>.
- Yetim, Mustafa. “Orta Doğu Çalışmalarında Devlet Dışı Aktörler Gerçeği: Hizbullah Örneği.” *Fokus*, 2024. Erişim tarihi: 30 Eylül 2024. <https://www.fokusplus.com/odak/orta-dogu-calismalarinda-devlet-disi-aktorler-gercegi-hizbullah-ornegi>.
- “Çin, Rusya ve İran’dan Ortak Bildiri: Tek Taraflı Yaptırımlar Kaldırılsın.” *Hürriyet*, 14 Mart 2025. Erişim tarihi: 5 Mayıs 2025. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/cin-rusya-ve-irandan-ortak-bildiri-tek-taraflı-yaptirimlar-kaldirilsin-42728377>.
- “Bir Dönemin Sonu: Hassan Nasrallah’ın Suikasti Orta Doğu’ya Ne Anlatıyor?” *New Lines Magazine*, 2024. Erişim tarihi: 29.09.2024. <https://newlinesmag.com/argument/end-of-an-era-what-hassan-nasrallahs-assassination-spells-for-the-middle-east/>.
- “Hizbullah Nedir, Nasıl Kuruldu, Ne Kadar Güçlü?” *BBC Türkçe*, 29.07.2024. Erişim tarihi: 30.09.2024. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cw4y8y97yglo>.
- “İsrail, Hamas Lideri Yahya Sinvar’ı Nasıl Öldürdü? Şimdiye Kadar Bildiklerimiz.” *Al Jazeera*, 18.10.2024. Erişim tarihi: 6 Mayıs 2025.

<https://www.aljazeera.com/news/2024/10/18/how-was-yahya-sinwar-killed-what-we-know-so-far>.

“Ortadoğu’dan Karayipler’e: 2025’te Takip Etmeniz Gereken 10 Kritik Çatışma Bölgesi.” *Medyascope*, 02.01.2025. Erişim tarihi: 05.05.2025.

<https://medyascope.tv/2025/01/02/ortadogudan-haitiye-2025te-dunyayi-sekillendirecek-10-catisma-bolgesi/>.

“İki Büyük Liderin Suikastleri Orta Doğu’yu Değiştirebilir.” *NPR*, 31.07.2024. Erişim tarihi: 29.10.2024. <https://www.npr.org/2024/07/31/1198912985/two-assassinations-of-major-leaders-could-change-the-middle-east>.

“Yabancı Ülke Vatandaşlarına Lübnan’ı Terk Etmeleri Çağrısı Yapıldı.” *BBC Türkçe*, 04.08.2024. Erişim tarihi: 30.09. 2024. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cmm22vg9pg8o>.

Bu sayfa boş bırakılmıştır. Uluslararası Siyaset Dergisi / US Journal.

Kitap İncelemesi
Gelişi:
10.06.2025
Kitap İncelemesi
Kabulü:
29.06.2025

Kitap İncelemesi
Book Review

KÜRESELLEŞME, DİN VE TERÖR

Fatma Gül Adıyaman
Düzce Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Öğrencisi
guldymn44@gmail.com
ID 0009-0003-0032-8487

İncelenen Kitap Künye Bilgileri: Hasan Onat, *Küreselleşme, Din ve Terör*, Ankara: Fecr Yayınları, 2023, 227 sayfa.

Atıf Bilgisi: Adıyaman, Fatma Gül. "Hasan Onat, Küreselleşme, Din ve Terör," *Uluslararası Siyaset Dergisi* 3, sayı 1 (2025): 135-144.

Reviewed Book Imprint Information: Hasan Onat, *Küreselleşme, Din ve Terör*, Ankara: Fecr Yayınları, 2023, 227 pages.

To Cite: Adıyaman, Fatma Gül. "Hasan Onat, Küreselleşme, Din ve Terör," *Uluslararası Siyaset Dergisi / US Journal* 3, sayı 1 (2025): 135-144.

Çıkar Çatışması Beyanı:
Etik Kurul Onayı:
Finansal Destek Beyanı:
Yazar Katkı Beyanı:

Yazar çıkar çatışması beyan etmemiştir
Yazar etik kurul onayı gerektirmediğini beyan etmiştir
Yazar finansal destek almadığını beyan etmiştir
1. yazar %100

***

Conflict of Interest Statement:
Ethics Committee Approval:
Financial Support Statement:
Author(s) contribution
Statement:

Author declared no conflict of interest
Author declared article does not require ethics committee approval
Authors declared that there was no financial support
1th author 100%

Giriş

Hasan Onat, kariyeri boyunca yalnızca akademik bir din düşünürü değil, aynı zamanda felsefi ve sosyolojik açımları dinle harmanlayan bir düşünce insanı olarak öne çıkmıştır. Akademik kariyerinden bahsedecek olursak 1979 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı fakültede İslam Mezhepler Tarihi Kürsüsü'ne asistan olarak başladı. 1986 yılında 'Emeviler Devri Şii Hareketleri' teziyle Ankara Üniversitesi'nde doktor ünvanını aldı. 1987'de yardımcı doçent, 1989'da doçent, 1995'te profesör olmuştur. Londra ve Manchester'da çeşitli araştırmalar yapmış, Türkiye'nin önde gelen ilahiyatçılarından biri olan Onat, sadece teolojik bilgi değil, aynı zamanda çağın sorunlarını anlayıp çözüm üretme yetkinliğiyle donanmış bir isimdir. Kitabın Söyleşi bölümlerindeki görüşleri, onun bu çok boyutlu yaklaşımının bir tezahürüdür. Din, özgürlük, ahlak ve uygarlık arasında kurduğu bağlar hem bireysel hem de toplumsal bir yeniden inşa fikrini besler. Onat'ın ortaya koyduğu fikirler, yalnızca teorik bir eleştiri değil, aynı zamanda geleceğe dair umutlu ve insani bir inşa çağrısı olarak da okunabilir.

İçerik

Kitap On bir bölümden oluşmaktadır. İlk üç bölümünde kitabın başlığındaki 'Küreselleşme' Din' ve 'Terör' kavramlarının hem kavramsal çerçevesini hem de günümüzde neden tartışıldığını açıklamıştır. Kitapta küreselleşmenin sadece ekonomik ya da siyasi boyutuyla değil; kültürel, dini ve toplumsal boyutlarıyla da ele almıştır. İlk bölümlerden sonra ise bu kavramların İslam dünyasına etkisinden bahsetmiştir. Dinlerin küreselleşen dünyadaki rolünden, dinin araçsallaştırılmasını ve terörizmle olan ilişkisini incelemiştir. Kitabın dokuzuncu ve onuncu bölümünü söyleşiye ayıran yazar, soru-cevap eşliğinde kitap hakkındaki görüşlerini ifade etmiştir. Dil kullanımını oldukça akıcı ve sadedir. Akademik bir metin olmasına rağmen, kavramlar okuyucuyu yormayacak bir biçimde açıklanmış, gayet sade bir Türkçeyle yazılmıştır. Yazar, kitabında hem klasik hem çağdaş kaynaklara yer vermiştir. Kitabında bu kavramların dini boyutuna yoğunluk verse de özellikle İslami boyutunu analiz ettiği için çeşitli İslami kaynaklarla din, akıl ve küreselleşme kavramlarının arasındaki ilişkiye özgün bir katkı sunmuştur. Bu yönüyle de eseri hem Türkiye hem de İslam dünyasındaki düşünce tarihine katkı sağlamıştır.

On bir bölümden oluşan bu eserde yazar, günümüz dünyasının en tartışmalı üç kavramını birlikte ele alarak, yalnızca akademik değil, aynı zamanda düşünsel ve ahlaki bir sorumluluğu da üstlenir. Onat, aslında bu üç kavramın birbirleriyle nasıl iç içe geçtiğini, insanlık tarihine çok geç gelmiş kavramlar olarak gözüke de tarih boyunca nasıl evrildiğini ve modern toplumda birey-toplum ilişkisini nasıl etkilediğini özellikle İslam perspektifinden ele alarak çok katmanlı bir şekilde ortaya koymaktadır. Kitapta belirli bir olgunun tespitiyle yetinmez; bu olguların tarihsel kökenlerini, felsefi uzantılarını ve çağdaş etkilerini anlamaya yönelik derin bir analiz çabası barındırır. Aslında Onat'ın amacı sadece açıklamak değil, aynı zamanda insanlığı uyarak geleceğe dair bir bilinç inşa etmektir. Bu yönüyle eser klasik bir inceleme olmaktan çıkar ve okuyucuyu düşünmeye sevk eden bir çağrıya dönüşür.

Kitabın ilk bölümlerinde ayrıntılı olarak ele alınan 'Küreselleşme' olgusunu yalnızca ekonomik ya da teknolojik bir dönüşüm olarak sunmuyor. Onat, küreselleşmeyi bir zihniyet biçimi, bir medeniyet projesi ve aynı zamanda bir hegemonya mekanizması olarak tanımlıyor. Aslında küreselleşme görünürde hem sosyal hem ekonomik boyutlu tüm dünyayı etkileyen ve evrensel boyut taşıyan bir kavram olarak bilirse de Onat'a göre küreselleşme kavramı Batı merkezli bir sürecin adıdır ve bu süreç, sadece sermaye ve teknoloji hareketlerini değil, aynı zamanda değerler sistemini, kültürel kodları ve yaşam tarzlarını da dönüştürmektedir. Bu dönüşümle birlikte aslında yerel değerler tetiklenirken, evrensel değerleri de belirgin bir şekilde yukarı

taşımaktadır. Yazarın burada temel eleştirisi, küreselleşmenin insanlığı çeşitlilik içinde değil, farklılıkları bastırarak homojenleştirmeyi hedeflemesidir.

Kitapta sıkça vurgulanan bir diğer husus, küreselleşmenin birey üzerindeki etkisidir. İnsanı birey olmaktan çıkarıp tüketiciye indirgemek, modern çağın en ciddi sapmalarından biridir. Yazara göre birey artık düşünmeyen, sadece tüketen, hazza odaklanan bir varlığa dönüşmektedir. “Küreselleşme, her ne kadar ekonomik boyutu daha çok ön plana çıkıyor olsa da sosyal, siyasal ve kültürel boyutlarıyla da kendisini açıkça hissettiren; arka planda bir ‘insan’ bir ‘toplum’ projesi taşıyan bir süreçler topluluğudur.”¹ İfadesiyle aslında bu dönüşümün sadece ekonomik olmadığını, ahlaki ve ruhsal bir çözülmeyi de beraberinde getirdiğine dair atıf yapmaktadır.

Onat, küreselleşmeyi tekil bir kültürel bakış olarak, yani Batı merkezli bir paradigmayı tüm dünyaya dayatan bir sistem olarak bahsetse de bu kavramın özellikle dini boyutunu da tartışmamız gerektiğini eserinde sıkça belirtmiştir. İlk önce ‘din’ kavramını evrensel bir boyutta analiz ederek aslında dünyada artık her olayın herkesi ilgilendirdiğini belirtmiş, küreselleşmenin olumsuz yanlarını aşmak için ise yaşanan küresel boyutta olan olay ve durumlara yine evrensel boyutta çözüm bulunması gerektiğini kitabın on iki bölümünde sıkça söz etmiştir. Dini boyutuna da değinirken “dinler arası diyalog” arayışını hızlandırdığını öne sürmüştür. “Farklı dinlere mensup insanlar, insanlığın küresel çaptaki ortak sorunlarına çözüm bulabilmenin yolunun anlamaktan geçtiğini, bunun da ancak diyalogla mümkün olabileceğini anlamaya başlamışlardır.”²

“Din, birtakım insanlar tarafından, bir şekilde egemenlik aracı olarak kullanıldığında ya da siyasal bir ideoloji haline indirgendiğinde, şiddet ve terörü besleyen bir kaynak haline gelmektedir. Ancak din olmadan, şiddet ve terörün kaynaklarını kurutmanın mümkün olmadığı da ortadadır. Çünkü insanın hırsını ve açgözlülüğünü sadece din dizginleyebilir.”³ ‘dinler arası diyalog’ doğrultusunda yapılan birçok çağrı ve toplantıya rağmen küreselleşmenin ‘misyonerlik’ faaliyetlerine küresel bir boyut kazandırmasını ise ekonomik boyutundan ziyade insanların dini inançlarına verdiği zarara değinmiştir. Yazar, dinin egemenlik aracı olarak kullanılmaması için ise dinin dinamik yapısının eleştirel bir süzgeçten geçmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca kitabında bahsettiği gibi din kavramı, sadece metafizik bir inanç sistemi değil; aynı zamanda insanın kendi değerini keşfetme sürecinin merkezindeki anlam çerçevesidir. Onat’a göre dinin temel görevi, insanı özneleştirmek, özgürleştirmek ve bireysel sorumluluğunu fark ettirmektir. Bu anlamda din, özgürlüğün ve vicdanın önünü açan bir yapı olmalıdır. Ancak modern çağda bu asli fonksiyonun silindiğini görülmektedir.

Yazarın din kavramına yaklaşımı, salt teolojik değil, aynı zamanda insan merkezli bir varoluş felsefesi şeklindedir. Din, insana neyi yapması gerektiğini emretmeden önce, onun kim olduğunu hatırlatır. Bu yönüyle din, bireyin kendini tanıma, anlamlandırma ve hayatını sorumluluk bilinciyle inşa etme sürecine kılavuzluk eder. Onat, bu noktada özellikle İslam dininin insan anlayışını ön plana çıkarır.

İslam, insanı yeryüzünde sorumluluk sahibi olan bir özne olarak, kısacası “halife” olarak tanımlar. Bu bakış açısı, insanın değerli olduğunu, kendi aklıyla düşünme, karar verme ve doğru yolu bulma kapasitesine sahip olduğunu kabul eder. Kur’an’ın birçok ayetinde insanın düşünmeye, aklını kullanmasına ve sorgulamaya çağrılması, Onat’ın bu yorumunu destekler niteliktedir. Dinin amacı, bireyi körü körüne bir itaate sürüklemek değil, kendi özgürlüğünü bilinçli şekilde inşa etmektir. “İslam’ın selameti, insanları, insanlığın sonuna dek mutlu

¹ Hasan Onat, *Küreselleşme, Din ve Terör* (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 40.

² Onat, *Küreselleşme, Din ve Terör*, 18.

³ Onat, *Küreselleşme, Din ve Terör*, 22

kılabilmesi; İslam'ın siyasilerin elinde oyuncak olmaması; çarpık din anlayışının insanlara dünyayı 'Müslümanlık' adına zehir etmemesi ve toplumu parçalamaması için toplumsal akışında etkin alanların, birbirlerinden ayrılması ve birbirlerinin egemenlik alanlarına tecavüz etmeden, hayatın daha da sağlıklı ve güzel olması için etkin olması gerekmektedir. Din, tıpkı güneş gibi, yukardan olmalı, ısıtmalı ve ısıtmalıdır."⁴ İfadesiyle aslında yazar, İslam'ın Batı tarafından sistematik olarak yanlış tanıtılması ve bu çarpıtmanın küresel algı politikalarının bir parçası haline geldiğini anlatmaktadır. Bu durumu ise salt bir iletişim sorunu görmekten ziyade, bilinçli bir ideolojik inşa süreci olarak değerlendirir. Batı'nın İslam'a yönelik bakışı, genellikle "öteki" kavramı üzerinden şekillenmiştir. İslam, bir inanç sistemi olarak değil; genellikle şiddetle, geri kalmışlıkla, dogmatizmle özdeşleştirilerek sunulmuştur. Bu tanımlamalar, özellikle 11 Eylül sonrası dönemde çok daha yaygınlaşmış; medya, sinema, akademi ve siyasi söylemler aracılığıyla "İslam = Terör" imajı pekiştirilmiştir. Yazar kitabın ikinci bölümünde işaret ettiği en çarpıcı noktalardan biri ise küreselleşmenin din üzerindeki etkisinin yalnızca kültürel değil, aynı zamanda jeopolitik ve stratejik bir yön taşımasıdır. Özellikle Amerika'nın Ortadoğu'daki müdahaleleri, demokrasi getirme iddiasıyla sunulsa da gerçekte bölgesel çıkarların korunması hedeflenmektedir. Bu projelerin merkezinde yalnızca enerji politikaları değil, aynı zamanda İsrail'in güvenliğinin sağlanması da yer almaktadır. Onat, "Amerika tehdidi etkisiz hâle getirmek için demokrasi getiriyorum"⁵ derken aslında hem Irak gibi ülkeleri dönüştürmeyi hem de İsrail'i çevreleyen tehditleri ortadan kaldırmayı amaçladığını açıkça belirtir.

Bu stratejik yönlendirmelerle eşzamanlı olarak, Batı'nın "İslam'da reform yapılmalı" gibi taleplerinin gündeme getirilmesi, dinin içeriğine müdahale anlamına gelir. Onat, bu müdahalelerin sonucunda "radikal İslam" ve "ılımlı İslam" gibi kavramların küresel güçlerce tanımlandığını ve bu tanımların İslam dünyasının öz dinamizmini bastırdığını ifade eder. Böylece İslam, kendi hakikatini ortaya koyan bir din olmaktan çıkar; güç odaklarının tanımladığı biçimde yeniden yorumlanan bir sistem hâline gelir.

Aynı doğrultuda, Onat "Dinler Arası Diyalog" çalışmalarının da mevcut yapısıyla çoğunlukla asimetric ve hegemonik olduğunu vurgular. Bu tür girişimler, ideal hâliyle inançlar arası barışa katkı sunabilirken, mevcut haliyle Batı'nın üstünlüğünü meşrulaştırma ve Müslümanları edilgen konumda tutma işlevi görmektedir. Özellikle Müslümanların yalnızca dinî sembolleri ve terminolojiyi sunmakla yetindiği bu tür süreçlerde, karşılıklı bir öğrenme ve sorgulama zemini oluşmamakta; böylece "uygarlıklar arası diyalog" iddiası, yerini algı yönetimine dayalı ideolojik müdahalelere bırakmaktadır.

Kitapta eleştirilen algılardan biri ise İslam'ın küresel düzeyde şiddetle özdeşleştirilmesi ve bu algının sistematik olarak inşa edilmesidir. Onat'a göre 1990'lardan itibaren hız kazanan bu süreçte, küresel medya ve politik aktörler, İslam'ı özellikle terörle birlikte anılacak bir din haline getirme çabası içindedir. Terörün kökenleri ve nedenleri üzerine yüzeysel düşünülürken, Müslümanların yaşadığı bölgeler adeta şiddet coğrafyası gibi sunulmaktadır. Bu çarpıtılmış bakış açısı, hem insanlık tarihine hem de İslam'ın özüne büyük bir haksızlıktır. Kitapta Amerika'nın Ortadoğu politikaları, İsrail'in güvenliği uğruna yürütülen müdahaleler ve Batı'nın iki yüzlü demokrasi söylemleri sık sık eleştirilir. Şiddetin asıl kaynakları, emperyal projelerle desteklenmiş istikrarsızlaştırma politikaları, İsrail'in Filistin'de yıllardır süren uygulamaları ve Batı destekli dikta rejimleriyle ilişkiliyken, suçun faturası çoğu zaman İslam dünyasına kesilmektedir. Onat, bu söylemin "radikal İslam" gibi etiketlerle İslam'ı tehdit olarak

⁴ Onat, *Küreselleşme, Din ve Terör*, 20.

⁵ Onat, *Küreselleşme, Din ve Terör*, 47.

gösterdiğini, buna karşılık “ılımlı İslam” projeleriyle de inancın içeriğinin yumuşatılarak kontrol altına alınmak istendiğini belirtir.

Yazar Müslüman toplumların mevcut halini de eleştirmektedir. Eğitim seviyesinin düşüklüğü, kadın hakları ihlalleri, hukuk sistemlerinin işlevsizliği gibi içsel sorunlara da dikkat çeker. Bu problemlerin varlığı, Batı’nın oluşturduğu algıları kolaylaştırmakta, İslam’ın özündeki barış, adalet, özgürlük ve düşünceye çağrı gibi değerlerin üstünü örtmektedir. Ancak Onat’a göre sorun İslam’da değil; İslam’ın yanlış temsili, yozlaştırılması ve politik araç hâline getirilmesindedir. Bu çarpıtmalara karşı durabilmenin yolunun, İslam’ı öz kaynaklarından anlamaktan geçtiğini vurgular. İslam’ı anlamak için Batılı akademik teorilere ya da medyanın sunduğu çarpık imgeler yerine, Kur’an’ın mesajına, Peygamber’in pratiğine ve İslam’ın tarih boyunca inşa ettiği medeniyet değerlerine bakılması gerektiğini belirtir.

Kitapta altı çizilen önemli bir vurgu da şudur: İslam, akli yücelten, merhameti temel alan, adaleti esas kılan, insan onurunu koruyan bir dindir. Bu gerçekler ışığında değerlendirildiğinde, İslam’ın terörle veya baskıcı sistemlerle ilişkilendirilmesi, sadece bir bilgi hatası değil; aynı zamanda bilinçli bir yönlendirme ve algı mühendisliğidir.

Hasan Onat, bu noktada Müslümanların da ciddi bir özeleştiri yapması gerektiğini savunur. Çünkü İslam’ın yanlış temsil edilmesi yalnızca dış aktörlerin manipülasyonundan değil; Müslüman toplumların kendi içindeki yozlaşmadan, dini bilgiyi sorgusuz aktaran yapılardan, akli devre dışı bırakan anlayışlardan da kaynaklanmaktadır.

Bu bağlamda Onat’ın çözüm önerilerinden biri olan “yüksek güven kültürü”, yalnızca teorik değil, tarihsel ve toplumsal bir dayanağa sahiptir. İslam’ın ilk dönemlerinde bireylerin birbirine duyduğu güven, toplumsal ilişkilerin temelini oluşturmuş; dürüstlük, adalet ve güven esaslı bir medeniyet anlayışı gelişmiştir. Yüksek güven kültürü, bireylerin birbirine zarar vermeme üzerine inşa edildiği, çıkar yerine hakkaniyetin gözetildiği bir toplumsal atmosferi ifade eder. Ne var ki, günümüzde bu anlayış büyük ölçüde zayıflamış; yerini güvensizlik, çıkar ilişkileri ve baskıcı yapılar almıştır. Onat’a göre bu durumun değişmesi, İslam toplumlarında yeniden güvene dayalı sosyal yapıların kurulmasıyla mümkündür. Bu da ancak bireyi merkeze alan, sorumluluğu ve sevgiyi esas alan yeni bir zihinsel dönüşümle sağlanabilir.

Yüksek güven kültürü, Onat’a göre sadece toplumsal düzenin sağlıklı işlemlerini mümkün kılan bir sosyolojik zemin değil; aynı zamanda İslam’ın temel ilkeleriyle doğrudan uyumlu bir ahlaki yapıdır. İslam, bireyler arası ilişkilerde dürüstlük, emanete riayet, gıybetten kaçınma, adaletli davranma ve kul hakkına hassasiyet gibi ilkeleri esas alarak güvene dayalı bir toplum inşasını hedefler. Peygamber Efendimizin “el-Emin” sıfatı, yalnızca bireysel karakter değil, aynı zamanda İslam toplumunun temel etik kodlarını yansıtan sembolik bir anlam taşır. Bu yönüyle bakıldığında, yüksek güven kültürü İslam’da sadece önerilen değil, inançla iç içe geçmiş bir toplumsal görevdir. Ancak Onat’a göre günümüz Müslüman toplumlarında bu kültür, yerini kuşkuya, menfaate ve karşılıklı güvensizliğe bırakmış; böylece İslam’ın özüne yabancı bir yaşam tarzı hâkim olmuştur.

Küreselleşme süreci ise bu çözülmeyi daha da hızlandırmaktadır. Onat, küreselleşmenin ekonomik ve teknolojik etkilerinin ötesinde, değer sistemlerine yönelik bir tehdit olduğunu belirtir. Küreselleşme, bireyi “özne” olmaktan çıkarıp tüketiciye indirgediği gibi, toplumsal ilişkileri de rekabet ve çıkar temelinde şekillendirmektedir. Bu ortamda güven, yerini denetime; dayanışma, yerini bireysel başarıya bırakmaktadır. Yüksek güven kültürü gibi ahlaki ve kolektif temellere dayalı bir toplumsal yapının küresel sistemde yaşaması neredeyse imkânsız hâle gelmiştir. Onat bu noktada, İslam toplumlarının hem kendi öz değerlerine dönerek bu kültürü yeniden ihya etmeleri gerektiğini, hem de küresel sistemin ahlaki krizine karşı insan merkezli bir alternatif medeniyet önerisi sunmaları gerektiğini savunur.

“İslâm dini, getirmiş olduğu bireysel ve toplumsal önerileriyle, insanın saygınlığına uygun, adaletin sağlandığı güvenli bir ortamın teminini esas almıştır. Bu ortam sağlanırken, toplumun daha ileriye götürülmesi gibi bir amaç olsa bile, şiddetten ve zorlamadan yardım beklemek, kesinlikle söz konusu değildir. Hiçbir insan, ne Müslüman olması ne de İslâm’ı yaşaması için zorlanabilir.”⁶ “*Dinde zorlama yoktur; artık hak ile bâtil ayrılmıştır. Putlara inanıp edip Allah’a inanan kimse, hakikatte bilinmeyen bir kulpa sarılmıştır. Allah, işiten ve bilendir.*” ayetinde vurgulanan “dinde zorlama yoktur” hükmü, insanın olduğu her yerde geçerlidir.⁷

“Bir kimseyi, baskıyla, şiddet kullanarak Müslüman olmaya zorlamak ne kadar akla ve vahye aykırı ise aynı şekilde, namaz kılmak, oruç tutmak gibi konularda zorlamak da akla ve vahye aykırıdır. Müslüman, bilerek ve isteyerek ibadetleri yerine getirir.”⁸

Hasan Onat’ın bu bölümde vurguladığı temel nokta, İslam’ın özünde baskı ya da zorlama değil; özgür irade ve insan onuru bulunduğuudur. İslam, bireyin inancını ve ibadetlerini ancak kendi isteğiyle yerine getirebileceğini kabul eder; dinin özü hiçbir şekilde şiddetle, zorlamayla veya baskıyla bağdaşmaz. Onat, “dinde zorlama yoktur” ilkesini yalnızca bir ayetle sınırlamaz; bu ilkenin toplumsal düzeyde güvenli ortamın oluşturulmasıyla mümkün olabileceğini ifade eder. Çünkü insanın özgürce inandığı, düşündüğü ve yaşadığı bir ortam, yüksek güven kültürünün temelidir. Şiddet ve korku üzerine inşa edilen bir yapı ne dinî olabilir ne de ahlaki. İslam’ın önerdiği bu yüksek etik düzey, aynı zamanda evrensel insan haklarıyla da örtüşen bir zihinsel model sunar. Yazarın belirttiği gibi, Müslüman olmak da, ibadet etmek de bir dayatma değil bir bilinç meselesidir. Bu yaklaşım, hem bireysel özgürlüğün teminatı hem de İslam’ın evrensel barış çağrısının temelidir.

Yazarın tarihsel örnekler üzerinden şiddetin nasıl araçsallaştırıldığını ve inanç sistemlerinin nasıl istismar edildiğini çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır. Haricîler örneğinde olduğu gibi, kendinden olmayanı “kâfir” ilan edip canını ve malını helal sayan radikal yaklaşımlar, İslam’ın öz değerleriyle çelişmekle kalmaz; aynı zamanda toplumları şiddete meşruiyet sağlayan bir zihinsel felakete sürükler. Kitapta verilen Hasan Sabbah örneği ise, bireyin bilinçsiz şekilde nasıl bir terör aygıtına dönüştürülebileceğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Onat bu bağlamda, şiddetin dinle ilişkilendirilemeyeceğini, “şiddetin ve terörün dini imanı olmaz”⁹ ifadesiyle açıkça ortaya koyar. Terör, kökeni ne olursa olsun bulaşıcı bir hastalık gibidir; dini temsil etmez, aksine dini yozlaştırır. Bu hastalıktan kurtuluşun yolu ise, İslam’ın özünü tam anlamıyla uyumlu olan barış, güven, hoşgörü ve adalet gibi değerlerin toplumsal hayatta hâkim kılınmasıdır. Yazara göre Hz. Muhammed’in “el-Emin” lakabıyla anılması, İslam’ın tarihsel misyonunun güvene dayalı bir medeniyet inşa etmek olduğunu kanıtlar. Bu da bize gösterir ki, gerçek İslam; korku, baskı ve zorlamayla değil, özgür irade ve ahlaki sorumlulukla yaşanması gereken bir inanç sistemidir.’

Prof. Dr. Hasan Onat, *Küreselleşme, Din ve Terör* adlı eserinde şiddet ve terör kavramlarını yalnızca güncel olaylarla sınırlı tutmadan, bu olguların tarihsel ve düşünsel arka planını da dikkate alarak çok boyutlu bir değerlendirme yapar. Ona göre şiddet ve terör, insanlık tarihi boyunca farklı formlarda var olagelmiş olmakla birlikte, günümüzde özellikle din ile birlikte anılarak meşrulaştırılmaya çalışılmakta, bu durum ise hem dinin özüne hem de insanlık değerlerine zarar vermektedir. Onat, terörün ne dini ne inancı ne de ahlaki bir meşruiyeti olabileceğini açık bir dille ifade eder. Terör, hangi gerekçeyle uygulanırsa uygulansın, esasen insani, ahlaki ve dini değerlere aykırı bir sapma halidir.

⁶ Onat, *Küreselleşme, Din ve Terör*, 77

⁷ Kur’an, Bakara 2:256.

⁸ Onat, *Küreselleşme, Din ve Terör*, 77.

⁹ Onat, *Küreselleşme, Din ve Terör*, 79

Şiddet ve terör, kitabın genelinde yalnızca bireysel bir eylem biçimi değil, aynı zamanda bir zihniyet sorunu olarak değerlendirilir. Bu bağlamda, özellikle dini referanslarla şiddeti meşrulaştırma eğilimi eleştirilir. Onat'a göre İslam gibi barış, güven, adalet ve merhamet temelli bir dinin terörle özdeşleştirilmesi hem bilgisizlikten hem de kasıtlı ideolojik çarpıtmalardan kaynaklanmaktadır. Din adına işlenen şiddet eylemleri, yalnızca inananları değil, tüm insanlığı tehdit eden bir sapmadır. İslam'ın özünde zorlamaya, baskıya, korkuya değil; özgür iradeye, bilince ve vicdana dayalı bir inanç anlayışı bulunmaktadır. Bu nedenle, dini gerekçelerle uygulanan terör, ne Kur'an'ın mesajı ile ne de Hz. Muhammed'in örnek hayatı ile bağdaştırılabilir. Onat'a göre şiddet ve terör doğuştan gelen bir eğilim değil; öğrenilen, toplumsal koşullarla şekillenen bir sapmadır. Bu sapmanın en tehlikeli boyutlarından biri, dini kavramların şiddeti meşrulaştırmak için araçsallaştırılmasıdır. "Cihat", "şehitlik", "kendini feda etme" gibi yüksek anlamlı kavramlar, eğer bağlamından koparılsa, dinin özüne aykırı biçimde şiddetle yan yana getirilmekte ve dini söylemler üzerinden meşruiyet arayan terörist yapılar ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda Onat, İslam'ın özüne dönüş yaparak İslam'ın bir hayat dini olduğunu, ölümün değil yaşamın esas olduğunu vurgular. "Hemen belirtmeliyiz ki İslam, ölümü değil hayatı esas alan bir dindir"¹⁰ ifadesiyle bu tutumun altını çizen yazar, Kur'an'ın yaşamı korumayı esas aldığını, savunma amaçlı olmayan her türlü saldırıyı ve şiddeti reddettiğini vurgular. Onat'a göre şehitlik bile bir bilinç hâlidir; kör bir fedakârlık değil, yaşamı savunmak için yapılan bilinçli bir tercihtir. Bu anlayışa göre, İslam'da zorla inanç kabul ettirmek, savaş açmak, öldürmek gibi eylemler meşru görülmez. "Dinde zorlama yoktur"¹¹ ilkesi, hem bireysel inanç özgürlüğünü hem de dinin barışçıl karakterini korur.

Kitapta, şiddet ve terörün sadece bireysel sapmalarla açıklanamayacağı, bunların arka planında küresel yapılar, siyasal projeler ve ekonomik çıkarların da olduğu vurgulanır. Genişletilmiş Büyük Orta Doğu Projesi gibi uygulamalar, coğrafyaların haritalarını değiştirmek, kimlikleri parçalamak ve toplumları kutuplaştırmak için şiddeti bir araç hâline getirmektedir. Onat, bu süreçte küreselleşmenin iki yüzünü gösterir: Bir yandan insan hakları ve evrensel değerlerden söz eden, diğer yandan ise şiddeti besleyen, barışı sabote eden politikaları meşrulaştıran bir yapı. Bu durum, İslam dünyasını hem içeriden hem dışarıdan kuşatmakta ve şiddeti besleyen zihinsel yapının kalıcı hâle gelmesine neden olmaktadır.

Onat'ın sunduğu çözüm ise yalnızca güvenlik tedbirleriyle sınırlı değildir. Ona göre bu sorunlarla başa çıkabilmenin tek yolu, yüksek güven kültürünün inşasıdır. Bu kültür; bireyin düşüncelerini özgürce ifade edebildiği, inançlarını korkusuzca yaşayabildiği, hukuk ve adaletin üstün tutulduğu, sevgi, hoşgörü ve sorumluluk bilincinin içselleştirildiği bir toplumsal yapıyı ifade eder. Bu yapı içinde insan, korkuya değil güvene; baskıya değil katılıma, düşmanlığa değil ortak yaşam kültürüne yönelir. Böyle bir zemin oluşmadıkça, şiddet sıradanlaşacak ve terör, dini ya da ideolojik görünüm altında yaygınlaşmaya devam edecektir.

Kitapta şiddet ve terör, aynı zamanda küresel bir olgu olarak da ele alınır. Onat, günümüzde bu kavramların çoğu zaman uluslararası güçlerin müdahaleleriyle ilişkilendirilerek birer araç hâline getirildiğine dikkat çeker. Medya, siyaset ve ekonomik çıkarlar üzerinden oluşturulan küresel algı operasyonları, özellikle İslam dünyasını terörle eşitleyen söylemler üretmekte ve bu söylemler hem Batı toplumlarında İslamofobiyi beslemekte hem de Müslüman toplumların içe kapanmasına neden olmaktadır. Ancak Onat'a göre bu sorun yalnızca dış aktörlerle sınırlı değildir; Müslüman toplumların kendi içlerinde yaşadığı eğitim eksikliği, hukuksal zaafılar, kadın hakları ihlalleri gibi yapısal sorunlar da bu algının güçlenmesine zemin hazırlamaktadır.

¹⁰ Onat, *Küreselleşme, Din ve Terör*, 94

¹¹ Kur'an, Bakara 2:256.

Yazar, bu tabloya karşı çözümün yalnızca siyasi ya da güvenlik temelli yaklaşımlarda değil, aynı zamanda ahlaki ve düşünsel bir dönüşümde yattığını savunur. Bu dönüşümün temelinde ise, Onat'ın sıklıkla vurguladığı “yüksek güven kültürü” yer alır. Bu kavram, bireylerin birbirine ve topluma güven duyduğu, hakikatin korkusuzca ifade edilebildiği, adaletin ve saygının toplumsal zeminde kökleştiği bir ortamı ifade eder. Onat'a göre bu kültür, İslam'ın ilk döneminde başarıyla inşa edilmiştir ve bugün yeniden inşa edilmesi mümkündür. Hz. Muhammed'in “el-Emin” sıfatı, onun yalnızca kişisel ahlakını değil, aynı zamanda İslam'ın güvene dayalı evrensel mesajını da yansıtmaktadır. Kitabın son bölümlerine doğru geldiğimizde ise şiddet ve terörün yalnızca siyasi, sosyolojik ya da ekonomik nedenlerle değil; aynı zamanda anlamsal bir boşlukla da ilişkili olduğunu ortaya koyar. Ona göre insanın şiddetle ilişkisi, yalnızca dışsal nedenlerle değil, hayatın anlamına dair kayıplarla da açıklanmalıdır. Onat, dini dışlayan bireyin “hayatın anlamını yakalama imkânını da kaybettiğini” belirterek, dinin bireyde yalnızca bir inanç sistemi değil, aynı zamanda ontolojik bir zemin sunduğunu vurgular. Bu bağlamda din, insanın dünyadaki varlığını anlamlandırmasını sağlayan temel referanslardan biridir. Dolayısıyla, şiddetin ve terörün yalnızca davranışsal değil, varoluşsal bir sapma olarak da değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder.

Yazar, insanlık tarihinin hiçbir döneminde tamamen dinsiz bir toplumun var olmadığını, her dönemde insanların dini arayış içinde olduğunu hatırlatarak, özellikle İslam'ın bu anlam arayışına cevap veren en kapsayıcı sistem olduğunu savunur. Onat'a göre “dinin özlemiyle yanıp tutuşmakta” olan birey, anlam krizine karşı çözümü sadece maddede değil, manevi değerlere yönelerek bulabilir. Bu noktada “yegâne din İslam'dır” ifadesiyle, yalnızca inançsal değil; aynı zamanda ahlaki, kültürel ve evrensel değerler bağlamında da İslam'ın sunduğu bütüncül yapıya işaret eder. Ancak bu din anlayışının, geleneksel kalıplardan sıyrılarak, yeniden vahiy merkezli, adaleti ve insan onurunu önceleyen bir yorumla yeniden inşa edilmesi gerektiğini de özellikle vurgular.

Onat'ın bu yaklaşımı, çağımızda dinin yalnızca bireysel bir inanç alanı değil; şiddetle mücadelede küresel barışın ve insan onurunun korunmasının da temeli olabileceğini gösterir. Ona göre, yeniden anlam kazandırılmış bir İslam anlayışı, günümüzde küresel ölçekte yayılan şiddet ve teröre karşı etkili bir panzehir olma potansiyeline sahiptir. Bu nedenle yazar, modern çağda dinin yeniden tanımlanmasının ve merkezî bir rol üstlenmesinin insanlığın geleceği açısından kaçınılmaz bir ihtiyaç olduğunu savunur.

Kitapta yer alan çok sayıda bölümde, Onat'ın tekrar tekrar vurguladığı şey, dinin, özellikle de İslam'ın, yaşama odaklı, barışı esas alan bir sistem olduğudur. Kur'an'ın savaşla ilgili hükümleri bile savunma amaçlıdır ve savaş sırasında bile “aşırıya gitmeyin” uyarısıyla şiddetin sınırsızlaştırılmasına izin verilmez. Bu bağlamda şehitlik kavramı da yeniden düşünülmelidir. Şehitlik, kör bir ölüm arzusu değil; yaşamı koruma mücadelesinde bilinçli bir fedakârlık olarak anlaşılmalıdır. Onat'a göre, İslam'da asıl olan yaşamak, mücadele etmek ve son nefese kadar barışı öncelemektir.

Bununla birlikte, Onat yalnızca dinin yanlış anlaşılmasından değil, aynı zamanda özgürlük ve düşünce ortamının daralmasından da şikâyet eder. Ona göre, özgürlük bilinci ve inanç arasında sağlıklı bir bağ kurulamamış toplumlarda şiddet daha kolay meşrulaştırılır. “Dinde zorlama yoktur”¹² ilkesi, yalnızca inanç özgürlüğünü değil, tüm insanî ilişkilerin zorlama dışı, bilinçli tercihlere dayanması gerektiğini gösterir. Bu anlayış hem dini metinlerin yeniden yorumlanmasını hem de bireyin kendini sorumlu bir özne olarak inşa etmesini sağlar.

Yazar, özellikle Müslüman toplumların içinde bulunduğu krizin yalnızca dış dinamiklerden değil, içeride yaşanan zihinsel durgunluktan da beslendiğini ifade eder. Eleştirel düşüncenin

¹² Kur'an, Bakara 2:256.

din alanında yeterince gelişmemiş olması, şiddet yanlısı radikal grupların Kur'an dışı öğretileri meşrulaştırmasına zemin hazırlamaktadır. Bu nedenle bilgiye açık olmak, yorumun gücünü yeniden kazanmak ve malumatla yetinmeyip anlamı aramak, yazara göre bugünün Müslümanının en büyük sorumluluğudur.

Şiddetin yalnızca inanç boyutuyla değil, aynı zamanda siyasi ve ekonomik koşullarla da doğrudan ilişkili olduğunu belirten yazar, insanların adil yaşam koşullarına erişemediği, temel haklarının korunmadığı ortamlarda şiddetin normalleştiğine dikkat çeker. Onat'a göre, şiddetin meşruiyetini ortadan kaldırmanın bir diğer yolu da asgari insan onuruna uygun yaşam alanları yaratmaktır. Çünkü açlık, işsizlik, aşağılanma ve adaletsizlik gibi koşullar, bireyleri şiddete sürükleyen yapısal sebepler arasında yer almaktadır.

Bütün bu değerlendirmelerin ışığında Onat, çağımızda artık yalnızca mevcut düzenin eksikliklerinden değil, yeni bir medeniyet arayışının zorunluluğundan söz eder. Ona göre Batı uygarlığı ekonomik ömrünü doldurmuş, anlam üretemeyen, bireyin onurunu koruyamayan bir sistem hâline gelmiştir. Modernitenin sunduğu "özgürlük" anlayışı bile, insanı kendi doğasından uzaklaştırmakta, teknolojik üstünlük ise bireyin değerini azaltan bir tehdide dönüşmektedir. Bu bağlamda, insanın yeniden merkezde olduğu, ahlakın esas alındığı ve yaratıcı sevginin toplumsal yapıya temel oluşturduğu yeni bir medeniyet modeli kaçınılmazdır.

Onat, bu yeni medeniyet arayışında Türkiye'ye özel bir rol biçer. Türkiye, dinle ilgili birçok sorunu çözüm aşamasına taşımış, İslam'ı yeniden yorumlamaya açık bir toplumsal zemine sahip olmuş ve tarihsel hafızasında hem Doğu hem Batı'yı barındıran bir ülke olarak yeni bir uygarlığın beşiği olabileceği kapasitededir. Ona göre bu yalnızca bir siyasi temenni değil, aynı zamanda tarihsel bir zorunluluktur. Türkiye, hem tecrübesi hem de insan kaynağıyla, yalnızca kendi geleceğini değil, tüm insanlığın umudunu taşıyabilecek bir uygarlık tasavvurunun taşıyıcısı olabilir.

Değerlendirme

Hasan Onat'ın "*Küreselleşme, Din ve Terör*" adlı eserinde yer alan söyleşi bölümleri, kitabın en derinlikli ve vizyoner kısımlarından birini oluşturmaktadır. Bu bölümlerde Onat, yalnızca geçmişin ve günümüzün dini meselelerini ele almakla kalmaz, aynı zamanda insanlığın geleceği, özgürlük anlayışı ve yeni bir uygarlık ihtiyacı üzerine de özgün fikirler sunar. Kitabın son iki söyleşi bölümü, dinin özü, bireysel inanç, özgürlük arayışı ve Türkiye'nin bu süreçteki rolü üzerinden anlamlı bir değerlendirme zemini oluşturur.

Onat'a göre din, yalnızca kurumsal ve şekilsel yapılarla sınırlı bir alan değildir; aksine insanın anlam arayışıyla, özgürlük ihtiyacıyla ve kendini gerçekleştirme çabasıyla doğrudan bağlantılıdır. Dinin özüne inildiğinde, insanın olduğu her yerde, her durumda Tanrı inancının bir şekilde varlık gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu anlamda din, bireylerin yalnızca ahlaki değil, aynı zamanda varoluşsal ihtiyaçlarına da yanıt veren bir yapıdır. Vahyin, bireylerin din anlayışlarının temeline yerleştiği ortak paydayı insanlara kazandırdığı vurgusu, Onat'ın din anlayışının toplumsal bütünlük ve evrensel değerler üzerinden şekillendiğini gösterir.

Söyleşide özellikle özgürlük ile din arasındaki ilişkiye sıkça değinilir. Onat, insanın yaratılışı gereği inanan bir varlık olduğunu, ancak bu inancın baskı altında değil özgür iradeyle yaşanması gerektiğini ifade eder. "Ben yaratılmış bir varlıksam, beni yaratan olmalıdır"¹³ şeklinde formüle ettiği düşünce, aslında tevhid inancının bireysel zeminde nasıl içselleştirildiğini de açıklar. Ona göre din, insanı baskılayan değil, özgürleştiren bir yapıdır. Bu

¹³ Onat, *Küreselleşme, Din ve Terör*, 176.

özgürlük, yalnızca siyasal bir serbesti değil, bireyin kendi varlığının farkına varması, kendiyile ve yaratıcıyla sağlıklı bir ilişki kurması anlamına gelir.

Onat, İslam'ın da bu bağlamda şekilci değil, özcü bir anlayışla yorumlanması gerektiğini vurgular. Şekil üzerinden dinin yargılanması, dinin derinliğini ve dönüştürücü etkisini zedelemekte, bireyleri de anlam krizine sürüklemektedir. Ona göre İslam'ın asıl amacı; insanın hayatına anlam katmak, onu iyiye ve doğruya yönlendirmek ve özgür iradesiyle mutlu bir yaşam sürebilmesine katkı sunmaktır. "Din insan için vardır, insan din için değil" vurgusu, yazarın bu noktadaki bakışını net bir şekilde ortaya koyar. Ayrıca, İslam'ın temeline dürüstlük ve özgürlük yerleştirilir. Dürüstlük, insanın Tanrı'yla, toplumla ve kendisiyle barışık olmasını sağlayan bir değer olarak tanımlanır.

Söyleşi bölümlerinde din ile küreselleşme arasındaki ilişki de dikkatle ele alınır. Onat'a göre din, küreselleşmenin alternatifi değil, içinde yer alan bir öğedir. Fakat bu öğenin nasıl ve hangi değerlerle şekillendirileceği, insanlığın geleceğini belirleyecektir. Bu çerçevede, yeni bir uygarlığın gerekliliği üzerinde duran yazar, bu uygarlığın temelinde yüksek güven kültürü, anlam bilinci ve insan onuru olması gerektiğini belirtir. Mevcut Batı uygarlığının artık insanlık adına yeni bir şey üretmediğini ve ekonomik-ahlaki anlamda çöküşe sürüklendiğini vurgulayan Onat, alternatif olarak İslam'ın evrensel değerlerinin merkeze alınabileceğini öne sürer.

Türkiye'ye özel olarak değinilen söyleşi kısımlarında ise, Türkiye'nin yeni bir uygarlığın beşiği olma potansiyeline sahip olduğu belirtilir. Hasan Onat, bu potansiyelin dinin bireysel özgürlük, dürüstlük ve anlam üretimiyle şekillendirilmesinden geçtiğini ifade eder. Türkiye'nin hem Doğu'nun hem Batı'nın tecrübelerini bünyesinde taşıması, onu bu yeni uygarlığın taşıyıcısı haline getirebilecek bir güçtür. Ancak bunun için öncelikle dinin özüne dönülmesi, yaratıcı düşüncenin ve özgürlük alanlarının genişletilmesi gerektiği vurgulanır. Batı'nın "ılımlı İslam" adı altında şekilsiz, sorgulamayan bir Müslüman profili yaratma çabası da sert bir şekilde eleştirilir. Onat'a göre, bu çaba Müslümanların özgür düşünme potansiyelini kırmakta ve dinin asıl amacına zarar vermektedir.

Sonuç

Onat'ın kitabında yer verdiği bütün analizleri, bireyin kendini tanıma, inançla özgürlük arasında denge kurma ve toplumsal dönüşümün dinamiklerini doğru anlama üzerine kurulur. O, İslam'ı bir baskı değil, özgürlük aracı olarak görür. İnsanlığın krizden çıkışı için yeni bir uygarlığın inşa edilmesi gerektiğini ve bu uygarlığın temellerinin dinin içsel değerleriyle, özellikle de İslam'ın evrensel ilkeleriyle atılabileceğini savunur. Kitap mutlaka okunmalı çünkü, günümüzde dinin nasıl algılanıp araçsallaştırıldığı, İslam'ın modern çağda yaşadığı sorunları, Terörün dinle ilişkilendirilmesini ve küreselleşmenin sunduğu imkân ve tehditleri anlamak isteyen herkes için çok değerli eserlerden biridir. Küreselleşme, Din ve Terör adlı eser özellikle Siyaset Bilimi, İlahiyat, Sosyoloji vb. disiplinlerde çalışan akademisyenler, lisansüstü öğrenciler, din ve siyaset ilişkisini daha iyi anlamak isteyen araştırmacılar için önemli bir eserdir.

Kitap İncelemesi
Gelişi:
12.06.2025
Kitap İncelemesi
Kabulü:
29.05.2025

Kitap İncelemesi
Book Review

MASKELİ DEVLETLER: SİLAHLI ÖRGÜTLERE SAĞLANAN DEVLET DESTEĞİNİN NEDENLERİ

Kevser Çoşkun
Düzce Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Öğrencisi
kevserkc@outlook.com
ID 0009-0007-4307-0673

İncelenen Kitap Künye Bilgileri: Belgin Şan-Akca, *Maskeli Devletler: Silahlı Örgütlere Sağlanan Devlet Desteğinin Nedenleri*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2021, 296 sayfa.

Atıf Bilgisi: Coşkun, Kevser. "Belgin Şan-Akca, *Maskeli Devletler: Silahlı Örgütlere Sağlanan Devlet Desteğinin Nedenleri*," *Uluslararası Siyaset Dergisi* 3, sayı 1 (2025): 145-151.

Reviewed Book Imprint Information: Belgin Şan-Akca, *Maskeli Devletler: Silahlı Örgütlere Sağlanan Devlet Desteğinin Nedenleri*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2021, 296 pages.

To Cite: Coşkun, Kevser. "Belgin Şan-Akca, *Maskeli Devletler: Silahlı Örgütlere Sağlanan Devlet Desteğinin Nedenleri*," *Uluslararası Siyaset Dergisi / US Journal* 3, no. 1 (2025): 145-151.

Çıkar Çatışması Beyanı:
Etik Kurul Onayı:
Finansal Destek Beyanı:
Yazar Katkı Beyanı:

Yazar çıkar çatışması beyan etmemiştir
Yazar etik kurul onayı gerekmediğini beyan etmiştir
Yazar finansal destek almadığını beyan etmiştir
1. yazar %100

***

Conflict of Interest Statement:
Ethics Committee Approval:
Financial Support Statement:
Author(s) contribution
Statement:

Author declared no conflict of interest
Author declared article does not require ethics committee approval
Authors declared that there was no financial support
1th author 100%

Giriş

Lisans derecesini 2000 yılında Boğaziçi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler ve Tarih alanlarında alan Belgin Şan-Akca; 2009 yılında University of California, Davis'ten de Siyaset Bilimi alanında doktora derecesini almıştır. 2009 – 2017 yılları arasında Koç Üniversitesi'nde Yardımcı Doçent göreviyle üniversite bünyesine katılmıştır.¹ Üniversite bünyesine katılmadan önce hem birçok araştırma projesinde yer almış hem de araştırma görevlisi olarak University of California altyapısında dersler vermiştir. 2011 yılında Harvard Üniversitesi Ortadoğu Çalışmaları Merkezi'nde misafir araştırmacı olarak bulunmasının yanı sıra 2011 – 2018 yılları arasında Belgin Şan-Akca; Marie Curie Yeniden Entegrasyon Hibesi'ne, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Üstün Başarılı Genç Bilim İnsanı Ödülü'ne ve Bilim Akademisi Genç Bilim İnsanı Ödülü'ne layık görülmüştür. Şan-Akca; uluslararası güvenlik, iç çatışmaların sınır ötesi boyutları, terörizm, devlet dışı silahlı örgütler ve Ortadoğu alanlarında uzmanlık kazanmış, alanının önde gelen akademisyenlerinden biridir.² *Foreign Policy Analysis, Conflict Management and Peace Science* gibi saygın dergilerin editörlüğünü ve yayın kurulu üyeliğini yürütmüş ve 2017 – günümüz itibarıyla Koç Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Doçenti olarak kariyerine devam etmektedir.³ TÜBA-GEBİP ve TÜBİTAK destekleriyle finanse edilen çalışması “State-NAG Cooperation Dataset”; devlet ve devlet dışı silahlı örgütler arasındaki örtülü ilişkinin rasyonel analizine önemli faydalar sağlamış ve akademik çalışmalarının büyük bir kısmının temelini oluşturan kapsamlı bir veri seti olmuştur.⁴ Yazarın bir paradigma niteliği taşıyan en önemli eseri de bu veri seti temelinde oluşturulmuştur. Belgin Şan-Akca tarafından kaleme alınan ve Serpil Açıkalin tarafından yayına hazırlanan “Maskeli Devletler: Silahlı Örgütlere Sağlanan Devlet Desteğinin Nedenleri” isimli eser, Koç Üniversitesi Yayınları'nın uluslararası ilişkiler/siyaset bilimi kategorisinde basılmıştır. Eserin düzeltisini Bülent Ulus ve tasarımını Gökçen Ergüven üstlenir. Bir insanın yüz silüeti üzerine konumlanmış siyah dünya haritası ile eserin çarpıcı kapak tasarımı Emre Çıkınoğlu'na aittir. Kapak; eserin adını oluşturan “Maskeli Devletler” kavramını mükemmel şekilde tamamlar. Esere daha geniş bir açıyla baktığımızda asıl olarak yazarın; devletlerin silahlı örgütlere sağladıkları desteğin neden ve nasılına, bu bağlamda “destek” belirleyicinin hem devlet hem de örgüt olabileceğine odaklandığını görmekteyiz. “Maskeli Devletler” kavramının anlamı da bu noktada; devletlerin vekalet savaşları yoluyla dolaylı güç kullanımını izah eder. Eser kuramsal olarak; uluslararası ilişkilerin ana paradigmasını oluşturan realizm ve liberalizmin tek başına açıklayamadığı devlet düzeyinde iş birliği kavramını; güncel konjonktürün aktörlerini kullanarak bütüncü bir sentezle analiz eder. Özellikle 1945 sonrası dönemin devlet-örgüt yapısına ait örnek olay incelemeleri; yazarın sentezlerinin sahada uygulanabilirliğini test ederek eserin ampirik tabanını oluşturur. Yazar bu eseriyle birlikte; devletlerin ve günümüzde giderek büyük bir aktör haline gelen örgütlerin, uluslararası sistemin normatif çatısı altında çıkarlarına yönelik bazı davranışları örtülü olarak gerçekleştirmelerini anlamamıza yardımcı olur. Eser aynı zamanda; uluslararası ilişkiler disiplini içinde hem devletlerin davranışlarına hem de devlet dışı silahlı örgüt yapılarına teorik ve metodolojik olarak yaklaşması sebebiyle literatüre çok önemli katkılar sunar. Eser; her ne kadar akıcı bir dille yazılmış olsa da içeriğinde kullanılan veri seti ve genel anlatımı destekleyen araştırma

¹ “Belgin San Akca, Koç Üniversitesi”, 18 Ağustos 2023, Erişim tarihi: 16.06.2025.

<https://case.ku.edu.tr/en/programs/international-relations/faculty/?detail=true&id=bAkca>.

² “Belgin San-Akca, LinkedIn”, Erişim tarihi: 16.06.2025. <https://www.linkedin.com/in/belgin-san-Akca-31bb3320/>.

³ “Belgin San Akca, Koç Üniversitesi”.

⁴ “NAGs - Dangerous Companions | Cooperation between states and nonstate armed groups”, Erişim tarihi: 16.06.2025, <https://www.armedgroups.net/data.html>.

bulguları sebebiyle, yazarın uzmanlık alanları konusunda orta-üst seviye bilgi sahibi kişilere ve çok yönlü yapısı sebebiyle geniş bir kitleye hitap etmektedir.

İçerik Özeti

Kitap altı bölümden oluşur. Yazar birinci bölümde teorik bir çerçeve çizer ve kavramsal tartışmaları açıklar. İkinci bölümde; devlet desteğinin üç aktörünü birleştiren bir model geliştirir ve üçüncü bölümde bu modele yönelik örnek vakaları ve araştırmaları sırasında edindiği bulguları bizimle paylaşır. Dördüncü ve beşinci bölümler; yazarın hipotezlerine ışık tutması amacıyla sırasıyla İsrail ve Çad örneklerine odaklanır. Altıncı ve son bölümde ise yazar; kuramsal olarak çizdiği çerçeveyi geniş bir açıyla özetler ve verilere dair sonuçları tartışır.

Bölüm içeriklerine daha geniş açıdan bakacak olursak, yazar birinci bölüme; Niccolo Machiavelli'nin iç ve dış güçlerin dengesini anlatan bir sözünüyle başlar. Devlet dışı silahlı örgütlerin devletler tarafından desteklenmesine neden olan süreci mevcut paradigmlar temelinde incelerken sahip olunması gereken çerçeveyi anlatarak eserin asıl amacını paylaşır. II. Dünya Savaşı sonrası devletler tarafından örgütlere sağlanan desteği sayısal verilerle açıklar ve destek olma ya da destek alma durumunun sebeplerini maddi/stratejik çıkar, ideolojik bağ ve iç siyasi istikrarsızlık olarak üç ana başlıkta toplar. Bu bağlamda devlet desteğini de kasıtlı kanallar ve fiili destek olmak üzere ikiye ayırır.⁵ Yazar bu bölümde ayrıca; devletlerin destek olacakları örgütü seçmelerinin yanı sıra örgütlerin de destek alacakları devleti seçme nedenlerinden bahsederek bu bağlamda “Devlet Seçim Modeli (DSM)” ve “Örgüt Seçim Modeli (ÖSM)” nin ana hatlarını açıklar.⁶ Yazarın bu araştırmaya başlamadaki başlıca motivasyonu; kendisinden önce yeterli analiz verisinin bulunmaması ve kapsayıcı bir inceleme yapılmış olmamasıdır. Bu nedenle bu bölümde araştırmasını; büyük-N kümesi olarak değerlendirir.⁷

İkinci bölümde yazar; devlet desteğini meydana getiren örgüt, örgütün hedeflediği devlet ve destekçi devlet üçlemesinin analizini detaylandırır. Devlet-örgüt iş birliğinden doğan seçim kuramına bağlı olarak iki ana seçim modeli (DSM ve ÖSM) üzerine odaklanır. Yazar bu bölümde; mevcut literatürde yer alan araştırmalara rakip hipotezler üretmediğini, yalnızca devlet-örgüt iş birliğinin temelini oluşturan maddi, ideolojik ve iç sebeplerin tamamının birleşim ve ayrışım noktalarını incelediğini açıkça belirtir.⁸ Bu bağlamda yazar, devletleri rasyonel aktörler olarak değerlendirir. Şan-Akca'ya göre destekçi devletin, devlet dışı silahlı örgütlere kasıtlı olarak veya fiilen destek olma olasılığı; destekçi devlet ile hedef devlet ve örgüt arasındaki ideolojik bağın yakın/uzak oluşu, maddi kaynakların uygunluğu, karşı saldırılara cevap verebilme potansiyeli, geçmişten gelen dost/düşman bağı, stratejik çıkar, etnik yakınlık/uzaklık ve iç siyasi istikrarın mevcut durumuna göre şekillenir. Yazarın olasılık incelemelerinden yola çıkarak, rasyonel bir yaklaşımla devletler ve örgütler arasındaki destek örüntüsünün maliyet/fayda analizine dayandığını söylemek mümkün olacaktır. Benzer bir yaklaşım analiziyle yazar, ikinci bölümün model ve kurama bağlı olasılıklarını; genel olarak test edilebilir sekiz adet argümanla toparlayarak sonlandırır.

Eserin üçüncü bölümü; bir önceki bölümde belirlenen model yapısına uygun olarak, karşılaştırmalı analiz edilebilir şekilde desteklenmiş bir alt yapı sunar. Vaka seçimi, devlet desteğinin tanımlanması ve temel açıklayıcı değişkenlerin ölçülmesi olmak üzere üç bölüme odaklanır. Özellikle 1945 sonrası dönemde aktif örgütlerin ve destekçi devletlerin incelendiği

⁵ Belgin Şan-Akca, *Maskeli Devletler: Silahlı Örgütlere Sağlanan Devlet Desteğinin Nedenleri* (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2021), 22.

⁶ Şan-Akca, *Maskeli Devletler*, 31.

⁷ Şan-Akca, *Maskeli Devletler*, 38.

⁸ Şan-Akca, *Maskeli Devletler*, 49.

geniş bir yelpazeyi ele alır. Bu bağlamda Şan-Akca, araştırmasının güvenilirliğini ve hipotezlerin işlerliğini kanıtlamak adına derin bir veri toplama sürecinden geçer. Uppsala Çatışma Verileri Programı (UCDP), Oslo Barış Araştırmaları Enstitüsü (PRIO) ve Silahlı Çatışmalar Veri Seti (ACD) gibi uluslararası güvenilirliğe sahip kaynakları kullanarak, devlet-örgüt çatışmasına yönelik önemli bir veri seti oluşturur.⁹ ACD listesi, 1945 ve 2014 yılları arasında 105 devleti hedef alan 530 örgütten oluşur. Şan-Akca'nın araştırmalarına göre bu örgütler; liderliği yıkmak, politika değişikliği, teokratik ve demokratik yeni rejim talebi (Tanrı'nın Direniş Ordusu, Irak İslam Devrim Konseyi, Aydınlik Yol vb.) gibi sebeplerle birlikte, Birleşik Krallığa karşı savaşan IRA ve Etiyopya'dan ayrılıkçı taleplere sahip Oromo Kurtuluş Cephesi (OLF) gibi bölgesel ayrılığı veya başka bir devlete bağlılığı talep eden örgütleri de kapsar.¹⁰ Bu bölüm; seçilmiş bir örneklem aracılığıyla, teori ve pratik arasındaki bağlantıyı ölçülebilir hale getirir. Devlet ve örgüt arasında, kası ve fiili destek yapısının arkasında yatan bağımlı ve bağımsız değişkenleri kodlanabilir bir bütünlüğe kavuşturur. Açık ve örtülü destek sisteminin, çok katmanlı parametreler üzerinden tahlil edilebilir hale gelmesi; kavramsal çerçeveyi, normatif bir düzeye taşır.

Kitabın dördüncü bölümünde yazar; Devletlerin Seçim Modeli (DSM)'ni doğrular nitelikte olarak İsrail örneğine odaklanmıştır. İsrail'in 1948'de kuruluşundan hemen sonra yaşanan Altı Gün Savaşı; Arap devletlerinin, İsrail'e karşı kurulan devlet dışı silahlı örgütleri desteklemede fırsat olarak gördükleri bir çatışma geçmişini meydana getirmiştir.¹¹ Yine Şan-Akca'nın hipotezlerine dayanarak, savaş sonunda İsrail gücünün etkin olarak kendini göstermesi; bazı devletleri Filistinli militan örgütlerini desteklemeye yöneltirken bazı devletleri de daha az destekçi konumuna getirmiştir. Devletlerin örgütlere sağladığı desteğin tek bir noktadan anlaşılamayacağını Şan-Akca açıkça dile getirir. Bu duruma örnek olarak; 1950-1970 yılları arasında ciddi bir iç karışıklık yaşayan Mısır ve Filistinli mültecilerin yükü altında zorlanan Ürdün'ün, iç ve dış tehditlerle eş zamanlı mücadele etme zorluğunu hafifletmek adına Filistinli örgütlere, İsrail karşıtı işbirlikçi gözüyle yaklaşımlarından bahsedilmiştir.¹² Bölümde net şekilde görüleceği gibi; Irak, Suriye, Lübnan, İran vb. destekçi ülkelerin tamamı, Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) başta olmak üzere tüm Filistinli militan örgütlere destek vermemişlerdir. Filistinli militan örgütlerin en önemlilerinden biri olan ve Yaser Arafat tarafından kurulan El Fetih'in; Suriye'de başa gelen Baas rejiminin ideolojik yapısıyla ters düşmesi sonucu potansiyel destekçisi olan Suriye desteğini kaybetmesi, bunun önemli örneklerinden biridir.¹³ Bu örnekten de anlaşılacağı üzere; devletlerin, hedef devlete karşı kurulan devlet dışı silahlı örgütlerin tamamı aynı ideolojiyi paylaşırsa bile bu örgütlerin tamamını desteklemeyi tercih etmedikleri görülür. Bu sebeple devletlerin, örgütlere destekçi olmasını belirleyen unsurlar daha karmaşık ve seçimi stratejiktir. Yazar bu bölümde devletlerin, devlet dışı silahlı örgütlere destek verirken analiz ettikleri; etnik ve ideolojik yakınlık, dinî benzerlik, ülke potansiyeli, dış devlet desteği olasılığı, iç karışıklık, örgütü kontrol kapasitesi gibi birçok parametreye İsrail örneği üzerinden detaylıca değinmiştir.

Şan-Akca kitabın beşinci bölümünde; Örgütlerin Seçim Modeli (ÖSM) olarak geliştirdiği seçim kuramını inceler. Bu bağlamda Çad örneğine odaklanır. Çad, 1960'taki bağımsızlığından bu yana yaklaşık 25 silahlı örgütün şiddet eylemlerine ev sahipliği yapmıştır. Sara kökenine sahip ve ayrılık talep eden Çad Silahlı Kuvvetleri (FAT) dışındaki örgütlerin tamamı rejim değişikliği talebinde bulunmuşlardır. Bu örgütler; ideolojik olarak yakınlıklarını ve destekçi ülkenin potansiyelini gözetererek Sudan, Nijer, Nijerya, Etiyopya gibi ülkelere kasıtlı destek

⁹ Şan-Akca, *Maskeli Devletler*, 64.

¹⁰ Şan-Akca, *Maskeli Devletler*, 65.

¹¹ Şan-Akca, *Maskeli Devletler*, 91.

¹² Şan-Akca, *Maskeli Devletler*, 91.

¹³ Şan-Akca, *Maskeli Devletler*, 94.

almışlardır.¹⁴ Çad ve Sudan arasında karşılıklı silahlı örgütleri desteklemeye dayanan ters nedensellik gibi çift taraflı tarihî olaylar da örgüt ve devlet arasındaki seçim sürecini hızlandırabilir. Yazarın bu bölümde belirttiği gibi; devlet dışı silahlı örgütlerin de destekçi devleti seçerken tek bir noktaya dayalı analiz yapmadıkları, bu örnekte görülmektedir. Çad'ın eski cumhurbaşkanının askeri danışmanı, Zaghawa kökenli Idriss Déby'nin, Sudan'daki Zaghawa'lardan destek bulması, Déby rejimini devirmek isteyen örgütlerin Nijerya'yı güvenli liman olarak seçmeleri konuyu açıkça ifade etmektedir. Yazar bu bölümde ayrıca; örgütlerin destekçi devletleri seçerken maliyet gözeterek tercih yaptıklarından da bahseder. Seçilecek potansiyel destekçi devletin bazı durumlarda, hedef devletten gelebilecek karşı saldırılara karşı yeterli güce sahip olması ve hem örgüte güvenli liman sağlayarak hem de kaynak kullanımına izin vererek destek olması beklenir. Bu bağlamda devlet dışı silahlı örgütün maliyet/fayda analizi yaparak destek aldığı görülür. Destekçi devletin sağladığı imkanları kullanmak aynı zamanda silahlı örgütün, destekçi devletin baskısı altında kalacağından özgürlüğünün ve hareket kabiliyetinin kısıtlanmasını göze alacağı anlamına gelir. Yazar beşinci bölümün sonunda yaptığı genel ve karşılaştırmalı analizde; örgütlerin destekçi devletleri seçerken analiz ettikleri parametrelerin, potansiyel destekçi devletlerin örgütleri seçerken analiz ettikleri parametreler kadar seçimde önemli olmadığını görmüştür.¹⁵

Yazar son bölümde, şu ana kadar örnek vakalar yardımıyla anlattığı ve açıklık getirmeye çalıştığı hipotezlerini ve bu araştırmalar ışığında edindiği sonuçları genel bir çerçeveye bizimle paylaşır. Destekçi devletlerin, örgütleri desteklerken değerlendirdikleri en önemli kriterin iç çatışmalar olduğunu kabul etmekle birlikte tek sebebin bu olmadığına değinir.¹⁶ Ayrıca yazarın çıkarımlarına göre; hedef devlet ve örgüt arasındaki çatışmalara aktörlerin dahil olması, devlet dışı silahlı örgütlere dış devlet desteği sağlanması, aynı şekilde bu örgütlere sınır yakınlığı veya etnik bağlar gibi sebeplerle sağlanan güvenli liman destekleri çatışmanın süresini uzatmakta ve çözümü geciktirmektedir. Şan-Akca; Soğuk Savaş Dönemi sonrası devlet-örgüt ilişkilerinde sıkça kabul gören “devlet dışı silahlı örgütlerin yuvası zayıf devletlerdir” bakış açısının doğru olmadığını açıkça görmekle birlikte, Irak ve Suriye’de varlık gösteren IŞİD gibi örneklerin de olduğunu açıklar.¹⁷ Hedef devlet, destekçi devlet ve örgüt arasındaki ilişkinin, devletin zayıflığı veya iç çatışmaların çok daha ötesinde ve çok daha kompleks bir yapıyla analiz gerektirdiğini açıkça belirtir. Eserin amacına dair sorduğu; “Devletlerin ve örgütlerin birbirlerini ortak olarak seçmesinde hangi faktörler önemli rol oynamaktadır?”¹⁸ sorusu, temel olarak Şan-Akca'nın devlet-örgüt ilişkisine yönelik araştırmalarını, bulgularını ve kuramlarını tek çatıda toplamaya yardımcı olur. Ayrıca son bölümde yazar; hedef devlet ve destekçi devlet arasındaki çatışma geçmiş, demokratik barışın varlığı, ittifakların ikame etkisi ve ideolojik bağların farklı yüzleri gibi araştırmasının eksik gördüğü yönlerini içtenlikle paylaşarak gelecek araştırmalar için önerilerde bulunur.

Kitabın sonunda, baş araştırmacısı olarak geliştirdiği ve yönettiği Tehlikeli Ortaklar Projesi (TOP) üzerinde geliştirilen “Kodlama Kitapçığı” okuyucuyla paylaşılmış ve bu sayede hem araştırmanın güvenilirliği pekiştirilmiş hem de gelecek araştırmalar için zemin hazırlanmıştır. Ayrıca hem kitabın sonunda kullanılan detaylı vaka inceleme tabloları hem de bölümlerin içinde kullanılan şematik gösterimler, okuyucu için devlet-örgüt yapısını anlamaya yardımcı olarak daha net bir perspektif sunar. Benzer şekilde ek olarak paylaşılan ve 1945 sonrası dönemi

¹⁴ Şan-Akca, *Maskeli Devletler*, 129.

¹⁵ Şan-Akca, *Maskeli Devletler*, 157.

¹⁶ Şan-Akca, *Maskeli Devletler*, 160.

¹⁷ Şan-Akca, *Maskeli Devletler*, 161.

¹⁸ Şan-Akca, *Maskeli Devletler*, 172.

kapsayan fiili ve kasıtlı destek verileri; içeriği geniş bir tabanda izah ederek sonraki çalışmalara temel oluşturur.

Değerlendirme

Şan-Akca eserinde; devletleri ve devlet dışı silahlı örgütleri eşit aktörler olarak ele almış ve çift yönlü stratejik ilişki analizi yapmıştır. Bu sebeple akademik anlamda nadir eserlerden biri olmakla birlikte, yenilikçi bir bakış açısı sunar. Baş araştırmacı olarak geliştirdiği ve yönettiği Tehlikeli Ortaklar Projesi (TOP) kapsamında edindiği verileri, bu çalışma özelinde özenle kullanmış ve bu sayede en verimli sonuçları almayı hedeflemiştir. Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi gibi sosyal disiplinlere, ampirik bir taban üzerinde ölçülebilir parametreler geliştirmek istemesi dikkate değer bir bakış açısıdır.

Şan-Akca'nın dünya ve terörizm görüşü, sadece realist güvenlik stratejilerine göre hareket etmeyen ama yine de rasyonel seçim gücüyle desteklenen devlet-örgüt modeline dayanır. Bu bağlamda belli stratejik çıkarların ötesine geçerek; tehdit, uluslararası normlar ve örtülü davranışlar da ikili ilişki ağlarının karmaşık yapısına dahil olarak, klasik dünya düzenini yeniden yorumlar. Yazarın kendinden önceki araştırmalara dair en büyük eleştirisi de bu yöndedir. Önceki araştırmaların ya tek taraflı devlet ya da tek taraflı örgüt üzerinden inceleme yapılarak ve eserinde belirttiği maddi, ideolojik ve iç istikrarsızlıklardan yalnızca bir veya ikisi üzerinde durularak yapılmış olmalarını eleştirir. Eser; devlet-örgüt yapısını anlamlandıran asil-vekil kavramı üzerinden yaptığı çok taraflı incelemeler, bu incelemelere yönelik test edilebilir ölçütler ve kodlamaların tamamıyla, benzerlerinin öncüsü olma niteliği taşır. Tüm bu öncü yaklaşımlara rağmen yine de eserin eksikliklerinden bahsetmek mümkündür. 1945 Soğuk Savaş sonrası dönemin devlet ve devlet dışı silahlı örgütlerine yönelik çok ciddi ve orijinal bir veri setiyle, itinalı şekilde hazırlanmış ve test edilip kodlanabilir bir seçim modeli görmekteyiz fakat kapsam ne kadar geniş olursa olsun eser, devlet-örgüt ilişkisinin örtülü desteklerini tam anlamıyla görme fırsatı sunamadığı için öznel bir yoruma sahiptir. Zira bir kısmı tahmin edilebilir olmakla birlikte, devlet-örgüt ilişkisi içinde meydana gelen örtülü desteğin tamamına hâkim olmak pek de mümkün değildir. Ayrıca hedef devlet, destekçi devlet ve örgüt arasındaki ilişkinin birçok yüzüne değinilmiş olmasına rağmen; uluslararası hukuk ve etik konuları çoğu yerde inceleme dışında bırakılmıştır. Eserin genel anlamda dili akıcı bir anlatım içermektedir fakat yazar bölümler arası bağlantıyı pekiştirmek adına her bölümde belli başlı konuların tekrarına düşer. Her bölümün sonunda, bölüm özelindeki içeriği temel hipotezleri ile bağdaştıran sonuç niteliğindeki maddelendirmeler; hem okuyucu için rahat bir sebep-sonuç ilişkisi çıkarımında bulunabilmeyi, hem de kendinden sonraki çalışmalar için doğrudan ilgili alana ulaşabilmeyi kolaylaştırır. Genel teorik yaklaşımlar ve dünya savaşlarından, ülke ve örgüt bazında öze indirgenmiş çalışmalara kadar oldukça geniş bir kaynak Akca kullanmış olan Şan-Akca; eserinde genellikle somut bir anlatım kullanmıştır. Okuyucular için oldukça güçlü bir anlaşılabilirliğe sahip olan eser bu bağlamda; bazı teorik araştırmacılar tarafından da soyut açıdan zayıf bulunabilir.

Sonuç

Sonuç olarak Şan-Akca, devlet ve örgüt arasındaki çok yönlü iletişimin yeni yüzünü, tüm sosyal araştırmaların doğasında olan eksikliklere rağmen oldukça iyi analiz edebilmiştir. Potansiyel destekçi devletin, hangi şartlar altında ve hangi yükümlülüklerle, hedef devlete karşı kurulan bir devlet dışı silahlı örgütü destekleyeceği hatta potansiyel destekçi devletin, desteklemeyi düşündüğü örgütün hedef devletine yönelik nasıl bağlar beslediği ve bu bağlamda hedef devlete yönelik aynı ideolojik yapıyla kurulan çoklu örgütlerden hangisini tercih edeceği; sistematik kodlamalar kullanılarak ölçülebilir hale gelmiştir. Araştırmacının elde ettiği sonuçlara göre, devletlerin örgüt seçimi kadar önemli olmasa da devletler dışı silahlı örgütlerin de hangi

parametreler ışığında, örgütsel otonomiye gözeterek kasıtlı veya fiili destekçi devleti seçecekleri; yine sistematik kodlamalarla ölçülebilir hale gelmiştir.

Eser; kuramsal derinliği ve ampirik sağlamlığı ile teori ve pratik arasında bir köprü olma niteliği taşır. Bu sebeple kitap; veri analizi, araştırma yöntemleri, stratejik değerlendirme, çok boyutlu anlamlandırma gibi alanların tümünde örnek bir eser olarak kullanılabilir. Şan-Akca'nın da akademisyen olarak görev yaptığı Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi alanında lisans ve lisansüstü düzeyde, benzer uzmanlık alanlarında akademisyen ve araştırmacı düzeyinde temel kaynak olmasının yanı sıra; politika yapıcılar, güvenlik uzmanları, insan hakları çalışmaları ve doğrudan metodoloji alanı için mutlaka okunması önerilen bir kaynaktır.

Yazarın birinci bölümde bahsettiği gibi; günümüz dünyası Thug'ların ve Haşhaşilerin zamanından oldukça farklıdır. Realist güvenlik kalıpları artık ücretli ve salt ideoloji temelinden uzaklaşmış yine de tam anlamıyla kopmayarak yeni karmaşık ağlara evrilmiştir. Yeni Dünya Düzeninin meydana getirdiği ve hâli hazırda içinde bulunduğumuz bu karmaşık yapıyı daha iyi anlamak ve çözümlenmek adına bu gibi değerli eserlere daima ihtiyacımız olacaktır.